

אני אשתך פלגה ונשמתך פלגה גדול

מזיון פרחיך בןך ונחל עיניך תשקך

רביה"ק

מורה ר"ן

מברסלב

זיע"א

חייך
משנתך
ותורתך

אשר יצא מעדן להשקות את ארץ

לעילוי נשמת

האשה הצדקנית
נועה בת ר' פסח בארי ע"ה
נלב"ע בדמי ימיה
ו' אלול תשנ"ח
ת.נ.צ.ב.ה.

לעילוי נשמת

הפעוט היקר
רפאל ז"ל בן יבדלט"א דוד מרדכי בארי
נלב"ע בהיותו פחות מבן ג' שנים
כ"ב אייר תשע"ג
ת.נ.צ.ב.ה.

מוהר"ן מברסלב

חיו משנתו ותורתו

©

כל הזכויות שמורות למחבר

המאמרים התפרסמו בגליון שבועי - 'המקורבים'
גליון שבועי לחניכי הישיבות בני התורה המקורבים
לאורו של רבינו הקדוש מוהר"ן מברסלב זיע"א

ניתן להשיגו וכן להגיב על הקונטרס במייל:

E0773140331@GMAIL.COM

וכן ניתן לפנות למחבר בטלפון 052-7618366

או במייל: AHGROS4@GMAIL.COM

כמו כן, ניתן לשמוע שיעורים עדכונים ועוד או
להשאיר הודעה בדבר הקונטרס בקו חניכי הישיבות

- ברסלב: 077-31-40-331 בשלוחה: 42

עימוד ועיצוב גרפי לספר ולכריכה:

דוד בארי

058-4054269 054-8426868

dmb0548426868@gmail.com

שיר ידידות מהרב רבי יצחק ברייטער זצ"ל הי"ד

ברוך השם אלוקי ישראל, אשר לא השבית לנו גואל,
והבדילנו מן תועי בדרךי אל, וקרַבנו לכלליות שבעת רועי ישראל:
הוא רבינו מקור חכמה. ואמרתם פה לחי אדונינו מקור חכמה:
הוא ראש בני ישראל הוא איש חי. נחל נובע מקור חכמה:

אשירה נא לידידינו, מה שעשה לנפשינו,
לתן בריתנו, להטיב אחריתנו: הוא רבינו

אדונינו מורינו, מאור עינינו, האיר לנו
התורה, והוציאנו מאפלה לאורה: הוא רבינו
בטוחות עצותיו האמתיות, להוציא נפשות
משאול תחתיות, להפך ירידתן לעליות,
והעונות לזכיות: הוא רבינו

גדלה רחמנותו עלינו, להוציאנו מעוננו,
אף אם אנו כמו שאנו, הודיענו כי השם
עמנו: הוא רבינו

דבורי אמונה שהכניס בנו, הם יחיו אותנו,
הם יגבירו נפשותינו, לסבל מה שעובר
עלינו: הוא רבינו

התבודדות ותפלות שלמד אותנו, לדבר
בינינו לבין קוננו, הם יגמרו תקוננו, וינצחו
אויבנו: הוא רבינו

ודוי דברים של כל אחד לפניו, הם יכפרו
עונותינו, יאירו לו אור אין סוף, לדעת
שלוטובה כל מארעותיו: הוא רבינו

זכותו השאיר אחריו, לכל החולכים
בדרכיו, לכל אחד כפי מעשיו, כאשר
ימשיך עלי תקוניו: הוא רבינו

הוא רבינו

חדוש כמותו מעולם, לא היה מעולם ועד
עולם, מהרבה עולמות שמו נעלם, והוא
יתקן את העולם, כי זה כל האדם: הוא רבינו

טעמנו כי טוב סחרו, לא יכבה בלילה נרו,
עולם נלך לאורו, על ידי רבי נתן תלמידו:
הוא רבינו

יאוש אינו בעולם כלל, המתקרים אליו
משחת ועל, אם ישליכו חכמתם המדומות,
ויעשו כאשר יצווים בתמימות: הוא רבינו

בלתה נפשו לשרשנו, אבל מאד גבר
מתנגדנו, כמעט בלינו בהבלינו, וללא עזרת
רבינו: הוא רבינו

הוא רבינו

לקוטי מוהר"ן שהנחילנו רבינו, פותח גידי
קשיות לבנו, בל נתפס ברשת שונאנו, ובל
נישן ימינו ושנותינו: הוא רבינו

מפרסמים רצו להשתרר עלינו, להעבירו
מדעת קדשנו, הודיענו זאת רבינו, כי ממנו
לא יהיה חדשות עד משיח צדקנו: הוא רבינו

נצח יזכה להפיץ אורו, ועד משיח צדקנו
יאיר נרו, והמשיח בדתו ילחום, הולך
ואור עד נכון היום: הוא רבינו

ספר מעשיות של שנים קדמוניות, גפולים
משבעים פנים להחיות, להשיב בת-מלך
מדחיות, אשר נפלה בין תילות [עבאות,
היצר הרע] לא טובות: הוא רבינו

הוא רבינו

עשרה מיני נגינה, האמורות עם התחנה,
יתקנו תקון הכללי, ויעלו שעשועים אשר
מעולם לא עלו: הוא רבינו

פלאות אלה הן קצות דרכו, מי יבין גדלו
מי ישיג ערכו, בכל רגע ורגע אשר נחשבו,
אשרינו שזכינו עד פה: הוא רבינו

צינוו הקדוש קדש קדשים, בכל עת ורגע
מחדש חדשים, הבטיח אשר על ציונו
בתפלה נגשים, יוצאים משאול אף אם
עברו עוונות קשים: הוא רבינו

קדושתו אשר זכה מרב פרישותו, על-ידי
גדל התחזקותו ורבו תפלתו, אין לבוא עד
תכונתו, ודומיה תהלתו: הוא רבינו

ראש כל שנה ושנה, צוה להתקבץ על ציונו
אמנה, להתפלל עמו יחד ברננה, ולצעק
על נפילת המלכות בכונה: הוא רבינו

שומרים זאת תלמידיו, מדי שנה בשנה
להתראות לפניו, שוברים על זה מניעות
עצומות, כי זה תקונם המיוחד לפני יודע
תעלומות: הוא רבינו

תורת השם אשר השיג מרב גדלתו,
מרב ענותנותו ומגדל קדשתו, הודיע

לדרי מעלה איה מקום כבודו, ולדרי
מטה מלא כל הארץ כבודו: הוא רבינו
יעצנו על כל זה רבינו, לשמח כל ימינו,
ובפרט בשבת קדשנו, ולעשות רקודים
על שמחת יהדותנו: הוא רבינו

צדקה לתן על בגן אמונתנו, לעשות
אור תנח ותזק בכל גדלותינו, לדבר
דבורי אמונה עם כל יודענו, ולהאמין
בהשגחת פרטית בוראנו: הוא רבינו

חדש בכל עת רצוננו, בלי להתבלבל
ממה שעובר עלינו, לשמע בקול השם
היום, ולהתבודד לפניו יום יום: הוא
רבינו

קדשת ארץ-ישראל להמשיך עלינו,
בהדריכנו על אדמתנו, ובזה נזכה
לאריכת אפינו, ולנצח כל מלחמותינו:
הוא רבינו

חזק ונתחזק בנקודות טובותינו, ונדין
אותנו לכף זכות ואת חברינו, חכמות
ולשונות הגויים נרחק מדעתנו, ונחיה
חיי עולם בקדשת רבינו: הוא רבינו

הוא רבינו מקור חכמה. ואמרתם פה לחי אדונינו מקור חכמה:
הוא ראש בני ישראל הוא איש חי. נחל נובע מקור חכמה:

תוכן העניינים

חלק א שאלות ותשובות

פרק א - קווים כלליים מתולדות חייו של מוהר"ן.....	יא
פרק ב - מעמדו של מוהר"ן בעיני גדולי דורו וגדולי הדורות הבאים.....	כז
פרק ג - מעמדו של מוהר"ן אצל חסידי ברסלב.....	לה
פרק ד - מקומה של דרך ברסלב בעולם התורה הכללי.....	נא
פרק ה - ההתפארות.....	סג
פרק ו - מפורסמים של שקר.....	עב
פרק ז - דרך ברסלב בעבודת ה'.....	פד
פרק ח - התקשרות לצדיקים.....	צה
פרק ט - כיצד ניתן להתקשר לצדיק שנפטר.....	קה
פרק י - יחידי הדורות.....	קיג

חלק ב

סידרת מאמרים בענין 'דרך ברסלב ודרך ליטא, הילכו שניהם יחדיו?'

פרק א - הזיקה בין עולם המוסר הליטאי לדרך החסידות.....	קנא
פרק ב - המשך הענין הקודם.....	קנד
פרק ג - ממה חששו מתנגדי החסידות, והאם חששות אלו קיימים בדרך ברסלב.....	קנז
פרק ד - היצמדות להלכה על פי דרך ברסלב.....	קס
פרק ה - לימוד תורה במשנת ברסלב.....	קסב
פרק ו - המשך ענין לימוד התורה במשנת ברסלב.....	קסה
פרק ז - המשך ענין תורה עיקר או תפילה עיקר - נקודת התורפה הקיימת בכל צד בפני עצמו.....	קעב
פרק ח - דרכו של מוהר"ן בענין חיבור תורה ותפילה.....	קעה
פרק ט - המשך ענין חיבור תורה ותפילה במשנת מוהר"ן.....	קפב
פרק י - המשך ענין חיבור תורה ותפילה במשנת מוהר"ן - 'לעשות מהתורות תפילות'.....	קפח
פרק יא - ההכרח בלימוד תורה בקביעות.....	קצא
פרק יב - המשותף והשונה בין דרך ברסלב לדרך המוסר.....	קצז
פרק יג - מוסר או התחזקות?.....	קצו

הקדמה

אחת התופעות הפלאיות בדורנו, דור עקבתא דמשיחא, היא שמצד אחד 'החושך יכסה ארץ' - העולם מלא בסוגים רבים של חושך, בלבול הדעת, כפירה, עביות וגשמיות, חוסר שמחה וחוסר סיפוק ועוד תחלואים שונים ומשונים, אולם יחד עם זאת, ואולי דווקא מתוך כך, ישנה גם תנועה הפוכה של (דניאל יב, ד) 'ישטטו רבים ותרבה הדעת', רבים הם מבקשי ה' המנסים לחפור באדמה הצחיחה בחיפוש אחר מקור חיים, אולי דווקא המצוקה והתייבשות מקורות החיים גורמים לבני אדם לחפור עמוק יותר בתקווה למצוא מקור של דעת אלוקים וחיות אמתית.

אחד המעיינות החיים המפכים בדורנו בעוז הוא תורתו ודרכו של ה'נחל נובע מקור חכמה', הלא הוא רבינו נחמן מברסלב זיע"א. תורתו עמוקה היא, דרכיו נשגבות, ורבים מבני דורנו המעמיקים לדרוש ולחפש, מצאו בתורתו ובעצותיו מקור בלתי אכזב הנובע אמונה, דבקות בה' ובתורתו, תקווה, שמחה, עמקות ונעימות.

תופעה זו לא פסחה גם על בני תורה רבים דורשי ומבקשי ה' שצמחו בהיכלי הישיבות הקדושות ושקועים בעולמה של תורה, שנכנסו לדרוש ולחפש אחר אוצרות רוח בתורתו ודרכו של מוהר"ן מברסלב, מתוך ביקוש אמת הראוי להערכה גדולה. אולם עם זאת רבים מהם נתקלים בתחילת דרכם בחומה של תמיהות וקושיות שלפעמים מקשות על התקדמותם, כי אכן אין להכחיש שישנה חומה מסוימת העוטפת את חסידות ברסלב ודרכה, ועלולה לגרום לתחושת זרות וניכור למתבונן מבחוץ המנסה להתענין בתוכן המופלא שזכה לגלות, אך יחד עם זאת הוא גם מלא בחששות ותהיות מהעולם הבלתי מוכר שנפתח בפניו, שמי יודע להיכן יוביל אותו...

קובץ זה נוצר מתוך שאלות ותהיות שנשאלו על ידי בני תורה יקרים, בעיקר מעולם התורה הליטאי, חלק מהשאלות הן בגדר 'שאלות תם' ראשוניות, וחלקן שאלות מעמיקות יותר. חלק מהשאלות עוסק בדברים 'צדדיים' וחיצוניים הנוגעים יותר למסגרת החיצונית ואינם הנקודה המרכזית של תורת ברסלב, וחלקם עוסק בדברים מהותיים יותר, שכן ראינו מתוך הנסיון שכל סוגי השאלות הללו עלולות להרחיק רבים מהנקודה המרכזית כאשר הן נשארות בלתי פתורות, ולכן כדאי מאוד לנסות להתייחס אליהן ולתת להן את המענה הראוי.

תקוותנו בעז"ה שהדברים יהיו לתועלת לדורשי ומבקשי ה', ומתוך ברור הדברים והסרת הספיקות יזכו להיכנס פנימה ולשאוב מלא חופניים דעת אלוקים מהמים הזכים והצלולים של ה'נחל הנובע'.

חלק א

שאלות ותשובות

פרק א

קווים כלליים מתולדות חייו של מוהר"ן

שאלה: האמת היא שמכל מה ששמעתי פה ושם על רבי נחמן מברסלב יצאתי קצת מבולבל, והצטיירה אצלי דמות לא ברורה כל כך, הייתי שמח לדעת קצת עובדות ופרטים על חייו של רבי נחמן מברסלב כדי לקבל ציור ברור יותר מי ומה הוא היה?

הרוצה לדעת בפירוט את תולדות חייו וקורותיו של מוהר"ן מומלץ לו לעבור על הספרים שכתב תלמידו מוהרנ"ת ובהם פירט את קורות חייו, והם: שבחי הר"ן וחייו מוהר"ן, וכן ישנם עוד פרטים בספר שיחות הר"ן וביומן שכתב מוהרנ"ת על תולדות חייו הנקרא ימי מוהרנ"ת, ובספר כוכבי אור שכתב רבי אברהם ברכי נחמן על פי מה שקיבל מאביו רבי נחמן מטולטשין תלמידו של מוהרנ"ת.

אגב, דבר מעניין הוא שאין לנו הרבה מגדולי ישראל שזכינו לתייעוד כה מפורט ומדויק אודותיהם כמו שיש לנו על מוהר"ן, שכן תלמידו הנאמן מוהרנ"ת דאג להעלות על הכתב כל מה שהיה ידוע לו מקורות חייו של רבו, מאחר שראה בכל מעשיו ודיבוריו עניינים חשובים מאוד שנחוצים לתועלת הדורות הבאים, וכך נשאר לנו תיעוד עשיר ומרתק על תולדות חייו של מוהר"ן.

ומה שבעיקר חשוב הוא שהדברים אמינים לחלוטין, מוהרנ"ת היה איש האמת במלוא מובן המלה, שמסר את כל חייו וכבודו למען האמת שהאמין בה, רחוק כרחוק מזרח ממערב מסילוף עובדות, דמיונות והזיות, שמצויים בסיפורי צדיקים אחרים שסופרו מכלי שלישי ורביעי, וגם הצטיין בזריזות ובדייקנות מופלאה, וכל מה שכתב הוא ממה שראה בעצמו או שמע מרבו או שמע מאנשים מהימנים שראו בעצמם, כך שניתן בהחלט לסמוך על כל מה שמסר לנו שהדברים התרחשו במציאות כפי שהוא מתאר. דייקנותו של מוהרנ"ת במסירת הדברים היא כה גדולה, עד שהוא טורח לפעמים למען הדיוק לציין גם פרטים שנראים שוליים, וכמו כן כאשר הוא מוסיף פרשנויות

עוד מסופר על גודל טהרת נפשו והשתוקקותו לעבודת ה' מילדותו בעת שהיה בערך בן שש, 'שבהיותו ילד קטן רצה להיות ירא שמים, והיה חפץ לקבל שבת בקדושה גדולה כראוי, והלך למרחץ וטבל בזריות סמוך אחר חצות מיד. ויצא מהטבילה ובא לביתו ולבש בגדי שבת, ונכנס לבית המדרש והלך אנה ואנה, ורצה להמשיך עליו קדושת שבת ונשמה יתרה. והיה חפץ לראות איזה דבר, אך לא ראה כלל. והיה מתגעגע מאד לראות. ובתוך זה התחילו להיכנס אנשים לבית המדרש, ובא איזה איש חשוב ועמד על השטענדיר [עמוד] שלו והתחיל לומר שיר השירים, והלך הוא זכרונו לברכה והכניס ראשו למטה בתוך השטענדיר. ומחמת שהיה עדיין ילד קטן לא הקפידו עליו. והוא היה מונח שם והתחיל לבכות, ובכה מאד בדמעות שלישי כמה שעות עד הערב, עד שעניו העלו נפחות. ואחר כך פתח את עיניו ונדמה לו כאילו הוא רואה איזה אור מחמת שכבר נדלקו הנרות. ועניו היו סתומים כל כך בכביה, ואז נתקרה דעתו קצת⁵.

יחד עם זה, כל ימי ילדותו היה עושה הרבה מעשי נערות, כשחוק וקפיצות וטוילים, והיה רגיל בזה מאד⁶.

ומאחר שלקח על עצמו עבודה כבדה מאד, היו לו ירידות ועליות בעבודתו אין ספור פעמים (וכמוכבן שגם ירידותיו היו לפי ערך מדרגתו), ולא תמיד הצליח לקיים כרצונו הטוב כל מה שלקח על עצמו, ודרכו היתה להתחזק תמיד ולהתחיל מהתחלה ולא להישבר משום ירידה שבעולם, וסיפר שלפעמים היו לו כמה התחלות חדשות ביום אחד, שגמר בדעתו להתחזק באיזה ענין ונפל מזה, ושוב התחזק ושוב נפל, ורק מכח החיזוק הגדול שהיה מחזק את עצמו תמיד ועל ידי ריבוי תפילה ותחנונים זכה למה שזכה⁷.

כאשר נעשה בר מצוה קראו דודו הרה"ק רבי אפרים מסדילקוב זצ"ל ואמר לו דברי מוסר, וסמוך לזמן זה נכנס לחופה עם מרת סאסיע בתו של הרב אפרים מהכפר אוסיאטין שעל יד מעדוועדיוקא, ומיד בשעת יציאתו מן החופה היה מתלהב ומתגעגע מאד לעבודת ה', והתחבר אז עם רבי שמעון ברבי בער שמאותו יום ואילך היה דבוק בו עד סוף ימי חייו והיה משמשו בנאמנות, וסיפר רבי שמעון שמיד לאחר שכיסה מוהר"ן את פני הכלה הלך וקרא לכמה מבני הנעורים ושוחח אתם על מצבם בעבודת ה' וביניהם היה רבי שמעון, ויצא עם רבי שמעון אל השדה ודיבר עמו דברי השתוקקות והתחזקות נפלאים על כך שאין תכלית בעולם הזה אלא לפרוש מכל התאוות ולעבוד את ה' יתברך. ומאז נכנס רבי נחמן לעבודת ה' בכל כחותיו⁸.

מזמן נישואיו מגיל שלוש עשרה עד שמונה עשרה התגורר בכפר אוסיאטין שבו דר חמיו, והתעלה רבות בעסק התורה והתפילה ובכל חלקי עבודת ה', ועסק הרבה מאד

5. חיי מוהר"ן אות רלא, מאחד ששמע זאת ממוהר"ן עצמו.

6. שיחות הר"ן אות ב.

7. שבחי הר"ן אות ו, יב, שיחות הר"ן אות מח.

8. שבחי הר"ן אות ג, חיי מוהר"ן אות קה-קו.

משלו לדברי רבו הוא מציין זאת על ידי סוגריים כדי שהקורא יוכל להבחין בין דברי הרב לדברי התלמיד ולא לערב ביניהם. כמו כן, גם מעשים ואמירות שהיו תמוהים בעיניו ולא מצא להם פשר, הוא לא 'צנזר' והעלים אלא כתב את הדברים כמות שהם והוסיף עליהם את תמיהתו.

כמוכבן שבלתי אפשרי להביא כאן את כל תוכן הספרים שהזכרנו, ונסתפק בציון נקודות וראשי פרקים בתולדות חייו של מוהר"ן שיש בהם כדי ללמוד מהם בקווים כלליים על אישיותו המופלאה והמזהירה.

ימי ילדותו ונערותו

מוהר"ן נולד בעיירה מעזיבוז שבאוקראינה בראש חודש ניסן שנת תקל"ב¹, ונסתלק בעיר אומן ב"ח תשרי ד' דסוכות תקע"א, כך שכל חייו היו קצרים ביותר, כשלושים ושמונה וחצי שנה בלבד².

אביו הוא רבי שמחה, בנו של רבי נחמן מהורדנקה שהיה תלמיד קרוב של הבעל שם טוב, ואמו היא מרת פייגה, בתה של מרת אדל בת הבעל שם טוב. כך שמוהר"ן הוא נינו של הבעל שם טוב מצד אמו וגם קשור בקשר רוחני לבעל שם טוב מצד אביו.

ימי ילדותו עד שנעשה בר מצוה עברו עליו בעיירה מעזיבוז, שם גדל בבית שבו התגורר הבעל שם טוב ז"ל, שעבר לאחר פטירת הבעל שם טוב לרשות בתו אדל, ובה התגוררה בתה פייגה ומשפחתה.

כבר בימי ילדותו התחיל בעבודותיו הקדושות, ועלה בדעתו לנהוג בהנהגות של פרישות ורצה לשבר את תאוות האכילה, ובהיותו ילד בן שש היה בולע כל מה שאכל כדי שלא ירגיש שום טעם באכילתו, עד שמחמת כן עלתה נפיחות בצוארו³. עוד מסופר על הנהגתו בהיותו בן שש, שהיה נוהג לרוץ פעמים רבות לקברו של זקנו הבעל שם טוב הקדוש להתפלל שם ולבקש מעמו שישתדל בשבילו שיזכה להתקרב לעבודת ה' יתברך, והיה הולך לשם בלילה, ולאחר מכן היה הולך לטבול במקוה שעמד מחוץ למרחץ והיה קר ביותר, כדי לסגף את עצמו, ואת כל זה עשה בהסתור ובצנעה ואף אחד לא ידע מזה⁴.

1. ראה חיי מוהר"ן אות קד וכוכבי אור חכמה ובינה אות לה. ובחלק שיחות וסיפורים אות מב כתב ששמע מאביו ששמע ממוהר"ן שמכוון יותר שנולד בשנת תקל"א.

2. מעניין לציין שהאריז"ל נפטר גם הוא בגיל שלשים ושמונה בלבד, רצ"ד-של"ב.

3. שבחי הר"ן אות א. מוהר"ן מציין שם כי שמע שמספרים הנהגה זו על צדיק גדול מאוד מאוד שהיה בולע אכילתו בלי לעיסה ומחזיקים אותה לדבר גדול, אולם מוהר"ן ז"ל קיים הנהגה זו בהיותו בן שש שנים בלבד. ומקובל שכונתו כאן לגר"א ז"ל שבהיותו בן י"ג היה אוכל מעט מאוד וגם את אותו מעט היה בולע, כפי שמספר בנו רבי אברהם ז"ל בהקדמתו לביאור הגר"א על השו"ע.

4. שבחי הר"ן אות יט ששמע מאחד ששמע זאת ממוהר"ן עצמו.

את עצמו, והיתה שנה אחת שהתענה בה ח"י פעמים משבת לשבת, וכל זה היה בימי נעוריו ממש קודם היותו בן עשרים¹³. וכאשר היה שובר את תעניתו בליל שבת לא ידע מזה איש, ולא הכין לעצמו מאכלים מיוחדים שבני אדם רגילים לאכול לאחר התענית, אלא אכל את המאכלים שאכלו שאר בני הבית¹⁴.

ומכל התעניות הרבות האלו לא ידע שום אדם בעולם, גם לא אביו ואמו, ורק אשתו לבדה היתה יודעת מזה, והשביע אותה שלא תגלה זאת לשום אדם¹⁵, ומלבד התעניות עסק בעוד כל מיני סיגופים כגון גלגולי שלג וכיוצא בזה¹⁶. וכל דרכו בנערותו היתה בהעלם גדול, ואפילו בפני חותנו היה מסתיר את עצמו ולא ידע כלל את מדרגתו¹⁷.

כמו כן עסק רבות בשבירת המידות, ואמר שבתחילה היה כעסן גדול מאד, ואחר כך התחיל לשבור מידה זו עד שזכה לשבור אותה לגמרי, אבל להגיע לתכלית שבירת מידה זו ולהפוך אותה מהקצה אל הקצה, היינו שלא יהיה אכפת לו כלל משום דבר ויהיה רק טוב לגמרי בלי שום צד קפידא כלל, לזה זכה רק בארץ ישראל, ומאז ואילך לא נשאר בו שום צד הקפדה שבעולם, עד שאפילו מי שהיה עושה לו את כל הרעות שבעולם לא היה בלבו שום צד שנאה וקפידא עליו אלא אדרבה היה אוהבו, כי נעשה כולו טוב ממש. וכן היה מפורסם לכל מכיריו בעוצם הפלגת מידת טובו, שהיה כולו טוב בלי שום צד קפידא וכעס כלל¹⁸.

וגם בענין תאות אכילה היתה לו מלחמה גדולה, וסיפר שבתחילה היה נראה לו שלא יוכל להתגבר על תאוה זו, ואף על פי כן לאחר עמל ויגיעה מרובים זכה לשבור גם תאוה זו, עד שהיה ניכר לעין כל גודל פרישותו מתאוה זו, כי לא היה אוכל כמעט כלל, והמעט שהיה אוכל היה צריך להכריח את עצמו לאכול כדי שיהיה לו כח לחיות¹⁹.

אולם כל העבודות הקדושות הללו לא באו לו בקלות כלל, אלא כל דבר ודבר שרצה לעשות בעבודת השם היה קשה עליו מאד בכל מיני כבודות שבעולם. ובתחילה היה קשה עליו מאד לשבת יחידי בבית מיוחד כמה שעות רצופות לעסוק בעבודת ה', אך

13. שבחי הר"ן אות ט. וראה עוד בשיחות הר"ן אות קס: 'שמעתי מפי האיש ששימש אותו בימי ילדותו בעת שעסק בתעניות, וסיפר לפני האיש הנ"ל, שפעם אחת התענה רבינו זכרוננו לברכה משבת לשבת, ובאמצע השבוע ביום רביעי יצא ממנו דם מחוטמו ומשתי עיניו ומשתי אזניו ומפיו. וצעק האיש הנ"ל לפניו, ואמר שיעשה רעש בביתו על שנחלש כל כך. ופייס אותו בחמתו, ואמר לו: כך הדרך, שמכבידין התענית באמצע השבוע, הלא תראה ביום מחר יקל עלי. עד שהוכרח האיש לשתוק כי השביע אותו תחלה שלא יגלה לשום אדם התעניות שלו. פעם אחד התענה משבת לשבת, ובאמצע השבוע הוכרח לשכב על מטתו, ורגלו תלה למעלה וסמכם על המוט וכיוצא, מעוצם חלישותו'.

14. שיחות הר"ן אות קסא.

15. שבחי הר"ן אות יט.

16. שבחי הר"ן אות כד.

17. אבניה ברזל שיחות וסיפורים מרבינו ז"ל אות ט, וראה שם מעשה שהיה בזה.

18. שבחי הר"ן אות כב.

19. שבחי הר"ן אות כא.

בלימוד ש"ס ופוסקים ותנ"ך ועין יעקב וספרי הזוהר ותיקוני זוהר וכל כתבי האריז"ל ועוד ספרים רבים, וכן בספרי מוסר שהיו מצויים לרוב בבית אביו, ואמר שלמד ספר ראשית חכמה פעמים אין מספר, ובקיאותו בכל הספרים הללו היתה נפלאה, כי כל התורה כולה היתה לנגד עיניו ושגורה בפיו כשולחן הערוך ממש, כפי שראו תלמידיו בעיניהם, וכפי שניתן לראות במקצת בספריו הקדושים (ספר המידות וליקוטי מוהר"ן)⁹. וסיפר שכבר בימי נעוריו למד שלוש פעמים את כל ארבעת חלקי השו"ע, פעם אחת כפשוטו, פעם שניה עם ידיעת שורש כל דין מהגמרא ומפרשיה, ופעם שלישית זכה לדעת בכל דין את הסוד שעליו מיוסד, וזה היה בימי נעוריו, ולאחר מכן חזר ולמד את ארבעת חלקי השו"ע עוד פעמים רבות¹⁰.

וכן בכל ימי חייו, 'דרכו היתה תמיד שהיה לומד הרבה הרבה כל ימיו עד הסוף, אפלו בעת החולי הכבד שהיה לו בסוף ימיו. ואף על פי שהיה עליו טירחא דצבורא שהיה עוסק הרבה עמנו ועם כל אנשיו לקרבם לעבודת ה', וליתן לנו עצות בכל עסקינו וכו', וגם מוחו היה משוטט תמיד בהשגות גבוהות ונוראות תמיד וכו', אף על פי כן היה עוסק בלימוד התורה בפשיטות הרבה בכל יום ויום. ולא היה טרוד כלל, רק תמיד היה בישוב הדעת¹¹.

'אך עיקר עבודתו אשר על ידה זכה למה שזכה, היה רק ריבוי התפילות והתחניות והבקשות והרצויים והפיוסים שהיה רגיל מאד להתפלל ולהתחנן לפניו יתברך. והיה מרצה ומפייס אותו יתברך בכמה מיני תחניות ובקשות שיזכהו ברחמי לקרבו לעבודתו יתברך. ועיקר מה שהועיל לו היו התפילות שהתפלל בלשון אשכנז, שהיה רגיל מאד לייחד לו איזה מקום שמצא שאין שם בני אדם, והיה מפרש שיחתו לפני השם יתברך בלשון שמדברים בו, דהינו בלשון אשכנז. והיה מרצה ומפייס אותו יתברך ומבקש ומתחנן לפניו יתברך בכמה וכמה מיני טענות ואמתלאות שראוי לו יתברך שיקרבו לעבודתו, והיה רגיל בזה מאד מאד והיה מבלה ימים ושנים על זה.

גם היה מטמין עצמו על גבי בית אביו תחת הגג, שהיה שם כמו חדר במחיצה של קנים שמחזיקין שם תבן ומספוא, ושם היה מטמין עצמו והיה אומר תהילים והיה צועק בלחש להשם יתברך שיזכהו לקרבו אליו יתברך. וזהו העיקר מה שהועיל לו לזכות למה שזכה. כך שמענו מפיו הקדוש בפירושו¹².

ובנוסף על כל עבודותיו בעמל ויגיעה עצומה בתורה ותפילה והתבודדות, עסק רבות בסיגופים, והיה מתענה הרבה מאד, וכמה פעמים התענה משבת לשבת, ופעמים היה מתענה במשך שבועיים ברציפות משבת לשבת, ואף על פי שהיה ילד שעשועים וגדל בתפנוקים, והיה עדין מאד, אף על פי כן לא חס על עצמו כלל, והתענה וסיגף

9. שבחי הר"ן אות ח.

10. שיחות הר"ן אות עו.

11. שם.

12. שבחי הר"ן אות י.

והתקרב למוהר"ן שהיה אברך צעיר כאשר הוא עצמו היה מבוגר בשנים ומפורסם²³, ורבי יודל מדאשיב שהיה עובד ה' ומקובל ידוע בעירו, ועוד רבים²⁴.

בשנת תקנ"ח נסע לארץ ישראל, ומעט קודם הנסיעה לארץ ישראל נסע לעיר קמניץ, ונסיעה זו היתה פליאה גדולה ולא נודע לאף אחד מהו טעמה²⁵. בהמשך חייו היו לו עוד נסיעות מסתוריות לכמה וכמה ערים, כמו נאווריש וזאסלאב ודובנא ובראד ולמברג, ועל כל הנסיעות האלו רמז שיש בהם סודי סודות ועניינים של תיקונים נפלאים²⁶.

בשנת תקנ"ח בערב פסח יצא מוהר"ן מהמקוה ואמר לאיש שהיה עמו שבודאי בשנה זו יזכה להיות בארץ ישראל, ואמר: 'אני רוצה לנסוע לארץ ישראל, ואני יודע גודל המניעות והעיכובים שיהיו לי על זה בלי שיעור וערך. אך כל זמן שהנשמה בקרבי, כל זמן שיהיה לי רוח חיים באפי, אמסור נפשי ואסע בכל כחי לשם, וכל עוד נפשי בי אסע לשם, וה' הטוב בעיניו יעשה'. ועוד אמר: 'על כל פסיעה ופסיעה של נסיעת ארץ ישראל יהיה לי מסירות נפש'. ובי"ח אייר יצא מביתו עם מלוה אחד בדרך לארץ ישראל²⁷.

ואכן, נסיעה זו היתה כרוכה בקשיים וסכנות רבות, ומה גם שהיתה זו תקופת מלחמה בארץ ישראל והדרכים לארץ ישראל היו בחזקת סכנה גדולה, והרבה הרפתקאות עברו על מוהר"ן ומלוהו עד שזכו לדרוך על אדמת חיפה בלילה של ערב ראש השנה²⁸. טעם רצונו החזק להגיע לארץ ישראל במסירות נפש של ממש לא נודע לאיש, ואמר שתכף כשהלך ארבע אמות בארץ ישראל פעל מיד מה שרצה להשיג²⁹.

ומיד לאחר ראש השנה רצה מוהר"ן לשוב לביתו, אך מלוהו רצה להמשיך לנסוע לכמה מקומות בארץ ישראל, והתעכבו שם עוד כמה חדשים, ובחזרתם עברו עליהם

23. כפי המקובל היה מגיד בכשמונים עיירות, ובאחת המהדורות של סידור הרב בעל התניא נמצאת הסכמה שלקח ממנו.

24. ראה פירוט חלקי של תלמידי מוהר"ן בספר כוכבי אור חלק אנשי מוהר"ן אותיות יז-ל. וראה בספר חיי מוהר"ן אות שלג: 'אמר המעתיק (הוא רבי נחמן אב"ד טשעהרין שהדפיס את הספר בשנת תרל"ד עם כמה הוספות), שמעתי שפעם אחת היה הרב הצדיק הקדוש מברדיטשוב בטירהאויצע, ובשעה שהיה מיסב על הסעדה עם קהל עם ועדה גדולה, הפליג מאד במעלת קדושת רבינו זכרונו לברכה מצד עצמו, לבד מגודל קדושת זכות אבותיו זכרונו לברכה. ואחר כך הפליג מאד במעלת המקורבים של רבינו זכרונו לברכה, ואמר, שהוא יודע שרובם ככולם הם לומדים מופלגים, יראים ושלמים ואנשי מעשה וכו'. ואז אמר על הרב רבי נתן זכרונו לברכה שהוא צדיק'.

25. שבחי הר"ן א-ד, חיי מוהר"ן קט-קלא, ראה שם פרטים נוספים.

26. ראה באריכות חיי מוהר"ן אות קנא ואילך.

27. שבחי הר"ן ו-ז.

28. ראה באורך בשבחי הר"ן אותיות ז והלאה מה שעבר עליהם בנסיעה לארץ ישראל וחזרה.

29. שבחי הר"ן אות טו.

היה מכריח את עצמו לזה. וכל סדר עבודתו שקבע לעצמו לכל יום היה קשה עליו עד מאד עד שלא יכל לשאת את העול הגדול הזה, והעצה היחידה שעזרה לו היתה שראה לנגד עיניו בכל יום רק את אותו יום בלבד, וכשגמר את העבודה של אותו יום קיבל עליו למחרת את עול העבודה של אותו יום, וכן בכל יום ויום²⁰.

וכל לימודו בא לו ביגיעה גדולה, כי בתחילת לימודו היה לומד משניות ולא היה מבין את לימודו, והיה בוכה הרבה לפני השם יתברך שיאיר את עיניו, והיה בוכה ובוכה כל כך עד שזכה שיוכל להבין את לימוד המשניות, וכן אחר כך למד שאר ספרים ולא היה מבין אותם, והיה בוכה ובוכה גם כן הרבה מאד עד שזכה להבינם. וכן בלימוד הזוהר וכתבי האריז"ל היה בוכה גם כן הרבה עד שזכה להבין. ואמר שבתחילה כל ספר וספר שלמד לא היה מבין ולא היה יכול לעמוד על פשוטן של דברים. והיה לו יסורים גדולים מזה והיה לימודו ביגיעה גדולה, ואף על פי כן למד הרבה מאד. כי היה מחזק עצמו מאד, והכל זכה על ידי תפלתו ובכיותו²¹.

עלייתו לארץ ישראל

מגיל שמונה עשרה בערך החל מוהר"ן להתפרסם בסביבתו לאיש קדוש ומורם מעם²², ומאז התחילו להתקרב אליו תלמידים רבים, וביניהם צדיקים ועובדי ה' שחלקם כבר התפרסמו בזכות עצמם, כמו המגיד רבי יקותיאל מטירוויצא שהיה צדיק מפורסם בדורו

20. שבחי הר"ן אות יד.

21. שבחי הר"ן אות ח.

22. המעשה שגרם לפרסומו מובא בכוכבי אור (אנשי מוהר"ן אות מז) וז"ל: 'כשהיה אדמו"ר זצ"ל סמוך עוד על שלחן חותנו רבי אפרים ז"ל בכפר הוסיאטין, והגיע לחותנו יום היארצייט של אביו, ונסע לאלכסנדרעריוקא הסמוך לשם ולקח אתו את אדמו"ר זצ"ל, וכשבאו לבית המדרש ובני הנעורים דשם כאשר ראו את אדמו"ר זצ"ל בפעם הראשון אזי הוטב בעיניהם מאד לכנוס עמו בדברים, אך לא ידעו מהיכן להתחיל, ואחר התפילה נתן להם הרב אפרים ז"ל יין ישן כנהוג, ובקשו בני הנעורים מרבי אפרים הנ"ל שיצווה לחתנו הוא אדמו"ר זצ"ל שילמד פרק משניות, וכן עשה, והפך עצמו פניו אל כותל המזרח ולקח משניות והניח על הסטענדער ולמד, ויתמהמה בלימוד עד בוש, והבני הנעורים המתינו עד שיסיים לימודו למען ישתו היי"ש ועל ידי זה ישתו לחיים, גם לאדמו"ר זצ"ל, וממילא יהיה להם שייכות לכנוס עמו בדברים, וכשראו שהוא מתמהמה הרבה בלימודו בקשו את הרב רבי אפרים שיאמר לו שיסיים הלימוד, ונטה אדמו"ר את ידו על פני חותנו ויתעלף, והתחילו להקיצו, וכשהקיץ שאלו אותו מה היה לו? והשיב להם: כשנטה אדמו"ר זצ"ל את ידו על פניו ראה את המנוח שהיה לו יארצייט אחריו עומד לנגדו, ואמר לו: 'לחתן כזה אומרים שילמד משניות? ונתפחד ויתעלף. המה ראו כן תמהו מאד, ומן אז והלאה נתפרסם שם אדמו"ר זצ"ל שהוא מצדיקי הדור, והתחילו לנסוע אליו כמה אנשים ונתקברו על ידו לעבודת השם יתברך'.

מוהרנ"ת התגורר בעיירה נמירוב הסמוכה לברסלב, והיה אז אברך כבן עשרים ושתים, וכבר אז היה בקי וחרף בש"ס ופוסקים, נולד למשפחה של 'מתנגדים' וחמיו היה הגה"צ ר' דוד צבי, שהיה מגדולי הרבנים באזור ולקח את ר' נתן לחתן בזכות התמדתו ושכלו הישר. אולם מעבר ללמדנותו המופלגת, היה מבקש ה' מנעוריו, והשתוקק תמיד לעבודת ה' טהורה. בתחילה היה מתנגד לחסידות בהשפעת חמיו שהרבה לדבר בפני בני משפחתו כנגד החסידים כדי להרחיקם מהם³³, אולם בהמשך בהשפעת אחד מחבריו החל להכיר את דרך החסידות, וראה 'שכדאי להתקרב לצדיקים המפורסמים גדולי החסידים, כי הם אנשי אמת וה' עמם'³⁴, קודם שהגיע למוהר"ן הספיק להיות אצל גדולי תלמידי המגיד ממעזריטש בדורו, רבי זושא מאניפולי, רבי לוי יצחק מברדיטשוב, רבי ברוך ממעזיבז, רבי גדליה מליניץ, רבי שלום מפרוביטש, ועוד, ומכולם קיבל מלא חפניו, אולם עדיין תשוקתו לא התמלאה, וחש שחסרה לו הדרכה נכונה כיצד הוא עצמו יהפוך לצדיק, וכאשר שמע שמוהר"ן הגיע לברסלב הסמוכה, החליט לנסוע אליו, וגמר בלבו שאם יקבל אצלו תועלת בעבודת ה' ישאר אצלו³⁵.

ואכן מהרגע הראשון שנפגשו הרב והתלמיד נוצר ביניהם קשר מופלא, ונפתחה בפני מוהרנ"ת דרך סלולה ומופלאה לעלות במעלות העבודה שכה השתוקק אליה. מוהרנ"ת סיפר שהמשפט הראשון שאמר לו מוהר"ן כאשר ראהו הוא: 'מכירים היינו זה מכבר, אולם זה זמן רב שלא התראינו'...³⁶.

תורותיו של מוהר"ן

מאז התקרבותו של מוהרנ"ת החל לכתוב את כל תורותיו של מוהר"ן. היו למוהר"ן זמנים קבועים שבהם היה אומר תורה בפני תלמידיו, וכך היה אומר מפעם לפעם תורה שלא בזמנים הקבועים, ומוהרנ"ת הקפיד לרשום כל תורה ותורה ואחר כך הביא אותה למוהר"ן שעבר על כתיבתו וסמך עליה את ידו, ואף אמר שמבין כל תלמידיו מוהרנ"ת כותב באופן הטוב ביותר³⁷. מוהרנ"ת אף כתב שיחות רבות שנאמרו מפני מוהר"ן לאנשים ששוחח עמם בעניינים שונים ומגוונים, ונדפסו בספר שיחות הר"ן³⁸. מוהר"ן התבטא ואמר על כך כי לולי תלמידו רבי נתן לא היה נשאר מכל תורתו אפילו דף אחד³⁹.

מוהרנ"ת מספר כי אמירת התורה על ידי מוהר"ן היתה באופן נעלה מאד, והיה יושב עם תלמידיו כשעה או שעתים קודם אמירת התורה והיה מתייגע מאד בכמה

33. ימי מוהרנ"ת חלק ראשון אות א.

34. שם.

35. ימי מוהרנ"ת, כוכבי אור אנשי מוהר"ן א-ה.

36. חיי מוהר"ן אות שלג.

37. חיי מוהר"ן אות שעז.

38. וראה חיי מוהר"ן שנו, שנח, שעז, שעז.

39. חיי מוהר"ן שסט, שע.

גם כן הרבה סכנות ונעשו להם ניסים רבים, עד שזכה לשוב לביתו בשלום לאחר חג השבועות של שנת תקנ"ט³⁰.

ומאז ועד סוף ימיו היתה לו שמחה גדולה על כך שזכה להיות בארץ ישראל, ואף בסוף ימיו החיה את עצמו בזה שזכה להיות בארץ ישראל³¹.

על השינוי שחל בחיי מוהר"ן בין קודם ארץ ישראל לאחר ארץ ישראל כתב מוהרנ"ת בהקדמתו לליקוטי מוהר"ן:

'וביותר על הכל נתעלה ונתקדש בקדושה נוראה ועצומה על ידי קדושת ארץ ישראל, אשר השליך נפשו מנגד ונסע לארץ הקדושה בשעת מלחמה, שהיו תוקף מלחמות קשות וחזקות באותן המדינות. וכמה וכמה הרפתקאות דערו עליו באותו הדרך. ה' צדיק יבחן כפשתני הזה וכו', כי הקיפו עליו אז באותן הימים כמה מיני צרות וסכנות תכופות ורצופות, צרת הדבר רחמנא לצלן שהיה אז באותה המדינה, ותוקף רעש המלחמה שלא היו בטוחים בחייהם יום אחד, ושאר מיני הרפתקאות קשות בגוף ונפש וממון אשר אי אפשר לבאר בכתב. והשם יתברך ברחמיו נתן לו כח ברזל לסבול כל זה וכו', עד אשר זכה לעבור בשלום, ונכנס לארץ ישראל ויצא ובא בשלום בלי פגע. וזכה למה שזכה באתגליא ובאתכסיא. כי מלבד הנסתרות לה' אלקינו מה שזכה על ידי ארץ ישראל לדברים נעלמים מעין כל חי, גם באתגליא ראו ראינו כי היה ה' עמו, כי התורה שגילה אחר ארץ ישראל, בכמה מעלות עד אין שיעור נתעלית ושגבה מהתורה שגילה מקודם, אם אמנם גם מקודם תורתו הקדושה האירה פני תבל נוראות נפלאותה, נפלאים דברי תורתו גם מאז ומקדם, אולם כי גבהו שמים מארץ כן גבהו דרכי תורתו שגילה לאחר ארץ ישראל, מדרכי תורתו שגילה מקודם, כאשר שמענו מפיו הקדוש בפירוש כמה פעמים. וכל הספר הזה [ליקוטי מוהר"ן] רובו ככולו הוא מהתורה שגילה לאחר שהיה בארץ ישראל, ולא נמצא בו מהתורות של קודם ארץ ישראל כי אם מעט מזער, שנים או שלשה עלין לדוגמא'.

שיבתו לברסלב

באלול של שנת תק"ס עקר מוהר"ן לעיירה זלטיפולי הסמוכה לשפולי, ושם התחילה המחלוקת עליו מצד הסבא משפולי (שהיה בתחילה בידידות עמו ובשעה שחזר מוהר"ן מארץ ישראל ביקר בביתו בעירו שפולי ושהו יחד כל הלילה בידידות ואהבה גדולה, ואחר כך על ידי מלשינים והולכי רכיל נעשה לו הסבא משפולי שונא גדול ועורר כנגדו מחלוקת גדולה³²).

עקב המחלוקת עקר מוהר"ן מזלטיפולי לעיירה ברסלב, והגיע לשם באלול תקס"ב, שם התקרב אליו מוהרנ"ת.

30. שבחי הר"ן אות כז.

31. שבחי הר"ן אות כח.

32. חיי מוהר"ן אות קמו.

תנועות וגניחות, ואף על פי שישב בשתיקה, ניכר היה שמתאמץ מאד, ואחר כך פתח פיו והתחיל לומר. 'ופעם אחת ראיתי בעיני בשעה שהתחיל לומר התורה תשעה תקונין יקירין וכו' (הנדפסת בליקוטי מוהר"ן סימן כ), שהיה כופל אלו התיבות 'תשעה תיקונין' וכו' כמה פעמים. ובכל פעם תפס בכח בזקנו בשתי ידיו בשני צדדי זקנו שעל הלחיים, וכמעט שהיה תולשם מגודל היראה והמסירות נפש העצום עד אין סוף שהיה לו אז⁴⁰.

'ודרכו היה תמיד שאפילו כשהיה מדבר עם בני אדם שיחות חולין, היה רגלו ורוב גופו מרתתין מאד, והיה רגלו מזדעזע ממש מאד, וכשהיה נסמך על השולחן היה השולחן עם כל שאר אנשים הנסמכים על השולחן גם כן מרתתין מחמתו, כי היה רגלו וגופו מרתת ומזדעזע תמיד. ומי שלא זכה לראות היראה שהיתה מונחת על פניו תמיד לא ראה יראה מעולם. והיה עליו כל מיני חן שבעולם, והיה מלא יראה ואהבה וקדושה נפלאה ונוראה בכל איבר ואיבר, והיה מופשט מכל המידות והתאוות רעות בתכלית הפשיטות ובתכלית הביטול⁴¹.

מלבד ספר ליקוטי מוהר"ן שחלקו נכתב בכתב ידו של מוהר"ן וחלקם מרשימות מוהרנ"ת שהיו לנגד עיני מוהר"ן ישנם עוד שני ספרים שכתב מוהר"ן בעצמו שלא זכינו לאורם, ספר אחד נשרף על פי ציוויו, והספר השני נגנז על ידו ולא שזפתו עין אדם מלבדו.

40. חיי מוהר"ן אות שסא. הטעם לזה מבואר שם, שאמר שקשה לו מאד להוריד את השגות התורה שלו בלבושים ודיבורים שיוכל לאומרם ולגלותם, ולכן הוא צריך יגיעות רבות לזה. ועוד אמר (שם אות סו) שמה שהוא מגלה מתורתו נמוך אלפי ורבות מדרגות מכפי איך שהוא משיג אותה, והוא מוריד את הדברים באופן הנמוך ביותר שאפשר, ויותר נמוך מזה אינו יכול להוריד.

41. חיי מוהר"ן אות רמג.

עוד סיפר מוהרנ"ת על סדר שולחנו של רבנו בשבת קודש: 'שמעתי שהעבודה שלו וקדושתו הנוראה והיראה שהיתה על פניו שבת קודש, ובפרט בימי נעוריו, היה עד בלי שיעור וערך כלל. ופעם אחת נטל את ידיו ובירך ברכת המוציא בסעודת ליל שבת קודש, וגם כל המסובין על שולחנו בירכו ברכת המוציא ואכלו את פתם. ותיכף אחר שאכל פרוסת המוציא עלה במחשבתו למקום שעלה והתדבק בו יתברך בדביקות גדול ובראה נוראה, וישב בשתיקה ובעינים פקוחות ובדבקות עצום ונפלא כל הלילה, ולא הושיטו שום מאכל על השולחן כי נבהלו מפניו מאד, והיו מתיראין לבלבל אותו. ובתוך כך האיר השחר ותנץ החמה, ובירכו ברכת המזון ונפטרו מעל השולחן.

ופעם אחת בימי נעוריו בא אליו אחיו הרב רבי יחיאל זכרונו לברכה על שבת, וראה את ההנהגה שלו כליל שבת והוטב בעיניו, ובסעודת שחרית היו מספרין העולם לפניו זכרונו לברכה איזה שיחות חולין, ולא הוטב הדבר בעיני הרב רבי יחיאל. ובמוצאי שבת נכנס לחדרו של רבינו זכרונו לברכה ודיבר עמו מזה. ואמר לו רבינו זכרונו לברכה: האתה זוכר כל הספורים שהיו על השולחן בשחרית, ולא היה זוכר את כולם. ואמר לו רבינו ז"ל: אני זוכר את כולם. והלך ונעל את הדלת של חדרו והתחיל לסדר לפניו כל הספורים, ולהסביר לו קצת מה היו ענינים, ודיבר עמו עד איזה שעות על היום, והחלונות היו סתומים. ואחר כך הביט על המראה שעות וראה שהגיע זמן קריאת שמע של שחרית מכבר והפסיק הדיבור. והלך הרב רבי יחיאל ממנו בכביה גדולה ובגעגועים גדולים ובהתעוררות נפלא, עד שעברו כמה ימים שלא היה יכול לאכול ולא לישון וכו' רק ישב בכיות גדולות מחמת גודל התשוקה והגעגועים והתעוררות נפלא שנתעורר אז מדברי רבינו זכרונו לברכה. ומאז נתקרב אל רבינו זכרונו לברכה בהתקרבות אמיתי עצום ונפלא מאד.

המעשה על הספר הנשרף סופר בהרחבה על ידי מוהרנ"ת⁴², ספר זה נתן מוהר"ן למוהרנ"ת בשנת תקס"ו להעתיקו⁴³, והספר עם ההעתקה היה מונח בתיבה נעולה בביתו של מוהר"ן, ובשנת תקס"ח נסע מוהר"ן ללמברג ועסק שם ברפואות, ובין פורים לפסח של שנת תקנ"ח הלך לחדרו ובכה שם הרבה מאד, וקרא למשמשו רבי שמעון ואמר לו בדמעות כי הוא נתון במבוכה גדולה ואין לו עם מי להתייעץ, כי יש לו ספר בביתו שאיבד את אשתו ובניו בשבילו, ועתה הוא רואה שאם ישאר הספר בעולם יהיה גם הוא מוכרח להסתלק שם בלמברג, ולא ידע לשית עצה בנפשו, האם לוותר על ספר זה שכבר מסר נפשו עליו ואיבד עבורו את אשתו ובניו, או לוותר גם על חייו ובלבד שישאר ספר זה בעולם, ואמר לו רבי שמעון שבדאי אם יוכל עוד להאריך ימים על ידי שריפת הספר מוטב לשרוף את הספר, מוהר"ן קיבל את דבריו ומסר לו את מפתח תיבתו וציוה עליו לנסוע מיד בעגלה לברסלב ולשרוף את שני הספרים שבביתו, והלך רבי שמעון בזריזות ושכר עגלה לברסלב, ובדרך בכואו לדאשיב הסמוכה לברסלב נפל פתאום למשכב והוטל על ערש דוי, והבין שהוא מעשי הבעל דבר שרוצה לעכבו מלעשות את שליחותו בפרט גדול כזה שחיי מוהר"ן תלויים בו, וציוה שיניחווהו על העגלה כשהוא חולה ויקחוהו לברסלב כל עוד נפשו בו, ובכואו לברסלב עמד מחוליו ולקח את שני הספרים ושרף אותם. ואכן מוהר"ן עמד מחליו והאריך ימים עוד כשלוש וחצי שנים.

והיה ספר נוסף שהוא גבוה עוד יותר מהספר הנשרף, שעליו אמר מוהר"ן שנסתלק מגופו כשכתבו, וספר זה לא שזפתו עין מעולם, ואמר עליו שהוא בחינת רזין דרזין. וספר זה גמר לכותבו בשנת תקס"ו חמש שנים קודם הסתלקותו⁴⁴.

הסתלקותו באומן

בשלוש שנותיו האחרונות של מוהר"ן היה חולה מאד במחלת השחפת שממנה נסתלק⁴⁵.

בחדש אייר של שנת תק"ע פרצה שריפה בברסלב ונשרף גם ביתו של מוהר"ן, ובאותו שבוע עקר מוהר"ן את דירתו לאומן, שב ישב במשך כחצי שנה עד הסתלקותו⁴⁶.

42. חיי מוהר"ן אות קסט.

43. ההעתקה זו נמסרה לידי שני אנשים, וציוה עליהם ללכת עם הספר בעיירות ולקרא בכל מקום מעט מאותו ספר, והשביע אותם שלא יגלו הדבר לאיש. לאחר מכן סיפר מוהר"ן למוהרנ"ת שהספר כבר התחיל לפעול פעולה בעולם על ידי זה, והזהיר אותו להתפלל על בנו התינוק שלמה אפרים שהיה חולה, ואמר שידע שכאשר מסר את הספר לידי האנשים הללו יתגבר הקטרוג על בנו התינוק, וגם הזהיר אחד משני האנשים שיתפלל על בנו, אולם התגבר הקטרוג ובנו הסתלק באותו קיץ (חיי מוהר"ן אות קעא-קעז).

44. חיי מוהר"ן אות קעא.

45. חיי מוהר"ן אות ריח.

46. חיי מוהר"ן קפה.

מוהרנ"ת מספר שמשוחות שנשמעו מפיו זמן רב קודם נסיעה זו היה ניכר שתכלית נסיעתו לאומן היא כדי להיקבר בבית הקברות ששם, ושיש לו בזה כוונות גדולות. וכבר בשנת תקס"ב כאשר נסע מזלאטיפולי לברסלב עברו דרך העיר אומן, וכאשר ראו את בית הקברות ששם נענה מוהר"ן ואמר: 'כמה נאה ויפה לשכב על בית החיים הזה'. ומזה אנו רואים שכבר כמה שנים מקודם עלתה זאת במחשבה, ונודע לו שמקום מנוחתו יהיה באומן⁴⁷.

ומחלון ביתו באומן היה נראה בית הקברות ששם, ופעם אמר לאיש שיחו: 'אין אתם יודעים גדול יקרת מעלת קדושת זה הבית החיים דפה, כי הוא יקר וקדוש מאד'.

'וכן כמה וכמה פעמים היה מדבר עם כמה אנשים, והפליג מאד בשבח הבית החיים של אומן, כי מונחים שם כמה קדושים אלפים ורבבות, כי שם היתה ההריגה הגדולה בעת הבריחה שנהרגו שם אלפים ורבבות נפשות קדושים מישראל, והיה שם קידוש השם הרבה מאד⁴⁸. וכמה פעמים אמר בפירוש לפני ולפני עוד כמה אנשים שטוב לפניו לשכב שם, מחמת שהיה שם קידוש השם הרבה מאד. ואחר כך נתקיימו דבריו כולם ונסתלק באומן וכו', אז המה ראו כן תמהו והבינו כולם שכל עקר ביאתו לאומן היה בשביל להסתלק שם, כאשר נשמע מפיו בפרוש כמה פעמים⁴⁹.

מוהרנ"ת מספר עוד שכפי המובן מדבריו העסק העיקרי שבשבילו בא לאומן הוא לצורך תיקון נשמות הצריכות תיקון, ושם באומן הוא המקום המוכן לו לעסוק בתיקונם, ועבור זה הוא צריך להסתלק מן העולם. כבר בדרך לאומן סיפר למוהרנ"ת סיפור על הבעל שם טוב שהגיע למקום שהיו בו נשמות מזה שלוש מאות שנה שלא היתה להם עלייה, וציפו לאיש שיוכל לתקנם, וכאשר בא לשם הבעל שם טוב לתקנם כמעט הוכרח להסתלק מן העולם לשם כך, עד שניצל על ידי איזה מעשה.

וביום שני דחול המועד סוכות יום אחד קודם הסתלקותו הזכיר מוהר"ן למוהרנ"ת את המעשה שסיפר לו מהבעל שם טוב, וענה ואמר לו: 'זה זמן רב שהסתכלו עלי לתפסני לכאן. שוב ענה ואמר: לא אלפים נשמות יש כאן כי אם רבבות רבבות⁵⁰.

47. חיי מוהר"ן ריו, על פי מה ששמע מהאיש שליוה אותו בניסיעתו לברסלב.

48. העיר אומן שוכנת על הדרך הראשית בין קייב לאודסה, בשנת תקכ"ח התחולל שם טבח נורא ביהודים על ידי הצורך איוואן גאנטע ימ"ש, אלפי יהודים התכנסו בבית הכנסת והוצע להם להמיר את דתם בתמורה להצלתם, אולם אף אחד לא נענה לפיתוי, וכולם נהרגו על קידוש ה' במיתות משונות במשך שלושה ימים ו-ח תמוז, למעט מספר יהודים שהתחבאו מבעוד מועד במערה, ולאחר הטבח הביאו לקבורה את כל החללים בבית הקברות העתיק של אומן, אחד מהם ששמו רבי דוד חזן קשר קינה ומספד על הנהרגים, וסיפר שמנין ההרוגים הגיע לכשלושים אלף איש (על פי 'באש ובמים' פרק כ).

49. חיי מוהר"ן שם.

50. חיי מוהר"ן קצ-קצא.

כפי המבואר בחיי מוהר"ן אות קנא, ענין זה של תפקידו של רבנו לעסוק בתיקון נשמות ישראל בהיקף גדול מאד נתגלה בקיץ של שנת תקס"ו לאחר פטירת בנו התינוק שלמה אפרים, שאז גילה

[אגב, בענין עסקו של מוהר"ן בתיקון נשמות שבאו אליו, ישנו סיפור נורא שסיפר רבי אברהם ברבי נחמן ז"ל ששמעו מפי רבי יחיאל מענדיל ששמע זאת מפי בעל המעשה רבי שמואל יצחק מטשעריץ (היה אחד מתלמידיו המופלגים של מוהר"ן), שלילה אחד היה מוהר"ן בברסלב בחדרו והיה חדרו ריק מאדם והבית היה נעול ורק רבי שמואל יצחק היה בבית, ולפתע שמע קול רעש מחדרו של מוהר"ן כאילו יוצא מכמה אלפי אנשים בבית אחת, ונפל על רבי שמואל יצחק פחד גדול מקול הרעש הזה עד שנפל ממטתו לארץ, ואחר כך פחד לזוז עד ששקט הרעש, ואז יצא החוצה ונתעכב שם עד שהאיר היום, ונתיירא מלשאול אחר כך את מוהר"ן על פשר הרעש כי ידע שאין רצונו שישאל על זה⁵¹].

על ימיו האחרונים וסדר פטירתו המופלא של מוהר"ן מספר מוהרנ"ת באורך בספרו 'ימי מוהרנ"ת', עיין שם. נסתלק לבית עולמו ביום שלישי ד' דסוכות י"ח תשרי תקע"א, ונקבר ביום רביעי בבית הקברות שבאומן כפי שהביע את רצונו בחייו להיקבר שם, ובשביל זה היה העיקר שבא לאומן חצי שנה קדם הסתלקותו, והשם יתברך עזרו ורצון יראיו יעשה. ויבוא בשלום וינוח על משכבותיו בשלום, כי שם המקום המוכן לו מששת ימי בראשית לעסוק בתיקון העולם לדורות לכל מי שיבוא אליו לשם ויאמר העשרה קפיטל תהלים הידועים אצלנו (אשר נדפסו כבר כמה פעמים) כאשר הבטיח בחיים חיותו, אשרי הזוכה לזה⁵².

|| האם יש על מוהר"ן גם סיפורי 'מופתים' כמו על אדמורי"ם || אחרים?

מוהרנ"ת כותב בהקדמת ספרו שבחי הר"ן: 'גם אין רצוננו לבאר קצת מופתים נוראים שראינו ממנו, כי אין אנו עוסקים לספר בשבחיו הקדושים כי אם מה שנוגע ליראת השם'. ועוד הוא כותב⁵³ כי אין זה שבחו האמיתי לספר עליו מופתים, אלא עיקר המטרה של מה שמספר עליו הוא כדי שיתעוררו ללכת בדרכו.

רבנו את התורה הידועה הנקראת 'בעל השדה' (ליקוטי מוהר"ן קמא סה) שמדברת על ענין זה, ושם אומר בין היתר: 'ומי שרוצה לחגור מתניו, להכניס עצמו להיות הוא הבעל השדה, צריך להיות איש אמוך ותקיף, וגיבור חיל, וחכם, וצדיק גדול מאד. כי צריך להיות אדם גדול ומופלג במעלה מאד. ויש אחד שאינו יכול לגמר הענין כי אם עם מיתתו. ואפילו לזה צריך להיות גדול מאד, כי יש כמה וכמה גדולים שאפילו עם מיתתם לא יועילו'.

וכתב מוהרנ"ת (חיי מוהר"ן ק): 'בסוף ימיו שאז נעשה בעל השדה, שאז באו אליו לאלפים ולרבבות בלי שיעור בשביל תיקון, כי בזה היה עוסק ביותר, לתקן נשמות המתים ונשמות ערטילאין שעדיין לא נכנסו בגוף כלל וכו', כמבואר במקום אחר'.

51. כוכבי אור אנשי מוהר"ן אות י, שיחות וסיפורים אות ו.

52. ימי מוהרנ"ת א, סו.

53. שם אות כז.

יחד עם זה במקום אחר מספר מוהרנ"ת כמה ענינים היוצאים מגדר הטבע שנראו אצלו⁵⁴, כגון ידיעת עתידות, וידיעת מחשבות של העומדים לפניו, הן בהווה והן בעבר, ורפואת חולים, ועוד⁵⁵.

מוהרנ"ת מספר גם על נס שאירע בפני קהל גדול⁵⁶: 'פעם אחת בא לפניו איש אחד מאנשיו שהיה לו חולי וכאב גדול בידו, עד שלא היה יכול להזיז בידו כלל. והיתה ידו תלויה בצוארו כדרך החולים בידיהם, ולא היה יכול בשום אופן להורידה, כי היה חוליו וכאבו גדול מאד. והיו מדברים לפני רבינו זכרונו לברכה שהוא צריך לשנות סאלץ (מי מלה) ולקבל רפואות. והאיש ההוא היה עני גדול ולא היה לו דבר על הוצאות ורפואות.

ביום השבת בשעה שהיה יושב על השולחן בסעודת שחרית, ענה רבינו זכרונו לברכה ואמר לאותן היושבין סביבו שזה האיש בודאי יש לו אמונה, והשיבו: הן. וכפל הדברים ודיבר מזה קצת אם יש לו אמונה, והשיבו: הן. אחר כך ציוה מוהר"ן זכרונו לברכה פתאם להאיש הנ"ל שיריד ידו. ונבהל מאד, וכל העם נבהלו ונשתוממו, כי היה דבר תמוה מאד מאד, כי זה האיש היה חולה בידו זמן רב שאינו יכול להוריד ידו, ועכשיו יורידנה פתאם? אבל תכף שציוה מוהר"ן זכרונו לברכה גזר אמר ויקם, ותכף לקחו ממנו המטפחת שהיתה ידו תלויה עליה בצוארו והוריד ידו תכף, והיה נס מפורסם לעין כל שנתרפא ידו תיכף באותה השעה, ותיכף חזרה ידו לבריאותה ואיתנה כשאר כל אדם עד היום הזה. כאלה וכאלה נראו ממנו כמה מופתים נוראים לפרקים.'

אולם מסיים על כך מוהרנ"ת: 'אך בעת שהיה ענין הנ"ל של האיש הנ"ל, אחר כך באתי אליו וסיפר עמי קצת מזה, והיה למוהר"ן זכרונו לברכה אז איזה מיחוש וחולאת. ואמר אז שבכל עת שהוא עושה איזה דבר מופת יש לו יסורים אחר כך תמיד. ואמר שבכל פעם שהוא עושה איזה דבר, הוא מבקש אחר כך מהשם יתברך שישתכח הדבר.'

ובמקום אחר כותב מוהרנ"ת⁵⁷: 'אך כבר אמרנו שאין זה רצוננו לספר מופתים מרבינו זכרונו לברכה, כי לא באלה תהילתו, גם כי היה אסור במופתים כאשר היה מובן מדבריו, שלא הותר לו לגלות מופתים. ועל כן לא נראו ממנו כי אם קצת מופתים ועתידות, אף על פי שבאמת היה יודע בכירור כל העתידות אפילו מה שיהיה לזמן רחוק וכו'. כאשר היה נראה לעין כל מי שהסתכל היטב על דבריו. אף על פי כן הכל היה בהצנע ובהעלם גדול ואין אנו עוסקין לספר מזה כנוצר לעיל⁵⁸.

54. שיחות הר"ן קפו.

55. ראה חיי מוהר"ן נה, קסט, שיחות הר"ן קפד, רמג, רמט, רנב, רנו, ועוד.

56. שיחות הר"ן קפז.

57. שיחות הר"ן שם.

58. בענין זה כתב רבי אברהם ברבי נחמן כוכבי אור (אנשי מוהר"ן לב): 'ז'הנה אדמו"ר ז"ל בגודל ועוצם מתיקות דבריו הנעימים לחזק ולעורר ולהחיות ולהשיב כל הנפשות הנפולות, אם היה גם מותר במופתים

רבי אברהם ברבי נחמן בספרו כוכבי אור חלק אנשי מוהר"ן, כתב גם הוא כדברים האלו, וכתב שאף על פי כן חס על מעט הסיפורים שכן נשאר בדינו, ולכן רשם בראשי פרקים ארבעים ושבעה סיפורים מהמופתים שנראו אצל מוהר"ן, ששמע אותם מאנשים מהימנים ובייר אותם היטב⁵⁹. המתבונן בסיפורים הללו (שבנייהם ישנם כמה סיפורים נוראים ממש) יראה מיד שמדובר באיש אלוקים קדוש ומופלא שאין לנו כלל השגה בו.

אולם ישנו מופת אחד שראו אצל מוהר"ן בקביעות שעליו מרבה מוהרנ"ת לדבר, והוא הכח שיש לו לסייע לכל מי שרוצה להתקרב לה' יתברך ולשוב אליו באמת, שעל כן 'עיקר החידושים והמופתים הנוראים שראינו ממנו זכרונו לברכה, הוא רק בענין התקרבות ישראל לאביהם שבשמים. שתיכף כשנכנס אחד אצלו ורצה להתקרב להשם יתברך, תיכף נהפך מיד לאיש אחר ממש. ועוצם היראה וההתעוררות וההתלהבות וההרהורי תשובה באמת לאמתו שהכניס בכל אחד ואחד שזכה לעמוד לפניו, אי אפשר לבאר ולספר אילו כל הימים דיו וכו'. כי לא נראה כזאת ולא נשמע בעולם משום צדיק וגדול הדור שיעזור להשם יתברך כל כך בהתעוררות כזה לכל אדם שבעולם מגדול ועד קטן אפילו הפחות שבפחותים⁶⁰.

ישנה אמירה ידועה אצל חסידי ברסלב, שכאשר הם מתבקשים לספר 'מופת' מרבים, הם משיבים ועונים: 'אני עצמי המופת של רבינו' (אמירה זו מיוחסת לראשונה לרבי נחמן מטולטשין ז"ל, תלמידו של מוהרנ"ת וממשיך דרכו). ואכן רבים הם היכולים להעיד על

היתה מתבטלת הבחירה לגמרי, ובאמת מחמת זה היה אסור במופתים, וגם כשעשה איזה דבר מופת ביקש אחר כך מהשם יתברך שישתכח הדבר (כמובא בשיחות הר"ן אות קפ"ו).

59. לדבריו הוא מקדים הקדמה בזה הלשון (כוכבי אור אנשי מוהר"ן לב): 'כי כפי אשר תהילה לא-ל, כל ימי גדלתי בין החכמים בחכמת התמימות והפשיטות, והן המה אנשי מוהרנ"ת ז"ל אשר הפקירו את כבודם בכל מיני הפקרות כעבור האמת, מצוה וחובה עלי להודיע לדורות הבאים את דבריהם אשר שמעתי מפייהם, כי לא נעלם ממני עוצם אמת דבריהם, וברור כיום וכשמש ויודע אנוכי כי בצדק וביוסר כל אמרי פיהם, וכאור מן החשך ממש נבדלים המה מן המעשיות הכתובות בהספרים שיצאו בסמוך, עדת צדיקים, קהל חסידים, פאר מקדושים, שבחי הצדיקים, ומשאר המעשיות אשר הלכו מפה לפה ומאוזן לאוזן אצל הבעלי כדים שנתרבו בעתים הללו. ואחר כל אלה, גם את הדברים אשר שמעתי מהם בדרך השתלשלות מפה לפה שלא נודע לי היטב מי ומי האנשים שהגיע אלי הסיפור על ידם, לא רציתי לכתוב אותם מפחד הטעות השכיחים בסיפורים כאלו, ולכן ציינתי אצל כל סיפור וסיפור שמות האנשים אשר שמעתי מפייהם.'

ועל הספרים שיצאו בזמנו על שבחי הצדיקים הוא כותב (שם בהערה): 'זאף על פי שמוכא בהם הרבה מעשיות מהבעל שם טוב זצ"ל ומשאר צדיקים אמיתיים, אשר באמת נראה מהם התגלות נוראות בשידוד הטבע והודעת עתידות, אבל לא כהמעשיות הכתובות בהספרים הנ"ל, אשר רוב הסיפורים [נאמר] בעת משתה היין, אשר המספר עומד בין כוס שלישית לרביעית והשומע יושב ומתנמנם, עד שיותר מתשעה חלקים בהם שקר, ומעט האמת מורכב ומשוונה ומחולף ומעורב, זולת השבחי בעל שם טוב שהוא אמת מראשו ועד סופו, כאשר שמעתי זאת מפי אבי הכ"מ שסיפר זאת בשם אדמו"ר זצ"ל, מלבד על קצת דקצת מהם שאמר שלא נכתבו היטב.'

60. שיחות הר"ן אות רמט.

פרק ב

מעמדו של רבינו נחמן מברסלב בעיני גדולי דורו וגדולי הדורות הבאים

שאלה: ממה שסופר עד כה אני שומע שרבי נחמן מברסלב היה באמת צדיק אמיתי ומיוחד. מענין אותי לדעת כיצד העריכו אותו גדולי דורו וגדולי הדורות הבאים, משום מה נוצר אצלי רושם שלא כל כך החשיבו אותו.

יש בזה נקודת אמת שמוהר"ן ודרכו לא קיבלו בעולם את המעמד הראוי להם לפי ערכם⁶², ועל זאת עוד נתעכב להלן⁶³, אבל עדיין זה רחוק מאד מהרושם המוצג בשאלה שגדולי ישראל בדורו ובדורות הבאים לא העריכו אותו. האמת היא שרבים מגדולי דורו שהכירו אותו או שמעו את שמעו העריכו אותו מאד ואף הפליגו בשבחו בצורה יוצאת דופן.

די להציץ בחמשת ההסכמות שניתנו לספר ליקוטי מוהר"ן כדי לראות באיזו הערכה התייחסו למוהר"ן ולספרו.

הרה"ק רבי יעקב יצחק מלובלין המכונה 'החוזה מלובלין' שהיה מגדולי הצדיקים המפורסמים באותו דור כותב:

62. וכבר אמר רבינו (שיחות הר"ן אות קצח) בשנת תק"ע (שנה קודם פטירתו) 'כי מתחלה היה קשה לי קצת מפני מה יהיה כך, דהיינו שאין לנו שום חשיבות בעולם. אבל עכשיו וכו' שוב אינו קשה לי כלל' [שום חשיבות' הכוונה ביחס לחשיבות שהיתה ראויה לו לפי ערכו, אבל בודאי היה נחשב לאחד מצדיקי הדור, כמו שיוכח להלן].

63. ראה בפרק י העוסק בענין 'יחידי הדורות' וההסתרה המתלווה בהכרח לגילויים הגדולים שהתגלו על ידם.

כך גם בימינו אנו, שההתקרבות לדרכו של מוהר"ן שינתה את חייהם מן הקצה אל הקצה, ולבכם התהפך לטובה בהרבה ענינים, וכמדומה שזהו המופת הגדול ביותר שניתן לספר על מוהר"ן ז"ל, ומופת זה היה בחייו אצל המקורבים אליו וממשיך גם לאחר פטירתו אצל כל הזוכים להתקרב אליו באמת, כמאמר חז"ל⁶¹ גדולים צדיקים במיתתם יותר מבחייהם.

קצהו ראיתי שהרב הנ"ל טרח ביגיעה רבה לפענח כל נעלמים ועל מה אדניו הוטבעו חיכו ממתקים מה מתוק מדבש היוצא מהאר"י קדוש יאמר לו רבינו האר"י ז"ל, ולזאת נמניתי במנין הראוי שכבר קדמוני הרבנים מובהקים גדולי זמנינו להביא החיבור של הרב מוהר"ן לבית הדפוס...'

והג"ר אפרים זלמן מרגליות מבראד בעל שו"ת בית אפרים וספר פרי תבואה ועוד, כתב בהסכמתו:

'שמוע שמעתי אפרים זה ימים כבר קל זיע סגיא דמשבחין ביה בדרכ נחמן דאדם גדול הוא בתורה ובחסידות, איש קדוש מבין חידות, יודע תעלומות חכמה ושושן סודות, מפענח נעלמים ומגלה רזים במקרא תלמוד ואגדות, ירושה היא לו מאבותיו אבות מכלל דאיכא תולדות, שכן יונק מגידולי הקודש חוטר מגזע האלקי המפורסם הבעש"ט זלה"ה איש חמודות, וזרעו לברכה זרע קודש שמם ומעשיהם עליהם מעידות, כי האנשים אנשי מידות, מושכים הלבבות בחבלי מוסר השכל משמחי לב ומאירות עינים וכושל ברכים יקומון ועל רגליו מעמידות. ונפק מבנייהו אילנא רברבא ותקיפא ורב נחמן חסידא שמיה וכו', והצצתי ראשי פרקים כמציין מן החרכים, ומצאתי בהם דברים של טעם. לחם סתרים ינעם, וכל מה שבתוכו מצטרף לקודש, ונשאתי את ידי להיות מסכים הולך על דברת גדולי הדור אשר קדמוני.'

חמשת ההסכמות הללו לא היו היחידות, רבי נתן כתב בהקדמת הליקוטי מוהר"ן שניתנו עוד הסכמות מגדולי גאוני וחסידיו הדור, אלא שמוהר"ן לא רצה להדפיסם בהוצאה הראשונה, ואחר כך נאבדו, ונשארו בידי רבי נתן רק חמשת ההסכמות הנ"ל.

כמו כן היו למוהר"ן קשרי ידידות עם רבים מגדולי הצדיקים בימיו, ורבי נתן מספר⁶⁴ כי בשעה שהסבא משפולי עורר את המחלוקת כנגדו, רצה להביא אגרות מהצדיקים המפורסמים שבדור כנגדו, אולם נעשה בדיוק להיפך, 'כי הגיעו אגרות מכל המפורסמים לרבינו הקדוש זכרונו לברכה, וכלם החזיקו ידם עם רבינו זכרונו לברכה באהבה רבה מאד, וכתבו מרורות להזקן הנ"ל. היינו הרב הגאון החסיד רבי לוי יצחק מברדיטשוב, והרב החסיד רבי גדליה מליניץ, והרב הקדוש דודו רבי ברוך זכרונו לברכה, והרב החסיד רבי זאב מטשאורניאוסטרע, והרב הקדוש מורנו רבי אברהם קאליסקער מארץ ישראל, ומחותנו רבי ליבוש מוואלטשיסק, ומחותנו רבי אברהם דב מחמעלניק, כולם כתבו אגרות בכבוד גדול ובאהבה עצומה לרבינו זכרונו לברכה.'

יודע שרבי לוי יצחק מברדיטשוב החשיב מאד מאד את מוהר"ן ותלמידיו, והתבטא עליהם בהערכה מופלגת קבל עם ועדה⁶⁵. וסיפר רבי שמואל יצחק מטשערין שפעם אחת נסע יחד עם הרב מברדיטשוב בעגלה, ואמר לו הרב: 'תאמין לי, אם הייתי יודע שהעולם ישמעו בקולי, אז הייתי צועק בקול גדול מסוף העולם ועד סופו, שכל

64. חיי מוהר"ן קכב.

65. חיי מוהר"ן שלג.

'הנה יד כתובה אלי באצבע אלקים חרות, אשר שלח אלי חד מן קאמייא, הלא הוא מחותני חביבי וידידי הרב המאור הגדול איש קדוש מופת הדור נ"י פ"ה ע"ה מו"ה נחמן נ"י, ליקוטים המלאים לה אמיר מלא וגדוש ביראת אלקים בדברים מושכלים שכל אלקים. ועיינתי בהם על נכון, והנה מאד ישרו בעיני דברים נכבדים כאלו ולית דין צריך בושש, כי הדברים מאליהם יעידון ויגידון דבר אמת לאמיתו לפי עניינו ודברי אלקים חיים, והנה האי גברא רבא לא צריך לדידי ולא לדכותי...'

כדאי לשים לב להפלגת התארים של החוזה מלובלין לאברך כבן שלושים וחמש (ההסכמה ניתנה בטבת תקס"ח), 'חד מן קאמייא', 'המאור הגדול', 'איש קדוש מופת הדור', 'גברא רבה'.

ובהסכמתו של הרה"ק רבי ישראל מקוזניץ המכונה המגיד מקאזניץ מחבר ספר 'עבודת ישראל', שהיה גם הוא מגדולי הצדיקים המפורסמים באותו דור, הוא כותב:

'לכו חזו מפעלות אלקים אשר פעל ועשה איש חי רב פעלים מקבציאל שקיבץ על ידו זקוקין דנורא ובעורין דאשא, אשר לקט במאמרים אומר לגלגולת איהו יאה וגולתיה יאה, ליקוטי אמרים דברים נפלאים ונורא הוא סביביו, ששלח אלי חד מן ידידי ה"ה הרב המאור הגדול בנן של קדושים מופת הדור גדול מרבן שמו נודע בשערים מו"ה נחמן נ"י, נכד לרבינו הק' בעש"ט זלה"ה, אשר רוצה להעלותו על מזבח הדפוס להוציא לאור תעלומות חכמה. וראיתי בהם דברים ערבים נעימים וחדודים עמוקים מאד איש לפי ערכו. ומה נכבד היום אשר יצאו לאור דברים כאלו אשר להם דומיה תהלה. והנני מן המסכימים להעלות על הדפוס דברים יקרים מפז ומפנינים, וראויים להכניסם לפני ולפנים.'

והג"ר אברהם חיים אב"ד זלאטשוב מחבר ספר אורח לחיים כותב בהסכמתו:

'הנה קבלתי מכתב אדם גדול בענקים, ואדמהו ואכנהו ולא ידעתי, ה"ה הרב הגדול בוצינא קדישא מופת הדור נ"י פ"ה ק"ש, החסיד המפורסם בנן של קדושים מחו' מוהר"ר נחמן נ"י, ובקש שאסכים על הדפסת ספרו הקדוש, וראיתי בו, ובמעט דבש שהטעמתי האירו עיני וראיתי שאין צריך להסכמותי, ובפרט שכבר הסכימו גדולי הדור גאוני זמנינו, אך אין מסרבין לגדול ובאתי כיהודא ועוד לקרא...'

והג"ר מאיר אב"ד ור"מ ומו"ץ בק"ק בראד כותב:

'הנה יד שלוחה אלי מן חד מבני חבריא ה"ה הרב המופלא ומופלג בתורה ובחסידות המפורסם מוהר"ר נחמן נ"י, הגדול בשם טוב גידולי הקודש זרע קודש מחצבתו, נכד לה"ה הרב המפורסם בתורה ובחסידות ידיו רב לו בעשר ידות, בוצינא קדישא חסידא ופרישא קדוש יאמר לו כל רז לא אנס ליה, מו"ה ישראל בעש"ט ז"ל, והרב מוהר"ר נחמן הולך בעקבות אבותיו הקדושים ועשה חיבור לטהרה על דברי מאמרים אשר בש"ס שהמה סתומים וצריכים לדורשם, ואף שלא היה לי פנאי לעיין עליו אך אפס

רבים שעסקו בו בסתר והביעו את התפעלותם ממוהר"ן בפני מקורביהם, אך מסיבות שונות לא רצו לפרסם זאת בגלוי, וישנם אחרים שנמנעו מלעסוק בספר מחמת 'מסורות' שונות (שצריכים בירור בפני עצמם, אך אין כאן המקום). ובאופן כללי ניתן לענות על שאלה זו, שמצד אחד מוהר"ן ותורתו קיבלו פרסום וחיזוק אצל גדולי ישראל במידה גדולה דיה בכדי שמבקש אמת יוכל למצוא אותה, ומצד שני גם התכסו במספיק שכבות של הסתרה כדי שמי שאינו מחפש את האמת יוכל לא למצוא אותה...

ישנו ספר שיצא לאור בשם 'שבחו של צדיק', ובו ליקט המחבר מאות מובאות מגדולי החסידות, גדולי ליטא, וגדולי עדות המזרח, שהפליגו בשבחו של מוהר"ן וספרו, וכן ציין לספרים רבים שהזכירו את דבריו בשמו ושלא בשמו. הרוצה לברר את הנושא יוכל למצוא שם הרבה חומר⁶⁹.

כמו כן תורתו של מוהר"ן התפשטה באופן רחב מאד, ודברים רבים מתורתו התפרסמו בשמו והפכו לנכסי צאן ברזל בעולם התורה, ודברים רבים עוד יותר מתורתו התפרסמו שלא בשמו. ידוע למשל שהגאון הנודע רבי צדוק הכהן מלובלין זצ"ל טרח לכתוב מראי מקומות על 'ספר המידות' שכתב מוהר"ן בילדותו, כדי להראות מהיכן לקוחים הדברים (המראי מקומות שלו נדפסו בחלק מהמהדורות), ובאופן כללי תורתו של מוהר"ן ורבי נתן השפיעה רבות על הלך מחשבתו.

|| כיצד מתייחסים גדולי התורה והמוסר בעולם הליטאי למוהר"ן וספריו? ||

ובכן, את הידוע אין צריך לומר שלא תמצא כמעט בעולם הישיבות משגיחים שמביאים מספרי מוהר"ן בשמו, ובהרבה מקומות לא תמצא את ספריו כלל, כמו שלא תמצא שם ספרי חסידות אחרים, ואולי כלפי ספרי ברסלב זה במידה רבה יותר.

אולם הרושם שנוצר מכך בעיני חניכי הישיבות כאילו כל רבותיהם 'פוסלים' את דרך ברסלב הוא מוטעה. הישיבות מחנכות לפי קו מסויים, שהקו הזה בדברים מסויימים אינו הולך יחד עם הקו של מוהר"ן [אמנם, בדרך כלל זה רק כאשר תופסים את הדברים בשטחיות, וראה באורך בחלק ב מחיבור זה], ובדרך כלל בישיבות נוקטים בשיטה של חינוך בקו אחיד, ולא נותנים לבחורים גישה לדרכים ביהדות שיש בהם גישה שונה, מחשש שמא יבואו לידי בלבול. אולם לא בהכרח שוללים משום כך את הקו האחר, ויתכן בהחלט שאנשי הדעת מבין המחנכים יודעים שהגישה האחרת יכולה להיות טובה גם כן, אולם מכיון שהם קיבלו והתחנכו בדרך שלהם, אינם מתיימרים להבין את הדרך האחרת וכל שכן לא להנחיל אותה לתלמידיהם, ואין להם אלא מה שקיבלו ואת זה הם מוסרים [יחד עם זאת, היו בישיבות גם מחנכים בעלי שיעור קומה שנפשם הכלה דרכים רבות ומגוונות, והם כן היו מסוגלים לקבל מכמה בתי מדרש וליצור מזיגה

69. הספר נמצא גם בספריית אוצר החכמה.

מי שרוצה להיות איש כשר וצדיק ועובד השם באמת, יהיה זהיר וזריז להתקרב להרב הקדוש רבי נחמן מברסלב, אך ידעתי נאמנה כי לא די לי שלא ישמעו בקולי, אף גם יתעורר על ידי זה מחלוקת גדול גם עלי. ואולי יש אחד שמהרהר בתשובה על ידי, ואפסיד גם את זאת, על כן אני מוכרח לשתוק בענין זה.

ובהזדמנות אחרת התבטא רבי לוי יצחק על מעלת המקורבים למוהר"ן: 'איפה שאני נוסע ומסתובב, אני רואה שאיפה שיש איזה טוב – הוא [מוהר"ן] כבר חטף זאת'⁶⁶.

ובחזרתו מארץ ישראל ביקר מוהר"ן אצל הרה"ק רבי יצחק מנעסכיז, תלמידו של המגיד מזלאטשוב, והרב מנעסכיז נהג בו כבוד גדול וליהוה כשיצא מביתו אף שהיה חולה וחלש מאד, וכאשר חזר לביתו אמר: 'אלמלא לא באתי לעולם אלא בכדי שרבי נחמן יפסיע על המפתן שלי, דיי'⁶⁷.

ורבי נתן תלמידו כותב במכתבו הידוע לרב מסאווראן⁶⁸: 'וה' אלקים אמת יודע כי דיברתי עם גדולי קדושי ישראל צדיקי יסודי עולם זכותם יגן עלינו. עם כולם דברתי הרבה גם אחר שזכיתי להתקרב לאדוננו מורנו ומוהר"ן המובהק הרב הקדוש מוהר"ן זכר צדיק לברכה. וכולם קירבו אותי באהבה רבה ובחיבה יתירה. ובפרט הרב הקדוש והנורא מברדיטשוב, ואחריו הרב הקדוש מחמעלניק, והרב הקדוש מורנו הרב שלום מפאריבישטש זכר צדיקים לברכה, ושאר גדולי עולם, אצל כולם הייתי מתאבק בעפר רגליהם קודם שנתקרבתי אל אדוננו מורנו ורבינו המובהק זכר צדיק לברכה, ואחר כך. ואהבתם גברה עלי אחר כך ביותר, מחמת שראו שנשתנית לטובה יותר לשקוד על דלתי התורה והעבודה ביותר בעזרת השם יתברך, וכולם פרסו בשלומי זכרונו לברכה על ידי'.

ועוד כתב שם: 'ואני עוסק בספריו הקדושים זה יותר משלושים ושתים שנה, וכבר זכיתי להדפיסם כמה פעמים עם הסכמות מגדולי ישראל מחברים מפורסמים גאוני עולם, ונתפשטו בכל ישראל, בפרט במדינות ליטא ורייסן ופולין גדול ובארץ ישראל. וכולם משבחים ואומרים שהם דברים נפלאים ואמתיים ופותחים שער לכל דופקי בתשובה, ומדריכים את האדם בדרך ישרה. לבד במדינתנו רבו המחלוקת מחמת דברי הכל שיצא מפי החולק הגדול עליו זכרונו לברכה וכו' (הסבא משפוליס).

|| כיצד התקבל מוהר"ן וספרו בדורות שאחריו? ||

התשובה לזה מורכבת למדי, ישנם רבים מגדולי ישראל שהעריכו את מוהר"ן באופן יוצא מן הכלל ושיבחו את הספר ליקוטי מוהר"ן ועסקו בו בגלוי, ישנם גם

66. אבניה ברזל אות כח.

67. חיי מוהר"ן קיג.

68. עלים לתרופה מכתב קפו.

שכללה כמה דרכים, ובדרך כלל היתה להם משום כך יכולת השפעה על ציבור גדול ומגוון יותר, דוגמא לכך בדור הקודם הם הרב הוטנר והרב דסלר זצ"ל, ועוד רבים].

ואכן היו רבים מגדולי התורה והמוסר בעולם הליטאי שהכירו את ספרי מוהר"ן והתייחסו אליהם בהערצה גדולה.

אחד הדוגמאות הבולטות לכך הוא החזון איש זצ"ל, שישנם עדויות רבות על יחסו החיובי למוהר"ן ספריו ואנשיו (חלקם מובאים בספר 'שבחו של צדיק'). רבי נחום יצחק פראנק שהתקרב בצעירותו לחסידות ברסלב סיפר שאביו התנגד לזה בשעתו מאד, והלך הוא עצמו לשאול את החזון איש, ואמר לו החזון איש שאין שום בעיה ללמוד בליקוטי מוהר"ן. ועוד אמר לו שבענייני עבודת ה' אין דין כיבוד אב.

וסיפר הר"ר בן ציון אפטר (מחשובי חסידי ברסלב וממקורבי הגרי"ז מבריסק זצ"ל) שבפעם הראשונה שביקר אצל החזון איש ראה את הספר ליקוטי מוהר"ן על שולחן החזון איש, וכשהתפלא אמר לו 'אני מעיין בזה הרבה, זה ספר מוסר טוב מאד, וכן דיבר עמו כמה פעמים על גדולתו של מוהר"ן, והיה מבקש ממנו בכל פעם שהגיע אליו 'אמור איזה דבר תורה מהרבי'. ואמר לו פעם שספר ליקוטי מוהר"ן הוא גבוה מאד מאד.

וסיפר הר"ר נתן ליכרמנש שליט"א, מחשובי חסידי ברסלב, שבשנת תשי"ט סידר את ספרי החזון איש לרפוס יחד עם רבי שמריהו גריינימן זצ"ל, ודיברו אז ששערי רוסיה עומדים להפתח, וממילא כבר החלה הרשמה לנסיעה לראש השנה לאומן, ואמר לו רבי שמריהו שרוצה אף הוא להצטרף, וכשהתפלא על כך רבי נתן, אמר לו, שהוא רוצה לזכות להיות על ציונו של מוהר"ן, משום שראה אצל החזון איש שמאד החזיק ממנו.

וסיפר עוד הגר"ש גריינימן (מפי נכדו) שהחזון איש התבטא פעם בפניו ואמר 'רבי נחמן היה גדול יותר מכל אלו שחלקו עליו'.

כמו כן המגיה של ספרי החזון איש היה רבי אלחנן ספקטור זצ"ל, מגדולי חסידי ברסלב, ובאגרות חזון איש (א, לז) מובא איגרת ששלח אליו החזון איש, וכתב לו: 'כי באמת אין כל עצב בעולם, למי שמכיר באור האורות של האמת'...

וגם על בעל הקהלות יעקב ישנם עדויות רבות שעסק בליקוטי מוהר"ן, וסיפר לרבי נתן צבי קעניג ז"ל (ראש כולל ברסלב בבני ברק) שספר זה מחזק אותו רבות ביראת שמים אף שהרבה דברים אינו מביין. וכן התפלל רבות בליקוטי תפילות של רבי נתן, ורבי אליהו ברוך פינקל ז"ל סיפר שראהו פעם רוקד סביב השולחן עם הליקוטי תפילות. ובבית הגר"ח קניבסקי שליט"א יש ספר ליקוטי מוהר"ן עם הערות של הסטייפלער. וכן סיפר נכד הגר"ח ששאל אותו על כך והשיב לו שהסטייפלער למד ליקוטי מוהר"ן ושאר ספרי חסידות.

והמשגיח רבי אליהו לופיאן זצ"ל נשאל (על ידי הר"ר צבי יוסף ואסילסקי) על ספרי ברסלב, וענה: 'הן אלו ספרי המוסר האמיתיים'.

והרב דסלר זצ"ל הביא בשיחותיו שנדפסו בחמשת כרכי 'מכתב מאליהו' כמה פעמים מספרי ברסלב, הן מליקוטי מוהר"ן והן משיחות הר"ן, וניכר שאין זו ידיעה אחת ששמע עליה, אלא שהיתה לו שליטה בספרים, והוא מתייחס אליהם כדבר ידוע, כלשונו⁷⁰ 'כבר העיד מוהר"ן, ואף מוסיף ביאורים לדבריו העמוקים'.⁷¹ וכן סיפר חתנו הגר"ר יהושע גלדצהאלר בספרו קדשי יהושע חלק ה' (מאמר אחרית דבר) שחמיו למד היטב בספרי מוהר"ן, ואמר שהם עמוקים מאד וצריך להיות 'מבין' עליהם והגאון ר' משה שטרנבוך שליט"א סיפר באירוסין של נכדו עם משפחת גלינסקי (ניסן תשע"ח באולמי זויצל שהוא נסע עם הרב דסלר נסיעה ארוכה באניה, ושני הספרים היחידים שהיו עמו אז הם ספר עץ חיים וספר ליקוטי מוהר"ן, ואמר לו אז הרבה חידושים בליקוטי מוהר"ן.

והמשגיח הרב וולכה זצ"ל כתב בספרו עלי שור ברשימת הספרים המומלצים לכל אחד, ללמוד בספר 'משיבת נפש' בזמן שצריך חיווק. אך במהדורות המאוחרות השמיטו זאת המו"ל משום מה.

והגר"ר יחזקאל סרנא זצ"ל ראש ישיבת חברון בספרו 'דליות יחזקאל' חלק ד' בסופו, הביא רשימה ארוכה של ציטוטים מכתבי רבי נתן תחת הכותרת 'דברים נבחרים מכתבי מוה"ר רבי נתן'.

וכן ידוע שבישיבת נובהרדוק עסקו הרבה בספרי ברסלב, ולקחו משם הרבה יסודות. בין היתר, השיר המפורסם שהושר בנובהרדוק 'כל העולם כולו גשר צר מאד והעיקר לא לפחד כלל', לקוח מליקוטי מוהר"ן (תניינא, מח). וגם על רבי ירוחם ממיר יש עדות מפי תלמידו שעסק בספרי ברסלב ואמר שספרי ברסלב הם אש ממש (מובא בספר 'שבחו של צדיק').

ויש עוד עובדות רבות הידועות למי שרוצה לדעת, שמצביעות על הערכה רבה ועמוקה שרוחשים רבים מאנשי הדעת והמוסר מבין גדולי ליטא למוהר"ן ותורתו.

עוד בנותן טעם להביא כאן התייחסות מגדולי דורנו לאישיותו ותורתו של מוהר"ן, שזכינו לה בעקבות אחד מבני דורנו, חכם בעיניו, ש'גילה' דברים שאינם מובנים לו בספרי מוהר"ן, והוציא חוברת ובה ביטויים חמורים מאד כנגד מוהר"ן, וניסה בגודל 'חכמתו' לבטל אותו ואת שיטתו. בעקבות זאת יצאו מכתבים חריפים ביותר מכל גדולי הדור, שיצאו חוצץ כנגד מגמה פסולה זו, ובפסק דין של הבר"ץ מתאריך ט"ז אלול תשס"ז נכתב: 'הביאו לפנינו קונטרסים המלאים בדברי הבל וגנאי נגד הקדוש רבי נחמן מברסלב זצוק"ל, ואסור להסתכל בדברים כאלו וכל שכן להחזיקם בבית, שהם כספרי מינות ואפיקורסות, ועל פסק זה חתמו כל חברי הבר"ץ, ואישרו אותו הגר"ש אלישיב זצ"ל, הגרא"ל שטיינמן זצ"ל, הגר"ש ואזנר זצ"ל, ויבלח"ט הגר"ח קנייבסקי שליט"א.

70. בחלק ד עמוד 227.

71. ראה חלק ב עמוד 172, חלק ג עמוד 177, חלק ד עמודים 23, 184, 226-7.

פרק ג

מעמדו של רבי נחמן מברסלב אצל חסידי ברסלב

שאלה: ממה שדיברנו עד עכשיו אני מבין שרבי נחמן היה באמת צדיק גדול, והרבה מגדולי הדורות ראו בו אדם גדול וקדוש, וגם ספרו ליקוטי מוהר"ן הוא כנראה ספר חשוב. אבל דבר אחד אני עדיין לא מצליח להבין, למה חסידי ברסלב עושים ממנו ענין כל כך גדול, כאילו הוא היה הצדיק היחיד בעולם ואין בלתו, הרי היו עוד צדיקים גדולים גם בדורו וגם בדורות שלפניו ואחריו?

זו באמת שאלה חשובה מאד, והתשובה עליה היא מפתח גדול למי שרוצה להבין מיהו רבי נחמן מברסלב ומהי חסידות ברסלב.

בשביל לענות על השאלה הזו נצטרך להיכנס קצת יותר פנימה לתוך בית המדרש של ברסלב, וללמוד כמה דברים שיעזרו לנו לקבל תמונה בהירה יותר על הנושא.

הופעות של נשמות גדולות שלא לפי ערך הדור

לפני שאנו נכנסים ללמוד את הענין מתוך ספרי ברסלב, נצטרך להקדים כמה הקדמות כדי לקבל רקע מתאים שרק על הבסיס הזה נוכל להתחיל להבין את הענין. הדברים שאנו הולכים לבאר אינם בגדר ידיעה פשוטה שידועה לכל אחד מידיעת בית רבו, והם שייכים לחלק של 'סתרי תורה', אולם הם הרקע להבין את עניינו של מוהר"ן מברסלב, ומובטחני שאם תחבונן בדברים הללו, וכל שכן אם תלמד את הנושא בפנים מתוך המקורות, תראה שדברים שהיו נראים לך מקודם בלתי אפשריים, נעשים לפתע מובנים ומיושבים, וגם אם עדיין לא מוכרחים בשכל, אבל על כל פנים אפשריים ולא מופרכים.

והג"ר מיכל יהודה לפקוביץ זצ"ל כתב למחבר אותו קונטרס: 'אחרי שהגיע לאוזני דברי בלע רח"ל על קדושי עליון זצלה"ה, הגני בא להזהיר בכח התורה ודעת תורה ובשם כל תלמידי, שיחזור בתשובה שלימה, ובקשה בתפילה מגאוני נוחי נפש ז"ל, שח"ו לא יפגע הוא והמתלווים אליו. בצער גדול על נפשך אני חותם'.

והג"ר עובדיה יוסף זצ"ל כתב בתאריך ט' אדר תשס"ח בענין זה:

'באתי בשורות אלו בדבר הפרסומים אודות רבינו נחמן מברסלב זצ"ל, אשר בתורתו עוסקים ומתחזקים אלפי רבבות ישראל די בכל אתר ואתר, וזכה להציל רבים מעוון, וכבר הרחיבו גדולי ישראל בדורות הקודמים בדבר גדולתו בתורה ובחסידות וכו'. על כן אני פונה בקריאה של חיבה אל אחינו בית ישראל המנסים להמעיט מגדולתו של מוהר"ן ואומר להם: אל נא אחי תרעו, לא זו דרכה של תורה'.

והג"ר יצחק טוביה וויס שליט"א כתב:

'הריני מעיד על מורי ורבי הצדיק גאון המוסר מיחידי סגולה שבדור, הרב ר' אליהו אליעזר דסלר זצ"ל, מייסד ומנהיג כולל הרבנים בגייטסהד ואח"כ משגיח בשיבת פוניבז', שהביא בשיחותיו הרבה פעמים דברים עמוקים מספרי הר"ן מברסלב, והמה גם בכתובים בדפים שהודפסו בשעת אמירתם בכל שבוע, וגם בספריו 'מכתב מאלהור'. הגה"צ הנ"ל היה נכד הצדיק המפורסם ר' ישראל סלנטר והגה"צ ר' שמחה זיסל זיו מצדיקי ליטא, והביא המון פעמים דברי תורה ומוסר מגדולי החסידות, כמו של בעל התניא ושפת אמת וצדקת הצדיק ורבי מענדל מוויטפפעסק, וגם רבי נחמן מברסלב'.

ולמדנו מדברי גדולי דורנו שפשוט וברור להם שההתייחסות הראויה למוהר"ן זצ"ל היא כאל אחד מקדושי עליון שבדורות קודמים, ודיבור בגנותו ח"ו הוא פגיעה בקדושת התורה.

באופן פשוט אנחנו תופסים שיש מושג של צדיקים, אנשים שהגיעו למדרגות גבוהות בלימוד התורה ובכל חלקי עבודת ה', אנחנו גם יודעים שיש חילוקים בין מדרגות הצדיקים, ויש ירידת הדורות, היו דורות של נביאים, תנאים, אמוראים, ראשונים, אחרונים, ובכל דור יש את הצדיקים במדרגה של אותו דור. וגם באותו דור יש חילוק בין הצדיקים שחיים בדור ולא כולם באותה מדרגה, ואנו מחפשים בדרך כלל לדעת באופן כללי מי הם הצדיקים שהם מ'גדולי הדור' ומי אינם בגדר זה.

אולם, יש תופעה שקשה לעכל אותה, והיא כאשר נראה לפתע פתאום שמופיע באיזה דור צדיק גדול שנודעו לנו עליו דברים שלא מתאימים בכלל לערך אותו דור, כגון שיופיע בדור של אחרונים צדיק שהוא במדרגת תנא. תופעה נדירה כזו אומרת דרשני, כיצד יתכן הדבר שבדור מסוים יופיע מישהו שאינו במושגים של הדור כלל. לשכל שרגיל בדברים מסודרים קשה לקלוט תופעה כזו שיוצאת מגדר הסדר הרגיל, ולכן לפעמים מעדיפים לדחוק זאת לאחורי התודעה, אולם אני דווקא רוצה להרחיב בזה מעט בשיחה זו.

נתחיל לשם דוגמא עם מישהו שאין מחלוקת כיום על גדלותו הנוראה (הגם שבזמנו היו שחלקו גם עליו): רבינו האריז"ל.

האריז"ל נולד בשנת רצ"ד ונפטר בצפת בשנת של"ב. כלומר מרחק של כארבע מאות וארבעים שנה מאתנו בלבד.

בעמק המלך⁷² מביא את עדותו מרן הבית יוסף על גודל מעלת האריז"ל⁷³, שאמר עליו: 'אי אפשר לו לאדם בשר ודם להשיג בשכלו מה שיודע הוא, והיאך הוא כח ביד שום מלאך לידע מה שיודע הוא, אין זה כי אם נשמה אחת מהנביאים הראשונים, שאפילו תנא אחד לא היה יכול לומר מה שאמר הוא, אבל אני מפחד מאד עליו בעוונות הדור הגרוע הזה שאינם יכולים לסבול רוב קדושתו, שיוקח ויאבד מהם בקיצור ימים ושנים'⁷⁴.

ורבי חיים ויטאל כתב עליו (בהקדמה לשער ההקדמות) שראה אצלו בעיניו דברים מבהילים שלא נראו ולא נשמעו בארץ מימי הרשב"י ואילך. ובעמק המלך⁷⁵ כתב בנוסח זה: 'עיני מורנו הרב רבי חיים ויטאל ראו אצל האר"י דברים מבהילים לא נראו בארץ מימי התנאים כרשב"י ע"ה, ומימי הנביאים אחר משה רבינו ע"ה'.

וכתב עוד רבי חיים ויטאל שם:

'ורשותא יהבי ליה לגלות תמיד רזין סתימין על התיקונים והזוהר שלא נתגלו מימות רשב"י ואילך. ולולא כי יגורתי מפני אף וחימה קנאה המתגבר עלי, ימצאו באנשי דורנו חכמים בדעתם ויקשו עורפם לבלתי האמן כי יש אלהי"ם בארץ, ויראתי פן מקנאתם בשומעם גדולתו ונפלאותיו חס ושלום יטילו פגם בקדשים, ויאמרו מאן גבר בגוברין הלא גם בנו דיבר ה', ולולא זאת הייתי מספר מקצת דרכיו ונפלאותיו אשר עיני ראו ולא זר דברים מבהילים לא נראו בכל הארץ מימות תנאים כרשב"י וחביריו'.

הרי שגם בדורו היו חכמים שהיה להם קשה לקבל את גדלותו של האריז"ל, ואת זה שחי בדורם אדם שאינו לפי ערך הדור הזה ודורות רבים קודם לכן, שהיא תופעה פלאית שקשה לשכל לעכל אותה.

לא נוכל להאריך כאן בתיאור גדלותו הנוראה של האריז"ל⁷⁶, ורק נביא קטע מתוך דברי רבי חיים ויטאל בהקדמתו לשער ההקדמות:

'והנה היום אביע חידות ונפלאות תמים דעים כי בכל דור ודור הפליא חסדו אתנו אל ה' ויאר לנו על ידי השרידים אשר ה' קורא בכל דור ודור כנוכח, וגם בדורינו זה אלוהי הראשונים והאחרונים לא השבית גואל מישאל ויקנא לארצו ויחמול על עמו, וישלח לנו עיר וקדיש מן שמיא נחית הרב הגדול האלהי החסיד מורי ורבי כמהר"ר יצחק לוריא אשכנזי זלה"ה.

מלא תורה כרימון במקרא במשנה בתלמוד בפלפול במדרשים והגדות, במעשה בראשית במעשה מרכבה. בקי בשיחת אילנות, בשיחת עופות, בשיחת מלאכים. מכיר בחכמת הפרצוף הנזכר ברשב"י בפרשה 'ואתה תחזה'. יודע בכל מעשי בני אדם שעשו ושעתידיים לעשות, יודע במחשבות בני אדם טרם יוציאו מן הכח אל הפועל. יודע עתידות וכל הדברים ההווים בכל הארץ, ולמה שנגזר תמיד בשמים. יודע בחכמת הגלגול מי חדש ומי ישן, ואיפת האיש ההוא באיזה מקום תלויה באדם העליון ובאדם הראשון התחתון. יודע בשלהבת הנר ולהבת אש דברים נפלאים. מסתכל וצופה בעיניו נשמות הצדיקים הראשונים והאחרונים, ומתעסק עמהם בחכמת האמת. מכיר בריח האדם כל מעשיו על דרך ההוא ינוקא בפרשת בלק.

וכל החכמות הנזכרים היו אצלו כמונחים בחיקו בכל עת שירצה בלתי יצטרך להתבודד ולחקור עליהם. ועיני ראו ולא זר דברים מבהילים לא נראו ולא נשמעו בכל הארץ מימי רשב"י ע"ה ועד הנה. (וכו').

והנה מלבד החקירות והנסיונות והמופתים אשר ראינו בעינינו מן הרב הנזכר זלה"ה, הנה הדרושים והדברים עצמם אשר בחיבורי זה יעידון יגידון, וכל רואיהם יכירום כי דברים עמוקים ונפלאים כאלה אין יכולת בשכל אנושי לחברא אם לא בכח השפעת רוח הקודש על ידי אליהו ז"ל'.

76. והרוצה לקבל מושג מה אודותיו, יעיין בספר שבחי האר"י שכתב רבי שלמה שלומיל בן דורו של רבי חיים ויטאל, וכן בכל הקדמתו של רבי חיים ויטאל לשער ההקדמות, ובספר עמק המלך הקדמה שלישיית.

72. לרבי נפתלי בכרך תלמיד האריז"ל, הקדמה שלישיית פרק ו.

73. מפי מהר"ם אלשיך ששמע זאת מאלמנתו של הבית יוסף ששמעה ממנו.

74. כמו שאכן אירע, שהאריז"ל נפטר בגיל שלושים ושמונה שנה בלבד.

75. הקדמה שלישיית פרק א.

הקדושים ויחודים, וגם ספר מעיין החכמה [מיוחס למשה רבינו] לימד אותו ואמר לו פירוש על כל תיבה. וגם הראה לי בספר 'רזיאל' [ספר עמוק וסתום מאד, יש אומרים שהוא הספר שנתן הקדוש ברוך הוא לאדם הראשון בגן עדן] אותיות וכתב מלאכים, ואמר לי שלימד אותו כל זה, כי כל מלאך יש לו תמונת אותיות א' ב' משונה מחבירו לפי מידתו וערכו ומאיזה עולם הוא, והמשכיל יבין.

וגם הראה לי בספר הנ"ל כמה שמות מלאכים, ואמר לי ממש שעל ידי שמות אלו ידע הבעל שם טוב בכל חודש ניסן בכל שנה איזה ממונים ממנים על העולם, בכדי לידע איך להתנהג עמו ועל ידו. ושאלתי אותו: ולמה בראש חודש ניסן, והשיב: מפני שהוא ראש השנה למלאכים.

ובעל התניא כתב⁸²: 'כי נודע מה שהעיד הרב המגיד דמעזריטש ז"ל עליו [על הבעל שם טוב ז"ל], שאם היה בימי התנאים היה פלאי, ממיוחדים שבתנאים, כי רוב תנאים בכריאה, כי משנה ביצירה והתנא בעל משנה מבריאה, ולו היתה נשמה מאצילות כמו המיוחדים שבתנאים'.

וידועה גם כן אגרתו המופלאה של הבעל שם טוב לגיסו רבי גרשון מקיטוב⁸³ שבה סיפר לו על עליית נשמה שעשה, ובין היתר על עליית נשמה שעשה בראש השנה תק"ז להיכלו של משיח ודברים מופלאים שנתגלו לו שם.

כמו כן הרמח"ל הוא מסוג אותם אנשי פלא, בחור שזכה בגיל עשרים לגילוי שמימי של מגידים שגילו לו את סוד ההנהגה והגאולה⁸⁴, המגיד אף ציוה עליו לכתוב חיבור חדש שנקרא 'זוהר תניינא', ואת ענינו ביאר הרמח"ל באגרתו הידועה לזקן מקובלי דורו, רבי בנימין הכהן⁸⁵, שהזוהר שחיבר רבי שמעון בר יוחאי הוכן לגאולה ולהצמיח קרן לבית ישראל, אולם הסטרא אחרא חזרה וסתמה הארה זו, עד שבא האריז"ל וניתן לו משמים לפרש את ענין הזוהר של רשב"י ולהשלים את ההארה הראשונה, 'ועתה ברצות ה' להיטיב לעמו, רצה לגלות עוד אורה חדשה מבחינת הזוהר גם כן... והוא בחסדו בחר ביי⁸⁶.

82. מאמרים הקצרים ערך 'צדיקים'.

83. נדפסה לראשונה בסוף ספר בן פורת יוסף לרבי יעקב יוסף מפולנאה ז"ל. ואגב, אגרת זו היא מוסמכת ביותר, ומקובל על כל גדולי החסידות וכן להבדיל על החוקרים, שיצאה מתחת יד הבעל שם טוב, ועד היום קיימת האגרת המקורית בחתימת יד הבעל שם טוב.

84. כל ענין המגיד נכתב על ידי הרמח"ל עצמו באגרתו לזקן מקובלי דורו רבי בנימין כהן, אגרות הרמח"ל הוצאת מכון רמח"ל אגרת טו.

85. שם.

86. ראה עוד בפתיחה לחיבורו של הרמח"ל 'זוהר תניינא' שנתר בדיניו, מה שנאמר לרמח"ל מפי אליהו הנביא, אברהם אבינו, ומשה רבינו: 'והא אליהו נביאה מהימנא אתי, פתח ואמר [לרמח"ל]: ר' ר', זכאה חולקך דכלהו רזין עלאינ מתגלין לך, ולית דאתגניו מקמך, דכל תרעין סתימין מתפתחין לגבך ודאי. זכאה חולקך דאיילתא [השכינה] לא עאלת קמי מלכא מיומא דאתחורב בי מקדשא כמה דעאלת השתא בגינך,

כמוכן שמי שמאמין לרבי חיים ויטאל שכל גדולי הדורות העריצו אותו עד מאד, תופס את הדברים כפשוטם ממש, שאכן חי בדורות הללו אדם גדול בעל השגות מפליאות כאלו, שלא נראו ולא נשמעו מימות הנביאים והתנאים.

גם הגר"א מוילנא היה תופעה פלאית כזו, שמש שזורחת פעם בכמה דורות, כפי שידוע לנו מכתביו ומפי תלמידיו על גדלותו המופלאה בתורה בנגלה ובנסתר בהיקף ועומק שלא נראה כמוהו דורות רבים, וכן אנו יודעים מעט על השגותיו המופלאות ברוח הקודש ממה שסיפר תלמידו הנאמן רבי חיים מוואלוז'ין בהקדמתו לספרא דצניעותא, דברים ששמע בעצמו מפיו הקדוש או ראה בכתביו.

וכזה היה גם הבעל שם טוב הקדוש, שזכה להשגות מופלאות ברוח הקודש וגילוי אליהו, ואף שלא נשאו לנו ממנו כתבים מסודרים בנגלה ובנסתר, מכל מקום אנו יודעים מפי תלמידיו על דברים מופלאים ביותר שזכה להם, כגון מה שכתב רבי יעקב יוסף מפולנאה ז"ל⁷⁷ בספרו תולדות יעקב יוסף⁷⁸ שהבעל שם טוב קיבל תורה מפי אחיה השילוני, רבו של אליהו הנביא⁷⁹.

והמגיד מעזריטש ז"ל⁸⁰ סיפר לתלמידו רבי שלמה מלוצק ז"ל⁸¹: 'שהיה לו [לבעל שם טוב] גילוי אליהו ועוד מדרגות גבוהות מאד, והתחיל לרמוז מהות מדרגות גילוי אליהו, וכמה בחינות יש בזה גבוה מעל גבוה'.

ועוד סיפר רבי שלמה הנ"ל: 'ופעם אחת שמעתי מפיו הקדוש ממש שהבעל שם טוב זללה"ה למד אתו שיחת עופות ושיחת דקלים וכו'. וגם למד עמו סודות שמות

77. היה רב בכמה ערים, והתקרב בגיל מבוגר לבעל שם טוב, חיבר כמה ספרים חשובים בתורת החסידות, תולדות יעקב יוסף, בן פורת יוסף, צפנת פענח, כתונת פסים.

78. פרשת בלק אות ג.

79. ז"ל שם: 'אחיה השילוני, שקיבל ממש רבינו ע"ה, והיה מיוצאי מצרים, ואחר כך מבית דינו של דוד המלך ע"ה, והיה רבו של אליהו הנביא, ורבו של מורי זלה"ה. ומקורו של התולדות' שאחיה השילוני היה רבו של הבעל שם טוב, הוא ממכתב שכתב לו הבעל שם טוב עצמו (נדפס בספר מכתבים מהבעל שם טוב ותלמידיו מאת י. ליינער, ווארשא תרפ"ג, מכתב טז) בזה הלשון:

'ג' מקץ תקי"ב מעזיבו. כבוד הרב החסיד וכו' מורינו יעקב יוסף הכהן נ"י מק"ק פולנאה וכו'. והצדק את כבוד תורתו כי הבטחתי לגלות לו באיזה יום ובאיזה שנה נתגלה אלי מורי ורבי אחיה השילוני, ועתה בא העת לגלותו. אני ביום מלאת לי כ"ו שנה, ביום י"ח אלול בשנת תפ"ד בעיר אקופ, בחצות הלילה נתגלה אלי (מורי ורבי אחיה השילוני), הלימוד הראשון היה פרשת בראשית, וכאשר גמרנו התורה הקדושה עד לעיני כל ישראל הייתי בן ל"ו שנה, ונגליתי'.

80. אחד ממובחרי תלמידי הבעל שם טוב, היה מהרבנים הידועים בדורו קודם שהתקרב לבעל שם טוב, ולאחר פטירת הבעל שם טוב המשיך את דרכו בהפצת תורת החסידות, והוא עצמו היה קדוש עליון וזכה להעמיד תלמידים שהאירו את העולם כולו באור התורה והחסידות, כדוגמת רבי אלימלך מליז'ענסק ואחיו רבי זושא ז"ל, האחים רבי שמעלקי ורבי פנחס הורביץ ז"ל, רבי שניאור זלמן מלאדי ז"ל בעל התניא, רבי לוי יצחק מברדיטשוב ז"ל, ועוד תלמידים גדולים רבים.

81. בעל ספר 'דברת שלמה', מובא בהקדמת ספר 'מגיד דבריו ליעקב', תורתו של המגיד מעזריטש שנכתבה על ידי תלמידו רבי שלמה מלוצק הנ"ל.

תלמידו רבי יקותיאל גורדון ז"ל כתב לאחד ממכריו בווינא על איש האלקים הרמח"ל, וכך תיאר את דמותו⁸⁷: 'כי יש כאן בחור אחד רך בשנים בן כ"ג שנים, קדוש יאמר לו, הרי הוא מורי ורבי בוצינא קדישא איש אלקים וכו' כבוד הרב משה חי לוצאטו, והנה ב' שנים וחצי שנתגלה לו מגיד מלאך קדוש ונורא, והיה מגלה לו סודות נפלאות, אך גם קודם לכן כשהיה בן י"ד שנים היה יודע כל כתבי האר"י בעל פה והיה נחבא אחורי הכלים וכו'. והרי שמונה חדשים שנתגלה לו מלאך קדוש ונורא ומסר לו הרבה סודות וכמה דברים להוריד הישיבה של מעלה בכחם, וציוה לו בהסכמת הקב"ה ושכינתא לחבר ספר הזוהר שקראוהו מן שמיא 'זוהר תניינא', לתיקון גדול הידוע אצלנו וכו', ולפעמים שבא מט"ט שר הגדול וגם רעיא מהימנא, אברהם סבא, ורב המנונא סבא, ולפעמים מלכא משיחא ואדם קדמא וכו'. והוא יודע כל הגלגולים והתיקונים של כל אדם, חכמת היד ופרצוף, כלל הענין, אין דבר נעלם ממנו' וכו'.

כאשר התגלגלה אגרת זו לרבי משה חאגיז ולעוד מגדולי הדור חשדו את הרמח"ל שהוא בעל דמיון, או גרוע מכך, מכת השבתאות, והתחילה מלחמה נוראה כנגדו, שהובילה בסופו של דבר לגניזת החיבור 'זוהר תניינא' שכתב הרמח"ל יחד עם עוד חיבורים רבים שכתב בנסתר, ונידונו 'מיעוטן בשריפה ורובן בקבורה'⁸⁸. גם כאן אנו רואים כמה היה קשה להם לעכל שבן דורם יזכה למדרגות עצומות כאלו שאינם לפי ערך הדור כלל.

וכמובן שהפלא הגדול העולה על כולנה הוא רבי שמעון בר יוחאי, שזכה לגלות בעולם את סודות התורה ולחבר את ספר הזוהר ותיקוני זוהר שכולל את כל הסודות. והגם שרבי שמעון היה בדור של תנאים שכולם קדושי עליונים, מכל מקום אנו מוצאים גם אצלו דברים שאינם לפי ערך הדור כלל, ודי להזכיר את דבריו הנוראים של רשב"י שהעיד על עצמו באדרא רבא⁸⁹ שהוא רואה עתה מה שלא ראה אדם מיום שעלה משה רבינו לקבל תורה בלוחות שניות, וכתב על כך האריז"ל⁹⁰: 'ואחר כך

בר בזמנא אחרא בימי רשב"י בוצינא קדישא. 'והמשכילים יזהירו זוהר הרקיע', אלין רשב"י וחברוהי, אבל 'והמשכילים' תרין, חד רשב"י בוצינא קדישא, וחד אנת חסידא קדישא, לאסגאה שאר חבריא וכו', דכלא מלה חדא, דא שירותא ודא סיומא וכו'. ובשעתא דתסגי חכמתא בעלמא דכתיב 'כי מלאה הארץ דעה' וגו', יהון כלוה ישראל טעמין ביה טעמא, כל חד לפום חילא דיליה וכו'. כגוונא דא, זהר דא יהא כליל מששים רבוא נשמתין דישראל ודאי, וכל חד וחד ישכח חולקיה, ואנת תהא כליל לכלהו'. 'והא אברהם סבא חסידא אתי, פתח ואמר, ר' ר', זכאה חולקך וכו', רשב"י בשירותא ואנת בסיומא'. 'והא רעיא מהימנא אתי, פתח [ואמר], ר' ר', במלכא משיחא כתיב ונחה עליו וכו' וכו', רשב"י בשירותא ואנת בסיומא תתקפון זוהר דא, לפום חילא דאתוסף לעילא. דהא בקדמיתא זהר אתעביד לפום גלותא, ולזמנא דא לפום פורקנא, וכגוונא דאתקיף זהר לעילא, הכי יתקפון זהר דילכון לתתא'.

87. אגרות רמח"ל אגרת ו.

88. אגרות רמח"ל אגרת קסא.

89. פרשת נשא דף קלב, ב.

90. שער הגלגולים הקדמה לו.

בזמן האדרא רבא, עלה [רבי שמעון] לאותה מדרגה תחתונה שהיה בה משה רבינו ע"ה בזמן לוחות שניות'.

ובהשמטות הזוהר⁹¹ אמר רבי שמעון על עצמו שהוא צדיק הדור שעליו עומד העולם, ועליו נאמר 'וצדיק יסוד עולם'.

ורבי חייא תלמידו אמר עליו⁹² בבירות גמורה: 'לאו רבי שמעון כשאר בני נשא, דכלהו קמיה כשאר נביאי לקמי משה'.

כלומר, כשם שאנו צריכים להבדיל בין קודש לקודש ובין נבואת משה לשאר הנביאים, כך אנו צריכים להבדיל בין מדרגת והשגת רבי שמעון לעומת שאר החכמים, שהוא בכחינת מעלת משה לגבי שאר הנביאים.

וכן בזוהר אחרי מות (סא, א) משווים את אופן גילוייו של הרשב"י לבחינת הנבואה של משה רבינו, ונאמר שם:

'וקודשא בריך הוא יהיב האי לבוצינא קדישא רבי שמעון, ועוד, דסליק ליה לעילא לעילא, בגין כך כל מלוי באתגלייא אתמרו, ולא אתכסיין, עליה כתיב 'פה אל פה אדבר בו ומראה ולא בחידות'.

ובזוהר חדש פרשת כי תצא אמר עליו רבי יהודה:

'זכאה נפשיה דבר יוחאי, דקודשא בריך הוא עביד עמיה נסין, ואיהו גזיר, וקודשא בריך הוא מקיים. ועתיד למהוי רישא לצדיקייא דיתבי בגנתא דעדן. ויקבל אפי שכנתא, ויחמי לקודשא בריך הוא, וישתעשע עם צדיקייא, ויימא להו, באו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עושנו'.

וכל אלו הם רק ממקצת שבמקצת משבחי רבי שמעון הנזכרים בזוהר, שמהם אנו למדים שרבי שמעון היה נשמה פלאית שלא לפי ערך הדור כלל, הגם שמדובר בדור של תנאים, וזכה למעלות והשגות שאין דומה להם, עד כדי כך שהיחס בינו לבין שאר החכמים במדרגת החכמה, הוא כהיחס שבין משה רבינו לשאר הנביאים במדרגת הנבואה, ושהוא עתיד להיות ראש לצדיקים בגן עדן.

ואם יקשה בענין כיצד יתכן מהלך כזה שמופיעים בדורות מאוחרים צדיקים בעלי נשמות והשגות גבוהות יותר מצדיקים בדורות קודמים, הבט נא וראה בדברי האריז"ל⁹³ שהאריך לבאר ענין זה, וביאר שעל אף שהמהלך הכללי הוא שהדורות יורדים והולכים, מכל מקום לגבי כמה יחידי סגולה במשך הדורות לא חלה אותה

91. בראשית רנה, א.

92. בזוהר האזינו רחצ, א.

93. בספר הגלגולים פרק לב.

ומהיכן אנו יודעים שרבי נחמן מברסלב אכן היה מסוג הצדיקים המיוחדים הללו?

כל אותם צדיקים בעלי השגות מופלאות שמנינו אותם לעיל, אנו יודעים על השגותיהם הנוראות על ידי שלושה אופנים: אופן אחד הוא דברי תורה שגילו שניכר מתוכם למביני מדע שלא יכלו להיכתב אלא על ידי אדם בעל השגה גדולה מאד, כגון ספר הזוהר, כתבי האריז"ל, וכן רואים זאת אצל הרמח"ל והגר"א.

האופן השני הוא על ידי דברים שגילו בעצמם לפני תלמידיהם וסיפרו להם על גודל מעלת נשמתם והשגתם.

והאופן השלישי הוא, מדברים שהתלמידים ראו אצל רבותיהם ופרסמו זאת ברבים, ועל ידי זה התפשטה ההכרה בהם גם אצל אלו שלא הכירו אותם.

והנה מדברי תורתם שגילו לנו אנו יכולים לדעת על גדלותם רק עד רובד מסויים, שכן בדברי התורה שגילו הלבישו את השגותיהם בכיסוי והסתרה, וכמו שכתב רבי חיים ויטאל שהוא מגלה טפח ומכסה אלפים אמה⁹⁵, אולם על ידי האופן השני והשלישי ניתן לדעת יותר על השגות ומעלות פנימיות שזכו להם אותם הצדיקים, שכן אם לא שסיפרו בעצמם על רום מעלתם והשגותיהם, או שתלמידיהם הקרובים ראו זאת אצלם וסיפרו לנו, מהיכן אנו יכולים לדעת מה היה צפון בלבם, והלא דברים אלו נעלמים ונסתרים, וגם אדם פשוט שראה אותם לא בהכרח הכיר בהם את מעלתם, ורק תלמידים גדולים שהיו קרובים אליהם מאד יכלו לעמוד על סודם ולספר אותו לאחרים.

וכך היה אצל רשב"י שגילה לתלמידיו פעמים רבות על השגותיו הנעלות, כמו שרואים בהתפארות הנוראה שלו באידרא רבא ובתחילת האיידרא זוטא שסיפר על ההשגות הנוראות שרואה בשעה זו, מה שלא נראה לאחרים, וכן תלמידיו ראו אצלו דברים נוראים וסיפרו זאת, וכן היה אצל האריז"ל, שמעלתו נודעה לנו בעיקר על ידי תלמידו רבי חיים ויטאל שחקר ובדק אחריו וראה אצלו דברים נוראים, וכן הרמח"ל התגלה על ידי תלמידו שסיפר מה שראה אצל רבו, וכן על ידי דברים שסיפר הרמח"ל על עצמו, וכן על השגותיו הנוראות של הגר"א ברוח הקודש אנו יודעים ממה שראו אצלו תלמידיו, וממה שסיפר להם הגר"א, כגון מה שמעיד הגר"ח מוואלוז'ין שראה בכתביו של הגר"א מה שגילה לו יעקב אבינו ואליהו הנביא, ועוד כיוצא בזה.

וכל שלושת האופנים הללו ממש נמצאים גם אצל מוהר"ן מברסלב, יש לנו את הספר ליקוטי מוהר"ן שכל מבין רואה מיד שאין זה ספר רגיל, אלא גנוזים בו השגות נוראות שאי אפשר לאדם רגיל לומר דברים כאלו (ועוד נאריך בזה להלן בקשר לספר ליקוטי מוהר"ן).

95. במאמר הפסיעות, וכן בהקדמתו לשערי קדושה. וראה גם בהקדמת מוהר"ח לליקוטי מוהר"ן על ההסתרה שמאפשרת את הגילוי.

ירידה, ונתן לזה כמה טעמים, מדוע לפעמים נשמות גדולות שלא לפי ערך הדור כלל יורדות בדור שפל, וסיים בזה הלשון:

'ולכן אל תתמה אם בדורות הללו תמצא צדיקים גדולים, כי אפשר שיהיו נשמות עצומות עד מאד בתכלית, יותר מכמה ראשונים וכו'. ואף על פי שבגמרא אמרו 'וכי אכשר דרא' וכו', היינו בכללות הדור, אבל באנשים רשומים אפשר דאכשר דרא, וכל שכן בדורותינו זה עתה שהוא דרא בתרא, וצריך לגלות בו חכמת האמת כדי שיבא המשיח כמו שכתוב בתיוקנים שבזכות הזוהר יתגלה מלכא משיחא נכלומר, ולכן הקדוש ברוך הוא מוריד לעולם בדורות הללו נשמות גדולות מאד כדי שיגלו לנו את סודות התורה שבזכותם תבוא הגאולה וכו', ודברים אלו נכוחים למבין ולכל מי שירצה להודות על האמת ולהעמיק הענין'.

וכן כתב רבי אברהם שמחה מאמציסלאב⁹⁴ בהקדמתו לזוהר חדש רות על רבינו הגר"א, וזה לשונו:

'הגם שכתבתי למעלה שהדורות מתקלקלין והולכיין, וכן הלבבות מתמעטין כמאמרם ז"ל (עירובין נג, א), מכל מקום לא נפלאות היא עניין רבינו הגדול ז"ל (הגאון מוויילנא) אשר מימות רבנן סבוראי והגאונים ז"ל לא קם אשכול גדול כמוהו, איש אשר הכל בו (סוטה מז, ב), כי כבר לימדנו רבינו הקדוש האר"י ז"ל שזה רק על כלל הדור, אבל יחיד בדור אפשר שיושפע בדור אחרון נשמה גבוה מאוד אשר לא היה דוגמתו גם בהרכבה דורות לפניו, לתיוקן דורו ודורות הבאים'.

ומה כל זה קשור לרבי נחמן מברסלב?

יש קשר גדול, כי מוהר"ן מברסלב הוא אחד מאותם אנשי מופת בעלי נשמה פלאית והשגות נוראות שאין לבני אדם רגילים הבנה בהם, ורק מי שמוכן להכיר בתופעה הזו שישנם בעולמנו הופעות של אנשי פלא מיוחדים בעלי השגות נעלות היוצאות מגדר הרגיל יוכל לקבל איזו אחיזה בדעתו מי היה רבי נחמן מברסלב.

ולכן הקדמנו את ההקדמה הזו, כדי לתת ציור מצדיקים שאינם בגדר צדיקים 'רגילים' אלא צדיקים מיוחדים שקיבלו תפקיד חשוב ומרכזי מאד בתיוקן הבריאה. והוא דבר שרבים מבני דורנו, בעיקר אלו שלא גדלו מנעוריהם על ערכי תורת הסוד, אינם תופסים כל כך, שיש בעולם צדיקים שגדולים בכמה מידות מהמושגים המוכרים להם על צדיקים, וזה גורם שכאשר באים לדון על צדיק כמו מוהר"ן מברסלב ורואים שאין הוא מתאים לאמות המידה הרגילות של שאר הצדיקים המוכרים, שופטים אותו בדרך לא נכונה, ולא מצליחים לראות את הדברים כמות שהם.

94. בן אחיו של הגר"ח מוואלוז'ין.

ראה מוהרנ"ת בכתב ידו שכתב: 'אני זקן שבקדושה וכו' שמגלה דברים שכיסה עתיק יומין'¹⁰¹.

וכן ידוע שה'סיפורי מעשיות משנים קדמוניות' שסיפר, הם השגות עליונות מהכתר שנקרא עתיק (ישן, קדום), שהלביש אותם בסיפורים אלו, כמבואר בליקוטיו מוהר"ן סימן ס'¹⁰².

ופעם אמר¹⁰³: 'העולם סוברים שמחמת שאני נכד הבעל שם טוב זכרונו לברכה, מחמת זה זכיתי למדרגתי. לא כן הוא, רק עם דבר אחד הצלחתי. ועל ידי זה זכיתי לעלות למה שזכיתי'. ובחיי מוהר"ן¹⁰⁴ מובאת על כך תוספת: 'שמעתי שאמר, כי איתא בדרושי המקובלים אשר אדם הראשון בעת שאכל מעץ הדעת, טעמו כל הנשמות מעץ הדעת, אבל נשמתו הקדושה זכתה שלא טעמה כלל מעץ הדעת'¹⁰⁵.

וכמו כן מתבאר בדבריו בכמה מקומות שהוא נשמה כללית מאד, ועל כן עסק רבות בתיקון נשמות ישראל החיים והמתים, כמו שהבאנו בדברנו לעיל קצת ממה שכתוב על כך¹⁰⁶. ועוד קודם שעלה לארץ ישראל אמר¹⁰⁷: 'איני יכול לישון, מחמת שקודם השנה באים ועומדים לפני כל הששים רבוא אותיות של התורה' (וכידוע ששים רבוא אותיות התורה הם כנגד ששים רבוא נשמות ישראל, כמובא גם בשיחות הר"ן שיחה צא).

'ואמר רבינו זכרונו לברכה שהוא יודע כל שורשי נשמות ישראל. ומתחילה אמר שידוע אותם מתורה שבכתב, ועדיין אינו יודע אותם מתורה שבעל פה. אחר איזה זמן אמר שכבר זכה לידע את שרשי הנשמות ישראל גם מתורה שבעל פה.

והיה יודע לתת תיקונים לכל אחד ואחד כפי שורש נשמתו. וכל הדברים שצויה לא היה עניני סודות לכוון כוונות ויחודים, רק כל ההנהגות שצויה למקורביו היו עניני עובדות וכו'.

תחיית המתים, ויש להם מעט רושם נובלות הכתר בעולם הבא ולא יותר'.

101. חיי מוהר"ן אות רפט. וידוע ש'זקן' הוא הכתר שנקרא 'עתיק', ומוהר"ן אמר שנשמתו באה ממקום עליון זה, ולכן יכל לגלות דברים שכיסה 'עתיק יומין'.

102. זה לשונו שם: 'אבל יש שנפל מכל הע' פנים [של התורה], עד שאי אפשר לעוררו בשום פנים, כי אם על ידי סיפורי מעשיות של שנים קדמוניות, שכל הע' פנים, ע' שנים, מקבלין חיות משם. וזה בחינת עתיק, בחינת זקן'.

103. שיחות הר"ן אות קסו.

104. בהשמטה שלאחר אות רצ, וכן מובא בכוכבי אור.

105. ראה ספר הגלגולים ושער הגלגולים הקדמה ז' ובפירוש בני אהרן שם אות א', ושם מבואר שהנשמות שהסתלקו מן אדם הראשון קודם שאכל מעץ הדעת, הם נשמות במעלה גדולה מאד, וכאשר יורדת נשמה כזו לעולם בתוך גוף, היא נקראת נשמה חדשה לגמרי, וכתב שם האריז"ל שנשמה כזו יכולה לעלות למעלות גדולות מאד בנקל, מחמת מעלתה הגדולה בשורשה. ומוהר"ן ידע על עצמו שנשמתו היא מאותן נשמות גדולות, ומכח זה זכה לכל מה שזכה.

106. וראה עוד בשיחות הר"ן אות קצה בענין זה.

107. שיחות הר"ן אות קעו.

וכמו כן יש לנו שיחות ברורות שיצאו מפיו שבהם סיפר לתלמידיו על מעלתו והשגותיו, וכן יש לנו סיפורים מתלמידיו, ובעיקר מתלמידו הגדול מוהרנ"ת שסיפר לנו מה שראה אצלו ושמע ממנו.

אולי תתן לי כמה דוגמאות לאמירות של רבי נחמן מברסלב שמהם ניתן להבין מי הוא היה?

ראשית הוא עצמו אמר זאת בפירוש, כמובא בחיי מוהר"ן⁹⁶ בזו הלשון: 'כמה פעמים חזר בעצמו דברי העולם שאומרים עליו שאין כאן ממוצע, רק או שהוא חס ושלום כמו שהמתנגדים בודים עליו וכו', הדוברים על צדיק עתק רחמנא ליצלן וכו', או אם הוא להיפך, שהוא צדיק אמיתי, אזי הוא חידוש נפלא ונורא ונשגב שאי אפשר לשער במוח אנושי כלל. כי כך היו רגילים רוב העולם לומר עליו זכרונו לברכה. והוא זכרונו לברכה חזר בעצמו דיבורים אלו כמה פעמים, ורמז לנו שהאמת הוא כן שאין כאן ממוצע. והבוחר יבחר לו האמת, כי האמת הוא אחד'.

כלומר, מוהר"ן בא ואמר כאן בפירוש: אל תדון אותי כצדיק רגיל בין שאר צדיקים, אלא אני ענין נפלא ומיוחד שאי אפשר לאדם רגיל לשער אותו.

זה שמוהר"ן לא היה צדיק 'רגיל' עולה ומבצבץ משיחות רבות שלו שבהם גילה טפח מהשגותיו, פעמים בפירוש פעמים ברמז. ואם תסתכל בספר חיי מוהר"ן, בעיקר בחלק של 'גדולת נוראות השגתו', ו'מעלת תורתו וספריו הקדושים', וכן בשיחות הר"ן אותיות קעג-ריא, תראה שם דברים רבים נפלאים ביותר.

אתן לך כמה דוגמאות בודדות מתוך רבים.

לגבי מעלת נשמתו, אמר⁹⁷: 'אני איש פלא ונשמתי הוא פלא גדול'. 'ופעם אחת יצא מפיו הקדוש על עצמו ואמר בזו הלשון: אני סבא דסבין'⁹⁸ (הכינוי 'סבא דסבין' מתייחס כידוע לספירת הכתר - אריך אנפין⁹⁹, וכוונתו היתה שנשמתו באה משם וזכה לקבל השגה ממקום עליון זה, וכידוע רק יחידים בכל הדורות זכו למעלה זו¹⁰⁰). וכן

96. אות רסב.

97. חיי מוהר"ן אות רנו.

98. חיי מוהר"ן אות רעב. וכתב על כך מוהרנ"ת: 'ואם תסתכל ותבין בהמעשה הנוראה של שבעה בעטלערוס בהסיפור של הבעטליר הראשון שהיה עיור, שאמר לו הנשר הגדול שהוא זקן מאד, ואף על פי כן הוא יניק ולא התחיל לחיות כלל וכו', והיה זקן נגד כל הזקנים הנזכרים שם, תבין קצת ענין זה. וכן משאר עניני המעשה הנ"ל תוכל להבין קצת גדלת רבנו זכרונו לברכה ולחכימא ברמיזא'.

99. ראה אדרא זוטא האזינו רפח, ב: 'האי עתיקא סבא דסבין, כתרא עלאה לעילא' [ויעו"ב בווהר בראשית שהסבא דסבין גילה סודות].

100. ראה עמק המלך (א, ד): 'זהנה אותיות ספירת הכתר אשר בעוונותינו הרבים נעלם עתה ממנו מאיתנו ביותר וכו', עד שיש צדיק כמו משה רבינו ע"ה או מורנו ורבנו האר"י זלה"ה, אשר יש בידם מפתח של

יודעת מאד, וגם מעט הידיעה שהאיר בי האביון בנפלאותיו העצומים, קשה מאד להכניס מעט בחברי¹¹³.

ופעם גילה¹¹⁴ שכל ביאתו לעולם אינה לצורך עצמו אלא בשביל לקרב את נשמות ישראל לקדוש ברוך הוא. ועוד אמר: 'אנחנו איננו כלל מזה העולם של עכשיו, ומחמת זה אין העולם יכולים לסבול אותנו'¹¹⁵.

ועל מעלת תורתו שגילה אמר 'התורה שלי היא גדולה מאד, והיא כולה רוח הקודש'¹¹⁶. ואמר: 'איני אומר לכם מתורתי כי אם הפסולת, והיא נמוכה אלפי אלפים ורבי רבבות מדרגות מכפי מה שאני משיגה, ואיני יכול לומר נמוך יותר'¹¹⁷.

'פעם אחת היה משבח את הספר שלו מאד, ואמר שיכולין להיות נעשה בעל תשובה גמור על ידי לימוד הספר שלו וכו', ואמר שיהיו בני אדם שילמדו ויתפללו על ידי הספר הזה, ואמר שמי שישב ויעסוק בספריו, רק בלי קנטור ונצחון ויסתכל בו באמת, אז בודאי יהיו נבקעין אצלו כל גידי קשיות לבבו'¹¹⁸.

וכן אמר¹¹⁹ 'הספר הקדוש שלו ליקוטי מוהר"ן שיצא בעולם הוא אתחלתא דגאולה וכו', וצריכים ללמוד אותו הרבה עד שיהיה שגור בעל פה כי הוא מלא מוסר והתעוררות גדול מאד להשם יתברך אשר אין ערוך אליו. אחר כך אמר בפירושו שהלימוד בחיבוריו הקדושים הוא אתחלתא דגאולה'.

113. ומי שיקשה בעיניו כיצד יתכן לשכל אנושי להשיג דברים נעלמים כל כך ועוד בפרטי פרטות, נוכל להצביע על דוגמא מדברי הגר"ח מוואלוז'ין זצ"ל בהקדמתו לביאור הגר"א על ספרא דצניעותא שמספר על שנים מתלמידיו החשובים של הגר"א שעמדו לפניו פעם אחת, וסיפר להם הגר"א ששמע מפי אליהו הנביא אלפיים מאתים וששים אופנים בביאור הפסוק 'עלו זה בנגב', 'ואמר שבאופן אחד מהם אני יודע כחות כל הבריות וכל אבר מה ענייניו'. וראה עוד ביאור הגר"א על ספד"צ פרק ה שכתב שכל הפרטים ופרטי הפרטים של כל נברא ונברא מרומזים בתורה, כלשונו: 'זה הכלל, כי כל מה שהיה והוה ויהיה עד עולם הכל כלול בתורה מבראשית עד לעיני כל ישראל. ולא הכללים בלבד אלא אפילו פרטיו של כל מין ומין ושל כל אדם בפרט וכל מה שאירע לו מיום הוולדו עד סופו וכל גלגוליו וכל פרטיו ופרטי פרטיו. וכן של כל מין בהמה וחיה וכל בעל חי שבעולם וכל עשב וצומח ודומם וכל פרטיהם ופרטי פרטיהם בכל מין ומין ואישי המינים עד לעולם ומה שיארע להם ושורשם'. עכ"ל. והכלל הוא שצדיקים שזוכים על ידי עמל ויגיעה וזיכוך החומר לאור הגנוז שבתורה, יכולים לזכות להשיג דברים נעלמים שאין לשכל האנושי תפיסה בהם כלל.

114. חיי מוהר"ן אות שו.

115. שם אות שמה.

116. שיחות הר"ן אות קצו.

117. חיי מוהר"ן אות שס.

118. חיי מוהר"ן אות שמט.

119. חיי מוהר"ן אות שמו.

והכלל, שלכל אחד ואחד ציוה הנהגות מיוחדות כפי מה שהיה צריך לתקן מה שפגם וכפי שורש נשמתו. ויש הנהגות כלליות שציוה לכל המקורבים שלו כנ"ל. ויש הנהגות שהיו כלליות לכמה וכמה אנשים, ויש הנהגות שהיו מיוחדות לכל אחד ואחד ביחוד¹⁰⁸.

וזה שנשמתו שייכת לשורש נשמות ישראל, רואים גם בשיחתו שאמר¹⁰⁹: 'שהוא מרגיש צרות ישראל רחמנא ליצלן קודם מכל הצדיקים, כי הוא יודע הגזרה והצרה חס ושלום כשהוא עדין בשורש, ואחר כך מגיע הדבר לשאר הצדיקים'. וכן כמה וכמה פעמים הודיע עתידות על צרות שעומדות להתרחש¹¹⁰.

ועוד אמר¹¹¹ 'שתיכף כשאחד בא אליו והוא נותן לו שלום ופושט ידו לידו (כמנהג העולם בשעת נתינת שלום) אז תיכף הוא יודע כל מה שעבר אותו האיש וכו', ועשה זאת כלאחר יד, והיה נחשב אצלו לדבר פשוט וקל מה שיודע את כל אחד ואחד כפי מה שהוא מתחילה ועד סוף כל מה שעשה ועבר' וכו'. וכמה אנשים שבאו לפניו והוא הגיד להם מה שעשו'.

ובענין זה כתב מוהר"ן¹¹²: 'כי כל ענינו [של מוהר"ן] הוא בחינת התחדשות נפלא ונורא מאד מאד, שיכול להרים ולחדש הנפשות שירדו ונפלו מאלפים שנה, וכמה גלגולים עברו עליהם וכו'. ואני יודע ומאמין באמת, שאדוננו מורנו ורבינו יודע היטב בכלליות ובפרטיות כל מה שנעשה עם כל הנפשות בכל דור ודור מיום ברא א-להים אדם על הארץ עד הנה, ועד הסוף האחרון. ויודע כל התיקונים של כל אחד ואחד. וכל הידיעות הללו הם אצלו דבר קטן, כי השיג השגות אלקות שאי אפשר לתפוס במחשבה כלל, כמו שכתוב לית מחשבה תפיסא בך כלל. מה אומר מה אדבר, נפשי

108. שיחות הר"ן אות רפה. ומובא שם עוד בקשר להנהגות שהיה מצוה לעשות: 'וכל מה שציוה לעשות, אפילו היה נראה דבר קל ופשוט מאד, היה כבד מאד על האדם לעשות. והיה מונח עליו כל מיני כבודות והיו עליו כמה וכמה מניעות אף על פי שהדבר היה דבר פשוט, ואילו לא היה מצוה רבינו זכרונו לברכה לעשות אותו הדבר, רק האדם היה רוצה לעשות זאת מעצמו, היה קל עליו מאד לעשות, אבל כשציוה רבנו זכרונו לברכה לעשותו היה כבד מאד. אבל אף על פי כן היו אנשים שלו מקיימים דבריו תמיד, כי ידעו מזה שדבריו שהוא מצוה כבד מאד לעשותן, והיו מכריחים עצמם מאד לקיים דבריו דייקא, והיו מתחננים ומבקשים מאד מהשם יתברך על זה שיעזור אותם לקיים דברי הנהגותיו הקדושים. והשם יתברך עזרם על זה. ושמעתי מפיו הקדוש בפרוש שאמר: כל מה שאני מצוה לעשות הוא כבד מאד לעשות וכו'. ומי שזכה להתקרב אליו היה רואה קצת מעין זה. ולא היה לרבנו זכרונו לברכה שום מנוחה כל ימיו אפלו רגע אחת, כי היה לוחם מלחמות ה' בכל עת ובכל רגע, ואי אפשר להאריך ולספר בזה מכמה טעמים, וזה היה ענין המחלקת הגדולה שהיה עליו וכו'.

109. שיחות הר"ן אות רעו.

110. שם אות קפו.

111. שיחות הר"ן אות קפד.

112. עלים לתרופה מכתב שו.

ולא חושדים אותו שמשקר בזדון או מתוך דמיון חס ושלום (ועוד נדבר על זה להלן), אנו צריכים להבין שמדובר כאן בצדיק מיוחד ונפלא מאד מאד.

ואם כך יש לנו כבר תשובה לשאלתך מדוע חסידי ברסלב עושים ממנו 'ענין כל כך גדול', והלא יש לנו עוד צדיקים, כי אכן מוהר"ן אינו עוד צדיק בין צדיקים אחרים, אלא צדיק מופלא ומיוחד שגילה בעולם דברים נפלאים, ולכן חסידי ברסלב שמאמינים לו ורוצים להתקרב אליו ולדרכו, אכן עושים ממנו 'ענין גדול'.

שאלה: אני מבין מדבריך שאכן מי שמאמין למוהר"ן מעמיד אותו במקום מאד גבוה, אבל עדיין אינני מבין למה הוא צריך לתפוס מקום כל כך מרכזי בעולמם של חסידי ברסלב. הנה אני גם כן מאמין ברשב"י ובאר"י לובגרא"א שהם בודאי צדיקים מופלגים מהסוג שתיארת קודם, ואף על פי כן אני לא עושה מהם כזה ענין ולא מזכיר אותם כל הזמן, ובודאי לא בתואר 'רבינו' שחסידי ברסלב כל כך מרבים להשתמש בו, עד שכמעט אי אפשר לשוחח עם חסיד ברסלב בלי שיזכיר בשיחה כמה פעמים את 'רבינו', זה נראה לי ממש מוגזם, ואולי אפילו קצת כעין אלילות...

הסיבה לכך שחסידי ברסלב מזכירים את מוהר"ן רבות בשיחותיהם, היא פשוט בגלל שמוהר"ן בשבילם אינו רק עוד צדיק גדול ומופלג, אלא הוא רבי, רבי במובן העמוק והרחב ביותר שאפשר לצייר, רבי כזה שמקבלים ממנו דעת עצה והדרכה בכל תחומי החיים, כי אכן מוהר"ן הוא רבי שהצליח להשריש בתלמידיו את דעתו, יש לו המון מה לומר על כל דבר וענין, תורות עמוקות על אין ספור נושאים שנוגעים לחיבור בין התורה והנפש, ומאות עצות שמקיפות את כל תחומי החיים.

בנוסף על כך, תלמידיו מרגישים כלפיו קשר עמוק של קרבה ואהבה, שנובע כתוצאה מכך שהם מרגישים שהוא מדריך אותם בדרך של חיים אמיתיים מלאי מתיקות וקירבת ה', מה שיוצר בין מוהר"ן למקורביו קשר קרוב מאד של רבי וחסיד. ואכן מוהר"ן לימד ש'רבי' זה דבר שצריך ללוות את האדם במשך היום, מישוהו שמקבלים ממנו את הדעת הנכונה והולכים בדרך עצמו¹²⁴, ולא מישוהו שבאים אליו פעם בשנה כדי לקבל ברכה או משהו כזה, זה חלק מהנושא של 'התקשרות לצדיקים' שתופס מקום כה חשוב במשנת מוהר"ן.

לאור זאת אין בכך כל פלא שתלמידיו מרבים להזכיר אותו, ולהיזכר בכל דבר מהי דעת רבם בנושא, כי יש להם רבי שהם מקבלים ממנו דעה והשכל, והם אוהבים אותו

124. ראה ליקוטי מוהר"ן קמא ז, ג.

וקודם הסתלקותו אמר 'שכבר הוא עומד עכשיו על מדרגה כזו שאי אפשר להשיג יותר בשום אופן כל זמן שמלובשיין בהגוף. ואמר שמתגעגע מאד מאד להפשיט גופו, כי אי אפשר לו לעמוד על מדרגה אחת בשום אופן, כי כל ימי חייו מעולם לא עמד על מדרגה אחת, אפילו כשהגיע לאיזה מדרגה עליונה שיהיה, אפילו לתכלית המעלה, אף על פי כן היה מחפש יותר עד שהגיע למדרגה גבוהה יותר ויותר. וכן היה תמיד כל ימי חייו כמבאר במקום אחר. ולבסוף הגיע למדרגה גבוהה כזו שאי אפשר בתוך הגוף להשיג יותר בשום אופן, ועל כן היה מוכרח להסתלק'¹²⁰.

ואלו רק מקצת מהשיחות הידועות לנו שבהם גילה לנו ממדרגתו והשגותיו, ומי שיש לו מעט הבנה רואה מיד שדברים כאלו הם מעל ומעבר לשבחים שנאמרו על צדיקים 'רגילים', ובודאי לפי איך שהוא העמיד את עצמו, מדובר כאן בצדיק מופלא ונשגב ביותר, מסוג הצדיקים שמופיעים אחת לכמה דורות שיש להם תפקיד כללי מאד בכריאה.

כמו כן נזכיר את החידושים הידועים שלו, שהידוע בהם הוא מה שגילה במסירות נפש לאחר יגיעה עצומה תיקון למקרה לילה (ומי שמבין קצת בסודות התורה יודע שאין זה מהדברים הקלים והפשוטים כלל לתקן פגם זה, והוא דבר שכל ענין הגלות והגאולה תלויה בו), והם העשרה פרקי תהלים הנקראים 'תיקון הכללי'. וכן מה שייחד שני עדים קודם פטירתו ואמר שמי שיבוא על קברו ויאמר שם את ה'תיקון הכללי' ויתן פרוטה לצדקה לעילוי נשמתו, יתאמן מאד בכל כחו להושיעו ולתקנו¹²¹.

וכמובן שהבטחה כזו לא כל אחד יכול להבטיח, ורק צדיק מופלג מאד יכול לעסוק בענינים כאלו ולהבטיח דבר כזה, וכמו שאכן העיד מוהר"ן על עצמו במקום אחר¹²²: 'שהכח שהיה לדוד המלך עליו השלום לומר שמונה פעמים אבשלום בני בני ועל ידי זה העלה אותו משבעה מדורי גיהנם והכניסו לגן עדן, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה, (סוטה י), זה הכח יש לו גם כן, שהוא יכול זאת גם כן להעלות בדיבורו בעלמא את האדם מכל השבעה מדורי גיהנם ולהכניסו לגן עדן'.

וכן הענין שציוה להיות אצלו בראש השנה (וענין זה ממשיך גם לאחר פטירתו בציונו הקדוש כמו שבירר מוהר"ן¹²³), ואמר שיש בזה סודות גבוהים מאד שלא רצה לבארם, עד כדי כך שמכל התיקונים שחידש, 'הראש השנה שלי עולה על הכל'¹²³.

וכל הדברים הללו, בין אם מבינים אותם ובין אם לא מבינים, דבר אחד ברור עולה מהם, שמי שגילה אותם לא יכול להיות צדיק 'פשוט', ועד כמה שאנו מאמינים לו

120. שיחות הר"ן אות קעט.

121. שיחות הר"ן אות קמא. בחיי מוהר"ן אות רכה מובא: 'ואמר שבהפיאות יוציא אותו מהגיהנם אפילו אם יהיה איך שיהיה, אפילו אם עבר מה שעבר, רק מעתה יקבל על עצמו שלא ישוב לאילתו חס ושלום'.

122. חיי מוהר"ן אות רחצ.

123. חיי מוהר"ן אות תג.

פרק ד

מקומה של דרך ברסלב בעולם התורה הכללי

שאלה: מובא בחיי מוהר"ן אות רצט: 'פעם אחת דבר עמי מענין שאי אפשר להיות איש כשר באמת כי אם כשמתקרבין להצדיק האמת שבדור. קודם שנמצא הצדיק האמת בעולם, יכולים להתקרב להשם יתברך מעצמו. אבל אחר שכבר נמצא הצדיק האמת בעולם, אי אפשר להתקרב להשם יתברך באמת בשום אופן כי אם כשזוכין להתקרב אליו.'

ולפי זה יוצא שכל הצדיקים שהיו אחרי מוהר"ן ולא הכירו אותו אינם צדיקים אמתיים ולא התקרבו לה' יתברך באמת, היתכן כדבר הזה?

בודאי לא זו הכוונה, וגם צדיקים שלא שמעו על מוהר"ן והלכו בדרכים אחרות בעבודת ה' יכולים להגיע למדרגות גדולות. ומה שאמר מוהר"ן שלאחר שמתגלה הצדיק האמת בעולם אי אפשר להתקרב לה' באמת אלא כשזוכים להתקרב אליו, כבר ביאר רבי אברהם ברבי נחמן ז"ל¹²⁶ הכוונה בזה, שכאשר מגלה הקב"ה רפואות ודרכי תיקון חדשים על ידי הצדיק הגדול, הוא מוריד כנגד זה גם מחלות חדשות בצד הטומאה שאין תקוה להתרפא מהם אם לא על ידי הרפואות שגילה הצדיק הגדול¹²⁷.

ואם כן ברור הדבר שההולך בדרך התורה המסורה מדור דור יכול להתעלות ולהיות צדיק כמו שהיה תמיד, אלא שמתחדשים עליו מלחמות מצד היצר הרע המיוחד של

126. פתיחה לביאור הליקוטים.

127. וראה כוכבי אור חכמה ובינה אות לו שביאר שהמחלה החדשה שירדה לדור הוא התגברות כח הדמיון וחולשת השכל, וזה נמשך ממדרגת הבינה של הסטרא אחרא, עיי"ש.

בכל לבם, אולם זר לא יבין זאת, ורק מי שזכה שהיה לו אי פעם רבי אמיתי כזה יוכל להבין זאת. ובאמת כל מי שזכה במשך הדורות לרבי אמיתי שהיה לו קשר נפשי אתו וגם הדריך אותו, היה מזכיר אותו הרבה, אלא שבדרך כלל רק יחידים זכו לכך, ואילו כאן ישנה תופעה של אלפים רבים של אנשים מכל הגוונים וסוגי האופי שמקבלים את מוהר"ן לרבי באופן הזה. ואולי כשרואים תופעה כזו, במקום להתפלא ולבקר, ראוי יותר לקנא בהם ולבדוק מה יש בו באותו רבי שמצליח להדריך אנשים כה רבים ולקשר אותם אליו בקשר נפשי כה חזק.

בעומק הענין, הקשר העמוק שחשים תלמידיו של מוהר"ן כלפיו מה שלא מצאנו במידה גדולה כזו אצל צדיקים אחרים, נובע מכך שמוהר"ן אינו רק צדיק מופלג במעלה שהגיע למדרגות והשגות עצומות וחי בהם לעצמו, אלא הוא גם צדיק שמשיע לאחרים מכל מה שיש בו, וכמו שכבר גילה¹²⁵ שכל מטרת ביאתו לעולם היא כדי לעזור לנשמות ישראל להגיע לתיקונם, אלא שאינו יכול לסייע למי שאינו בא אליו והולך בדרכיו. ולכן אצל מוהר"ן בא לידי ביטוי באופן מיוחד הנושא של 'התקשרות לצדיקים' שהבעל שם טוב התחיל לפרסם בעולם, שכן זהו אחד מדרכי התיקון המרכזיים שהאיר בעולם. ועוד נדבר להלן בשיחה מיוחדת על הנושא של 'התקשרות לצדיקים'.

וכוונת השיחה הזו בחיי מוהר"ן היא לומר שהגילוי שלו אינו עוד משהו פרטי, אלא הוא רובד שלם וכללי.

ומה שאמר שאי אפשר להיות איש כשר באמת בלי לקבל מהצדיק האמת, מתפרש בערכין ברמות שונות, שיש כאלו שלא יכולים להחזיק ביהדות כלל בלעדיו, ויש שלא יכולים להגיע לאיזו מדרגה בעבודת ה' פנימית בלעדיו, ויש גם עובדי ה' פנימיים במדרגות גדולות, שאולי הם אפילו יותר מהעובדים בברסלב, אבל גם להם יש רובד מסויים של שלימות בלהיות 'איש כשר באמת' [הלא גם מוהר"ן עצמו אמר על עצמו 'איך זוכים להיות יהודי'...] שלא יוכלו להגיע אליו בלי לקבל אותו מהצדיק האמת. אלא שכמובן שעל צדיקים גדולים שהגיעו למדרגות גדולות בתורה ועבודה ואולי גם הרבה יותר מעובדים בברסלב, אנחנו לא אומרים שלא זכו להיות אנשים כשרים באמת לפי המושגים שלנו, הם מלהזכיר, אלא הכוונה שאצלם ובמושגים שלהם יש רובד מסויים של שלימות בתורה ועבודה שאי אפשר להגיע בלי לקבל ממוהר"ן, אף שבודאי יש להם את עיקר היהדות והרבה יותר מכך. וכמובן שקשה להאריך בדברים אלו, וגם אין בזה כ"כ טעם, והלואי ונזכה אנחנו לקבל מה שצריך ממוהר"ן ולהיות אנשים כשרים באמת.

וכמו כן אין אנו יודעים מהי מדרגת ההתקרבות הנצרכת לכל אחד, ושמא יש כאלו שדי להם במה שקיבלו איזו עצה מכלי שני ושלישי, או שהשיגו מעצמם את העצות והדרכים שלימד מוהר"ן והתנהגו בהם (כידוע שלאחר שמתגלה איזה דבר בעולם קל יותר להשיג אותו מעצמו). והגם שלא זכו לדעת ממוהר"ן עצמו ולהתקשר עמו, אפשר שדי להם במה שאינם חולקים עליו, וגם מי שאינו הולך עמו להדיא אלא רק לא חולק עליו יש בזה מידה מסויימת של התקרבות. וזה אין אנו יודעים כלל מדוע יש שזכו להתקרב לצדיק קירבה גדולה ויש צדיקים וטובים מהם שלא זכו לזה, וכמו שכתב בליקוטי הלכות¹²⁹: 'וכמו כן בכל דור ודור, אי אפשר להבין מפני מה זכו אלו להתקרב להצדיק האמת יותר משאר אנשים, כי כל זה הוא בחינת סגולה שאי אפשר להבין כלל'.

מיהו 'איש כשר באמת'

וכדי להבין יותר שיחה זו ננסה להתבונן מהו 'איש כשר באמת' שכדי להיות כזה מוכרחים להשתמש בעצות ודרכים אלו.

מוהר"ן לא התכוון לומר שאי אפשר להיות יהודי שלומד ומתפלל ועושה הרבה מעשים טובים בלי להתקרב לדרכו, שכן זה בודאי אפשר ואפשר, אולם 'איש כשר באמת' בלשונו של מוהר"ן פירושו יהודי שזוכה לנקודה המרכזית ביותר שכל היהדות עומדת עליו, שהיא: יהודי שחי חיים מחוברים ומקושרים עם הקב"ה, והחיבור הזה הוא השורש האמתי שממנו צומח קיום כל התורה במדרגה אחרת לגמרי, שכן מי

129. ברכת הריח וההוראה ד, כג.

הדור הזה. והנה פגעי הדור אינם פוגעים בכל אחד בשווה כמובן וכידוע לכל, וישנם נשמות הרגישות יותר לפגעי הדור וישנם נשמות רגישות פחות, ודברי מוהר"ן נאמרו בכללות, שכללות אנשי הדור אינם יכולים להתמודד כנגד הפגעים החדשים של הדור (שהתחילו לפני כמאתים שנה בתקופת ההשכלה, ונמשכים עד ימינו בלבושים שונים) אלא על ידי ההליכה בדרכים שגילה, אבל יכולים להיות רבים או יחידים שלא נפגעו כל כך מפגעי הדור והצליחו להיות צדיקים הגם שלא הלכו בדרכיו של מוהר"ן.

ושיחה זו כמו שיחות ומאמרים נוספים נאמר על 'בחינה' מסויימת, והכוונה בזה היא כלפי אותם נשמות שאינם מסוגלות להיות אנשים כשרים ולהחזיק ביהדות בלי התורה והדרך שגילה, כמו שרואים הרבה אנשים היום שלא יכלו להחזיק ביהדותם כלל ללא הדרך שלימד מוהר"ן, ויש גם אנשים במדרגה גבוהה יותר שהיו יכולים להחזיק ביהדות פשוטה גם בלי תורתו של מוהר"ן, אבל להיות 'אנשים כשרים באמת', שזה אומר לעלות ממדרגה למדרגה ולעבוד את ה' מתוך דבקות והתקשרות לה' יתברך כמו שיתבאר להלן, לזה לא היו יכולים בשום אופן להגיע בלי דרכו של מוהר"ן, וכמו שרואים בחוש גם הרבה אנשים כאלו היום. אבל לעולם יכולים להיות גם אנשים שלא יודעים ממוהר"ן וזכו להיות יהודים כשרים וצדיקים בדרכים אחרות, והמימרא הזו לא נאמרה כלפיהם.

וי"ל שאותם אנשים שאין להם אפשרות להיות יהודים כשרים באמת בלי דרכו של מוהר"ן, הקב"ה עוזר להם להכיר את הדרך הזו, או עכ"פ לשמוע עליה מרחוק באופן שתהיה להם בחירה האם לקבל משם¹²⁸.

ויש בענין זה ביאור נוסף באופן עמוק יותר, שהנה ידוע ליודעי ח"ן שמוהר"ן לא בא לגלות רק עוד כמה עצות ורעיונות נפלאים וחשובים, אלא הגילוי שלו הוא כללי מאוד, והוא נחשב לרובד נוסף בגילוי תורת הסוד, כמו שהתפרסם היום הענין של 'יחידי הדורות' (וראה להלן בפרק 'העוסק בענין זה), ויש בדברים אלו עמקות גדולה שכדי להבין אותה ולו במעט צריך לעמול הרבה, אבל עכ"פ בלי להיכנס כאן לגוף הענין הזה, צריך להבין שהקב"ה לא מגלה סודות עמוקים ויחידושים כ"כ גדולים סתם כך בשביל שיהיה לנו יותר מעניין וצבעוני, אלא כל גילוי הוא משום שיש בו צורך לעולם, ובנוגע לחידוש של מוהר"ן, יש כנראה רובד מסויים בהבנת סודות התורה ובדרכי עבודת ה', שאי אפשר להגיע אליו בשום אופן בלי להזדקק לדרכו של מוהר"ן,

128. וראה כעין זה מכתב שכתב הרבי מליובאוויטש זצ"ל (אוצר אגרות קודש מהדור' בני הישיבות עמוד 136) לגבי שאלה שנשאל על כללות תורת החסידות [וכמובן שהוא מדבר על לימוד תורת חב"ד], שאם יש הכרח בלימוד חסידות, מה עשו דורות הראשונים? וגם בזמננו יש שאינם יודעים מתורת החסידות ובכל זאת הם יראים ושלמים? והשיב שהעולם מתנהג בהשגחה פרטית מכוונת, ועצם זה שלא נודעה תורת החסידות עד היום, אות הוא שהיה די לעולם במזון שהיה קודם ולא היה צורך בגילוי של אור כזה, וגם היום אלו שלא נודע להם מאור זה, אות הוא שאינם צריכים לו, אבל מי שנודע לו מציאות אור זה, כנראה הוא משום שהדבר נצרך לו, אלא שיש לו בחירה האם לטעום מהאור, או לדחות אותו מחמת כמה נימוקים ותירוצים. עכ"ה.

העיר ברסלב דווקא (הגם שמוהר"ן דר בחייו בעוד כמה מקומות) אינו במקרה, אלא מוהר"ן אמר כן כאשר נכנס לדור בעיירה ברסלב¹³⁰. וכאן אמר מוהר"ן שהמשמעות של חסידי ברסלב היא אנשים בעלי 'לב בוסר', היינו שכל אחד מחפש רק את חלקו ואינו מחפש להיות כחברו.

ודבר זה הוא הגילוי הגדול שיתגלה לעתיד לבא, שאז כל אחד יגיע לשורשו וידע בדיוק מי הוא ומה תפקידו ועבודתו, ולא יהיה לו שום חשק לחלקו של חברו, ומוהר"ן מלמד את אנשיו לעבוד את ה' על פי דרך זו כבר עתה, כמבואר במאמר 'אחד היה אברהם' שנדפס בהקדמה לח"ב מליקוטי מוהר"ן, 'שאברהם עבד ה' רק על ידי שהיה אחד, שחשב בדעתו שהוא רק יחידי בעולם, ולא הסתכל כלל על בני העולם, שסרים מאחרי ה' ומונעים אותו וכו', וכן כל הרוצה להיכנס בעבודת השם, אי אפשר לו להיכנס כי אם על ידי בחינה זו, שיחשוב שאין בעולם כי אם הוא לבדו יחידי בעולם, ולא יסתכל על שום אדם המונעו וכו', ודבר זה הוא אחד מאבני היסוד הגדולים ביותר של דרך מוהר"ן¹³¹, ועל זה אמר שלעתיד לבא כולם יזכו להגיע לבחינה זו ולכן כולם יקראו 'אנשי ברסלב'¹³².

ואחר הדברים והאמת האלה נוסף נקודה נוספת בענין השייכות של כל העולם לדרך ברסלב. שהנה יש דרכים בעם ישראל שנקראות דרכים פרטיות, והם דרכים שנבנו באופן שמתאים לנפשות מסוימות, או שנבנו על פי כמה השקפות או הנהגות פרטיות, אולם מוהר"ן הגדיר את דרכו ותורתו כדרך כללית מאוד, שמתאימה לכל הנפשות ולכל המדרגות (חיי מוהר"ן אות שסב ועוד, וראה בהקדמת ליקו"מ). ענין זה נובע כמובן מהיותו נשמה כללית מאוד, ולכן תורתו שיוצאת מהמקור הכללי הזה היא 'נחל נובע מקור חכמה' שמתפשט עד אין סוף ויש בכחו להשקות את כל המדרגות.

ואם נמשיך את הקו הזה הלאה, נבין שהדרך של מוהר"ן יכולה להשתלב היטב גם בתוך כל מערכת וכל מסגרת של דרך אחרת, שכן טבעו של אור כללי וגבוה הוא שיכול לקבל צורות ובחינות שונות כפי הכלי קיבול של המקבל (ראה ליקו"מ לו), ויכול להתפרש בהרבה בחינות ומדרגות. אלא שיש פעמים שהאור הפרטי מתבטל לגמרי כאשר הוא נפגש עם האור הכללי, ויש פעמים שאינו מתבטל אלא נשאר במקומו, ומקבל לתוכו את האור הכללי, והוא מצטייר אצלו כפי הכלי קיבול שלו. ולכן כאשר מוהר"ן אמר שכל אנשי העולם יהיו אנשי ברסלב, אפשר גם להבין את השיחה הזו

שמחובר בלבו עם הקב"ה יש לו אהבה ויראה, יש לו רצון פנימי להתקדמות, יש לו טהרת הלב, יש לו התחדשות תמידית, ויש לו מקור לחיזוק בכל מצב.

אולם בדורות שלנו הנקודה הזו הולכת ומתכסה בשכבות של חומריות וקרירות, המלווים ביאוש פנימי מלמצוא את הרוחניות האמיתית של עצמנו, וכך היא הולכת ונעלמת עד שכבר ישנם שאינם מבינים מה חסר ביהדות בלי לב, הרי אפשר לעשות את כל המעשים ולצאת ידי כל החיובים גם בלי לב.

ועל זה נסובה שיחתו של מוהר"ן, שלמדרגה הזו של להיות 'איש כשר באמת' שעובד את הקב"ה עם לב אי אפשר לבא בזמנינו ללא ההליכה בדרכים המובאים בספרי מוהר"ן. כי הוא הצדיק שזיכו אותו משמים להוריד לדורות שלנו את דרך העבודה המתאימה לנו, כדי שנוכל גם אנחנו להיות אנשים כשרים באמת ויהיה לנו לב יהודי בריא שמזרים לכל האברים 'רוח חיים' של קדושה וטהרה (עיין ליקו"מ קמא ח).

וצריך להבין שכאשר מוהר"ן אמר שיחה זו לא התכוון לפסול אחרים או להתגרות במישהו ח"ו, אלא כוונתו היתה להעמיד אותנו על המיוחדות שבדרכו. ורבים מאלו שהתקברו לדרכו של מוהר"ן יכולים להעיד על אמיתות דבר זה, שבשום פנים ואופן לא יכלו להיות יהודים כשרים באמת בלא שהיו זוכים להכיר דרך זו, ואינם צריכים אפילו לאמונת חכמים בזה.

ומי שהדברים הללו נראים בעיניו תמוהים ובלתי אפשריים, אינו מחוייב לקבלם באמונה עיוורת, אלא אדרבה, יהיה איש אמת ויבדוק בעצמו בכנות האם הוא כבר 'איש כשר באמת', עד כמה לכו מחובר לקב"ה בגישתו הכללית ללימוד התורה, בענין התפילה, בקיום המצוות, ובכל מצבי החיים, והאם הוא עדיין איש חי ששואף להתקדמות רוחנית או שכבר התייאש מעצמו ואינו יודע כיצד אפשר להתקדם בפנימיות. ויבדוק האם יש דרכים בתוך היהדות הנאמנה שהתייסדו על ידי צדיקים וגדולי ישראל שיכולים לסייע לו, וממה נפשך, אם ימצא שהוא מתקדם עם דרכים אחרות, אשרי לו, ואם אינו מתקדם אתם, מדוע לא יבדוק גם את דרכו של מוהר"ן.

שאלה: מובא בחיי מוהר"ן שלעתיד לבא יהיו כולם אנשי ברסלב, מהו פירוש

הדבר?

נצטט את לשון אימרה זו כפי שהיא מופיעה בחיי מוהר"ן אות שלט: 'אמר שלעתיד יהיה כל העולם אנשי ברסלב. דאיתא במדרש (בראשית רבה לו, טו) על פסוק 'ונתתי לכם לב בשר' - אל תקרי בשר אלא בסר, שיהיה כל אחד בוסר בחלק של חברו. לב בסר אותיות ברסלב'.

מפרשי המדרש שם ביארו ש'לב בוסר' בחלקו של חברו פירושו לב מואס בחלקו של חברו. כלומר שלעתיד לבא יכיר כל אחד את מקומו האמיתי וממילא לא ירצה להיות כמו חברו אלא ירצה רק בחלקו. וידוע שמה שאנשי מוהר"ן נקראים על שם

130. כמובא בחיי מוהר"ן אות קטו: 'שפעם אחת סמוך לכניסתו לברסלב מזגו לו כוס יין לקידוש, ונשפך על הארץ. ומזגו לו כוס אחר, וקידש עליו. ואחר כך אמר: היום נטענו שם ברסלבי חסידים, ושם זה לא ישתקע לעולם, כי לעולם יהיו אנשי שלומנו נקראים על שם עיר ברסלב, וכן היה כמפורסם'.

131. וכידוע גם המשפט המופיע ב'מעשה מחכם ותם': 'זה מעשה שלי וזה מעשה שלו'.

132. כמו כן רבי נתן (עלים לתרופה מכתב קסג) כותב שהשם 'ברסלב' הוא גם על שם 'לב בשר', וגם זה דבר שדרך מוהר"ן מושתתת עליו - לזכות ללב בשר, ולעתיד לבא יזכו לזה כולם כמו שנאמר 'ונתתי לכם לב בשר'.

ראשית, נראה את יחסו של מוהר"ן עצמו לצדיקי דורו. בחיי מוהר"ן אות תקנג מובא כמה שיבח מוהר"ן את צדיקי דורו וסיפר במעלותיהם, והחדיר בתלמידיו אמונה בכל הצדיקים, וזה לשונו:

'ופעם אחת הפליג במעלת קדושת הרב רבי פינחס זכרונו לברכה מקאריץ, ואמר שהיה איזה זמן שהיה הרב רבי פינחס חד בדרא. ופעם אחת אמר 'אשרי העינים שראו את רבי פינחס זכרונו לברכה'. ופעם אחת שבת אחד מתלמידיו של צדיק אחד בברסלב, ומוהר"ן זכרונו לברכה לא היה אז בביתו, וכשחזר לביתו סיפרו לפניו זכרונו לברכה מענין זה, ושאל אם נהגו בו כבוד כראוי לו (אף על פי שהאיש הזה לא היה מפורסם כל כך בעולם), ואמר אז: לאיש כשר כזה לא יספיק לנהוג בו כל הכבוד שבעולם, ועל זה נאמר ואת יראי ה' יכבד.

ופעם אחת סיפר מקדושת הרב הקדוש מפולנאה, והפליג בשבחיו זכרונו לברכה, ואמר, אף על פי שספרו 'תולדות יעקב יוסף' וכן שאר ספריו זכרונו לברכה, כולם קדושים ונפלאים מאד כידוע ומפורסם, אף על פי כן קדושת מדרגת הרב הקדוש הנ"ל בעצמו היה למעלה הרבה ממה שנראה ומובן מתוך ספריו הקדושים.

וכן כשראה את הספר הקדוש 'נועם אלימלך' התפלא מאד, ואמר שקדושת מעלת הרב הקדוש רבי אלימלך זכרונו לברכה נשגבה למעלה למעלה ממה שנראה ומובן מתוך ספרו הנ"ל. וגם בקדושת אחיו הרב הקדוש רבי זוסיא זכרונו לברכה הפליג מאד מאד וכו', כידוע אצלנו.

וכן הפליג מאד מאד בקדושת הרב הקדוש רבי מיכל זכר צדיק לברכה, ובקדושת הרב הקדוש רבי אברהם קליסקר זכרונו לברכה, ובקדושת הרב הקדוש רבי מנחם מנדל זכרונו לברכה מויטפסק, ובקדושת הרב רבי נחום [מטשרנוביל] זכרונו לברכה, ובקדושת הרב רבי שלום [מפראהביטש] זכרונו לברכה, וכן בקדושת שאר תלמידי המגיד זכרונו לברכה, ובקדושת תלמידי תלמידיו זכרונו לברכה, כגון הרב הקדוש מנסכיז, והרב הקדוש מאליק, והרב המגיד הקדוש מקאזניץ, והרב הקדוש מלאנצט ולובלין, וכן עוד מה שנודע לנו מה שהפליג בקדושת שאר צדיקים עוד כמה וכמה, ועל כל אחד אמר הפלגות ושבחים אחרים, כל אחד לפי בחינתו ומדרגתו. ואין צריך לומר מה שהפליג במעלת קדושת הצדיקים שהם נכדי הבעל שם טוב זכרונו לברכה, כגון הרב הקדוש רבי איציק מטיטיאב זכרונו לברכה, והרב הקדוש מסדילקאב, והרב הקדוש רבי ברוך זכרונו לברכה. ואין כאן מקום לבאר בפרטיות מה ששמעו ממנו זכרונו לברכה בענין כל צדיק וצדיק מכל הצדיקים הנ"ל, והרוב נשכח מאתנו.

ואת הרה"ק רבי לוי יצחק מברדיטשוב זצ"ל כינה 'הפאר של ישראל', ובעת פטירתו אמר עליו כהספד את התורה שנדפסה בליקוטי מוהר"ן תניינא סז המדברת על הסתלקות הצדיק שהוא הפאר והחן והיופי של ישראל¹³³.

133. שיחות הר"ן אות רצו.

כלפי כללות דרך ברסלב, אך אין הכוונה שכולם יעזבו את המסגרות והדרכים שלהם כפי שקיבלו מרבתייהם, אלא יתכן בהחלט שישארו עם הדרך שלהם, וכל דרך תמשיך להחזיק בנקודה המיוחדת השייכת לה, אלא שהאור שבא מוהר"ן להאיר ולגלות בעולם יחלחל לתוך הדרך שלהם בעצמה, ויתחזקו יותר ויותר בנקודות הטובות שיש בדרך שלהם, מכח העצות והדרכים של מוהר"ן שיקבלו על עצמם, באופן שיראו שהם משתלבים היטב עם דרכם ואינם סותרים אותה כלל וכלל, אלא אדרבה, מחזקים ומעצימים אותה [והמתבונן יראה שמוהר"ן לא בא לסתור ולא לבטל שום דרך בעם ישראל, אלא ראה את נקודת הטוב שיש בכל דרך, כגון מה שאמר שלקח את הטוב שיש אצל החסידים ואצל הפרושים וחיבר אותם ביחד (חיבור תורה ותפילה). וההיקף העצום של הנושאים שישנם בתורת מוהר"ן, מקיפים את כל הנושאים שעוסקים בהם כל הקבוצות והזרמים של היהדות הנאמנה בדורנו, וכל אחד יכול למצוא שם את מקומו. הדבר היחיד שמוהר"ן מדבר נגדו בחריפות ואינו נותן לו מקום כלל הוא הדרך של המחקר והפילוסופיה, שסבר שדרך זו נכנסה לעם ישראל מבחוץ, ואינה שייכת לקדושת ישראל כלל, ואכמ"ל].

ונוסיף עוד במאמר המוסגר, שמי שיודע את הסוד של יחידי הדורות, שהם נשמות כלליות ושורשיות שכל נשמות ישראל נכללות בהם, מביין מאליו (גם ללא קשר לשיחה זו) שלעתיד לבא כולם יזכו גם להתקשר למוהר"ן מברסלב כפשוטו ויהיו חסידי ברסלב, כשם שהיום כל ישראל הם תלמידי משה רבינו ומקושרים אליו, וכמו שכל מי שיודע את עניינו של הרשב"י מביין שלעתיד לבא כולם יהיו אנשי רשב"י, וכך לעתיד לבא כולם יהיו אנשי מוהר"ן, כי בלתי אפשרי שאנשי הדור לא יכירו את הנשמה הכללית של הדור שבה הם נתלים.

שאלה: כיצד מתייחסים חסידי ברסלב לצדיקים אחרים שאינם ברסלב, האם לא קיים כלפיהם זלזול וחוסר הערכה?

פשוט וברור שחסידי ברסלב אמתיים שהולכים בכל דבר וענין על פי דעתו של מוהר"ן ותלמידו רבי נתן, לא מעלים על דעתם זלזול או להוריד מערכם של צדיקים אחרים שאינם הולכים בדרכו של מוהר"ן. ואכן חסידי ברסלב בכל הדורות וכן בדורנו ידועים כיהודים שמחפשים אחרי צדיקים אמיתיים מכל חוג ועדה ומכבדים אותם עד מאוד, כי מי כמוהם יודע עד כמה גדולה מעלת הצדיקים וכמה ראוי להתדבק בהם. ואם ישנם כאלו מביין חסידי ברסלב שנכשלים בזה, הרי זה רק משום שבענין זה דעתו של מוהר"ן עוד לא חדרה ללבם ומוחם, ועדיין פועל בהם הטבע האנושי לזלזל בכל מי שאינו מהחוג והעדה שלהם, כמו שרואים תופעה זו אצל אנשים רבים בכל חוג ועדה ללא יוצא מן הכלל.

ותבער ותבטל מאתנו השאור והחמץ שבלב, עד שנזכה להאמין בכל הצדיקים ולבלי להרהר אחריהם כלל, ולא לעשות שום חילוק ביניהם כלל, רק כולם יהיו נאים ואהובים ויקרים בעינינו מאד מאד.¹³⁴

ולא זו בלבד, אלא גם כאשר יש מחלוקת בין צדיקים הזהיר מוהר"ן מאוד שלא להטות את אוזניו לשמוע את דברי המחלוקת שמדבר כל צד על חברו, וכתב¹³⁵: 'כשאתה שומע מריבות שבין הצדיקים, תדע שזה משמיעין אותך תוכחה, על שפגמת בטיפי מוחך וכו'. ובודאי אם לא היה נפגם מוחך, לא היה נשמע לך מריבות שבין הצדיקים, ואין המריבה אלא בשבילך, כדי שתשוב ממות לחיים.¹³⁶

ובליקוטי עצות מובא ענין זה ביתר הרחבה¹³⁷:

'מי שרוצה לחוס על חייו, צריך להתגבר שלא ישמע וישגיח כלל על המריבות שבין הצדיקים השלימים, רק להאמין בכולם, ואדרבא, כששומע המריבות שבין הצדיקים, יקח לעצמו מוסר ויסתכל על עצמו היכן הוא בעולם, כי בזה מוכיחין אותו על שפגם בטיפי מוחו, כי אלו לא נפגם מוחו לא היה שומע המריבות שבין הצדיקים ולא היה נכנס בלבו שום קושיא עליהם כלל, ועיקר המריבה היא רק בשבילו, היינו בשביל זה בעצמו הנזכר לעיל, כדי שיבין ויזכור על ידי המריבה שבין הצדיקים היכן הוא בעולם, שרוצים לגרשו מן החיים האמתיים שהם הצדיקים אמתיים על ידי המריבה הזאת, מחמת שפגם בטיפי מחו שעליו נאמר: 'כל באיה לא ישובין ולא ישיגו ארחות חיים'. ומי שהוא כסיל ואינו מבין את זאת באמת, נתרחק על ידי זה ואובד את עולמו. אבל מי שרוצה לחוס על עצמו באמת, אדרבא, על ידי זה דייקא נתעורר ומזכיר את עצמו היכן הוא בעולם, כנזכר לעיל, ומבין שזהו הנסיון שלו וצריך לעמוד בזה הנסיון, שלא ישמע ולא יסתכל על המריבה הזאת, ונתקרב דייקא על ידי זה לצדיקים אמתיים שעל ידי זה עיקר תיקונו לנצח. כי עיקר המריבה שבין הצדיקים הוא בשביל זה דייקא, בשביל נסיון זה שיתרחק המתרחק, כי ראוי לרחקו מחמת שפגם בטיפי מוחו. ואם ירצה לעמוד בנסיון זה, להבין מזה בעצמו גודל פגמו ולא יסתכל על זה, יתקרב על ידי זה דייקא, כי באמת השם יתברך חפץ חסד הוא ורוצה לקרב המרוחקים אף על פי שאין ראויים לקרבו, אבל אין יכולין להתקרב כי אם על ידי נסיון זה.¹³⁸

ובליקוטי הלכות בכמה מקומות דיבר על כך שצריך להאמין בכל הצדיקים, ורק מי שמייקר ומעריך את כל הצדיקים יזכה למצוא גם את הצדיק שעל ידו יהיה עיקר תיקונו, אבל מי ששומע לדברי המחלוקת והקטגוריא שיש על הצדיקים, מאבד את כח האמונת חכמים שבו, וסופו לחלוק על כל הצדיקים ולא יקבל מהם תועלת. וזה לשונו בהלכות שבת אות ד:¹³⁹

ובליקוטי מוהר"ן¹³⁴ מזהיר מוהר"ן מאד לכבד ולהעריך את כל התלמידי חכמים שבדור, ולא להעלות על הדעת לפסול ולמעט בערכו של אחד מהם, וזה לשונו:

'ושאור וחמץ שבלב האדם, הוא המסית את האדם שיהרהר אחר תלמידי חכמים שבדור, ולומר זה נאה וזה לא נאה, בבחינת (הושע י) 'חלק לבס', לבס הם ע"ב צדיקים שבדור.¹³⁵

והיינו שהאדם השלם צריך שיהיה לבו שלם עם כל צדיקי הדור, שהרי בכל דור ישנו לא רק צדיק אחד אלא צדיקים רבים, וכל אחד צריך שיהיה לבו שלם עם כל צדיקי הדור, ורק היצר הרע שבלבו של האדם מסית אותו להרהר אחרי תלמידי חכמים שבדור ולפסול את חלקם. וכן הזהיר מוהר"ן את אנשיו¹³⁶ לומר לפני התפילה 'הריני מקשר עצמי לכל הצדיקים שבדורנו', לכל הצדיקים דייקא, ולא רק לצדיק אחד ולו המופלג ביותר.

וכן התפלל על כך תלמידו רבי נתן¹³⁷:

'אשר זה השאר והחמץ שבלב, הוא המסית את האדם להרהר אחר תלמידי חכמים שבדור ולומר זה נאה וזה לא נאה, ועל ידי זה חלק לבנו, ונעלמו מאתנו השבעים ושנים צדיקים שבדורנו, ואין אנו יודעים בבירור אחד מהם. רחם עלינו למענך, ותסיר

134. תניינא פג.

135. וראה תיקוני זוהר (ג, ב): 'ובגלותא חלק לבס', דאינון ע"ב צדיקים דאינון כגוונא דסנהדרין, ורזא דמלא (ישעיה ל) 'אשרי כל חוכי לו', ל"ו בחושבנא סליק תלתין ושית, ואינון ל"ו בארעא דישראל, ול"ו לבר מארעא דישראל, ודא איהו חלק לבס, ומאן חלק לבס, שאור וחמץ דאינון ערב רב'. ובענין מנין הצדיקים שיש בכל דור, ראה עוד לשם שבו ואחלמה הדע"ה ח"ב דרוש ד ענף יח סימן ה שכתב:

'כי הנה מוכרח הוא שיהיו צדיקים בכל דור כשיעור הראוי לכל תיקון ותיקון. וזהו ג"כ מה שאמרו בחולין צב, א כי ישנם בכל דור מ"ה צדיקים. ובסוכה מה, ב וכן בסנהדרין צו, ב אמרו 'לא פחות עלמא מתלתין ושיתא צדיקי דמקבלי אפי שכינה בכל יום', והם המסתכלים באספקלריא המאירה, אבל באספקלריא שאינה מאירה הם י"ח אלף. ובתקונים תיקון כ"א דף נו, א מבורא כי הל"ו שאמרו הם באמת ב' פעמים ל"ו, והוא במספר ע"ב, כי הם ל"ו בארץ ישראל ול"ו בחו"ל. והם כולם נסתרים כי הם במדרגת לב, ועליהם אמרו סנהדרין צט, א 'ללבי גליתי לאברי לא גליתי', והוא לאותן הע"ב צדיקים שהם במדרגת לב, והוא 'ללבי' שגימטריא ע"ב, עיין הגר"א בתיקונים שם. וכל זה שאמרו הנה הוא בבחינת חילוקי מדרגות, כי ישנם כמה מדרגות בצדיקים כנודע וכמבואר במדרש תהילים מזמור יא, וכל אחד ממדרגת הצדיקים הם לצורך תיקון בפני עצמו. ועל זה אמרו כי ישנם בכל דור מדרגת צדיקים שהם במספר מ"ה, והוא לצורך התיקון דהאור דשם מ"ה. וישנם מדרגת צדיקים שהם במספר ע"ב שהוא גימטריא חסד, והוא לצורך החסד שיתגלה בפומא דאמה. ותמצית הארה מזה מוכרח להיות תמיד, כי בלא זה לא היה אפשר שיתקיים העולם אפילו רגע אחת וכמו שכתוב בזה"ק תרומה קמט ריש עמוד א ושם עוד קסו, ב. וכן ישנם מדרגת צדיקים שהם במספר י"ח אלף, והם לצורך התיקון רסוד הענין שאמרו רז"ל עבודה זרה ג, ב שהקב"ה רוכב על כרוב קל שלו בכל לילה ושט בשמונה עשר אלף עולמות.¹³⁸

136. שיחות הר"ן אות רצו.

137. ליקוטי תפילות ח"ב מב.

138. ליקוטי מוהר"ן ה, ד.

139. ערך צדיק אות ה.

בני ביתו מהם), והשיב על כך מוהר"ן: 'מה אתה חושב, הוא יחטוף קצת יותר מכות משאר הצדיקים'. כלומר, וכי כל הצדיקים שהולכים בדרך הבעל שם טוב כולם כבר מושלמים ואין להם מה לתקן? ובודאי אף על פי שיש להם עדיין אי אלו חסרונות, הם כבר בגדר צדיקים, ומה בכך שרבי דוד צבי מתנגד לחסידות, אם כן יש לו עוד נקודה שבה אינו מושלם ויצטרך תיקון גם על זה, אבל אין זה מונע אותו מלהיקרא 'צדיק'.

אכן, יחד עם זה, חסידי ברסלב יודעים ומאמינים שהצדיק שממנו צריך לקבל יותר מכולם הוא מוהר"ן מברסלב ז"ל, כי הוא בגדר צדיק הדור שממנו נמשך עיקר הדרך לזכות לתיקון הנפש בדורות האחרונים, ולכן שמים דגש ועיקר גדול על ההתקשרות למוהר"ן. אולם אין בזה כל סתירה להכרת מעלתם של הצדיקים האחרים, כל אחד ואחד לפי ערכו. וגם אין בזה כל סתירה להתקשרות נפשית ומעשית עם שאר הצדיקים בדורות קודמים ובדורנו שאינם מתלמידי מוהר"ן, כי ענינו של ה'צדיק האמת' הוא שאינו צדיק פרטי משורש מסויים שעומד בסתירה לצדיק משורש אחר, אלא הוא צדיק כללי ששייך לשורש נשמות ישראל וכולם נכללים בו, וממילא על ידי ההתקשרות אליו באמת ניתן להתקשר גם לכל שאר הצדיקים. ובאמת כל מי שמתקרב באמת לדרכו של מוהר"ן רואה שאין היא סותרת יסודות אחרים שהונחלו לו על ידי רבותיו, אלא אדרבה, מוהר"ן מלמד אותו איך לקיים מה שלמד ולא כל כך הצליח לקיים.

והכלל בזה הוא כמו שכתב רבי אברהם ברבי נחמן ז"ל¹⁴¹ שכל הצדיקים הם בגדר 'רבות בנות עשו חיל', כל אחד ואחד לפי ענינו ומעלתו, ומוהר"ן הוא בבחינת 'ואת עלית על כולנה'. וכל מי שמתקרב לדרכו של מוהר"ן צריך להשריש בעצמו שכל מה שידע על היום על מעלת הצדיקים שהכיר וששמע עליהם, הכל אמת ויציב, ולא נגרע ממעלתם דבר, אלא שמוהר"ן הוא צדיק הדור ששייך לבחינת 'ואת עלית על כולנה', שהוא מושג אחר לגמרי וכמו שכבר נתבאר בהרחבה במאמר 'יחידי הדורות', ובודאי ידיעה זו שיש צדיק מופלג במעלה אין בה כדי להמעיט מערכו של שום צדיק אחר חס ושלום, כי מלכתחילה לא אמור להיות יותר מאשר צדיק אחד כזה פעם בכמה דורות¹⁴².

שאלה: האם חסידי ברסלב יכולים לקבל גם מצדיקים אחרים שאינם שייכים לברסלב?

ודאי שכן ואין בכך כל סתירה, ולא רק זה שאפשר להמשיך ולקבל מאחרים כמו שקיבל לפני ההתקרבות, אלא רבים מאלו שזכו להתקרב לדרכו של מוהר"ן מרגישים שעתה הם מבינים יותר טוב את שאר ספרי המוסר שהכירו קודם, וגם מבינים יותר

141. כוכבי אור חכמה ובינה אות כא.

142. וכמו שכתב רבי יצחק ברייטר ז"ל (יסוד צדיק אות יט) לגבי הצדיקים יחידי הדורות שהם התגלות הארת נשמת משיח: 'אין להאדם להשתדל להיעשות זה הצדיק, ואין לו לחשוב כי כל מי שרוצה ליטול את הכתר הזה נוטל, כי זהו ענין מפורסם של שקר שהובא בליקוטי מוהר"ן, כי אם כל אחד צריך לקבל מזה הצדיק המתגלה אחת בכמה דורות, שזהו ענין של התנוצצות משיח והכנה לגאולה'.

'בעוונותינו הרבים נתבלבל העולם מאד ונתרבה המחלקת בעולם, ונעשה קטגוריא גדולה בין התלמידי חכמים בעצמם, עד שאין האחד יודע האמת לאמתו, מי הוא הצדיק האמתי שיוכל לתקן אותו בשלימות, ומחמת זה מתנגדים החולקים לגמרי על כל החסידים והצדיקים שהיה מימות הבעל שם טוב רבן של כל בני הגולה זכר צדיק וקדוש לברכה, כי מתלוצצים ואומרים שהם מאמינים לכל דבריהם של כל החולקים זה על זה, וממילא לא נשאר אצלם גם אחד מהצדיקים שיאמינו בו, כידוע ליצנות זאת בעולם. אבל באמת לא כך המידה, ולא כך יפה, להם וה' יתברך יסלח להם על זה וישיב לבם אל האמת והאמונה. כי אדרבא, אנו צריכין להאמין בכולם, בכל מי שמנהיג ישראל על פי דת תורת משה בכתב ובעל פה על פי הספרים המיוסדים על אדני פז של הגמרא הקדושה מדרשים וספרי הזוהר הקדוש וכתבי האר"י ז"ל וכו', בודאי אנו צריכין להאמין בכולם, כי רק מכת העוסקים בחכמות חיצוניות שעוסקים במקרא לבד ופונים עורף מהגמרא הקדושה והם כמו הקראים ממש למי שבקי בהם ובדרכיהם, וכל לימודם הרע ופירושיהם הרעים הם על פי יסודות האפיקורסים המפורסמים כמו אריסטו וחבריו ימח שם ונמח זכרם, מכתות כאלו ומספריהם צריכין להרחיק בתכלית הריחוק יותר מהרחקת בעלי ראתן וכו', אבל כל הצדיקים והכשרים המתנהגים על פי דברי רבותינו זכרונם לברכה בגמרא וזוהר ובכתבי האר"י והבעל שם טוב ותלמידיו זכותם יגן עלינו, בודאי אסור לחלוק על שום אחד מהם, וכמובן בדברי רבינו זכרונם לברכה בהתורה בחצוצרות בליקוטי הראשון בסיומן ה על פסוק 'אזן שומעת תוכחת חיים בקרב חכמים תלין', שמי שרוצה לחוס על נפשו אסור לו לשמוע כלל המחלקת שבין הצדיקים השלימים רק להאמין בכולם וכו'. אך אף על פי כן הוא צריך לברר לו אחד שיהיה אצלו בבחינת שבת לגמרי להתקרב אליו ביותר וכו', שעל ידו עיקר תיקונו'.

וגם צדיקים שאינם הולכים בדרכו של הבעל שם טוב ואפילו מתנגדים ממש, אין מוהר"ן פוסל אותם חס ושלום, כמובא בספר אבניה ברזל¹⁴⁰ שמוהר"ן אמר לרבי נתן על חמיו הג"ר דוד צבי אב"ד שאריגראד 'חמיך הוא צדיק', וצריך להבין שהכינוי 'צדיק' אצל מוהר"ן אינו דבר של מה בכך כשם שרגילים היום לכנות כל אחד שקצת עובד את ה' בשם צדיק, וגם לא כל למדן וגדול בתורה נחשב ממילא לצדיק, אלא 'צדיק' הוא אדם מזוכך ונעלה מאוד שזכה לשבר את מידותיו הרעות באמת ולעבוד את ה' בכל כחותיו, ואכן רבי דוד צבי היה אדם קדוש מאוד, כמובא שם שארבעים שנה לא ישן על מיטתו כי היה מתיירא מפגם הברית, וכל השבוע לא נטל ידיו לאכילת קבע, והיה מחמיר מאוד בהלכה, והיה עמל בתורה כל ימיו. ולרבי נתן הוקשה על כך קצת כיצד מוהר"ן אומר על חמיו שהוא צדיק, והרי הוא מתנגד גדול לחסידות (כמובא שם שהיה בתחילה אצל רבי פנחס מקאריץ ואחר כך אצל רבי יחיאל מיכל מזלאטשוב ולבסוף התרחק משניהם, והיה לו שיעור קבוע בכל יום לדבר כנגד החסידים כדי להתרחק מהם ולהרחיק את

פרקה

ההתפארות

שאלה: יש קושיא חזקה שמציקה לי בקשר לרבי נחמן, מה שרואים בספרים (בעיקר בספר חיי מוהר"ן) שאמר על עצמו שבחים גדולים ומופלגים, וזה ממש גורם לי לרתיעה, כיצד יתכן שאדם מדבר כך על עצמו? האם זוהי מידת הענוה הראויה לצדיקים?

בשאלה זו וכיוצא בה אנו רואים את השתקפות דברי הנועם אלימלך פרשת תזריע שכתב: 'כי כן יש בני אדם הבאים אל הצדיקים הגדולים וקשה להם על הצדיק קושיות וכו', שיעלה במחשבתו כמה קושיות על הצדיק גמור, וכל זה הוא מחמת חסרון שלמותו'¹⁴⁴.

אדם רגיל שעוד לא תיקן את מידותיו, ועדיין פגום בענין הגאווה ובקשת הכבוד, כאשר הוא נתקל אצל צדיקים בביטויים שאילו היו נאמרים על ידי אנשים רגילים כמותו היו נחשבים כגאווה או בקשת כבוד, מבצבצת בו מיד המחשבה: הנה, גם הצדיק הוא ככל האדם, וכל כוונתו היא להגדיל את כבודו...

אולם כאן מוטל על האדם להפעיל את שכלו הישר ואת מידת תמימותו (הישרות הפנימית שבו שעוד לא נפגמה), ולבחון האם מתקבל על הדעת שאכן כוונת השבחים ששיבח מוהר"ן את עצמו היתה להגדיל את כבודו וגאוותו ח"ו, או שמא בהכרח יש כאן כוונה אחרת. ובאמת מי שזכה לדעת קצת ממוהר"ן, כל השאלה הזו היא בעיניו שטות שאין כדוגמתה, והרי היא כמו לדון על השמש בצהרים האם היא מאירה או לא.

והגע בעצמך, צדיק זה שעמל כה רבות בנעוריו להצניע את עצמו, שהתפלל ושפך דמעות כמים לאין שיעור בכדי להינצל מכל המידות הרעות, ושסיגף את עצמו בתעניות רבות ובשאר סיגופים, יכשל במידה רעה בצורה כל כך גסה ומכוערת, ועוד במידת

144. וראה עוד באגרת הקודש שבסוף ספר נועם אלימלך (שכתבה רבי אליעזר ז"ל בנו של בעל הנועם אלימלך) שהאריך בענין זה.

את מעלת צדיקים אחרים שהכירו, ומעריכים אותם יותר. וההסבר בזה הוא שלדרכו של מוהר"ן יש כח לשבור את לב האבן ולפתוח את הלב, וכאשר הלב פתוח הוא יכול ממילא לקלוט את כל דברי התורה ודברי הצדיקים בצורה טובה יותר.

אולם יחד עם זאת ישנה תופעה מצויה שכאשר אדם מתקרב למוהר"ן יהיו סגנונות מסויימים של מסירת דברי תורה שלא יתקבלו אצלו, למשל, יהיה לו קשה לשמוע תוכחות ממוכיח שמדבר בצורה לא ראויה שגורמת להחלשת השומעים ולא לחיזוקם (ראה ליקוטי מוהר"ן תניינא ח).

ואף על פי כן מוהר"ן מזהיר לא להשתמש בדעת הגבוהה שמקבלים ממנו בכדי לבזות אחרים שאין להם את הדעת הזו, אלא רק להשתמש בה לעבודת ה', וזה לשונו¹⁴³:

'ורבים מישיני אדמת עפר יקיצו, אלה לחיי עולם ואלה לחרפות ולדראון עולם' (דניאל יב), על ידי שנתעורר שכל חדש בעבודת ה' מה שלא היה נודע עד עתה, על ידי זה רבים מישיני אדמת עפר יקיצו, אך אלה לחיי עולם ואלה לחרפות ולדראון עולם, כי צדיקים ילכו בס' (הושע יד), שעובדין עם זה השכל את ה' יתברך, ופושעים יכשלו בס', שאינם עובדין בזה את ה' יתברך, רק שעל ידי זה הם מבזין ומחרפין את העולם, על שהם יודעין מזה השכל החדש, והעולם אינם יודעין מזה. וכמו ששמעתי - 'לחרפות ולדראון עולם', היינו לחרף ולבזות העולם, כי אינם משתמשין עם זה השכל החדש רק לבזות ולחרף העולם, על ידי שהם יודעים מזה והעולם הם ריקים וחסרים מזה'.

הגאון הגרועה מכולם, שעליה אמרו חז"ל 'אין אני והוא יכולים לדור בכפיפה אחת', או בבקשת כבוד שעליה הוא עצמו כותב¹⁴⁵ 'מי שרוצה כבוד הוא שוטה', וכן¹⁴⁶ 'מי ששכלו קטן ביותר צריך לחלוק לו כבוד ביותר, כי כל מה ששכלו קטן יותר, הוא יותר חפץ בכבוד?'

זאת ועוד, מוהר"ן זכה להכניס בתלמידיו שפלות ובריחה מכבוד בצורה לא רגילה, כמו שכתב רבי אברהם ברבי נחמן ז"ל¹⁴⁷ על תלמידי מוהרנ"ת שגדל ביניהם 'אשר הפקירו את כבודם בכל מיני הפקרות בעבור האמת', וכן נמשך הדבר עד דורנו אנו, שאלו שזוכים לינוק מספרי מוהר"ן ותלמידיו מקבלים משם דעת אמתית של התרחקות מכבוד וממה יאמרו הבריות בצורה נפלאה ובלתי מצויה, ואם הרב עצמו לא היה נקי בענין זה ח"ו ועוד בצורה גסה כל כך, היתכן שהתלמידים שבאים מכחו יזכו להתעורר מכח דבריו למה שהרב עצמו לא זכה? והלא רק דברים היוצאים מן הלב נכנסים אל הלב, ודברים שיוצאים מן השפה ולחוץ אינם יכולים לעשות רושם בלב התלמידים.

ולכן מי שיודע אפילו מעט ממוהר"ן ותלמידיו אינו מעלה על דעתו להרהר אחריו, וגם אם אינו מבין את טעם התפארויותיו אין בכך כלום, וברור לו שהרב ידע מה שאמר ומדוע אמר ודעתו גדולה מדעתנו, ואין שום צורך להתחכם ולנסות לחקור בשכלנו הקטן מדוע היה צריך לומר זאת, ומה הרויח בזה ומה הפסיד מזה, וכיוצא בזה בחשבונות של קטנות שאינם באים מחכמה יתירה.

אולם לטובת אלו שעוד לא זכו לדעת ממוהר"ן, והשאלה הזו מונעת אותם מלרצות לדעת, נשתדל להבהיר את הענין עד כמה שידינו מגעת. ונחלק את התשובה לשלושה חלקים.

א. האמנם לא מצאנו שגדולי ישראל משבחים את עצמם.

ב. מדוע ההתפארות הזו איננה גאוה.

ג. מה הם הסיבות שיכולות להיות להתפארות הזו.

א. האמנם לא מצאנו שגדולי ישראל משבחים את עצמם.

מצאנו בדברי חז"ל באין ספור מקומות שחכמים שיבחו את עצמם, ונמנה מעט מזעיר מהם:

רבא אמר על עצמו שהוא צדיק (בבא מציעא ס, ב). רבה בר רב חנא קרא על עצמו שהוא צדיק תמים (עבודה זרה לט, א). רבה בר נחמני אמר על עצמו 'אני יחיד בנגעים,

145. ליקוטי מוהר"ן קמא קצה.

146. שם רב.

147. כוכבי אור אנשי מוהר"ן ראשית דב.

אני יחיד באהלות' (בבא מציעא פו, א). רב נחמן אמר על עצמו 'כולי עלמא לגבי דידי בדינא דרדקי נינהו' (בבא מציעא סו, א). ועוד אמר רב נחמן שאם המשיח הוא מן החיים 'אנא הוא' (סנהדרין צח, א). רבי אבהו אמר על עצמו שהוא עניו (עבודה זרה מ, א), וכן אמר רב יוסף על עצמו שהוא עניו (סוטה מט, ב). ורב נחמן אמר על עצמו שהוא ירא שמים (שם). וכן עזאי אמר על עצמו 'כל חכמי ישראל דומין עלי כקליפת השום' (בכורות נח, א). ורבי חנינא ורבי חייא התפארו במעלתם ואמרו: 'כי הוו מינצו רבי חנינא ורבי חייא, אמר ליה רבי חנינא לרבי חייא: בהדי דידי מינצת? דאם חס ושלום נשתכחה תורה מישראל, מהדרנא ליה מפלפולי, אמר ליה רבי חייא: אנא עבדי דלא משתכחה תורה מישראל' (כתובות קג, ב). ורבי חנינא בן אחי יהושע אמר על עצמו 'לא הנחתי כמותי בארץ ישראל' (ברכות סג, א). ורבי יוחנן בן זכאי אמר על עצמו 'אם יהיו כל השמים יריעות וכל האילנות קולמוסין וכל הימים דיו, אין די לכתוב את חכמתי' (מסכת סופרים טז, ח). והלל הזקן אמר על עצמו בשמחת בית השואבה 'אם אני כאן הכל כאן' (סוכה נג, א).

ורבי שמעון בר יוחאי בספר הזוהר מתפאר פעמים אין מספר בהתפארויות עצומות לפני תלמידיו, כגון בתחילת האידרא רבה (נשא קלב, ב): 'אמר רבי שמעון: מעיד אני עלי את השמים העליונים שבעליונים, ואת הארץ הקדושה העליונה שבעליונות, שאני רואה עכשיו מה שלא ראה איש מיום שעלה משה בפעם השניה להר סיני, שאני רואה את פני מאירות כאור השמש התקיפה העתידה לצאת ולהביא רפואה לעולם, כמו שכתוב וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה, ועוד: שאני יודע שפני מאירות ומשה לא ידע ולא הסתכל, זהו מה שכתוב: ומשה לא ידע כי קרן עור פניו וכו', הזדרזו חברים קדושים, שהרי כמעמד זה לא יהיה עד שיבוא מלך המשיח'.

ובתחילת האידרא זוטא (האזינו רפז, א): 'אמר רבי שמעון: כמה שונה היא שעה זו ממה שהיה באידרא, שבאידרא הגיע הקדוש ברוך הוא עם פמלייתו, ועכשיו הרי הקדוש ברוך הוא כאן והוא הגיע עם אותם צדיקים אשר בגן עדן שלא הגיעו לאידרא, והקדוש ברוך הוא חפץ בכבודם של הצדיקים יותר ממה שהוא חפץ בכבודו שלו וכו', ועכשיו הקדוש ברוך הוא חפץ בכבוד שלנו וכולם באו עמו'.

ועוד הוא אומר (ויחי רכה, ב) 'שאני נמצא בעולם ואני סימן בעולם, שהרי בחיי לא יושב העולם בצער ולא נידון בדין שלמעלה, אחרי לא יקום דור כדור זה'.

ובהשמטות הזוהר (ח"א רנה, א) אמר רבי שמעון על עצמו שהוא צדיק הדור ועליו נאמר 'וצדיק יסוד עולם', וכן הוא בבראשית רבה (לה, א) שאמר ראיתי בני עליה והן מועטין וכו' ואם שנים הם אני ובני הם, 'ואם חד הוא אנא הוא'.

ובזוהר חדש פרת בראשית מובא שאמר רבי שמעון בעת חוליו לתלמידיו שבאו לבקר: 'דהא אנא חזאי דלית אנא מתייהב למלאכא ולדיינא דלעילא, דאנא לאו כשאר בני נשא, אלא האי דינא דילי, קב"ה דייניה, ולא בי דיניה'.

הים לשנים עשר קרעים, והפכתי מי מרה למתוק, ועליתי ודרכתי דרך בשמים, והייתי תופס במלחמתן של מלאכים, וקבלתי תורה של אש ודרתי תחת כסא אש וסוכתי תחת עמוד אש, ודברתי עמו פנים בפנים, ונצחתי בפמליא של מעלה וגליתי רויהם לבני אדם, וקבלתי תורה מימינו של הקב"ה ולימדתי אותה לישראל, ועשיתי מלחמה עם סיחון ועם עוג שני גבורי עובדי כוכבים שבשעת המבול לא הגיעו מים לקרסוליהן מפני גובהן, והעמדתי חמה ולבנה ברום עולם והכיתים במטה שבידי והרגתים, מי יש בבאי עולם שיכול לעשות כן, לך רשע מכאן, אין לך לומר כן, לך ברח מלפני, איני נותן נשמתי לך.

הרי לנו תיאור בהיר שבו מתאר משה רבינו את מפעל חייו הכביר שאין לו אח ורע בתולדות האנושות, והוא מודע לגמרי לכך שעשה דברים שאין עוד מישהו בעולם שיכול לעשות כן, ואף על פי כן משה רבינו הוא העניו מכל אדם, ואין הידיעה הזו גורמת לו אפילו למשהו של גאווה. משום שמשה רבינו יודע שכל מה שעשה, הכל הוא רק מכוח של הקב"ה ואין לו שום כח מעצמו, וככל שגדלה השגתו כך גדל ביטולו לקב"ה וגדלה מדרגת ענותנותו, והוא חש רק כגרוזן ביד החוצב להוציא לפועל את כחו של הקב"ה שפועל בו, ולא מייחס כלל את הכח לעצמו, לכן הוא לא אומר "יש לי כח מכל באי העולם", אלא "יש בי כח", הכח איננו שלי, הוא של הקב"ה, אבל הוא נמצא בי ופועל דרכי.

ומי שזוכה לענוה אמתית יכול לומר את המעלות שיש בו בפני אחרים ואין הדבר משפיע עליו וגורם לו לגאווה, ומידה זו נקראת אצל הקדמונים 'מידת ההשתוות', ששווה בעיניו אם בני אדם משבחים אותו או מגנים אותו, ולכן אינו מתגאה במה שאחרים יודעים את שבחו, וכמו שכתב השל"ה¹⁵¹:

'וכן היה מידת דוד שהיה הכל שוה בעיניו השבח והגנות, על כן לא איכפת מידי במה שסיפר מידתו להתלמד ממנו, מאחר שלא היה שום רושם התפעלות בלבו, וזהו סוד שאמר 'אם לא שויתי', רצה לומר היתה בו מידת ההשתוות¹⁵².

והחסיד יעב"ץ (אבות פ"ד מ"א) פירש בזה את הפסוק (ירמיה ט, כב-כג) 'אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל הגבור בגבורתו ואל יתהלל עשיר בעשרו, כי אם בזאת יתהלל המתהלל השפיל ידע אותי, וז"ל:

151. פרשת עקב תורה אור ה.

152. וכתב עוד: 'יבזה מתורץ קושיא אחת בסוף סוטה (ט, ב), דתנו רבנן, משמת רבי אלעזר כו', עד משמת רבי בטלה ענוה ויראת חטא. אמר ליה רב יוסף לתנא, לא תתני ענוה דאיכא אנא. אמר ליה רב נחמן בר יצחק, לא תתני יראת חטא דאיכא אנא. וקשה, הלא זה הדיבור בעצמו היה גאווה. אלא כדפרישית, היה בס בחינת השתוות ולא עשה רושם. ועשו כן ללמוד מהם, שלא יאמרו העולם שכבר אי אפשר להיותן כן ויתייאשו. וכן הענין ברב נחמן כי היה עניו גדול, כדאיתא בפרק קמא דסוטה (ה, א) אמר רבא, בשמתא דאית ביה ובשמתא דלית ביה, אמר רב נחמן בר יצחק, לא מינה ולא מקצתה כו'. והמאמר שדיבר פה היה להתלמד להיות יראת חטא.

וכן מצאנו אצל האריז"ל והרמח"ל והבעל שם טוב שגילו לפני תלמידיהם חלק ממעלותיהם העצומות, וכיוצא בזה מצאנו התפארויות לרוב אצל גדולי ישראל במשך כל הדורות¹⁴⁸.

וכמובן לכל בר דעת, אם אנו רואים אפילו התפארות אחת אצל חכמי ישראל, ניתן להסיק מכאן מסקנה עקרונית שיש מדרגה מסויימת ומצבים מסויימים שבהם ההתפארות אינה נחשבת לגאווה, וממילא אין מקום לחלק בין התפארות אחת או יותר מכך¹⁴⁹.

ב. מדוע ההתפארות הזו אינה גאווה.

נבאר בקצרה מה בין גאווה להתפארות של חכמי ישראל.

מבואר בספרי המוסר¹⁵⁰ ששורש הגאווה הוא כאשר אדם מייחס את מעלותיו והצלחותיו לעצמו, ואילו שורש הענוה הוא כאשר מכיר בכך שמצד עצמו אין לו כלום, וכל המעלות שזכה להם הכל זה רק מחמת רחמי ה' עליו, וככל שאדם מבוטל יותר לה' יתברך, כך יש לו יותר שייכות למידת הענוה. ולאור זאת בודאי שהעניו מכיר במעלות שיש בו, שאם לא כן הוא מרמה את עצמו, ושקר אינו ענוה, אלא שהעניו אינו מייחס את המעלות הללו לעצמו ואינו מחזיק טובה לעצמו מחמתם.

ביטוי נפלא להבחנה זו רואים במדרש (דברים רבה יא, י) שמתאר את הויכוח שהיה בין משה רבינו למלאך המות בשעה שבא ליטול את נשמתו:

'אמר לו [משה]: אין אתה נוטל נשמתי, אמר לו [מלאך המות]: כל באי העולם נשמתן מסורין לידי, אמר לו יש בי כח מכל באי העולם, אמר לו: מה כחך, אמר לו: אני בן עמרם שיצאתי ממעי אמי מהול ולא נצרכת למוהלני, ובו ביום שנולדתי מצאתי פתחון פה והלכתי ברגלי ודברתי עם אבי ואמי, ואפילו חלב לא ינקתי, וכשהייתי בן שלשה חדשים התנבאתי, ואמרת שעתיד אני לקבל תורה מתוך להבי אש, וכשהייתי מהלך בחוץ נכנסתי לפלטרין של מלך ונטלתי כתר מעל ראשו, וכשהייתי בן שמונים שנה עשיתי אותות ומופתים במצרים והוצאתי ששים רבוא לעיני כל מצרים, וקרעתי את

148. ניתן לראות מראי מקומות מפורטים בענין בספר פאר מקדושים.

149. חשוב גם להדגיש שריבוי ההתפארויות שאנו מוצאים בספר חיי מוהר"ן הם דיבורים שנאמרו בהזדמנויות שונות, ורבי נתן הוא זה שקיבץ את כל הדיבורים הללו למקום אחד. כמו כן מוהר"ן לא פרסם בספר את שבחי עצמו, אלא אמר את הדיבורים הללו רק לפני תלמידיו הנאמנים שישבו לפניו, ובמאמרים שדורש לפני הרבים שהם המאמרים שבליקוטי מוהר"ן לא נמצאים כמעט דיבורים בשבח עצמו, אלא רק דיבורים באופן על מעלת הצדיק, שזה כולל גם צדיקים נוספים (ראה ב"ח כללים של רבי אברהם ברבי נחמן כלל תשי"ג), אלא שלאחר פטירת מוהר"ן ראה רבי נתן תועלת להוציא לרשות הרבים את הדיבורים שדיבר מוהר"ן בשבח עצמו בפני התלמידים הקרובים, והדפיס אותם בספר חיי מוהר"ן ומעט בשיחות הר"ן, למען ידעו הדורות הבאים.

150. ראה בהרחבה בדברי הסבא מקלם חכמה ומוסר א, פב; לב אליהו לרבי אליהו לאפיאן ז"ל; דליות יחזקאל דרכי עבודת ה' והמוסר פרק ז, ועוד.

ומעתה הבחירה נתונה לכל אדם כיצד להביט על דברי ההתפארות המופלגים שרואים אצל מוהר"ן, מי שבחר להסתכל דרך המדרגה שבה הוא עצמו אוחז, שעוד לא זכה להגיע לענוה וגם אינו מסוגל להביין מהי ענוה אמיתית, יראה בדברים גאוה והתנשאות, אבל מי שיש לו אמונת חכמים ומסוגל לרומם את מבטו ולראות את הדברים באופן אמיתי יותר, יבין שאין בזה שום שמץ של גאוה, אלא להיפך, יש בזה ביטוי לשלימות הענוה, שמי שזכה לשלימות כזו במידת הענוה יכול להתפאר בלי שהדבר יביא אותו לידי גאוה.

ואכן אנו רואים שגם אצל משה רבינו העניו מכל אדם, שהיה מסוגל לכתוב על עצמו 'והאיש משה עניו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה' בלי שהדבר יביאנו לידי התנשאות וגאוה, טעו בו עדת קורח דווקא בנקודה הזו שבה הגיע לפיסגת השלימות האנושית, וחשבו שהוא מתנשא ומתגאה על שאר העם, כאומרם 'ומדוע תתנשא על קהל ה'". כי דווקא בשלימות מידת הענוה לא ניכר כמעט הבדל חיצוני בינה לבין הגאוה, וההבדל הוא רק בהרגשה הפנימית הנסותרת מעיני כל אדם, שכן העניו השלם אינו חושש מלהראות את מעלותיו, כי ברור לו שאין לו מה להתגאות בהם ואין לו חשש שיבוא להתגאות על ידי שיספר, ואדרבה, במדרגה שלו יתכן שאם ימנע מלספר דבר שיש סיבה לספר מחמת חשש גאוה, זה עצמו פגם של גאוה והגדלת הישות, שבנקודה זו אינו בטל לקב"ה אלא הוא מחזיק איזו טובה לעצמו ולכן חושש מלספר אותה כדי לא לגלות לעיני כל את גאותו הנסותרת. ולכן דווקא בענווים השלימים האלו יש מקום לטעות ולחשוב שהם בעלי גאוה, כי הנהגתם החיצונית לפעמים נראית כגאוה, מה שאין כן העניו שלא הגיע לשלימות הענוה, ניכר היטב כלפי חוץ החילוק בינו לבין הבעל גאוה, שכן הוא חושש מפני הגאוה ונמנע מאמירות ומעשים מסויימים שעלולים להביא אותו לגאוה לפי מדרגתו, והבן היטב.

וראה מה שכתב השפת אמת (קורח תר"מ) וז"ל:

'אבי מורי ז"ל הגיד בשם הרב מפרשיסחא ז"ל לראות איך המתנגדים על הצדיק בוחרים לדבר עליו דוקא במדה המתוקנת אצלו ביותר. כאשר אמרו ומדוע תתנשא והכתוב מעיד והאיש משה עניו מאוד וכו'. ויש להוסיף על דבריו כי ע"י שהי' ברור לכו של מרע"ה בענוות לכן לא הי' חש להתנהג בדברים שהי' נראה לגאים לומר עליו שמתנשא עצמו, כי לא הי' מציאות ענין גיאות אצלו ולכן לא הי' ניכר בעיני ההמון בחי' הענוות שבו. והכלל בכל דבר עיקר הוא הפנימיות, ועל קרח נאמר ורקב גני' קרח] עצמות קנאה כי הי' חסר לו הפנימיות. ומרע"ה ואהרן היו הפנימיות הדעת של בני ישראל והם האירו לכל בני' ונתרוממו כמ"ש המאור מחזירן למוטב. וקרח ועדתו נתדבקו בחיצוניות בלבד והי' נראה כל מעשיהם טובים מאוד. אבל אהרן הי' נראה איש פשוט ובאמת הי' לו הפנימיות וע"ז נאמר שתולים בבית ה' בחצרות כו'. וזה הי' סימן המטה להראות כי פנימיות שלו דבוק בשורש ודו"ק כי קצתני בענין זה'.

'אל יתהלל בחכמתו כשישתמש ממנה לצרכו, וכן הגיבור, אלא בזה התנאי יוכל להתהלל - כשיכיר כל אחד מצד מעלתו כי אני הוא שנתתיה לו ומידי היתה לו, כי אני בראתי זה העולם ומנהיג אותו בכל עת, וכל אשר אתה רואה לי הוא, והמשתמש מאשר הגיע בחלקו אל עבודתו הוא יתהלל, כי הוא עבד נאמן, אבל העושה בהיפך איך יתהלל, והמעלה אשר לו גזולה היא בידו ועתיד ליתן עליה את הדין'.

ובזה נבין מה שכתב בליקוטי מוהר"ן¹⁵³: 'כי זה מן הנמנע שלא יבוא לאדם איזה גדלות כששומע שמספרין שבחו, כל שכן כשמלך גדול משבח ומפאר את האדם, אזי בודאי מן הנמנע שלא יבוא לו איזה גדלות, אבל צריך לזה ביטול כל הרגשותיו וחמירותו, אזי יכול האדם לשמוע שבחו ולא יבוא לו שום גדלות, כמו משה מוהר"ן שראה כתוב בתורה: 'וידבר ה' אל משה', 'ויאמר ה' אל משה', וישראל קוראין בכל יום בתורה שבחו של משה, והוא בעצמו מספר להם שבחיו, ולא היה למשה שום התפארות וגדלות מזה, כמו שכתוב: 'והאיש משה ענו מאד'.

וכתב בליקוטי הלכות¹⁵⁴: 'מי שזוכה לענוה אמיתית, שהוא בחינת אין ממש, ומבטל את עצמו בתכלית השלמות אליו יתברך, הוא יכול למלוך ולהשתרר ולהתפאר את עצמו בכל מיני התפארות, ואף על פי כן הוא עניו באמת, כמו שמצינו בגדולי הצדיקים, שהתפארו את עצמם בהתפארות גדול מאד, כמו רבי שמעון בן יוחאי, וכן כמה תנאים ואמוראים, וכן משה מוהר"ן עליו השלום סיפר וכתב בעצמו כל הגדולות והנוראות שלו, ואף על פי כן לא התפעלו מההתפארות שלהם כלל, כי זכו לביטול כל ההרגשות, עד שעל ידי זה יכולין ורשאיין להתפאר בכל מיני התפארות, ואף על פי כן זה דייקא עיקר תכלית שלמות הענוה אמיתית שלהם, אבל לאו כל אדם זוכה לזה בשלמות, על כן שאר כל אדם צריכין להתנהג בענוה ובשפלות בפשיטות, בבחינת: 'ונפשי כעפר לכל תהיה', בחינת שנעשה שכן לעפר בחייו, שאמרו רבותינו זכרונם לברכה'.

ולגבי ההתפארות של מוהר"ן, הנה מוהר"ן כבר העיד על עצמו שהגיע למדרגה זו בענוה שיכול להתפאר בלי שההתפארות תשפיע עליו, ושיכול להתפאר גם בזה גופא שהוא עניו, כמובא בחיי מוהר"ן¹⁵⁵:

'כבר התפאר עצמו רבינו זכרוננו לברכה בזה שהוא יכול לומר על עצמו שאין לו גדלות [-גאוה], שזה עיקר תכלית שלמות הענוה [-זה שיכול לומר על עצמו שהוא עניו], כמו בחינת משה מוהר"ן שכתב על עצמו 'והאיש משה ענו מאד', וכמובא בגמרא שאמר רב יוסף אל תתני ענוה דאיכא אנא'.

153. קמא ד, ה.

154. הלכות תפילין ו, ה.

155. אות תצו.

ג. מה הם הסיבות שיכולות להיות להתפארות הזו

ישנם כמה הסברים שמצאנו בספרים בטעם השתכחות החכמים.

א. בגמרא נדרים סב, א נאמר שמותר לתלמיד חכם להודיע את עצמו במקום שלא מכירים אותו, ונפסק להלכה בשו"ע (יו"ד רמז, כא). ובירושלמי (מובא בתשובות הרשב"א א, פד ובמהרש"א שם) דרש על כך את הפסוק 'יהללך זר ולא פיך' – 'יהללך זר', ואם 'לא' אזי 'פיך' יהלל את עצמך.

ובזוהר חדש רות כתוב שהטעם ששלמה המלך שיבח את עצמו ואמר על עצמו שהוא חכם, הוא משום שלא היה אחר שיכיר בחכמתו כמו שהכיר בעצמו, ולכן היה צריך לומר זאת על עצמו. כלומר, שבבחינת מדרגת החכמה שלו הוא נמצא במקום שאין מכירים אותו, כי אין מי שיודע את גודל חכמתו ומותו, ולכן היה צריך להודיע זאת. ויש להבין זאת בפרט לגבי יחידי הדורות כגון רשב"י והאריז"ל והבעש"ט ומוהר"ן שהם בבחינת רופאים מומחים שהורידה ההשגחה העליונה לעולם שיש להם תפקיד חשוב לגלות בעולם דרכי רפואה ותיקון למחלות הדור, והם בודאי נמצאים ב'אתרא דלא ידעי ליה', ואין בדורם עוד מישהו שיודע ממעלתם כמותם, ולכן הם חייבים לפרסם ולהודיע לתלמידיהם את מעלתם, ואם יסתירו זאת ולא יפרסמו, הרי זה דומה לרופא מומחה שבא לעיר שמרוכים בה החולים, שאם לא יתלה על דלת ביתו שלט המודיע 'כאן גר הרופא המומחה', אין זו ענוה אלא חוסר אחריות.

ב. מצאנו בהרבה מקורות שמותר לחכם להודיע את מעלתו כדי שילמדו ממנו¹⁵⁶, ובבן יהוידע סוכה מה, ב ביאר שזהו הטעם שרשב"י התפאר כל כך, כדי שילמדו ממנו החכמים ויתלהבו לעסוק בסודות התורה שעל ידם זכה לכל המעלות. וגם לגבי מוהר"ן מובא בשיחות הר"ן אות קסה: 'ועיקר סיפורו בפנינו דברים כאלו היה בשביל קנאת סופרים, כדי שנהיה מקנאים עצמנו במעלתו הגדולה כדי שגם אנחנו נעשה כמותו ונלך בדרכיו להתייגע ולטרוח וכו' ולעבוד ה' כמותו'.

ג. בראשית חכמה שער הענוה א הביא את דברי הזוהר פקודי רלב, ב על דוד המלך שלפעמים היה משבח את עצמו, כגון מה שאמר (תהילים יח, נא) 'ועושה חסד למשיחו לדוד ולזרעו עד עולם', או (שמואל ב' כג, א) 'נאם דוד בן ישי ונאם הגבר הוקם על משיח אלהי יעקב', ולפעמים היה משפיל את עצמו, כגון (תהילים פו, א) 'כי עני ואביון אני', או 'צעיר אנכי ונבזה', וביאר הזוהר הטעם, משום שדוד היה מרכבה למידת המלכות, ושיקף בהנהגתו את מלכות ה', והמלכות היא בסוד הלכנה שפעמים מתמלאת ופעמים חסרה, וכאשר המלכות היתה במילוי היה משבח את עצמו, וכאשר המלכות היתה חסרה היה מקטין את עצמו.

156. ראה ספורנו אבות פ"ד על דברי בן זומא 'איזהו חכם הלומד מכל אדם', אברבנאל שם, ועוד.

ד. בספרים כתבו שלפעמים ההתפארות של הצדיקים היא כדי להרחיב את דעתם, ואין בזה משום גאווה משום שכל כוונתם בזה היא לשם שמים, כמובא בבעל שם טוב על התורה סוף פרשת פנחס בשם ספר ליקוטים יקרים¹⁵⁷:

'ובשביל זה כמה צדיקים וחסידים לפעמים מתפארים בעצמם, והוא מטעם זה, כשרואים את עצמם שאין להם התלהבות כל כך בעבודת השם יתברך ונפלו ממדרגתם, מתפארים בעצמם בפני בני אדם, ומחמת זה באה להם אהבת השם יתברך ויראתו יותר גדולה, וזהו גם כן טעם מה ששיבחוהו התלמידים לרבי שמעון בן יוחאי ע"ה בפניו (עיין בזוהר הקדוש ויצא דף קנו, א; בא לח, א; יתרו פז, א, ועוד בהרבה מקומות) כדי שיהיה לו התפארות גדולה, ויבא בשביל זה לאהבה ויראה יותר גדולה, כי בוודאי הרשב"י היה מוכרח להשפיל עצמו במדרגות התחתונים להעלות ניצוצות מכולם, כי בודאי אדם גדול כמותו היה סובל כל העולם, ובודאי מוכרח היה להשפיל עצמו במדרגות התחתונים לסבול הכל, וזהו פירוש הפסוק 'אשר יצא לפניו ואשר יבא לפניו', ונתנו לו התלמידים התפארות שעל ידי זה יבא להתפארות השם יתברך, באהבה ויראה'.

והרה"ק מקאמרנא בספר נוצר חסד על מסכת אבות פ"ו כתב בזה בחינה נוספת, וזה לשונו:

'דע לך אחי, שצדיק אמת העוסק בתורה לשמה ונעשה כסא לשכינה, בודאי יש לו שעה שכל העולם נברא בשבילו, כשעושה איזה נחת רוח למעלה מה שלא קדמו שום אדם, כי אין צדיק דומה לחברו, ויש לו שעה שנפשו מרגשת שכל העולם כולו נברא בשבילו, ומתרחבין אצלו המוחין קדושים, ויכול להשפיע לכל העולם כל הטובות, ולבטל כל הגזירות רעות. וכל אלו מדרגות גדולות, ולא יושג זה לטפשי עולם, ואל יתפשפף לילך מאן דהוא בדרך זה, כי הגאווה הוא ממש עבודה זרה, אל נכה, אף על פי כן, לפעמים צדיק אמת שכבר נודרך בזיכוכך גדול בזיכוכך רב כעין רבי שמעון בן יוחאי, אמר 'אנא איכא בעלמא', כי צדיק אמת מרוב קדושה קשור באין עליון ממש, אנא בחד קשירו אתקשרנא ביה בקודשא בריך הוא, ביטול המציאות לגמרי, לגודל קדושת השגת אלהות אור אין סוף, ומחמת גודל האין, כפוף ובטל ואינו יכול להשפיע שום אור בתלמידיו, ולא לכל העולם. ולכן משפיעין עליו מלמעלה התרחבות המוחין, עד שירגיש בחינות ישות שלו, ואמר 'אנא איכא בעלמא', אף שעל ידי זה נסתלק ממנו בחינות אין סוף, אף על פי כן זה גאות של הקדושה, זמרו לה' כי גאות עשה, ה' מלך גאות לבש, ויכול להשפיע כל מיני ברכות שפע ואור וחיות וכל טוב על העולם, וכל העולם כדאי הוא לו'.

157. לרה"ק רבי פנחס מקאריץ ז"ל, דף יד, א.

מוהר"ן בכמה מקומות מדבר בלשון חריפה למדי על ענין ה'מפורסמים של שקר'. כגון בליקוטי מוהר"ן¹⁵⁹:

'כי יש רועים של הסטרא אחרא, והם גם כן מפורסמי הדור, וכופין אנשים לתחות שיעבודייהו. ועיקר מלכותם הוא על ידי עזות, כי עזות מלכותא בלא תגא (סנהדרין קה, א). והם ככלבים בעזותם, בבחינת (ישעיה נו) 'והכלבים עזי נפש המה רועים', והן פני הדור כפני הכלב (סוטה מט, ב). ועל כן כדי להינצל מהם מתחת ממשלתם אי אפשר רק על ידי עזות, לעמוד נגד עזותם. ואז 'נהלת בעוזך אל נוה קדשך', שנכנס לתוך הקדושה¹⁶⁰.

ובמקום אחר הוא כותב¹⁶¹:

'ויש מנהיגים שנקראים בשם רבי... ולא די שאינם יכולים אפילו להנהיג את עצמן כנ"ל, ומכל שכן שאינם יכולים להנהיג את אחרים, והם נוטלים גדולה לעצמן, להנהיג העולם. צריך לראות שלא להסמיך אותם, שלא ליתן להם תוקף ועוז, שלא יהיו מכונים בשם רבי. כי הם עצמן אינם חייבים כל כך, כי יש להם יצר הרע גדול להנהיג העולם. אך צריך לשמור מאוד שלא ליתן להם תוקף ועוז, כי אלו הנותנים להם תוקף ועוז ונסמכים על ידם שיהיו נקראים בשם רבי, הם עתידין ליתן דין וחשבון'.

ועוד כתב¹⁶²: 'על כן כל המתקרבים למנהיג אמיתי, זוכין לאמונה ישרה דקדושה. אבל באמת צריכין לחפש ולבקש מאד מאד אחר מנהיג אמיתי כזה, וצריך לבקש מאד מהשם יתברך, שיזכה להתקרב למנהיג אמיתי, כדי שיזכה לאמונה אמיתית בשלימות. כי כשמתקרבין חס ושלום למנהיג של שקר, על ידי זה באין חס ושלום לאמונות כזביות, כי מנהיג של שקר הוא בחינת נביא השקר, בחינת (מלכים א' כב) 'רוח שקר', ועל ידי זה אדרבא, נתקלקל המדמה, ובאים לאמונות כזביות'.

ומובא בשמו שאמר¹⁶³ שקודם ביאת המשיח יהיו כמה מפורסמים ומנהיגים של שקר'.

ומושג זה חוזר על עצמו עוד פעמים רבות בכתבי מוהר"ן, ובכתבי תלמידו רבי נתן בליקוטי הלכות וכן בליקוטי תפילות מתפלל רבות לזכות להינצל ממנהיגים של שקר¹⁶⁴.

ותחילה נתבונן, האם מושג זה שיש 'מפורסמים של שקר' הוא 'חידוש' של מוהר"ן, או שמא הוא מוזכר כבר בחז"ל ובשאר הספרים הקדושים?

159. קמא כב, ד.

160. ועיין שם שמבאר מהי העזות הנצרכת כדי לצאת מעזותם ולהיכנס לקדושה: קול צעקה ותחינה לקב"ה שיקרבהו אל הקדושה, כי קול הוא בחינת עזות וחזוק, עיי"ש.

161. ליקוטי מוהר"ן קמא סא, ב.

162. ליקוטי מוהר"ן תניינא ח.

163. שיחות הר"ן קכו.

164. ראה תפילה יח, כב, ל, מח, סא, סז, ועוד.

פרקו

מפורסמים של שקר

שאלה: שמעתי שיש בברסלב מושג ידוע שנקרא 'מפורסמים של שקר', ושיש כאלו שמזלזלים ברבנים ואדמו"רים בטענה שהם 'מפורסמים של שקר', האם זה נכון?

השאלה נוגעת בשתי נקודות, האחת היא עצם המושג 'מפורסמים של שקר', והשניה היא מי יכול לקבוע דבר כזה והאם מותר לכל אחד לזלזל ברבנים ואדמו"רים שלפי הבנתו הם 'מפורסמים של שקר'.

ונענה תחילה באופן כללי, שאכן המושג 'מפורסמים של שקר' הוא מושג שמופיע כמה פעמים בכתבי מוהר"ן, אולם כפי המקובל אצל זקני חסידי ברסלב על פי המסורת מדורות קודמים, השימוש בו בפועל מוגבל מאוד וצריך להיעשות ברגישות וזהירות רבה, ובודאי אין הכוונה שכל גס שכל יקבע על רב ואדמו"ר שלא מוצא חן בעיניו שהוא 'מפורסם של שקר', והעושה כן עושה זאת על דעת עצמו בלבד. ולגודל הצער ישנם כאלו שנכשלים בדברים כאלו מחמת לשונות שרואים בספרים שלא זכו להבינם כמו שצריך להבינם, וסומכים על עניות דעתם בלא ששימשו תלמידי חכמים, ונכשלים בעוון ביזוי תלמידי חכמים החמור, וראוי אכן להתריע ולמחות על זה¹⁵⁸.

ומכיון שהדברים עמוקים וגם חשובים מאוד לכל בר דעת, לכן אנסה להבהיר את הדברים.

158. וכבר כתב בליקוטי מוהר"ן (קמא לא; קמא) שבדברי התורה שמגלה הצדיק יש אפשרות של נפילה וכשלון, בבחינת לא זכה נעשית לו סם המות, ועל זה נאמר 'ופושעים יכשלו בס', ומי שאינו מחפש באמת לבבו לדעת את האמת עלול לקחת את דברי התורה של הצדיק ולהשתמש בהם לחיזוק מידותיו הרעות. ולכן תמיד הכלל הוא שכאשר לומד דבר שנראה בפשטות תמוה או סותר לדברי חז"ל, צריך לברר אצל תלמידי הצדיק שבדור כיצד קיבלו בענין זה, ואיך צריך להבין ולקיים את הדבר.

ועוד כתב הגר"א¹⁷¹: 'דבעקבות משיחא חוצפא יסגי, והענין של החוצפה היא, כי מעמידים דיין ופרנס שאינו הגון, ואמרו (סנהדרין ז, א) כל המעמיד דיין שאינו הגון כאילו נוטע אשירה וכו', ולכן נערים פני זקנים ילבינו, אבל זקנים יעמדו מפני נערים, מי הכריחן לכך? אלא שגברה החוצפה והיא אף בזקנים ובכולם, גם בגדולי הדור.'

וכוונתו שאף שהזקנים וגדולי הדור הם בודאי כשרים ואינם מהערב רב בעצם חלילה, מכל מקום כיון שהחוצפה גברה כל כך וקליפת הערב רב מתחזקת בעולם, גם הזקנים וגדולי הדור יכולים להיפגע ממנה, עד שהם נכנעים מפני החוצפה הזו ועומדים מפני הנערים¹⁷².

יש עוד דיבורים חריפים שנאמרו בענין זה, שאם כי הם צריכים לימוד ואריכות לרדת לתכלית כוונתם, מכל מקום נצטט כמה מהם כדי ללמוד על ההיקף הגדול של התופעה הזו שנקראת 'ערב רב' בדורות האחרונים.

האריז"ל¹⁷³ כתב על הערב רב: 'ועתה רוב הדור מהם'.

ובהקדמת רבי חיים ויטאל לשער ההקדמות כתב:

'ובפרט בזמנינו זה בעוונותינו הרבים אשר התורה נעשית קרדום לחתוך בה אצל קצת בעלי תורה, אשר עסקם בתורה על מנת לקבל פרס והספקות יתירות, וגם להיותם מכלל ראשי ישיבות ודייני סנהדראות, להיות שמם וריחם נודף בכל הארץ, ודומים במעשיהם לאנשי דור הפלגה הבונים מגדל וראשו בשמים, ועיקר סיבת מעשיהם היא מה שאמר אחר כך הכתוב 'ונעשה לנו שם', ככתוב בספר הזוהר בפרשת בראשית דף כה, ב וז"ל על פסוק אלה תולדות השמים והארץ: שחמשה מינים יש בערב רב, ומן הג' מינים מהם הוא הנקרא כת גבורים, דעלייהו אתמר המה הגבורים אשר מעולם אנשי השם, ואינון מסטרא דאילין דאיתמר בהון הבה נבנה לנו עיר ומגדל וגו' ונעשה לנו שם בבנין בתי כנסיות ובתי מדרשות, ושויין בהון ספר תורה ועטרה על רישיה, ולא לשמה אלא למעבד לון וכו', והנה על הכת הזאת אמרו בגמרא כל העוסק בתורה שלא לשמה נוח לו שנהפכה שלייתו על פניו ולא יצא לאויר העולם. ואמנם, האנשים האלה מראים תומה וענוה באמרם כי כל עסקם בתורה הוא לשמה' וכו'.

171. בביאורו למגילת אסתר על דרך הרמז א, ה.

172. שכן בודאי גם מי שיש בו מתכונות הערב רב הנזכרות לעיל, לא בהכרח שעצם נשמתו היא מן הערב רב, אלא יתכן שדבקה בו מידתם של הערב רב, ולדברי הגר"א כאן גם זקנים וגדולי הדור יכולים להיכשל בזה בדקות (ובעצם הענין של נשמות הערב רב ונשמות ישראל, ראה ביאור הגר"א לתיקוני זוהר תיקון נ' שגם מי שנולד לאמה יהודיה יתכן שיש לו נשמה של ערב רב, כי נשמות הערב רב מתגלגלות בישראל, וראה לשם שבו ואחלמה הקדמות ושערים שער ו' באריכות, ושם מבאר שגם מי שנשמתו מהערב רב יכול לזכות לכל היעודים העתידיים, אולם זה רק אם ילך בדרך הישר ויזכה בבחירתו, מה שאין כן מי שהוא משיח רבוא נשמות ישראל שיש לו הבטחה לזכות לעולם הבא בכל מצב שהוא, וזה לא תלוי בבחירה, ורק מדרגתו תלויה בבחירה, עיי"ש באריכות).

173. ספר הליקוטים וליקוטי תורה פרשת ואתחנן.

והנה מי שיודע קצת מה שכתוב בזוהר ובכתבי האריז"ל ובשאר ספרי צדיקי הדורות על ענין התפשטות הערב רב בישראל לפני הגאולה, יודע ששם נמצא שורש המושג שנקרא 'מפורסמים של שקר', והסוגיא ארוכה ואין כאן המקום להאריך בכל המובאות, ונסתפק רק בציון כמה מראי מקומות בודדים, ואידך זיל גמור.

בזוהר פרשת נשא¹⁶⁵ נאמר: 'ואתהדרו אינון ערב רב רעיין על ישראל, עאנא דקודשא בריך הוא'. וכתב הגר"א בפירושו לספרא דצניעותא פרק א שאלו הם 'עזי פנים שבדור', שעליהם נאמר בסוף סוטה 'בעקבתא דמשיחא חוצפא יסגא', וכל מגמתם היא להיות ראשי העם¹⁶⁶.

ובזוהר פרשת בראשית¹⁶⁷ מנה חמשה מינים של ערב רב שסימנם הוא 'נגע רע': נפילים, גיבורים, ענקים, רפאים, עמלקים, וכתב שבגלות הזו הרביעית 'אינון רישין בקיומא סגי'. וראה באריכות בזוהר שם ובתיקוני זוהר תיקון חמישים ובביאור הגר"א שם שמפרטים מה הם תכונותיהם של אותם חמשה מינים, ומהו ענין הערב רב בכלל. ובאופן כללי מבואר בגר"א ובזוהר שם שעמלקים הם ראשי בני ישראל בגלות וגוזלים לעניי ישראל¹⁶⁸, ונפילים הם ההולכים אחר זנות ואחר תאוות העולם הזה, וגיבורים הם אנשים שכל מגמתם היא לעשות להם שם, והם בונים בתי כנסיות ובתי מדרשות ומכניסים לשם ספרי תורה והכל כדי לגדל את שמם, ורפאים הם אותם שלא רוצים לעשות צדקה וגמילות חסדים עם בעלי תורה, וענקים הם המזלזלים בתלמידי חכמים.

ושמא תאמר שענין זה של הערב רב שנעשים ראשים על ישראל נאמר רק על פורקי עול תורה ומצוות שהשתלטו על הנהגת הכלל ישראל כמו שראינו בדורות האחרונים, ולא שייך בתוך ציבור היראים לדבר ה', בא וראה את דברי הגר"א¹⁶⁹ שכתב: 'זה מחלוקת שלא לשם שמים הוא מערב רב הקופצים להורות וליטול עטרה, נעשה לנו שם וכו'.' ובמקום אחר כתב¹⁷⁰: 'והן ערב רב שרוצים להיות להם שם רב וגדול, והם קופצים להורות אף על פי שלא הגיעו להוראה'.

הוי אומר שכל מי שלוקח לעצמו רבנות ושררה על הציבור כאשר אינו ראוי לכך, ומגמתו היא להגדיל את שמו, ועל ידי זה נדחקים אותם הראויים לכך מהמקום הראוי להם, עשוי להיכלל בכלל הזה של הערב רב שמתפרצים להיות ראשי העם.

165. קכה, ב. והם דברי הרעיא מהימנא – נשמת משה רבינו שהתגלתה לרשב"י.

166. והשוה לדברי ליקוטי מוהר"ן כב, ד שעיקר מלכותם של המפורסמים של שקר הוא בכח העזות. 167. כה, א.

168. ובאדרת אליהו דברים א כתב הגר"א שעמלקים הם בעלי מחלוקת ולשון הרע, וראה בפירושו ה'באר יצחק' שם.

169. בביאורו לתיקוני זוהר תיקון כא.

170. יהל אור בראשית כח, ב.

לא אומר, ומכל צד יכולים לצאת קלקולים, ורק האיש הישר החפץ באמת לאמיתה
יוכל לקחת את הדברים בצורתם הנכונה.

כל אדם שרוצה להשקיע איזו השקעה בודק קודם לכן את טיב אותו עסק והאם
אפשר לסמוך עליו או לא, על אחת כמה וכמה שכאשר אדם בא לסמוך על דעתו של
אחר בעניינים של חיי נצח, הוא חייב קודם לכן לבדוק מהו טיבו וערכו של אותו
שהוא בא לסמוך עליו. לכן ברור הוא שאי אפשר לומר ליהודי בר דעת שאינו צריך
לבדוק את המנהיג, שהוא הולך אחרי, וזהו דבר שכולם מודים בו. והשאלה שעומדת
לפנינו היא רק מהי הדרך לבדוק את המנהיג האם ראוי לסמוך עליו או לא.

והנה הדרך הפשוטה ביותר שבה אכן הולכים הרבה, היא לבדוק את מידת הפרסום
של אותו מנהיג, והאם הוא מקובל על הרבה אנשים, ואם הוא מפורסם מאוד סימן
שהוא צדיק גדול, ואם הוא מפורסם פחות סימן שהוא צדיק קטן יותר.

ובדיוק מהגישה הזו באה להפקיע האמירה הזו שיש 'מפורסמים של שקר', שבה
באים רבותינו ואומרים לנו שיש תופעה שלפעמים דווקא אלו שפחות ראויים להיות
מנהיגים הם אלו שמתפרסמים, משום שיש להם את התכונה של הערב רב שרוצים
להיות מראשי העם ולהשתרר על ישראל. ולא שכל 'מפורסם' הוא בהכרח מפורסם של
שקר חלילה, ב"ה יש לנו גם בדורנו הרבה צדיקים מפורסמים שהם צדיקי אמת, והם
מצד עצמם ענווים בתכלית ואינם רוצים בפרסום לשם הגדלת כבוד עצמם, והפרסום
בא להם משום שהם באמת ראויים לכך. אבל זהו דבר שאכן מוטל על כל אחד ואחד
שהולך אחר איזה מנהיג, לבדוק שהמנהיג שלו אינו רק מפורסם אלא הוא מוצא בו
את התכונות הנעלות הראויות למנהיג, ורק אם מוצא בו את התכונות האלו ילך אחרי
וישמע לכל אשר יאמר.

וכן ראינו אצל רבותינו בדורות האחרונים שנתרבו בהם רבנים שאינם ראויים
לתפקידם שנטלו לעצמם סמכות מעבר למעמד התורני האמיתי הראוי להם, וגדולי
הדורות ראו להזהיר את שומעי לקחם מפניהם, וכמו שנהג החזון איש למשל למתוח
לרוב ביקורת על רבנים 'מפורסמים' שהיו בעלי משרות בכירות, אולם לא היו ראויים
לכך, והחזון איש לא הסתיר את ביקורתו עליהם, אלא ראה לנכון להזהיר את שמעו
לקחו לא לטעות אחריהם, וגם השתדל בכל יכולתו להעמיד רבנים הגונים בכל מקום.

ואם נקודה זו ברורה כראוי, אוסיף נקודה נוספת עדינה יותר, ואקווה שתתפוס
את דברי בעדינות הראויה, שבאמת הדבר אינו פשוט כלל וכלל לדעת מי הוא מנהיג
אמיתי שיש ללכת אחריו לגמרי בכל דבר וענין, ומי לא, כי אמנם בדברים גסים, כל
מי שיש לו קצת דעת והבחנה יכול להבחין בנקל מיהו צדיק באמת ומי זייפן ונוכל
שמטעה את ההמון, אבל ישנם טעויות דקות ועדינות יותר שגם צדיקים אמיתיים
יכולים להיתפס בהם, וכמו שהבאנו מהגר"א במגילת אסתר שגם בגדולי הדור יכולה
להידבק החוצפה והעזות של הדור, וזה יביא אותם לידי טעויות בהנהגה ובעצה, כי
אמנם בדברים גסים ממש לא יטעו, אבל בדברים דקים שנוגעים לעניינים רוחניים

ובספר דברי חיים מצאנז¹⁷⁴ כתב: 'הרבנים והחסידים והבעלי בתים שבדור, המה
בעוונותינו הרבים רובן מערב רב, ורוצים לשרור על הציבור, וכל מעשיהם רק לגרמיה
לקבל כבוד וממון. ולכן אין להתחבר רק עם עובדים באמת שמוסרים נפשם לה' לא
לקבל שום תועלת עצמם'.

וכיוצא בזה נמסר בשם הבעל שם טוב¹⁷⁵ שראה ברוח קדשו על הדורות שיהיו
סמוכים לביאת המשיח, שיהיו בהם רביים שאינם הגונים לרוב, והם יעכבו את הגאולה.

והרה"ק מקמארנא בספרו היכל הברכה כותב¹⁷⁶:

'כי כל תשוקת הערב רב עד היום היא ניתנה ראש, ששורשם מראש כידוע, ולכן
כל חפצם לעלות בראש ראשון, והם מקליפת נוגה כמבואר בדברי מרן [האריז"ל],
ועושיין לעצמן ראש ולענה, שהוא שד יהודי מקליפת נוגה. ואמר הצדיק רבי משה
לייב מסאסוב כי עזאז"ל ראשי תיבות זה לעומת זה עשה אלקים, ממש בדומה, שיהיו
שניהם שוים במראה ובקומה ובדמים, שיש רבנים ורבי ושוחט וחזן ואיש צדיק מסטרא
דנוגה קליפה קשה, כנגד כל אלה שיש בסטרא דקדושה, והם צרעת ממארת, וצדיקייא
אתכפייא קמייהו, כי דרכם צלחה ובקעה'.

והנה די במקורות הללו כדי להבין שהענין של 'מפורסמים של שקר' אינו חידוש
של מוהר"ן, אלא שמוהר"ן בהיותו איש אלוקים קדוש שראה את האמת בכל עוצמתה,
והכיר בהיקף של התופעה הזו ובהשלכות הקשות שלה, הרבה להזהיר את השומעים
לעצתו בדורו ובדורות הבאים שיזהרו מפני אותם מפורסמים של שקר ולא ילכו אחריהם.

שאלה: הבנתי את דבריך, ואני נאלץ לקבל את זה שיש מושג
כזה של מנהיגים שאינם ראויים גם בתוך ציבור היראים לדבר
ה'. אבל מהי המשמעות בפועל של הדבר הזה לגבינו, האם
אנו הקטנים צריכים לבחון את מנהיגנו? הרי הדברים הללו
מסוכנים מאד, כי מכאן ואילך לא נוכל לקבל מאף אחד אלא
תמיד נבחן את הגדולים מאתנו האם הם לא 'מפורסמים של
שקר'? ובכלל, מהדברים האלו אפשר להגיע לביזיון תלמידי
חכמים. לדעתי עדיף לא לדבר על זה בכלל.

השאלה מובנת, והיא באמת שאלת חכם, וכאן נצטרך לנגוע בנקודה עדינה ומורכבת,
כי אכן הענין הזה של 'מפורסמים של שקר' הוא בבחינת 'אוי לי אם אומר, אוי לי אם
¹⁷⁴. פרשת ויקהל בהשמטות.

¹⁷⁵. מובא בספר היכל הברכה לרה"ק מקמארנא פרשת כי תצא סוף מצות שילוח הקן, ששמע זאת
מחמיו שהיה תלמידו של רבי יחיאל מיכל מזלאטשאב תלמיד הבעל שם טוב, וכיוצא בזה מביא הרי"ז
מרגליות בספר אשרי האיש דף מט, וכן כתב הרה"ק רבי אורי מסטערליסק בספר ארץ החיים א, פב.

¹⁷⁶. שמות לב, א.

בו אמת מוחלטת, והעצה המבוארת לזה בדברי מוהר"ן ורבי נתן היא שירצה באמת לבבו להסתכל על האמת לאמתו בלבד ויחפש כל ימיו היכן נמצאת האמת, וככל שיטתה את לבו יתנוצץ בו יותר אור האמת ויבחין היכן נמצאת האמת לאמתו¹⁸¹, וכן ירבה בתפילה לפני הקדוש ברוך הוא שיזכה אותו ללכת אחר המנהיג הגדול במעלה ביותר שיוכל להנהיגו¹⁸², כדי שיגיע לרצון ה' בשלימות, ואזי יעזור לו ה' לדעת מי הוא המנהיג האמיתי שיוליך אותו בדרך הנכונה ביותר עבורו.

וראה מה שכתב הרה"ק מקמארנא בספרו היכל הברכה¹⁸³ לאחר שהרחיב לבאר שיש מפורסמים לרבנים וצדיקים מצד הערב רב:

'וכל אלה ענינים אחי וחביבי לא נגלו אלא לבוחן לבות וכליות, ואתה בני חלילה לא תהרהר אחר שום צדיק וראש הדור, ולא אחר רב ותלמיד חכם יהיה מי שיהיה, כי כולם יהיו בעיניך צדיקים וקדושים, ומה נפקא מינה ממה שכתבתי, למבעי רחמי, הן כל צדיק בדורו והן המון ישראל וכו', וחלילה להרהר שום הרהור ומכל שכן איזה דיבור נגד ראשי ישראל, חלילה חלילה, כי כולם בעינינו צדיקים קדושי עליונים, ראשי הדור, תלמידי חכמים, ה' יגביה מזלם עד לרום, ואין שום נפקא מינה מדברינו אלא למבעי רחמי על כל דנא מן קדם אלהנא דשמיא בכביה ותחנונים¹⁸⁴.

ואקווה מאוד שאין אתה רואה בדברים אלו איזה שמץ של בזיון ופגיעה בכבודם של תלמידי חכמים וצדיקים, שכן לא אני הראשון שאמתי שגם אנשים גדולים עשויים לטעות, וכל התורה מלאה מזה, ואפילו משה רבינו נכשל בטעות וההעלמה לפי דרגתו, ואמתי רק דבר ברור ופשוט שכל אחד לפי מדרגת נקייתו והשגתו בתורה ובעבודה זוכה לדעת את רצון ה' באופן בהיר ונקי מטעויות יותר, ויש בזה מדרגות רבות גם בין הצדיקים, ועל כן יתכן שיש צדיק אחד שהשגתו היא בחינת 'אמת מוגבלת' לגבי השגתו של אחר שהיא בחינת 'אמת לאמיתה', וכל מי שחפץ בחיים יחפש כל ימיו היכן נמצאת אמת נקייה יותר וירבה בתפילה לקדוש ברוך הוא שינחה אותו בדרך האמת לאמיתה.

181. ראה ליקוטי מוהר"ן תניינא א, ד: 'ולהכיר את המפורסמים, איזהו על ידי עזות, הוא על ידי בנין ירושלים, שהוא בחינת הלב וכו', היינו שלימות היראה התלויה בלב, כמו שאמרו רז"ל (קידושין לב) דבר המסור ללב, נאמר בו ויראת'.

182. ראה ליקוטי מוהר"ן קמא ל, תניינא ח, ובליקוטי תפילות שם ובתפילה סא ובעוד מקומות רבים. 183. שמות לב, א.

184. וראה עוד מה שכתב בספר תפארת היהודי ליהודי הקדוש מפשיסחא ז"ל: 'כשיבוא משיח צדקנו אז ילכו לקראתו כל הצדיקים ומנהיגי ישראל עם אנשים החסידים אשר שאבו מימיהם, ויהיו ביניהם מנהיגים כאלה אשר משיח צדקנו יאמר להם 'גש הלאה עם החסידים שלך'. ואז יקרכו החסידים ויבכו מאד, ויאמרו: משיח צדקנו, מה חטאנו ואשמנו הלא היה לנו אמונה כי הוא צדיק אמת, ומה תלונתך עלינו? ומשיח צדקנו ישיב להם: כל ימיו של איש מהצורך לבקש מהבורא יתברך שמו כי יזכה להתקשר בצדיק אמת. והבורא יתברך שמו לא ימנע טוב להולכים בתמים. ואם היה רצונכם באמת להתקשר בצדיק אמת, היה מאיר לכם האמת, ובודאי לא היה רצונכם האמת'.

עדינים בדרכי עבודת ה' ובדרכי ביקוש השלימות הראויים לכללות הדור או לפרט, גם גדולים יכולים לטעות אם אינם מנוקים לגמרי מכל שמץ מידה רעה ומבקשים רק את האמת בשלימות ובטהרה.

וכן מצאנו בגמרא¹⁷⁷ 'כד רגיז רעיא על ענא, עביד לנגדא סמותא', כלומר שכאשר הרועה רוגז על צאנו, הוא מנקר את עיני העז המנהיגה את הצאן ונכשלת ונופלת בבורות, והעדר נופל אחריה, וכך כשהמקום נפרע מישראל ממנה להן פרנסים שאינן מהוגנין (רש"י). הרי שעוון הדור עלול לגרום למנהיגי הדור לטעות גם כן. ובפנים יפות על התורה¹⁷⁸ ביאר בזה את הענין שכאשר בית דין טועים בהוראה, הציבור צריכים להביא קרבן, אף שהציבור היו אנוסים לשמוע להוראת הבית דין, אלא 'שכל הקהל חייבים בשגגות הבית דין, שעל ידי שגבר מידת הרוגז עליהן, באו הבית דין לידי השגיאה'.

וכמוכן שכל זה לא בא להפקיע אפילו במשהו את החיוב לשמוע לבית דין שבדורו, וכל הנפקא מינה היא שכאשר רואים דרכים ודעות שונות בין מנהיגי הדור, ראוי לדרוש ולבקש אחר המנהיג הגדול ביותר במעלה שהוא נקי משגיאות יותר מכולם. ובוא וראה מה שכתב החזון איש באגרותיו¹⁷⁹ על הצורך שיש לבני תורה לברר את מהות מעלתם של גדולי ישראל ובמה מצטיין כל אחד מהם, ולהבדיל בין הקודש ובין קודש הקדשים, וז"ל: 'דעתי כי ראוי להמחזיקים בתורת ה' לדעת את גדוליה באופיים באמיתי, ואם הותר לדבר לשון הרע על אומן באומנותו והאיש הדורש עליו לצורך, על מי שתורתו אומנותו לא כל שכן שמותר להודיע להמחזיקים בתורה וצריכים לדעת, כי הידיעה של חכמי הדור לבם ומידתם, הן הן גופי תורה. מכל מקום צריך לזה זהירות יתירה, פן משנה הדבר בקוצו של יוד ונמצא מוציא שם רע על תלמיד חכם'.

וכשם שיש חילוקים בין גדול לחברו במדרגת ידיעתו והבנתו בתורה, כך יש חילוקים גדולים עוד יותר בין גדול לחברו במדרגת טהרת הלב וזיכרון המידות והשגת האמת, ועל זה כתב רבי נתן¹⁸⁰ שיש גם בין הצדיקים בחינת 'אמת' ובחינת 'אמת לאמיתו', והיינו שיש צדיקים אמיתיים שרואים דברים במבט שלהם שהוא אכן 'אמת', אבל האמת שלהם היא חלקית בלבד, והם רואים רק צד אחד של התמונה ואין להם את הראייה של 'אמת לאמיתו' שהיא הראייה השלימה והכוללת שזכו לה יחידי סגולה בלבד מבין הצדיקים.

אולם כאשר באים לברר את 'ליבם ומידותיהם' של חכמי הדורות, ואת מדרגת זיכוכם וטהרת לבם והשגת אלוקות שזכו לה, שהם בבחינת 'והנסתרות לה' אלקינו', בדברים כאלו כבר אין לאדם רגיל יכולת הבחנה וקביעה במבט ראשון, כי מי השוטה שיאמר שיש לו הבחנה בגדולים וצדיקים הרבה יותר ממנו, ויודע מי 'כל כולו אמת' ומי אין

177. בבא קמא נב, א.

178. לבעל ההפלאה, במדבר טו, כד.

179. ב, קלג.

180. ליקוטי הלכות ריבית ה, כ.

מלחמה פנימית, להגביר את כח האמת בעצמנו ובכל מי שרוצה לדעת מהאמת, ולא להילחם ישירות כנגד השקר.

שאלה: על סמך מה אמרת בתחילת דבריך שעל פי המסורת בחסידות ברסלב, השימוש בפועל במונח 'מפורסמים של שקר' מוגבל מאוד, ונעשה בזהירות גדולה?

כן נהג להזהיר הרה"ח רבי לוי יצחק בנדר ז"ל¹⁸⁶ והתריע כנגד המשתמשים בראש כל חוצות במונח 'מפורסם של שקר' על כל מי שאינו מסכים לדעתם. ואפילו החולקים על חסידי ברסלב לא הרשה לקרוא להם בשם זה, וידוע בשמו שהגם שמוהר"ן ז"ל התבטא על הסבא משפולי ז"ל (שהיה ראש החולקים בזמנו על מוהר"ן) בביטויים קשים, לנו אין רשות להשתמש בביטויים אלו, משום שלא כל ביטוי שאומר אדם גדול וצדיק שרק האמת לנגד עיניו, מותר לשימוש גם לקטן שאינו במדרגה זו של ביקוש האמת, והשימוש בביטויים כאלו שלא באדם ובזמן ובמקום הנכונים יכול לצאת ממקום של שקר ולא ממקום של אמת, ולגרום להיפך האמת ממש.

וכבר קונן על כך הגה"ק רבי אברהם ברבי נחמן ז"ל¹⁸⁷ וכתב:

'כי גם בעצם שפלותנו בדור היתום הזה, בגודל ועומק תכלית תכלית דיוטא התחתונה שאנו מונחים כעת, עוד לא שב חרון אף היצר מאתנו, ועוד מתגרה בכל אחד בכעס וחמה בקנאה ורדיפת הכבוד, בלשון הרע ושנאת חנם, וכל אחד מדמה בנפשו שהוא מבין אמיתי על חברו, שחברו מחריב עולמות והוא רוצה לבנותם, שחברו כולו שקר והוא כולו אמת, וזה הדבר בעוכרנו להרחיק מהאמת יותר מהכל, ואי אפשר להאריך כל כך בענין זה כי באמת כולנו כצאן תעינו וכו', ולמאי נפקא מינה, למבעי רחמי'.

וראה עוד מה שכתב רבי נתן בליקוטי הלכות¹⁸⁸ על האופן שבו יש ללמד זכות גם על מישהו שחולק עלינו:

'כי באמת הצדיקים והכשרים כל אחד ואחד כוונתו רצוי לשם שמים, ואף על פי כן בודאי דעתם חלוקה זה מזה, כי אי אפשר שיהיו דעותיהם שוות לגמרי, כי אין שני בני אדם דומים זה לזה, וכשם שמשונים בני אדם בצורותיהם כך משונים בדעותיהם, ועל כן בהכרח שיהיה שינויים ביניהם בדעותיהם ודרכיהם והנהגותיהם. ומיום בריאת העולם לא היו עדיין שני צדיקים וכשרים אמתיים שוים לגמרי בכל תנועותיהם וכו', כי אין הקדוש ברוך הוא עושה שני דברים שוין, רק כל אחד יש לו דרך ונתיב כפי שורשו ברצון העליון.

186. תלמידו של הגה"ק רבי אברהם ברבי נחמן ז"ל, ומהמנהיגים הבולטים של חסידי ברסלב בארץ לאחר השואה.

187. כוכבי אור חלק ששון ושמחה אות יא.

188. הלכות שומר שכר ה, י.

ומה בנוגע לאותם שאינם אנשי מעלה כל כך, ובכל אופן זוכים לכבוד ומעמד, האם צריך לבזות אותם?

כל עוד אינם רשעים ובעלי עבירה חלילה לבזות אותם או לנסות לפעול כנגדם, הרי יש כללים בהלכה על איזה דברים מעבירים מי שנושא משרה ציבורית מתפקידו, ומי שלא נמצאו בו דברים אלו אין רשות לאף אחד לפעול נגדו.

ולכן גם אם יש מישהו שנחשב בציבור לבעל מעמד חשוב, ואתה יודע בבירור שהוא לא ראוי לזה, אין שום היתר ושום צורך להילחם בו, שכן 'מפורסם של שקר' יכול להיות אדם טוב והגון מצד עצמו שאינו פחות מכל אחד ממוצע אחר, ואף יותר, אלא שהוא קנה לעצמו כבוד או פרסום מעבר לראוי לו, הן על ידי השתדלות עצמו והן על ידי השתדלות תלמידיו וחסידיו, באופן שהפרסום הגדול שלו הוא של שקר, אולם הוא עצמו איש כשר ורק יש לו בעיה מסוימת עם רדיפת הכבוד והפרסום, וזה גורם לו לקפוץ למקומות שאינם שייכים לו, וזהו הענין של העזות והחוצפה של אותם בני אדם, שהעזות מביאה את האדם להכניס את עצמו למקומות שאינו שייך אליהם.

ולכן באופן כללי גם אם ידוע לך בבירור על מישהו שהוא מפורסם של שקר, אין צורך לגנותו ולבזותו חלילה, אלא די שאתה יודע לעצמך את המעמד שלו ו'מפוצץ' בתוכך את בועת האוויר של הפרסום שלו ואין הפרסום הזה עושה עליך רושם, ובזה כבר ניצחת אותו והתגברת על השקר שלו מבחינתך, ומעתה אתה יכול לכבד ולהעריך אותו כשאר איש כשר מישראל וכפי מעלתו, כי אמנם עוד לא תיקן את כל מידותיו, אבל מכל מקום הוא ראוי לכבוד ולהערכה כנה על המעלות שבוודאי נמצאים בו, ואין שום צורך להילחם ולהתנגח בו. ומלבד זאת, אם הוא תלמיד חכם, עצם זה שהוא תלמיד חכם מחייב לכבדו ולא לבזותו ולהוריד מערכו גם במחשבה.

ובוודאי שאין גם שום היתר לדבר עליו לשון הרע ולהשפיל את מעמדו, כאמור לעיל. מלבד שגם אין בזה כל תועלת, ודברים כאלו רק מרבים מחלוקת ושנאת חנם. ואדרבה הדרך שמוהר"ן מחנך אותנו זה לחפש נקודות טובות בכל אחד ולא להתמקד בשלילה שבו¹⁸⁵.

ובכלל צריך לדעת שכל עוד לא יבוא המשיח לא ניתן לבטל את התופעה הזו של 'מפורסמים של שקר', שנובעת מהתגברות הערב רב בישראל, וצריך רק ללמוד כיצד לחיות עם המציאות הזו בלי להתקלקל ממנה, ודרך המלחמה כנגד תופעה זו היא

185. ראה ליקוטי מוהר"ן קמא ו: 'צריכין ליהרר מאד לדון את כל אדם לכף זכות, ואפילו החולקים עליו ומבזין אותו, צריך לדונם לכף זכות ולשתוק להם. ועל ידי זה נעשה בחינת כתר, כמובא במדרש (ויקרא ב) משל לאחד שמצא את חברו שהוא עושה כתר, אמר לו בשביל מי, אמר לו בשביל המלך, אמר לו כיון שהוא לצורך המלך, כל אבן טוב שתמצא תקבענו בו, כך כל אחד מישראל הוא בחינת כתר לה' יתברך, וצריך להכניס בו כל מין אבנים טובות שאפשר למצוא, דהיינו שצריכין להשתדל לחפש ולבקש אחר כל צד זכות ודבר טוב שאפשר למצוא בישראל ולדון את הכל לכף זכות, כי הם בחינת כתר לה' יתברך.'

ולכן אנו רואים שרבי נתן התפלל לקב"ה כל ימיו שיזכה אותו להתקרב לצדיקי אמת ולהתרחק ממנהיגים של שקר, הגם שכבר מגיל צעיר היה ברור לו שרבו המובהק הוא מוהר"ן, ומהו פשר התפילה הזו? אלא יתכן לומר שרבי נתן ה'מבקש' הגדול חשש תמיד שמא ידבק בו השקר והתקרבותו תיחלש מהתוכן האמיתי שלה, ועל כן התפלל תמיד שההתקרבות תהיה באמת, כדי להתקרב לעבודת ה' אמיתית בלבד ולא לשום מטרה אחרת.

וזו עוד תועלת גדולה מידיעת הענין הזה של 'מפורסמים של שקר', לחזק כל הזמן אצל עצמו את ביקוש האמת, ולא להסתפק בכך שלפני כמה שנים חיפש אמת, ולחשוב שעכשיו הוא כבר 'כולו אמת', כי אז הוא עלול להיתפס לשאיפת פרסום של שקר, אלא לחפש תמיד את האמת הנוגעת לו למצבו עכשיו, ולחפש תמיד אצל אנשי האמת הגדולים אמת בהירה יותר מכפי שהיתה לו עד כה, וזוהי התקרבות של אמת שמצמיחה פירות נפלאים.

אבל הבעל דבר הוא מתגרה ומתקנא בחבורת הצדיקים והכשרים ומכניס בהם מחלוקת, ועיקר המחלוקת הוא מחמת שכל אחד אינו מאמין בחברו שגם כוונתו ורצונו לשם שמים וכו', ומי שיוודע ומאמין בזה בשלימות בודאי לא יחזיק במחלוקת, כי ידן את חברו לכף זכות תמיד, כי יאמר בלבו: אף על פי שאני יודע בעצמי שכוונתי לשם שמים לגמור מצוה הזאת וחפצי שמים באמת, וחברי מעכב מזה, אף על פי כן גם כוונתו לשם שמים, כי יש לו דעה אחרת ונדמה לו שאין זה מצוה כלל, או שצריכין לעסוק במצוה אחרת הגדולה מזאת לפי דעתו, ואף על פי שאני חזק בדעתי מאד ויש לי ראיות והוכחות אמיתיות שצריכין להחזיק ביותר בדרך זה ובמצוה הזאת, אף על פי כן אפילו אם האמת הוא כדעתי, מי יודע מאיזה שורש נמשך חברי, אפשר לפי שורש נשמתו הוא צריך להתנהג בדרך אחר, כי באמת כל הדעות והרצונות נמשכין מרצון העליון, רק שאי אפשר להבין זאת. ואם כל אחד יאמר בלבו כך בודאי יתבטל המחלוקת, כי עיקר המחלוקת הוא מחמת שאין מקשרין כל הרצונות לרצון העליון ששם כולו חד ושם כולו שלום כי הכל נכלל באחד.

ולכן אף שבודאי כל אחד שחס על נפשו חייב לתור ולדרוש אחר המנהיג האמיתי ביותר שנמצא, ולבקש על זה רחמים כל ימיו, מכל מקום אם הוא איש אמת ויודע את נגעי נפשו, ושהוא עצמו אינו מתוקן במידותיו ואינו 'כולו אמת', יזהר מאוד על נפשו שלא לדון על אחרים על פי אומדנות וסברות מלבו, ויחוש לנפשו שמא השקר גובר עליו ומגמתו איננה האמת הטהורה אלא תאוות הנצחון עומדת לנגד עיניו, ושמה הוא טועה בהערכת זולתו מכל וכל, וישקול היטב טרם שבא לחרוץ משפט על הזולת.

וזה באמת דבר שקשה מאוד להיזהר בו כראוי, כי טבע האדם להעריך תמיד את אלו שסביבו ולקבוע את ערכם בעיני עצמו, והעיקר הוא לבקש רחמים מאת הקדוש ברוך הוא שאכן תהיה לנגד עינינו האמת בלבד ולא נסטה ממנה לשום צד.

וגם מי שזכה להתקרב לצדיק אמיתי ולהכניע עצמו תחתיו, אינו בטוח כלל שמכאן ואילך רק האמת תנחה אותו, וצריך להיזהר שהוא עצמו לא יהפוך ל'מפורסם של שקר' ולא תהיה מגמתו לפרסם את עצמו ולדחוק את עצמו למקום שאינו ראוי לו.

וכמו כן אנו רואים גם אצל המקורבים לצדיקי אמת, שפעמים באיזה שהוא שלב ביקוש האמת נחלש אצלם, וההתקרבות שלהם נהפכת להיות מצות אנשים מלומדה, או גרוע מכך, שהופכים אותה להיות התקרבות של שקר, ומטרתם היא כדי להתכסות באצטלה של אותו מנהיג גדול ולא לשם עבודת ה' טהורה, והופכים את המנהיג שלהם ל'מנהיג של שקר' עבורם, וכבר הזהיר מוהר"ן¹⁸⁹ שכשם שהתורה יכולה להיות סם המות, כך התקרבות לצדיק יכולה להיות סם המות כאשר אין מגמתו לקבל ממנו דרך בעבודת ה' לפי מדרגתו, כי אז יוכל להוציא מהתקרבותו חיזוק לדברים אחרים לגמרי שהוא חפץ בהם.

189. ליקוטי מוהר"ן קמא לא.

והייסורים וכיוצא בזה, וההבנה שאינם דבר של בדיעבד, והן בענייני העולם, אפילו בגשמיות העולם, מקבלים עיניים להסתכל על דברים ממבט קצת יותר גבוה, יותר אמיתי, ומבינים איך שום דבר אינו סתם, וכמוכּן יש בזה אין ספור מדרגות, ובכל דרגה של דעת שמשיגים זוכים מתוך זה לדרגה נוספת של אמונה גם במה שלא משיגים, כי רואים כמה אנו לא מבינים כלום.

על כל פנים זהו עניין אחד של התורות, שזה ענין של 'דעת', ובאמת רואים שאפילו אנשים פשוטים שעוסקים בתורת מוהר"ן, בדרך כלל יש להם חידושים נפלאים מאוד, כמוכּן שזה לפי בחינתם ומדרגתם, אבל על כל פנים השכל נפתח להם, וגם אנשים פשוטים נפתח להם אור הדעת וזוכים לחדש חידושי תורה נפלאים על פי הקדמות שלומדים בליקוטי מוהר"ן וליקוטי הלכות.

ובנוסף לכל זה ישנם גם את ה'עצות' שלפי האמת הם דבר אחד עם התורות, כי גם הם אותו אור של פנימיות התורה, אבל בהתלבשות נוספת שמגיעה למדרגה של 'הלכה למעשה' ממש, שכּן מהחלק של ה'תורה' – הלימודים והביאורים שלומדים ומבינים דברים בתורה ובעולם, יוצא הלכה למעשה שהם עצות פשוטות ונפלאות, אשר מצד אחד נמשכים ממקום גבוה מאוד, וכמו שאמר מוהר"ן¹⁹⁰: 'כל הנהגה והנהגה שאני מצוה לעשות הוא סגולה, ותיקון, ומועיל על מה שעבר, ועל העתיד, ולאחר ההסתלקות של האדם, ולימות המשיח, ולתחיית המתים, ולעתיד לבוא', 'וכל הנהגות שציוה, אפלו הנהגות שהיו נראים כדברים פשוטים, לא היתה שום הנהגה על פי פשוט כי היה לו זכרונו לברכה, בזה כמה וכמה סודות נסתרות ונוראות מאד. אבל לנו לא גילה שום דבר, רק ציוה לעשות הדבר בפשיטות והוא עשה בזה מה שעשה'¹⁹¹.

אבל מצד שני הם עצות נפלאות על כל דבר וענין בחיים, באופן שאדם שהולך עם העצות הללו עם דעת, יש לו הדרכה ברורה ונפלאה על כל תחום ותחום בחיים, עצות פשוטות מלאות חן וחכמה, תמימות ושמחה, ואדם מתחיל לחיות חיים שמחים ומאושרים.

בתורת ברסלב מודגש מאוד שתכלית הלימוד בספרי מוהר"ן, כמו גם בכל התורה כולה, היא להוציא מהדברים הלכה למעשה ולקיים את העצות שיוצאות מהם הלכה למעשה ממש. וזה מה שנותן גם לאנשים פשוטים שאין בכחם להעמיק בתורות שבליקוטי מוהר"ן, חיבור חזק לתורת מוהר"ן, על ידי קיום העצות. וכמו שכתב רבי נתן בהקדמתו לליקוטי מוהר"ן:

'כי גם אשר קצרה ידו להבין דברים עמוקים, גם הוא יוכל למצוא מרגוע לנפשו בדברי הספר הקדוש הזה, בדברי העצות הקדושות והמוסר הנפלא היוצאים מכל תורה ותורה, כפי אשר יאיר ה' עיני שכלו להבין כוונה הפשוטה שהכניס מוהר"ן זכרונו

190. שיחות הר"ן אות קפה.

191. שם.

פרק ז

דרך ברסלב בעבודה ה'

שאלה: יצא לי לשמוע פה ושם רעיונות מתורת ברסלב, ובאופן כללי אני נהנה מהדברים, אולם בכל אופן הייתי רוצה לשמוע הגדרות כלליות יותר מהי תורת ברסלב, ומהו המסר שלה. אולי תוכל לנסות להגדיר לי את הדברים?

תורות ועצות

תחילה נקדים שכאשר אנו מדברים על תורת ברסלב אנו מדברים על שני חלקים שהם אחד: תורה רעיונית עמוקה, ותורה מעשית שהיא דרך חיים כפשוטו. שני החלקים הללו נקראים בתורת ברסלב בשם 'תורות' ו'עצות'.

התורות שלומדים בספרי ברסלב (בעיקר בספר 'ליקוטי מוהר"ן' ומפרשיו ובספרו הגדול של רבי נתן 'ליקוטי הלכות') שייכים לרובד של חלק הנסתר שבתורה הנקרא 'פנימיות התורה', אבל באופן שהדברים שייכים לכל אחד ואחד, כי תורת החסידות מיסודו של הבעל שם טוב נ"ע גורסת שפנימיות התורה היא דבר ששייך ומוכרח לכל אחד ואחד ממש, לכל אחד במקום שבו הוא נמצא.

וזהו אחד הדברים שעובדי ה' פנימיים המחפשים לזכות לדעת פנימית ועמוקה בעבודתם – מוצאים בברסלב, בתורות אלו הם מוצאים אור נפלא של 'פנימיות התורה' באופן ששייך לעבודת ה' אצל כל אחד ואחד לפי בחינתו ודרגתו, והזוכה ללמוד בספרים אלו בעיון זוכה לדברי תורה שמעניקים לו דעת נפלאה, כי זהו סוג דברי תורה שהלומדם יוצא מהם רק עם העניין המסויים שאותו למד עכשיו, אלא הדברים הם בבחינת 'הקדמות' כלליות, שפותחות את העיניים לראות אחרת כל דבר בעולם – הן בעבודת השם, לראות את החשיבות של כל דבר וכו', והצורך וההכרח בקשיים

תפילה. הנושא המדובר ביותר בתורת מוהר"ן הוא הנושא של תפילה, וכבר אמר מוהר"ן שכל עסקו הוא תפילה, 'כי בענין תפילה היה מרבה לדבר עם אנשיו, והזהירם מאד להרבות בתפילה והתבודדות ושיחה בינו לבין קונו, כמבאר בספריו הקדושים, ויותר מזה הרבה לדבר עמנו וחיזק אותנו בהתחזקות בלי שיעור, להרבות בתפילה והתבודדות'¹⁹², וכבר בסימן א של ליקוטי מוהר"ן הוא מדבר על ענין החיבור של תורה ותפילה, ולאחר מכן בסימן ב הוא מדבר על כך שעיקר כלי זיינו של המשיח הוא התפילה ובכוחה יכבוש את כל העולם¹⁹³. ובאופן כללי, זהו אחד הלימודים העיקריים שלומדים בבית מדרשו של מוהר"ן, כיצד מתפללים, כיצד הופכים את התפילה ממהוה יבש ושגרתית למשהו חי אמיתי ומרגש, לקשר זורם ובריא בין היהודי לבוראו, וכיצד נהפכים ל'אנשי תפילה', אנשים שכל מהותם היא תפילה, אנשים שזוכים לכל ענין בעבודת ה' ובעולם הזה על ידי התפילה¹⁹⁴. וכיצד פונים לקדוש ברוך הוא בכל מצב שהוא ומקבלים ממנו כח, שמחה, תקוה וחיזוק, באופן מידי.

תורה. כמו כן הוא מדגיש מאד את הנושא של לימוד תורה בקביעות חזקה, לימוד כל חלקי התורה¹⁹⁵, לחפש את הנעימות שבתורה, קביעות ללימוד הלכה כל יום, ודגש חזק על לימוד ושמירת הלכה¹⁹⁶. וכן חיבור תורה ותפילה יחד, על ידי שכל דבר שלומדים מתפללים לזכות אליו¹⁹⁷.

התחזקות. עוד נושא שמודגש מאד בתורת מוהר"ן הוא התחזקות, הן בזמן של עליות, לשאוף תמיד ליותר ולא לעצור, והן בזמן של ירידות, שאף שעל כל אדם מוכרחים לעבור זמנים של ירידות, כבודות וחוסר חשק ו'מוחין דקטנות', מכל מקום יש להתחזק לא להפוך כל ירידה לנפילה ולא ליפול ברוחו משום דבר, ולחפש תמיד את הדרך לצאת ולעלות גם מהמצבים הקשים ביותר, וזה נקרא אצלו 'בקי ברצוא בקי בשוב'¹⁹⁸. ויש בעניינים הללו תורות עמוקות¹⁹⁹ ועצות נפלאות, ומוהר"ן אינו

לברכה בתורתו הקדושה. כי באמת כל דברי הספר הנורא הזה. הם השגות עליונות גבוהות ועמוקות מאד מאד עד אין סוף ואין תכלית, ונעלם ונסתר ונתלבש בהם דברים גבוהים ועליונים מאד אשר אינם מוזכרים כלל בתוך התורה כי אם בדרך רמז וסוד, וכל כתבי האר"י ז"ל ומאמרי הזוהר הקדוש ותיקונים וכל דרכי הקבלה הקדושה, כולם כאחד כלולים בדברי הספר הקדוש הזה. וכל תורה ותורה מדברת מכוונות מיוחדות מאיזה מצוה ומשער מיוחד מה'עץ חיים' בדרך נפלא ונורא מאד, כאשר עינינו ראו ולא זר אשר פתח עינינו והראה לנו לפעמים כטיפה מן הים מעוצם כוונתו, וכאשר הובא בתוך הספר לפרקים איזה רמזים בעלמא. כי כל תורה ותורה כלול מפרד"ס, ובכל אחד ואחד הן בדרך פשוט הן בדרך רמז וכו'. בכלם יש בהם עמקות גדול נפלא ונורא מאד.

אך עיקר כוונתו הקדושה הוא פירוש הפשוט שבכל תורה ותורה, כי לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה, כמבואר כבר כמה פעמים שכל עיקר כוונתו הקדושה בכל תורה ותורה שגילה ובכל דבור ודבור שיצא מפיו הקדוש, הכל היה רק בשביל לזכות את ישראל להביאם לידי מעשה ישרה, לרמז להם מרחוק ומקרוב להורות להם עצות ותחבולות עמוקות ונפלאות להתקרב להשם יתברך מכל מקום שהוא, כאשר יראה הרואה בעיניו אם ירצה להסתכל בעין האמת לאמתו, כי כל כוונתו הקדושה היה רק שנשתדל להבין העבודה והעצות היוצאים מכל תורה ותורה, ושנבקש מהשם יתברך ונשתטח לפניו יתברך ונשתדל לקיים ככל הכתוב בהם בפשיטות. ובה' בטחנו שכל מי שישים עינו ולבו היטב לדברי קודש הנאמרים בספר הקדוש הזה, יתלהב לבו ויפתחו עיניו ויכסוף וישתוקק מאד לעבודתו יתברך, עד אשר ישוב אל ה' באמת, בכל לבבו ונפשו ומאדו, ולב חזק כצור זיזו ממקומו, אם אבן הוא נימוח, אם ברזל הוא מתפוצץ. כאשר שמענו מפיו הקדוש ז"ל שאמר שמי שישתכלל בספר הזה בעין האמת, בודאי יהיו נפתחין אצלו כל גידי קשיות לבבו, ויהיה נעשה בעל תשובה גמור.

כמה נקודות מרכזיות בדרכו של מוהר"ן בעבודת ה'

והנה כמובן שאי אפשר להקיף בכמה מלים את דרכו של מוהר"ן, בוודאי לא בחלק של התורות, ואפילו לא בחלק של העצות, כי הדברים כוללים את כל חלקי התורה והעבודה, די לפתוח את ספר ליקוטי עצות שחיבר רבי נתן נספר נפלא שבו ליקט רבי נתן בקיצור את כל העצות שיוצאות מהספרים ליקוטי מוהר"ן ושיחות הר"ן, סיפורי מעשיות וחלק מספר המידות, ובמהדורות מאוחרות נוספו בו עוד עצות מספרי ליקוטי הלכות של רבי נתן, מסודר לפי נושאים על פי סדר הא' ב' כדי לראות שהעצות נוגעות לכל נושא ונושא בעבודת ה', ולא הניח דבר קטן וגדול שלא דיבר עליו וסלל בו דרך של עבודה למעשה. אולם אף על פי כן נציין בקצרה כמה נושאים עיקריים שתופסים מקום מרכזי בתורת מוהר"ן, ובעזרה בפרקים הבאים נרחיב מעט יותר על חלק מהנושאים.

192. ליקוטי מוהר"ן תניינא צג.

193. השווה לדברי הפרי עץ חיים שער התפילה ז המובאים בספר התניא קונטרס אחרון ד שבעקבתא דמשיחא עיקר הבירור נעשה על ידי תפילה.

194. כדברי הגמרא נדה ע, ב שהן לענין לימוד התורה והן לענין עושה, העיקר הוא בקשת רחמים מהקדוש ברוך הוא.

195. עיין שיחות הר"ן שיחה עו.

196. ראה להלן בפרק בענין שמירת ההלכה.

197. ראה הקדמת רבי נתן לליקוטי תפילות. והחיבור הזה שבין תורה לתפילה אינו מהדברים הפשוטים כלל, ורבים נופלים בזה ונתקעים בצד אחד בלבד, ובמשנת מוהר"ן יש דרך סלולה כיצד לזכות לתורה ותפילה המחברים יחד. וראה בענין זה בפרק העוסק בענין לימוד התורה.

198. ליקוטי מוהר"ן קמא ו.

199. התורות המרכזיות שקשורות לנושא הם התורה הידועה 'אזמרה' בליקוטי מוהר"ן קמא רפב, והתורה 'איה' בליקוטי תניינא יב.

אמונה. כמו כן מוהר"ן מרבה לדבר על אמונה פשוטה ובהירה שמאירה לאדם את כל נבכי החיים, והתרחקות מחקירות באמונה שלא מביאות לתכלית הרצויה ועלולים להרחיק את האדם מהתכלית.

יראת שמים וזכירת התכלית. בנושא של יראת שמים שבו תלוי הכל, מוהר"ן מזהיר להתחיל דווקא עם יראת העונש שהיא התחלת הכניסה לעבודת ה'²⁰⁷, אבל יחד עם זה מזהיר מאד מיראה שמרחיקה את האדם בפנימיותו וגורמת לו לחוסר רצון להתקרב לה' יתברך, אלא היראה צריכה להיות דווקא באופן של 'יראת ה' לחיים', שמביאה לידי חיזוק ושמחה, וזה כאשר זוכים לדעת האמתית שאין שום יאוש בעולם, ומכל מצב אפשר לצאת על ידי חיזוק נכון²⁰⁸. וכן הוא מעורר מאד על זכירת התכלית, שסוף כל אדם למיתה ואין שום תכלית בעסקים שבני אדם מבליים בהם את ימיהם, אבל לא לחשוב על כך בצורה מחלישה ומעציבה, אלא להיפך, לזכור את התכלית הנעימה והמשמחת שלשמה באנו לעולם, שהיא להתענג על ה' ולזכות לחיי העולם הבא, ולכוון את כל החיים לשם.

יש עוד נושאים רבים וחשובים מאד שתופסים מקום חשוב בתורת מוהר"ן, כגון ערכם של הרצונות והכיסופים, התחדשות תמידית, תמימות ופשיטות, ביקוש אמת, שמירת הברית ודרכי תיקון לזה, כיצד לחיות חיים של תשובה תמידית יחד עם המעידות והכשלונות, כיצד לברוח משקרי העולם הזה, מתאוות כבוד ופרסום, מתאוות ממון ושליטה, מתאוות האכילה, כיצד לזכות להרגיש את הנועם שבשבת ומועדים, כיצד לזכות לקדושת ארץ ישראל, אבלות על החורבן קימת ותיקון חצות, ועוד ועוד.

'כלליות נפלא מאד'

מאז חורבן בית המקדש שהתקיימה בנו הגזירה הנוראה (איכה ב, ט) 'מלכה ושריה בגוים אין תורה', נשמת התורה הולכת ומתפלגת, הולכת ונקרעת לקרעי קרעים. התורה היא קומה שלימה שכלולה מאברים רבים הקשורים ביניהם בקשר חי, וכאשר היא מופיעה באופן הזה היא בונה את היהודי ומביאה אותו לשלימות קומתו הרוחנית. אולם לדאבון הלב, עקב הגלות הקשה שאנו נתונים בה, גלות הגוף והנפש, היהדות השלימה רחוקה מאתנו, וגם אם אנו מנסים לתפוס חלקים נרחבים ככל היותר מן היהדות ולהשתלם בהם, מכל מקום עדיין אין אנו יודעים כיצד לחבר ביניהם ולהפוך אותם למארג אחד חי, ולא לדברים סותרים שכל אחד מושך אותנו לכיוון אחר. ומה גם שחלקים אחרים שגם הם חשובים מאד, פעמים רבות נעלמים מאתנו לגמרי.

(ונקודה זה תבאר בהמשך בשיחה על 'התקשרות לצדיקים'). ומקובל מרבי לוי יצחק בנדר ז"ל שתורה זו היא המפתח של דרך מוהר"ן, ומי שהולך עם התורה הזו נקרא 'חסיד ברסלב'.

207. שיחות הר"ן ה'.

208. משיבת נפש פו, עלים לתרופה קעט.

מסתפק בלומר 'צריך להתחזק', אלא מלמד דרך עמוקה ופשוטה כאחת כיצד ניתן לזכות לחיזוק נפלא בכל מצב.

שמחה. עוד נושא שמוהר"ן מעמיד אותו במקום מאוד מרכזי הוא השמחה, השמחה היא המצב הנפשי שמעמיד את האדם במצב שהוא כשיר לעבודת ה' בזריזות וחיזוק, ולעמוד כנגד תאוות ופיתויי העולם הזה²⁰⁰, מוהר"ן מלמד שהשמחה איננה תלויה בהישגים אלא היא בעיקר 'שמחה בעצם' שאינה תלויה בדבר, שמחה על עצם היהדות ועל הדברים הטובים שכל אחד ואחד זוכה להרבה מהם או לפחות לחטוף מהם פה ושם²⁰¹. וגם בזה יש תורות ועצות רבות כיצד לזכות לשמחה, כשהעצה המרכזית היא העצה של הנקודות הטובות²⁰², לפתח מבט חיובי על עצמו ועל הסובבים אותו, ולראות את הטוב שבעצמו כדבר עיקרי ומהותי, ואת הרע שיש בו כקליפה חיצונית שאיננה חלק ממהותו, שזהו המבט של הקדושה, להיפך מנקודת המבט של הטומאה שרואה את השלילי שבעצמו ובעולם כדבר מהותי ועצמי, ואת הטוב כדבר שולי וזניח.

התבודדות. ויש כמובן את הנושא של ההתבודדות, שהוא כולל בתוכו עניינים רבים, כגון תפילה פרטית על כל צרכיו (שזו עיקר צורת התפילה המקורית, וכך התפללו כולם לפני שאנשי כנסת הגדולה תיקנו את מטבע התפילה); משפט – ששופט ודן את עצמו ואת מצבו, תוך כדי שיחה בינו לבין קונו, ומברר האם ראוי לו להתנהג כפי שהתנהג²⁰³; שיחה בינו לבין קונו – כמו שמשוחחים עם חבר טוב אמיתי, עם דיבורים של אמת על מצבו ותחושותיו ותקוותיו עליונותיו וכשלונותיו, בלי להסתיר כלום²⁰⁴, ריצויים ופיוסים לפניו יתברך שיקרבו לעבודתו, הודאה על כל הטוב, צעקה, אנחה, ועוד ועוד. וגם על זה יש תורות עמוקות ועצות נפלאות כיצד לזכות להתבודדות. ובאופן כללי על עצה זו אמר מוהר"ן שהיא העצה הכוללת ביותר, כי מי שיקיים עצה זו יזכה לבא על ידה להכל²⁰⁵.

שיחת חברים בעבודת ה': עוד נושא מרכזי בתורת מוהר"ן הוא הצורך של כל אחד ואחד לשוחח עם חברים בעבודת ה', במטרה לקבל מהם ולהשפיע להם, כי בכל אחד ואחד מישראל יש נקודה יקרה שאין בחברו, ונקודה הזו כולם צריכים לו, ועליו לגלות נקודה זו ולהשפיע ממנה לאחרים. מוהר"ן מלמד שיש בכוחה של שיחת חברים בעבודת ה' לשבור את הכיסויים שאוטמים את הלב, ולזכות ללב חי ומרגיש יותר²⁰⁶.

200. ליקוטי תניינא י.

201. שיחות הר"ן רצט, עלים לתרופה מה.

202. המבוארת בליקוטי קמא רפב, ובמקומות רבים בליקוטי הלכות, ובכל הספר עלים לתרופה.

203. ליקוטי מוהר"ן קמא טו, קסט, ועוד.

204. כוכבי אור אנשי מוהר"ן ד.

205. ליקוטי מוהר"ן תניינא כה.

206. כמבואר בליקוטי מוהר"ן קמא לד ששלושת הנקודות שעל ידם שוברים את הכיסויים שעל הלב הם דיבור בינו לבין קונו, דיבור בינו לבין חברו, ולקבל מהצדיק שהוא הנקודה הכללית של כל ישראל

הקצוות, לא תמיד הוא יודע כמה חלקים חשובים בתורה נעלמים ממנו לגמרי. מה בן תורה בדורנו יודע על עולם הנגינה דקדושה ועל התועלת שאפשר להפיק ממנה לעבודת ה' ? מה הוא יודע על עולם הקבלה ופנימיות התורה, ואם למד ויודע קצת, האם הוא גם יודע כיצד הדברים קשורים אליו, ומה הוא יכול להפיק מהם לעבודת ה' הפרטית שלו? ומה הוא יודע על סוד מציאות הצדיקים הגדולים, ועל הקשר שיש לנו אליהם? והאם הוא חושב שיש לו קשר לאבילות על החורבן ולהרגשת צער השכינה? ועוד ועוד.

מענה מופלא לכל זה נמצא בדרכו של מוהר"ן. דרכו של מוהר"ן איננה דרך במובן הרגיל שלוקחים ענין מסוים ומדגישים אותו במיוחד, אלא היא דרך כללית מאד שמעמידה את כל המארג העדין והמורכב של עבודת ה' כחטיבה אחת שיש בתוכה קשרים רבים לאין מספר בין כל החלקים, וכל חלק קשור עם חלקים אחרים ומביא אליהם, כמו שרואה כל מי שפותח ליקוטי מוהר"ן כיצד הנושא של ה'קשרים' בולט שם מאד, וכמעט בכל תורה מהתורות הארוכות מופיעים קשרים רבים בין ענין לענין שזה מביא לזה וזה לזה (כמו שעמד על כך רבי נתן בהקדמת ליקוטי מוהר"ן, וכן בהקדמת ספר המידות בענין הקשרים שבין המידות), והקשרים הללו מדגישים את הכלליות של הדרך ששופכת אור על כל חלקי עבודת ה', ומאפשרת לכל אחד ואחד לקיים את כל התורה כולה טוב יותר לפי מדרגתו ומצבו. בתורתו של מוהר"ן אנו גם לומדים על כל חלקי העבודה, וגם מקבלים ציור נכון כיצד כל החלקים הללו אמורים להשתלב יחדיו, כמובן איש איש כפי שורש נשמתו, הרכבת מידותיו, וחלקו בתורה.

מוהר"ן לוקח את כל חלקי התורה, על כל רבדיה, כולל הנסתרים ביותר, והופך אותם באופן מופלא מאוד לדבר חי ומחובר, דומה הוא למנתח אמן שכל פרטי הפרטים של הגוף נהירים לו, שלוקח אברים וגידים ומחבר אותם לגוף אחד שלם. אצל מוהר"ן השכל מתחבר עם הרגש, התורה עם התפילה, החכמה עם המעשים, וההשכלה עם התמימות, הדרישה העצמית עם ההתחזקות, ההתחדשות עם הקביעות, השמחה עם היראה, הפשטות המעשית עם ההרגשים העמוקים וההסתכלות העמוקה והרחבה על התורה האדם והעולם, ועוד ועוד.

וכמובן שכדי לזכות לכל זה צריך לימוד וחיפוש בתורתו, ולא הכל מתגלה לאלתר ובנקל, אולם כל מי שנכנס לעומק תורתו של מוהר"ן וצירף אל הלימוד את קיום העצות ובעיקר את התפילה בהתבודדות, יוכל להעיד שמצא שם פתרונות נפלאים למבוכות שהציקו לו במשך שנים ולא ידע כיצד לפתור אותם, ומכח לימוד תורתו של מוהר"ן יחד עם הקשר הפנימי אליו, זכה להתחיל למצוא את שביקשה נפשו.

ולכן דרכו של מוהר"ן היא דרך נחוצה ומועילה הן לאנשי הדעת ומבקשי השלימות, והן לאנשים פשוטים. אנשי הדעת מוצאים בה דרך עמוקה וחובקת עולם שמצד אחד אינה מגבילה את המעוף והכישרון, אולם מצד שני היא מחברת אותם אל המציאות

היהדות השלימה מלאה בדברים שנראים כסתירות וניגודים כאשר חסרה הנשמה הפנימית שמחברת אותם, ושאלות קשות מנקרות בלבו של עובד ה' בן דורנו המחפש את דרך השלימות. להלן כמה דוגמאות מהם:

יש לנו את תורת הנגלה וההלכה הפסוקה שמעמידה אותנו על קרקע מוצקה של חוקיות וקביעות, הגדרות ודינים, אולם יחד עם זאת יש לנו רוח השואפת לקרבת ה', קירבה מהותית שהיא מעבר לחיובים, לפעולות, לחוקים ולדינים. אולם מי ילמד את נפשנו את סודות התפילה, ההשתוקקות, הגעגועים והכיסופים, הסערה והמנוחה? האם מלימוד ההלכה בלבד יצמח כל זה? או שמא עלינו להשתיק את הקולות הללו, ולהשתמש רק בשכל קר בעבודת ה'? ואם לאו, כיצד יוכלו להתקיים שניהם כאשר איננו מוכנים לוותר על שום צד?

היינו רוצים לקיים את כל התורה מתוך תמימות ופשטות, להאמין בה', בתורה, בחכמי כל דור ודור באמונה פשוטה וחזקה, אולם יחד עם זאת אנו רוצים גם להתחכם ולהבין כל דבר, להרחיב את תחומי המחשבה וההגיון אל כל מה שניתן להבין ולהשיג, ופעמים רבות החלק ה'למדן' שבנו משתק את החלק ה'תמים' שבנו, וכיצד יתקיימו יחד שני הכוחות הללו, כיצד נדע לנתב כל כח למקומו הנכון מבלי לשתק את הכח האחר החיוני גם הוא להתפתחותנו הרוחנית?

יש בנו כח מוסרי, וגם ספרי מוסר ויראה, עמם אנו מבקרים את עצמנו ומשתדלים לשפר, אולם כיצד המוסר לא יגרום לנו לראות את עצמנו רעים וחסרי תקוה, ולהביט על עצמנו ועל סביבתנו בעין שלילית?

אנו רוצים להתקדם בכל תחום בעבודת ה', ומוכנים גם להתאמץ ולהשקיע בזה, אבל מצד שני אנו רוצים גם לחיות חיים נעימים, לזכות 'להתענג על ה' וליהנות מזיו שכינתו', האם ניתן בכלל למצוא את התענוג על ה' בעולם הזה, או שמא עלינו לוותר על החיפוש הזה ולקבל על עצמנו את עול העבודה הקשה בלבד?

אנו רוצים לחיות חיי תורה, אבל מצד שני יש עולם שמושך לצד השני, וככל שהעולם הופך ליותר מפתה כך אנו מתעייפים מהמלחמות התמידיות, בנוסף על כך אנו מרגישים חלושים ומפוחדים, ולכן אנו בורחים מהמוסר הקשה והחזק, אבל מצד שני אנחנו לא רוצים ליפול... האם יש דרך שמתאימה לבני דורנו חלושי הנפשות, דרך שיכולה להעלות אותנו מעל הפיתויים של העולם הזה בלי שנבלה את ימינו במלחמות מתישות?

שאלות אלו ודומיהם מעסיקות את עובדי ה' בדורנו, שלא תמיד מוצאים להם מענה.

ודווקא בן תורה שמשתדל לעבוד ולעלות בתורה ולומד גם מוסר וספרי מחשבה, יודע יותר מכולם כמה קשה לחבר בין כל העולמות שנכללים בתורה שנראים לעתים כל כך מנוגדים. וגם אם יצר לעצמו איזו מסגרת שבה הוא מתגדר ומשתדל לחבר את

בתוכה את מקומו. אולם נקודה אחת כללית תחזור אצל כולם במלים שונות, והיא שבברסלב יש אור, שמחה, חיות, טעם, קירבת ה', תענוג.

מהו סוד הענין?

מוהר"ן מלמד כיצד לראות את הטוב שבכל דבר, בהנהגת הקדוש ברוך הוא, בתורה, בעצמנו, באלו שסביבנו, ובכל העולם כולו. הוא מלמד שהקדוש ברוך הוא אבא טוב ורחום שכל רצונו להיטיב, והוא מבקש את טובתנו הנצחית ורוצה תמיד לעזור לנו, והתורה היא סם חיים, משמחת, מחיה, מאירה, ומקרבת אל ה' יתברך באופן של 'להתענג על ה'', וגם אנחנו מלאים בטוב ורק נוטים להתעלם ממנו ולהסתכל רק על הרע, וגם החיים שלנו מלאים באמת באור ושמחה, אם רק נרצה לחפש אותם ולחיות אתם ומתוכם. ומי שהולך בדרך הזו מתמלא ברוח חיים ונפשו מתרפאת אט אט מכל תחלואיה ומכאוביה, וגם כל החיים עוברים למהלך רוחני יותר, כי כשיש חיים שמחים ברוחניות לא מחפשים תחליפים בגשמיות, ומוהר"ן נותן דרך שמביאה למקסימום שמחה והנאה נפשית ורוחנית, ומינימום צורך להשתמש בהבלי העולם הזה ושקריו המדומים.

ולכן כל מי שמסתכל על דורנו במבט מעמיק וגם מכיר לעומק את תורת מוהר"ן, רואה כיצד תורת מוהר"ן מהווה כיום תשובה לניסיונות הדור, כי בדורנו העולם הפך לצבעוני ומפתה יותר מאי פעם, ויחד עם זה חוליי הנפש הולכים ומתגברים, השקר הדמיון והטשטוש משתלטים על כל פינה בנפש, יחד עם חולשה יאוש ורפיון, יסורי-נפש מודחקים ופחדים. ומחמת צמצום הדעת והנפש, גם תורתנו הקדושה שאמורה להציל אותנו מכל זה נתפסת אצל רבים כמערכת חוקים יבשה ונוקשה שאין בה טעם וחיות, או כמסגרת קהילתית ושמירה על מחויבויות חברתיות, ואמנם ב"ה יש מסגרות חזקות, אבל לפעמים הן תופסות את המקום של התוכן והחיות, ונפשם של רבים הולכת ומצטמקת בתוך המסגרות, עד שהרבה מתוכנו כבר לא מאמינים שהתורה הקדושה אמורה לתת לנו פתרון אמיתי לבעיות שלנו. ממש מתבקש שהקדוש ברוך הוא יתן לנו מענה שיכול לעמוד כנגד זה, והדבר הזה שיותר ויותר בדורנו הולכים ונחשפים אליו הוא תורת מוהר"ן.

הניגון

כל זה ברובד של הפשט, אולם יש בתורת מוהר"ן כח להאיר את הנפש גם ברובד עמוק יותר שאינו ניתן להבנה בשכל מגושם. סיפר לי ידיד שהראה פעם לחברו מימי הישיבה - אברך תלמיד חכם בעל מוסר ועובד ה', איזה ספר מלוקט ממאמרים שונים של מוהר"ן ותלמידו רבי נתן בנושאים שונים, לאחר מספר שבועות פנה אליו ידידו ואמר לו: עיינתי בספר ולא מצאתי בו חידושים מיוחדים שלא ידעתי, אולם שאלה לי

הפשטה ואל הלימוד וקיום המצוות בפשטות, ומגלה לפנייה מרחבים אין סופיים שאפשר להתקדם בהם, יחד עם כלים מועילים להתקדמות בכל תחום, כשהכל מלווה באור וחיות ונעימות של קירבת ה' ודבקות בצדיקים. והאנשים הפשוטים מוצאים בה את הנעימות והשמחה והפשטות המעשית, המלווים בחיבוק חם ואוהב ותומך של צדיק גדול שלוחש באוזניהם לחישות של עידוד, ומגלה להם כמה הם אהובים ורצויים לפני הקב"ה.

ולכן באמת אנו רואים דבר פלא שכל אחד מוצא את מקומו בברסלב ללא הבדל חוג ועדה, רמה שכלית ורוחנית, אנשי המזרחי חושבים שמוהר"ן הוא כמותם וכל עניינו הוא ארץ ישראל וכו', הקנאים מוצאים גם כן את שיטת קנאותם לאורך כל הליקוטי מוהר"ן, מקובל בטוח שליקוטי מוהר"ן הוא רק למקובלים, ואילו חסיד מוצא בליקוטי מוהר"ן אש לווהטת של חסידות, וליטאים רואים בליקוטי מוהר"ן את העומק העצום, בני עלייה מוצאים בו דרכים נפלאות של עלייה למדרגות שבכלל לא חלמו עליהם, וכאלו שרחוקים עדיין משמירת תורה ומצוות כראוי מוצאים בו חיזוק נפלא ודרכים כיצד להתקדם בהדרגה במצב שלהם ולא להתייאש מכל וכל, כאשר ידוע כל זה בעולם למי שמכיר אנשים מציבורים מגוונים²⁰⁹. והאמת היא שכולם צודקים, כי מוהר"ן מדבר לכל אחד בכל מדרגה שהיא, וכלשון רבי נתן²¹⁰:

'כי כל דבריו זכרונו לברכה הם כלליות גדול, וכל תורה ותורה כלול מכל התורה כולה, ומכל בני אדם שבעולם בכל דרגה ודרגה, מן תכלית קצה העליון עד תכלית קצה התחתון. הינו שעם כל תורה ותורה ושיחה שלו יכול לעבוד את השם יתברך הגדול במעלה בתכלית המעלה, וכן אפילו הקטן והפחות בתכלית דיוטא התחתונה יכול גם כן לשוב להשם יתברך ולמצוא עצות לנפשו על ידי אותה התורה בעצמה. כי הם כלליות נפלא מאד'.

המענה לתחלואי הדור

נדמה שאם תשאל חסיד ברסלב: מהי ברסלב בשבילך, התשובות יהיו רבות ומגוונות כמספר הנשאלים, כל אחד יספר על נקודה אחרת שבה דרך ברסלב מאירה את חייו, כי כמו שאמרנו דרכו של מוהר"ן היא כללית מאד, ומאפשרת לכל אחד ואחד למצוא

209. בשיחת חברים בין כמה בני עלייה מהציבור הליטאי שזכו לטעום מאור תורתו של מוהר"ן, ודיברו על כך שעל ידי ההתקרבות למוהר"ן זוכים לקיים למעשה מה שלמדו בישיבות, סיפר אחד מהחברים שבהיותו באומן בראש השנה (ששם כידוע מתקבצים מגוון עצום של יהודים מכל החוגים והעדות והמדרגות הרוחניות) ראה קבוצה של תימנים מסורתיים, עם הלבוש התימני וכו', שמדברים אודות החשיבות של שמירת המסורת התימנית ללא כל שינוי וסטייה. בסיום השיחה התפלא באוזני אחד מהם, כיצד תימנים מסורתיים כמותם התקרבו לאדמו"ר מאירופה, והאם אין בזה סטייה מהמסורת התימנית? הלה השיב לו בתמיחה: מה אתה מדבר, מי שרוצה להיות תימני אמיתי יתקרב למוהר"ן מברסלב...

210. שיחות הר"ן קלא.

פרק ח

התקשרות לצדיקים

שאלה: הבנתי שיש בברסלב נושא מאוד מרכזי שנקרא הצדיק וההתקשרות אליו. האמת היא שאינני מבין את עומק הענין מה בדיוק הוא בא לומר, אבל באופן כללי זה נשמע לי מוזר ואפילו מפחיד, אני ידעתי עד היום שצריך להתקשר לקדוש ברוך הוא, אבל מה פירוש לעשות כזה ענין מבן אדם ואפילו אם הוא צדיק גדול ולומר שצריך להתקשר אתו, ואיפה שמענו בכלל ישראל על הנהגה מוזרה כזו, ומי יודע אולי זה עבודה זרה, או שאפשר להגיע ממנה לעבודה זרה?

השאלה הזו מאוד מתבקשת ומובנת אצל מי שאין לו את הרקע המתאים להבנת הענין לאשורו. כמו שמצויין בשאלה, השואל מודע לכך שאינו מבין את עומק הענין, מהו צדיק, מהו תפקידו, ומהו ענין ההתקשרות אליו, וכמו כן כפי הנראה חסרים לו מקורות תורניים רבים הקשורים לענין, ולכן אין פלא שהדברים נראים בעיניו כמוזרים ואולי גם קרובים לעבודה זרה (כמו שמי שלא מבין מהו הענין של 'קידוש לבנה', כאשר יראה לראשונה בחייו יהודים שמסתכלים על הלבנה ואומרים 'כשם שאני רוקד כנגדך' יחשוב שמדובר בעבודה זרה...), אולם לאחר ההקדמות הנחוצות, כל מודה על האמת יראה שהדברים פשוטים לחלוטין, ואין בהם כל נפתל ועיקש, והם בבחינת 'צדיקים ילכו בס' ופושעים יכשלו בס'.

לא נוכל במסגרת זו להרחיב את היריעה בצייטוטים רבים מכל הספרים המדברים בזה, כי צריך לזה חיבור מיוחד²¹⁴, ונסתפק כאן רק בכתיבת יסודות הענינים בתמצית,

214. ובשנים האחרונות יצא חיבור בשם 'אור זרוע לצדיק' שבו מובאים מקורות רבים באופן מסודר על הענין, וכן יצא בדור הקודם ספר בשם חי נפש שנכתב ע"י הג"ר גדליה קניג זצ"ל בענין זה. והרוצה להרחיב את ידיעותיו בנושא יעיין שם.

אליך, ואבקש שתענה לי עליה תשובה מובנת ולא מתחמקת, מדוע כאשר קראתי את הדברים הללו הרגשתי שהם מדברים אלי ללב יותר מדברי מוסר אחרים?

נדמה שהרבה מאלו שנחשפים לתורת מוהר"ן יכולים להזדהות עם תחושה זו, שיש בדברים משהו שחודר ללב יותר מדברים אחרים. גם כותב השורות יודע על עצמו שדברים רבים שידע קודם לכן ואפילו בירר אותם היטב, התיישבו פתאום על לבו והאירו את חייו רק לאחר שקיבל את הדברים אצל מוהר"ן, וקשה מאד להצביע על הסיבה, האם זה קשור לתוכן, או אולי לסגנון שבו כתובים הדברים, או למשהו אחר?

יתכן שהתשובה הכי מדויקת על כך היא מה שמוהר"ן עצמו כבר אמר בענין זה²¹¹: 'אנחנו דומין כמו מי שמנגן, והעולם מרקדין, ומי שאינו מבין ושומע את הניגון היא פליאה בעיניו מה הם רצים אחריו ומה הם מרקדין, כך היא פליאה אצל העולם על מה אתם רצים אחריו'.

בעל התניא אמר שהניגון הוא קולמוס הלב, ניגון הוא דבר שאי אפשר להסביר אותו בשכל ובמלים, אבל ניגון טוב יש לו כח לחדור ללב ולהחדיר אליו מסרים יותר מאלף שיחות ודרשות. וגם המילים עצמם, כח ההשפעה שלהם תלוי בניגון שבו הן נאמרות, כידוע. ולתורת מוהר"ן יש ניגון מיוחד שאי אפשר להחליף אותו בשום ניגון אחר, ניגון שיש לו כח לחדור גם ללבבות אטומים שאינם מתעוררים מניגונים אחרים, ומי ששומע אותו דרך הספרים והתלמידים ומתחבר ל'תדר' שלו, הוא גורם לו פשוט לרוץ אחריו²¹². ענין זה קשור כמובן לכח הצדיקים, שהוא כח שמעבר למלים ולתכנים, אלא הוא כח של השפעה שבאה מרוחו של הצדיק שמתפשטת בספריו, וכמו שעוד ידובר בזה במקום אחר²¹³.

211. חיי מוהר"ן קנז.

212. ראה ליקוטי מוהר"ן (קמא ע) בענין כח המושך של הצדיק.

213. בספרי קבלה מבואר שהניגון שייך לרובד הגבוה ביותר בעולם הרוחני, והסדר הוא מלמטה למעלה: אותיות, תגים, נקודות, טעמים [ניגון], ומבואר בתיקוני זוהר ששורש הניגון הוא בעולם הכתר, שמשם בא החלק העליון ביותר של הנשמה שנקרא 'יחידה', ומוהר"ן שזכה להשיג השגות מבחינת היחידה כמבואר בחיי מוהר"ן (אות רסו), זכה להשיג גם את סודות התורה במדרגה של 'טעמים' שהוא סוד הניגון, והלביש בתורה שגילה משהו מהניגון הזה (אמנם לא את כולו אלא רק מקצתו, מה שיכל והורשה להוריד ולגלות, וכמו שאמר בחיי מוהר"ן (אות שמ): 'העולם לא טעמו אותי כלום עדיין. אלו היו שומעין רק תורה אחת שאני אומר עם הניגון והריקוד שלה, היו כולם בטלים בביטול גמור. היינו כל העולם כולו אפילו חיות ועשבים וכל מה שיש בעולם, הכל היו מתבטלין בכלות הנפש מוגדל עוצם התענוג המופלא והמופלג מאד מאד', ומזה נובע הניגון המיוחד שאנו חשים בתורתו של מוהר"ן.

עצמם כמו המקדש המקודש וכו', וכל שכן לאותם שהם מתקרבים אליהם ומשתתפים עמהם²²¹.

ועוד מצאנו בכמה מקורות שכל התפילות והעבודות של ישראל עולות למעלה על ידי צדיק הדור, ובאמצעותו נוטלת השכינה את כל תפילותיהם של ישראל²²².

הקשר בין הצדיק לשאר העם

מאחר שהצדיק הוא מרכז שלימות הבריאה, תפקידו אינו מתרכז בהשלמתו העצמית בלבד, אלא חלק מתפקידו הוא לקחת חלק פעיל בהשלמת כל הבריאה, ולזכות את כולם שיגיעו גם הם למדרגת השלימות שהיא כעין מדרגת הצדיקים, על ידי שישפיע להם ממדרגת השלימות שלו, ובזה יזכה אותם בכמה בחינות של שלימות שיתבארו להלן.

ובספרים ביארו את שורש הדבר, שכשם שהאדם הפרטי מורכב מגוף ונשמה, והנשמה משלימה את חסרונות הגוף, כך בכללות ישראל, הצדיקים שבדור הם בחינת נשמה לעומת הפחותים מהם שהם במדרגת גוף כנגדם, ומקבלים את השפע שלהם דרכם²²³, ומטעם זה יכולים הצדיקים להמשיך שפע וסיוע רוחני לאותם הדבקים בהם, כשם שהגוף זוכה לבוא לתיקונו כאשר הוא נדבק בנשמה²²⁴.

221. ולשון המסילת ישרים פרק כו על הקדוש הדבק תמיד לאלוקיו 'כי השכינה שורה עליהם כמו שהיתה שורה במקדש', ובנפש החיים א, ד כתב על האדם המקדש עצמו כראוי 'הוא עצמו המקדש ממש ובתוכו ה' יתברך שמו'. ובכלי במדבר לג, מט 'ונפש הצדיק נתון יותר הוייה וקיום לעולם יותר מכל הרוחניות שהיו בבית המקדש, לפי שצדיק אחד יסוד עולם ונשמתו חצובה מתחת כסא כבוד, על כן יש בה קדושה גדולה ונותנת הויה וקיום לכל העולם'.

222. ספר אילימה להרמ"ק עין כל תמר ה פרק יד; חסד לאברהם מעין א נהר ז; מדבק קדמות לחיד"א צ, ו; יערות דבש ח"א סוף דרוש ט.

223. לשון הגר"ח מואלוזין ברוח חיים אבות א, א: 'ובישראל עצמם יש שנשמת האחד גבוה מחברו, ואם כן נשמת חבירו הוא גוף נגדו ומקבלת שפעה ממנה, וגם זאת הנשמה המקבלת שפעה ממנה יש עוד נשמה למטה הימנה המקבלת שפעה ממנה, וכן הרבה מדרגות'. וכן הוא לשון החתם סופר (שמות כג, כה) 'וידוע שכלל האומה הוא בחינת אדם אחד וישראל שמו, וגדולי ישראל הקרובים אל ה' הם בבחינת מוח ונשמה'. ובתולדות יעקב יוסף (הקדמה אות ד): 'כי נודע כמו שיש באדם פרטי קומה של רמ"ח איברים ושס"ה גידים והכל הוא רק בשר אדם ולא אדם עצמו, ונפש רוח ונשמה שבתוכו הוא הנקרא אדם, וכאשר זכרנו לעיל בפתח דברינו. כך בכללות אומה ישראלית יש קומה של רמ"ח איברים ושס"ה גידים, וצדיקי הדור הם הנשמה וחיות כללות הדור ההוא'.

224. כתב בליקוטי הש"ס לאריז"ל (מסכת בבא קמא) שלאחר חטא אדם הראשון נתחלקו כל הנשמות שהיו כלולות בו לניצוצות פרטיים, וישנם ניצוצות גדולים יותר וישנם קטנים יותר, והניצוצות הקטנים תלויים בניצוצות הגדולים והם חלק מהם, ומי שהוא קרוב אל צדיק משרוש נשמתו הוא בבחינת 'אבר מאיברי הנשמה של הצדיק', כלומר שהוא חלק ממנו ממש. ובליקוטי תורה לאריז"ל (תהילים פד) כתב שהדבק לצדיק נעשה בבחינת 'לבוש לנשמות הצדיקים'. והיינו שמדובר על קשר של דיבוק ואחדות ממש בין שני חלקי נשמה, אלא שנשמת הצדיק היא החלק העליון והמעולה יותר, ונשמת מי שבדרגה פחותה ממנו היא החלק הפחות יותר שצריך לקבל מהחלק העליון. וכמו שכתב בשער הגלגולים

עם כמה ציטוטי מקורות, כשכל דבר שנכתוב נציין בהערה את מקורו המדויק, כדי שהמעייין יוכל לראות את הדברים במקורם.

נעיר רק כהקדמה לענין, שמדובר כאן בנושא תורני מובהק שיש לו מקורות ויסודות בספרי היסוד של עם ישראל, ולא ברעיונות יפים בעלמא שהגה אי מי, ומי שרוצה לדעת בידיעה ברורה את יסודות הדברים צריך לגשת לנושא כמו שניגשים לביורור נושא בהלכה, לראות מה כתוב ולנסות להבין את הדברים, ולא להסתמך על השערות סברות ודמיונות לשום צד.

סוד ענין הצדיק

כידוע הקדוש ברוך הוא ברא את העולם בשביל ישראל, ובתוך עם ישראל עצמו יש חילוקי מדרגות, שבכללות הם מתחלקים לשלוש מדרגות: צדיקים, בינונים, רשעים, כשבכל מדרגה יש מדרגות רבות. וכמוכח שהצדיקים שבכל דור ודור שהם האנשים השלימים שהשלימו את עצמם בכל חלקי התורה והעבודה וזיכוך המידות ועלו למדרגות גבוהות, הם עיקר תכלית הבריאה, וכמו שאמרו חכמים על הצדיק²¹⁵ 'כל העולם כולו לא נברא אלא לצוות לזה'. וכמו שהאריך בזה הרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשניות.

ומכיון שהצדיקים הם מרכז ועיקר כל הבריאה, לכן הם אלו שבזכותם מתקיים העולם, כמו שאמרו בגמרא²¹⁶ 'אפילו בשביל צדיק אחד העולם מתקיים, שנאמר וצדיק יסוד עולם'.

וחכמי הקבלה הרחיבו להסביר את סוד הענין שהצדיק מקיים את העולם, שנשמת הצדיק שבדור היא הצינור שדרכו עובר השפע לכל העולם כולו, ודרך הצינור שלו מקבלים כולם²¹⁷. וכמו שאמרו בגמרא²¹⁸ 'כל העולם כולו ניזון בשביל חנינא בני', ופירושו המקובלים ש'שבביל' פירושו דרך שביל וצינור נשמתו, ורבי חנינא היה הצדיק בדורו שכל העולם קיבל את השפע דרך צינור נשמתו²¹⁹.

ועל דרך זה מצאנו במקורות רבים שהצדיקים הם בבחינת בית המקדש, שדרכם שורה השכינה על כל הדור, וכלשון דרשות הר"ן²²⁰ 'שבאמצעותם יושפע השפע ההוא על המוכנים מבני דורם גם אם לא ישתתפו עמם, אבל מצד הימצאם בדורם, שהם

215. ברכות ו, ב.

216. יומא לח, ב.

217. פרדס רימונים כב, ג ועוד.

218. תענית כד, ב; חולין פו, א.

219. של"ה וישב תורה אור ז; בן יהוידע שם בשם הקדמונים; רוח חיים לגר"ח מואלוזין אבות א, ב; ליקוטים יקרים מהמגיד ממעזריטש אות רפא.

220. הדרוש השמיני.

התקשרות לצדיקים

המטבע 'התקשרות לצדיקים' אינו 'המצאה' חדשה של אבות החסידות, אלא הם מלים נרדפות ללשון חז"ל שאמרו שכדי לקיים מצות 'ובו תדבק' צריך להתדבק בחכמים²²⁵, והיא מצות עשה מדאורייתא שכל אחד ואחד חייב בה.

ומהי המשמעות המעשית של ההתקשרות והדבקות הזו? בגמרא כתובים שלושה דברים, משיא בתו לתלמיד חכם, עושה פרקמטיא לתלמיד חכם, מהנה תלמיד חכם מנכסיו. והרמב"ם לאחר שהביא זאת הוסיף 'ולהתחבר להם בכל מיני חיבור'²²⁶.

מלבד האופנים הנזכרים בגמרא מצאנו עוד כמה אופנים כיצד להתקשר לצדיקים, כגון:

ללמוד מהם תורה באופן של רב ותלמיד, שבלימוד זה מקבל את שכלו ודעתו של הצדיק ומקבל חלק מעצמות נפשו ממש²²⁷. וכן הזוכה ללכת בדרך עצותיו של צדיק אמיתי מתקשר על ידי זה בדעתו של אותו צדיק, כי העצות שמקבלים מצדיקים הם בחינת נישואין וזיווג עם הצדיק²²⁸.

לשמש אותם על ידי הימצאות במחיצתם ולימוד מהם²²⁹, ומכלל זה לספר בשבחם ולהחשיב אותם, שעל ידי זה מתעורר ללכת בדרכיהם²³⁰.

(הקדמה ה): 'אותם הנשמות הראשונות העליונות שכבר עלו ונתקנו, הם יורדות להדריך ולהישיר את אלו הנשמות השפלות כדי שיתוקנו. ונמצא כי כמה חלקים וניצוצות יש בכל נשמה ונשמה, וכל החלקים ההם נקראים בשם נשמה אחת, וכן הענין בכל נשמה ונשמה'.

וראה עוד בלשם שבו ואחלמה (הדעה חלק ב דרוש ד ענף יח סימן ה) שכתב: 'וכן יהיה באמת תקנתן של רשעי ישראל כולם אשר יזכו לעתיד לבוא גם כן אחר הצירוף והליבון כנוצר לעיל, הנה יהיה כל תקנתן גם כן על ידי שיכללו עם הצדיקים להיעשות עמהם לאחד, על דרך כלילות נשמה עם הגוף, וכן גוף ולבוש שמתלבשים זה בזה ונעשים לאחד'.

225. כתובות קיא, ב; ספרי עקב יג, וכן נפסק להלכה ברמב"ם דעות ו, ב.

226. ועיין מהרש"א בחידושי אגדות שם שביאר ששלושת הדברים שאמרה הגמרא כוללים שלושה אופני חיבור, בגוף, במדון, ובנפש, עיי"ש.

227. יהל אור פקודי רכו, א; רוח חיים אבות ו, ג.

228. ליקוטי מוהר"ן קמא ז, ג, ועיי"ש.

229. ברכות ז, ב 'גדולה שימושה של תורה יותר מלימודה'.

230. ראה רמב"ם פירוש המשניות אבות א, יז בחלק הרביעי מחלקי הדיבור; שערי תשובה ג, קמח; רבינו בחיי הקדמה לפרשת וישלח, ועוד.

להשתדל לראות את פניהם, כמבואר בגמרא שדבר זה מועיל להשגת התורה²³¹, וביאר בדרשות הר"ן 'כי כפי השפע הנשפע לרב הנראה בפנים, כמו שאמר הכתוב (קהלת ח, א): 'חכמת אדם תאיר פניו', יהיה שופע על התלמיד יותר כאשר יקבלוהו'²³².

החינוך²³³ כתב שמכלל מצות דבקות בחכמים היא לקבוע אהבתם בלבנו. וכן הגדיר בליקוטי מוהר"ן²³⁴ את ענין ההתקשרות: 'ועיקר ההתקשרות הוא אהבה, שיאהב את הצדיק אהבה שלימה'²³⁵. והאריז"ל אמר לרבי חיים ויטאל שעיקר השגתו תלויה בחשקו בו, וציוה עליו שיתדבק בו במחשבתו ויועיל לו מאד²³⁶. וכשיחות מוסר לגר"ח שמואלביץ²³⁷ ביאר שזוהי פנימיות מצות שימוש תלמידי חכמים 'דהיינו להידבק נפשו בנפש רבו ולקבל דרכו את ההשפעה'.

מצאנו במשנה²³⁸ שאחד קניני התורה הוא אמונת חכמים. ואמרו במכילתא פרשת בשלח על הפסוק 'ויאמינו בה' ובמשה עבדו: 'בא זה ללמדך שכל מי שמאמין ברועה נאמן, כאילו מאמין במי שאמר והיה העולם'. וכתב בליקוטי מוהר"ן שיסוד הענין של התקשרות לצדיק תלויה באמונה שמאמין בדבריו ומוכן לקבל את שכלו ודעתו של הצדיק גם בדברים שאינו משיג אותם²³⁹.

231. עירובין יג, ב 'אמר רבי האי דמחדנא מחבראי דחזיתיה לרבי מאיר מאחוריה, ואילו חזיתיה מקמיה הוה מחדנא טפי'.

232. וראה עוד שו"ת רדב"ז ג, תעב; יערות דבש א, יב; ליקוטי מוהר"ן קמא ד; שיחות מוסר נח תשל"ג.

233. מצוה תלה.

234. קמא סימן קלה וסימן קעו.

235. והוכיח זאת מן הפסוק (בראשית מד) 'ונפשו קשורה בנפשו', ותרגומו חביבא ליה כנפשיה, וכמו שכתוב (שמואל א' יח): 'ונפש יהונתן נקשרה בנפש דוד'. הרי שקשר פירושו אהבה.

236. שער הגלגולים הקדמה לח: 'יום אחד אמר לי, כי כל זה שאני עתיד להשיג עתה, הוא מחמת חשקי בו, ונשמתי הוא מסייעתני מאד, וכמעט שהוא מתעבר בי. ואמר לי כי יש לי קורבה עמו, ובפרט כי בפעם אחרת בגלגול אחר הייתי תלמידו גם כן כמו עתה, ושאדבק עמו תמיד במחשבותי, ויועיל לי מאד'. וראה עוד שם הקדמה לט' 'ולי הצעיר חיים אמר לי מורי ז"ל שהיה עתיד לבא אלי נסיון גדול אחד אם אעמוד באהבת מורי ז"ל'. וראה עוד שו"ת רדב"ז ג, תעב 'עוד אמרו בספרי החכמה כי להיות האדם מתכוון אל רבו ונותן אליו לבו, תתקשר נפשו בנפשו ויחול עליו מהשפע אשר עליו ויהיה לו נפש יתירה'.

237. נח תשל"ג.

238. אבות ו, ה.

239. זה לשונו (קמא קכג): 'העיקר והיסוד שהכל תלוי בו לקשר עצמו להצדיק שבדור, ולקבל דבריו על כל אשר יאמר כי הוא זה, דבר קטן ודבר גדול, ולבלי לנטות חס ושלום מדבריו ימין ושמאל, כמו שאמרו רז"ל (ספרי שופטים) אפילו אומר לך על ימין שהוא שמאל וכו'. ולהשליך מאתו כל החכמות, ולסלק דעתו כאילו אין לו שום שכל, בלעדי אשר יקבל מהצדיק והרב שבדור. וכל זמן שנשאר אצלו שום שכל עצמו, אינו בשלימות, ואינו מקושר להצדיק'.

הדברים שיכול לזכות להם מי שנדבק בצדיקי אמת

בספרים כתבו תועלות רבות שזוכה להם מי שקשור עם צדיקי אמת, ונזכיר כמה מהם.

גם אם הוא עוסק בתורה, מכל מקום אם אינו עוסק בתורה בכוונה הראויה להיות מרכבה לשכינה (כמו שביאר הב"ח סימן מז) אינו זוכה לאור התורה כראוי, אולם על ידי שדבק בצדיק שעוסק בתורה באופן זה, זוכה מכח זה להתדבק בשורש נשמתו ובשורש חלקו בתורה²⁴⁰. ובדרך כלל כתבו הספרים שכדי לזכות למעלות פנימיות בעבודת ה', כמו אהבה ויראה, השגת אמת בהירה, טעם רוחני ושמחה בעבודת ה', לשוב בתשובה שלימה, לעבוד את ה' על פי שורש נשמתו, ועוד, קשה עד מאד להגיע לזה מבלי להיות קשור לצדיק שכבר זכה לדברים הללו, ומכח קשר זה יוכל לקבל דרך צינור נשמת הצדיק ולזכות גם כן לעלות במעלות אלו²⁴¹.

ואף אם ישתדל ולא יצליח להגיע למעלות גדולות כל כך בעבודת ה', מכל מקום עצם הקשר שיש לו עם צדיק אמיתי מועיל לו מאוד, וזוכה על ידו להשגחה מיוחדת בעולם הזה ובעולם הבא, כמו שאמרו בתנחומא²⁴²: 'התם תניא מצילין תיק הספר עם הספר ותיק התפילין עם התפילין', ללמדך אשריהן הצדיקים ואשרי דבקהם. וכן הוא אומר: 'ויזכור אלהים את נח ואת כל החיה ואת כל הבהמה אשר אתו בתיבה', כולן בזכות נח, וכן 'ויזכור אלהים את אברהם וישלח את לוט'. וכן כתב הרמח"ל בדרך ה'²⁴³ 'שלא יוחלט הדבר, שרק מי שגיע בכח שלו עצמו אל השלימות יהיה מן הנמנים בקיבוץ בני העולם הבא, אלא גם מי שכבר גיעוהו מעשיו שבהיתלותו באחר זכאי ממנו, יוכל ליהנות בשלימות, הנה יכנס בכלל ההוא, אלא שיהיה במדרגה תחתונה, שהיא מדרגת הנתלה בחבירו. ונמצא שלא ידחה מן השלימות לגמרי, אלא מי שלא יהיה ראוי ליהנות בו, לא מצד עצמו ולא מצד היתלותו בזולתו²⁴⁴'.

240. הפלאה כתובות צו, א.

241. ראה מאור ושמש פרשת שופטים; ליקוטי עצות ערך צדיק; נתיבות שלום ח"א עמוד שא, ועוד.

242. וירא ט.

243. ב, ג. וראה עוד מסילת ישרים פרק יג ובעיונים' של הגר"י סרנא ז"ל שם.

244. וראה עוד ליקוטי מוהר"ן קא קט: 'כשמקורב להצדיק, אף שאינו מקבל ממנו כלל, הוא גם כן טוב מאד. והאמונה לבדה שמאמין בהצדיק, מועיל לעבודת השם יתברך וכו'. אך אף על פי כן העיקר תלוי ברצון, אם רצונו חזק מאד להתקרב להשם יתברך ולעבוד אותו, רק שקשה לו לשבר תאוות גופו, אז על ידי התקרבות ואמונת הצדיקים, הוא בחינת אכילה, ונאכל להצדיק, הינו שנתהפך למהותו כנ"ל. אך אם אין רצונו כלל לעבוד את השם, לא יועיל לו שום התקרבות לצדיקים, והוא בחינת מזון שאינו נתהפך לניזון. כגון אם אוכל אכילה שאין הטבע סובלת אותו, אזי אינו מתעכל ואינו מתהפך לניזון, רק הגוף מקיא אותו. כן הוא בחינה זו ממש, כי אינו נאכל כלל להצדיק, אף שמקורב אצלו, כי הצדיק אינו יכול לסבלו, ומקיא אותו'.

וכמו כן יש לצדיקים כח לסייע בהשלמת העבודה של התלויים בהם²⁴⁵, ולסייע בהשלמת תיקונו התשובה²⁴⁶.

וכן הם יכולים לבטל גזרות בתפילתם, ולהמשיך ישועות פרטיות לפונים אליהם²⁴⁷.

וגם אם נגזר על האדם חס ושלום להיענש בגיהנם, יש צדיקים גדולים שיכולים להוציא אותו משם²⁴⁸, ובפרט אם היה קשור בצדיק זה בחייו, יש לו יותר כח לפעול עבורו²⁴⁹. ובאריז"ל מבואר שכמעט כולם מלבד צדיקים גמורים, צריכים סיוע של צדיק אחר כדי להגיע למקומם בעולם הבא²⁵⁰.

245. פירוש הרמח"ל על התורה פרשת שמיני: 'אמרו חז"ל: כשם שהעוף אינו פורח אלא בכנפיו, כך ישראל אינם יכולים לעשות שום דבר בלתי הזקנים. והסוד הוא, ישראל עושים תיקונים, אבל אולי לא יעלו ויפרחו למקומם – שהסטרא אחרא תעכב, לזה צריך כח הזקנים, שממש עושים פעולת העוף הפורח בכנפיו'. ובפרשת שמות כתב: 'שאיין לך צדיק שבכל תיקונו לא יצטרך לסיועו של משה'. ובפרשת תצוה: 'שהנשמות הגדולות הם צריכים לכלול בהם כל נשמות ישראל – לתקן בשביל כולם'. ובפרשת פקודי: 'התיקונים הראשיים הם צריכים לעשות על ידי היותו חשובים שבישראל, והם מתקנים בשביל כל ישראל'.

246. ראה ספר חרדים פרק ע. ובתולדות יעקב יוסף (פרשת קורח, מובא בבעל שם טוב על התורה פרשת עקב אות סו): 'שמעתי ממורי זללה"ה כי תיקון בעלי תשובה העיקר הוא על ידי גדולי הדור, שיכול להעלותו ולקשרו בשורשו'. ובדגל מחנה אפרים (לרבי משה חיים אפרים מסדליקוב זצ"ל, נכדו של הבעל שם טוב) פרשת שמיני כתב: 'אדוני אבי זקני זללה"ה אמר שעיקר תיקונו התשובה אי אפשר בלא הצדיק, שרק על ידי הצדיק יוכל להתעלות'. ועוד כתב בפרשת תזריע (ד"ה וטהרה): 'קיבלתי מחכמי ישראל שהיו אצל אדוני אבי זקני שללה"ה שגדולי הדור יכולים לטהר נשמות ישראל המטונפות בכל לכלוך טומאת זוהמת עבירות רחמנא ליצלן, ובהם תלויים כל עיקרי התשובה'. וברעיא מהימנא צו כט, ב מבואר שצדיק הדור עושה תשובה עבור כל הכלל ישראל, וביאר הרמ"ק שם שכל הנשמות מתדבקות בו ויזכו לעלות על ידו.

247. מועד קטן טז, ב 'מי מושל בי, צדיק, שאני גזור גזרה, ומבטלה', ובזוהר בראשית מה, ב 'קודשא בריך הוא גזיר ואיהו מבטל'. ובבבא בתרא קטז, א 'כל מי שיש לו חולה בתוך ביתו ילך אצל חכם ויבקש עליו רחמים'. ובשיר השירים רבה א, ל 'מה הקדוש ברוך הוא פוקד עקרונות אף צדיקים פוקדים עקרונות'.

248. מצאנו בחז"ל במקומות רבים שצדיקים הוציאו אחרים מהגיהנם, או הכניסו אותם למקומם במתיבתא דרקיעא, כגון בסוטה ז, ב שמשוה העלה את יהודה בתפילתו למקומו, וכן בכרכות יח, ב שמואל הכניס את לוי למתיבתא דרקיעא, ובחגיגה טו, ב רבי יוחנן הוציא את אחר מהגיהנם, ודוד המלך העלה את אבשלום בנו משבעה מדורי גיהנם והביאו לעולם הבא על ידי שאמר 'בני בני' (סוטה י, ב). ובפרי עץ חיים שער נפילת אפים ב מבואר שעבודה זו היא עבודה חשובה של הצדיקים הגדולים, לאחוז ברשעים ולהוציא אותם מהגיהנם, והגר"א (משלי יד, יט) כתב שלעולם אין הרשע עולה מהגיהנם עד שיעבור שם צדיק ויעלה אותו, וכן הוא בעוד מקורות רבים.

249. כמבואר בזוהר במדבר קיט, א שרבי פנחס בן יאיר אמר לרבי אלעזר 'כיון דאחינדא באבון ובך, לא אסתפינא בהאי עלמא ובעלמא אחרא', הרי שהדבר תלוי במה שהוא אחוז וקשור בהם, וכן הוא בזוהר חדש לך לך שהצדיק אומר לשרו של גיהנם 'האנשים אשר הלכו אתי בעולם הזה, תדע שאחזיק בהם ולא אתנם לך אף על פי שראויים להיענש'.

250. שער הגלגולים הקדמה כד: 'כי יש צדיק שאינו כדאי לעלות לבדו... אבל צריך שיצטרף ויתחבר עם נשמת הצדיק אחר עליון ממנו וכו', ועל כיוצא באלו אמרו רז"ל 'כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא', כי כל ישראל הכשרים, אף על פי שאינם מן הצדיקים הגמורים, יש להם חלק מועט, בהצטרפם עם שאר הנשמות, לעלות עד זיווג העולם הבא העליון, אבל הם אינם לבדם בני העולם הבא כבן בית העולה לבית אביו יחידי, בלי שיתוף איש אחר שיעלהו אצלו'.

הוא אחד מדרכי התיקון הפנימיים שהתגלו לנו, ואם הדברים התגלו לדורות האחרונים בודאי אין זאת אלא משום שאנו נצרכים לזה יותר ממה שנצרכו לזה הראשונים.

ואין מקום לשאול מדוע דווקא הבעל שם טוב גילה זאת, וכי לא היו צדיקים גדולים בדורות קודמים, או בדורו, וכיוצא בזה בקושיות של עקשות, שכן כך היא דרכה של תורה, שישנם גילויים חדשים בתורה שמגיע זמנם להתגלות בדור מסויים דווקא או על ידי צדיקים מסויים דווקא, וכדוגמת שאלות אלו אפשר לשאול על כל גילוי וגילוי בתורה שהתגלה במהלך הדורות, כגון מדוע דווקא לבית יוסף היתה סמכות לכתוב שולחן ערוך ובו פסקי הלכה לכלל ישראל וכי לא היו תלמיד חכמים ופוסקים קודם לכן או בדורו, ומדוע דווקא על ידי האריז"ל התגלתה תורת הקבלה, וכי לא היו מקובלים קודם לכן או בדורו וכו'. והדבר ידוע ומבואר בכל הספרים שכל חכם יש לו חלק מסויים בתורה שרק הוא צריך ויכול לגלות, ובכל דור ודור או בכל כמה דורות מתגלים גילויים חדשים בתורה הנצרכים לאנשי אותם דורות²⁵³.

ובאמת מי שיש לו אמונה בגודל מעלתם והשגתם של הבעל שם טוב וגדולי תלמידיו אינו זקוק להסברים מפני מה ראו לעורר את הנושא של התקשרות לצדיקים באופן רחב יותר ממה שהיה לפנייהם, שכן הוא יודע שדרכו של הבעל שם טוב לא נבנתה על פי השכל האנושי, אלא בכח מדרגות של רוח הקודש שזכה להם מגודל חסידותו וקדושתו, ומי יבא להרהר אחר המלך ולסבור שהוא מבין טוב יותר בדברים נעלמים אלו.

אולם אף על פי כן ניתן להציע כמה טעמים מדוע דווקא אנו צריכים יותר את הנושא של התקשרות לצדיקים, יותר מדורות הראשונים.

הרמח"ל בספרו אדיר במרום²⁵⁴ כתב שהדורות האחרונים הם חלשים יותר מהדורות הראשונים ואין להם כח להשלים את עבודתם מעצמם, ולכן העמידה ההשגחה העליונה את הדורות האחרונים באופן שהם נתלים על הראשונים, והראשונים ישלימו בעדם, ועיקר השלמתם תהיה על ידי המשיח שהוא ישלים את עבודתם של הדורות האחרונים, אבל הראשונים לא הוצרכו לו. עד כאן דבריו. וניתן להבין לפי זה שהקדוש ברוך הוא שולח גם בדורות האחרונים נשמות גדולות מאוד שאינם לפי ערך הדורות האחרונים כלל, כדי שאותם ישלימו את עבודת אותם דורות שנתלים עליהם.

בהלכה לדרכי עבודה פנימיים, וידוע מה שנאמר לבעל שם טוב בהיכלו של משיח כאשר שאל 'אימתי אתי מר, והשיב לו 'לכשיפוצו מעינותיך חוצה' (אגרת הבעל שם טוב שנדפסה בסוף ספר פורס יוסף לתלמידו רבי יעקב יוסף מפולנאה ז"ל).

253. ונציין בתורת מראה מקום אחד מני רבים לדברי הג"ר יצחק אייזיק חבר זצ"ל (ביאורי אגרות אפיקי ים שבת פט, א) שכתב: 'ידידו כי התורה היא מתחדשת בכל דור, הכל לפי שורש נשמת תלמידי חכמים וצדיקים שבו. שכמו שהכוונות ותיקונים שיש בכל מצוה בעשייתה אין לך יום דומה לחבירו, שבכל יום נעשים תיקונים חדשים כמו שהארכתי בזה במקום אחר, כמו כן התורה גופה מתחדשת בפירושה וכוונתה בכל עת. והוא ענין השעשוע שהקדוש ברוך הוא משתעשע בתורה בכל יום, כמו שכתוב (משלי ח, ל) ואהיה שעשועים יום יום'.

254. מאמר ז' מלכין.

שאלה: האמת שחלק גדול מהדברים כאן הם חדשים בשבילי ולא שמעתי עליהם מעולם, אבל עתה מתעוררת לי קושיא, אם הדברים כל כך ברורים, מדוע לא כולם יודעים מהם, ולמה אצל אלו שאינם חסידים לא מדברים על זה כל כך?

המציאות אכן ידועה שהבעל שם טוב ותלמידיו הם שהפיצו בעולם את ידיעות החשובות הללו אודות מעלת התקשרות לצדיקים, ועשו מכך ענין גדול²⁵¹, אולם חשוב מאוד לדעת שהבעל שם טוב ותלמידיו לא חידשו את עצם המושגים והיסודות, אלא רק פרסמו אותם והפכו אותם לנחלת הכלל, וסללו בהם דרך של עבודה למעשה, אך עצם היסודות כבר היו כתובים ומפורשים קודם לכן, כמו שהבאנו כאן חלק מן המקורות.

ומה שאתה שואל מדוע אצל אלו שאינם חסידים לא מדברים על כך, התשובה לזה באופן כללי הוא שכל הנושא של כח הצדיקים והחשיבות של התקשרות לצדיקים מקבל את מקומו המרכזי דווקא לאורה של פנימיות התורה, ששם באמת נמצאים רוב המקורות לענין זה, ואף שבודאי הדברים מיוסדים גם על פי פשוט, ויש על כך מצוה בתורה 'ובו תדבק', מכל מקום עיקר בירור גודל מעלת הענין נמצא דווקא ברובד של הסוד, כך שבאופן טבעי מי שאין לו כל כך שייכות לנושא של פנימיות התורה לא כל כך יבין מדוע בחסידות עושים מכך עסק כה גדול. ומצאנו הרבה דברים שמצד הפשוט הם תופסים מקום לא כך כל מרכזי, אבל בסוד הם תופסים מקום הרבה יותר גדול ועיקרי, כגון למשל הנושא של תיקון חצות, שאמנם יש לכך מקור בגמרא ויש על זה סעיף אחד בשו"ע, אבל בזוהר הוא תופס מקום מרכזי לאין ערוך, עד שכמעט בכל כמה דפים מוזכר גודל מעלת הענין, ומי שלומד בכתבי האריז"ל רואה כיצד כמעט כל העבודה של האיש הישראלי תלויה בזה.

ולכן דווקא החסידות שחרטה על דגלה את המטרה של גילוי סודות התורה בדרך של עבודה למעשה, בכדי לעורר את עם ישראל מתרדמתם הרוחנית ולהכין את העולם לגאולה²⁵², היא שגילתה באופן רחב את החשיבות של התקשרות לצדיקים, שכן דבר זה

והבן היטב, שעל פי המבואר בדברי האריז"ל, לא רק עמי הארץ ופחותי העם צריכים את החיבור עם הצדיק הגדול מהם כדי להגיע לעולם הבא, אלא גם כאלו שהם בגדר 'צדיקים' וישראל הכשרים' אלא שאינם במדרגת 'צדיקים גמורים', צריכים השתתפות וסיוע של צדיק אחר גדול מהם כדי להגיע לעולם הבא.

251. כמבואר במקומות אין ספור בכל ספרי החסידות שבכל הדורות. ובתפארת שלמה (לרבי שלמה הכהן מראדומסק ז"ל, תלמיד החוזה מלובלין) פרשת וישב כתב: 'ודבר זה גילה לנו הבעל שם טוב ז"ע שהפיץ אורו על פני תבל, כי בלתי דיבוק חכמים שבדור איננו באפשרי להיות קיום לעולם'. ובפרשת נצבים: 'ידוע באנשי דורינו כי בזמנינו העיקר לעבודת השם הוא להתדבק אל הצדיקים כל אחד לפי מדרגתו, וזה הענין פרסם הבעל שם טוב ז"ל בעולם'.

252. כמבואר ברעיא מהימנא נשא קכד, ב 'ובגין דעתידין ישראל למטעם מאילנא דחיי, דאיהו האי ספר הזה, יפקון ביה מן גלותא ברחמי', וכן מבואר באריז"ל ובגמרא בכמה מקומות שעיקר הגאולה תלויה בהתפשטות סתרי תורה, ודרך החסידות היא ללמד את הרעיונות העמוקים של סודות התורה

פרק ט

כיצד ניתן להתקשר לצדיק שנפטר

שאלה: אני מבין שיש מעלה גדולה לאדם ואולי אפילו הכרח, שיהיה לו צדיק שקשור אתו, אבל תמיהה גדולה לי על חסידי ברסלב, כיצד אחרי למעלה ממאתים שנה מפטירת רבם הם ממשיכים עדיין להכתיר אותו בתואר 'רבינו', והרי הוא כבר לא חי עמנו היום, והיה מן הראוי לבקש רבי שחי עמנו בדורנו, כמו שכבר אמרו חכמים (בראשית רבה כה, ב) 'דור דור ודורשיו, דור דור וחכמיו, דור דור וסופריו, דור דור ומנהיגיו'.

שאלה זו מתחלקת לשני חלקים, חלק אחד הוא כיצד ניתן להתקשר למוהר"ן ולקבל תועלת מהתקשרות זו, והלא הוא כבר נפטר לפני מאתיים שנה. ושאלה שניה היא, גם אם נבין שאפשר, מדוע צריך את זה, והרי היו גם צדיקים אחריו וכן צדיקים שחיים עמנו. ונתחיל עם החלק הראשון.

הנה באותה מידה שאתה שואל כיצד יתכן שמוהר"ן ממשיך להיות 'רבי' לאחר שנפטר, אפשר לשאול כיצד אתה אומר 'משה רבינו' והלא הוא כבר נפטר לפני אלפי שנים, והיאך יתכן 'רבינו' שכבר נפטר? וכמובן ששאלה זו אינה שאלת חכם, שכן גם לאחר פטירת החכם, תורתו ודעותיו עדיין קיימות בעולם ובתוכנו, ועל ידי זה הוא ממשיך לחיות עמנו ולהדריך אותנו. כמעט כל התורה שלנו מתבססת על דברי חכמים שכבר נפטרו, ואף על פי כן הם חיים וקיימים בתוכנו על ידי שאנו עוסקים בתורתם.

זהו ברובד של הפשט, אבל יש בזה רובד יותר עמוק. חז"ל אומרים²⁵⁵: 'משה רבינו לא מת, כתיב הכא וימת שם, וכתיב התם ויהי שם עם ה', מה להלן עומד ומשמש אף

255. סוטה יג, ב.

255. נשא קכה, א-ב.

ועוד מצאנו ברעיא מהימנא²⁵⁵ שתיקונם של אלו שאינם תלמידי חכמים לזכות לגאולה הוא רק על ידי שיתדבקו בתלמידי חכמים ויהיו נטפלים להם כסוס לרוכבו. וגם זה יכול להיות טעם מדוע דווקא בדורות האחרונים הסמוכים לגאולה דרך התיקון של כלל ישראל עוברת דרך החיבור לצדיקים, כדי שעל ידי זה יזכו כולם לגאולה.

כאן עומד ומשמש'. ועוד אמרו חכמים²⁵⁷: 'גדולים צדיקים במיתתן יותר מבחייהן, שנאמר 'ויהי הם קוברים איש והנה ראו [את] הגדוד וישליכו את האיש בקבר אלישע וילך ויגע האיש בעצמות אלישע ויחי ויקם על רגליו' (ואילו בחייו כשרצה להחיות בן השונמית הוצרך לשום פיו על פיו ועיניו על עיניו ולבקש רחמים – רש"י). ומכאן אנו למדים שלא רק דברי תורתם של הצדיקים נשארים לאחר פטירתם, אלא גם הצדיק עצמו ממשיך לפעול ולהועיל לחיים גם לאחר פטירתו, ולא זו בלבד אלא שלאחר פטירתו יש בחינות שהוא יכול להועיל יותר.

ובזוהר פרשת אחרי מות (עא, ב) נאמר: 'צדיקא אף על גב דאתפטר מהאי עלמא, לא אסתלק ולא אתאביד מכלהו עלמין, דהא בכלהו עלמין אשתכח יתיר מחייו, דבחייו אשתכח בהאי עלמא בלחודו, ולבתר אשתכח בתלת עלמין, וזמין לגבייהו'. וביאר בעל התניא²⁵⁸ שחייו של הצדיק אינם חיים בשריים אלא חיים רוחניים, שהם אמונה ויראה ואהבה, ובחייו של הצדיק נפשו היתה קשורה בגופו, והיה קשה יותר לתלמידו לקבל ממנו, ויכלו לקבל רק זיו והארה שהאירה ממנו החוצה דרך כלי גופו, אבל לאחר פטירתו נפשו נמצאת בגן עדן מחוץ לכלי הגוף, ואזי כל הקרב אליו יכול לקבל יותר בנקל חלק מבחינת רוחו שבגן עדן, ולקבל מעצם חיותו שהיא האמונה והאהבה והיראה אשר עבד בהם את ה', וכל אחד יכול לזכות לזה כפי מידת התקשרותו וקרבתו אליו בחייו ובמותו באהבה רבה, וכמו כן הוא ממשיך לתלמידו מרוחו שבגן עדן הרהורי תשובה ומעשים טובים. וכתב שזהו מה שמבואר בתיקוני זוהר²⁵⁹ על משה רבינו שלאחר פטירתו נשמתו מתפשטת בכל דור ודור לשרים רבוא נשמות, והוא כמו שמש המאירה לארץ.

ועוד מצאנו בגמרא²⁶⁰ שהטעם שיוצאים לקברי מתים בתענית הוא כדי שיבקשו עלינו רחמים, וכן האריך בזה הזוהר בפרשת שמות (טז, ב) ובפרשת אחרי מות (עא, ב) שתפילת הצדיקים שנפטר מגינה על העולם. והגר"א²⁶¹ כתב על הפסוק 'וצדיק יסוד עולם' – 'כלומר, אף אחר מיתתו הוא יסוד עולם, שמגן על העולם'.

ועוד מצאנו בזוהר חדש פרשת נח שאמרו 'הבא ליטהר מסייעין אותו, רבי נתן אומר נשמתם של צדיקים באות ומסייעות אותו'. וביאר בזה האריז"ל שמי שהולך בדרכו של צדיק גדול שנפטר, אותו צדיק בא ומסייע לאדם זה בעבודת ה', באופן שנקרא 'סוד העיבור', שהוא מסתרי פליאותיו יתברך שעשה שנשמה או חלק מנשמה תוכל 'להתעבר' בנשמה אחרת ולהשתתף עמה, וכתב שענין זה שייך גם בזמן הזה,

257. חולין ז, ב.

258. אגרת הקודש כז.

259. קיב, א; קד, א; קלח, א.

260. תענית טז, א אחד מאן דאמר.

261. משלי י, כה.

והכל תלוי בערך המצוות שעושה האדם. וכתב עוד שהזוכה לעיבור נשמת צדיק, אותו צדיק יעזור לו ויסייע לו להוסיף מצוות וקדושות יתירות. ודבר זה הוא תועלת לא רק לאדם שחי בעולם הזה, אלא גם הצדיקים שנפטרו משתוקקים מאוד לבא לכאן ולהשלים את תיקון הנשמות אשר עדיין חיים בעולם הזה ששייכות לשורש שלהם, ויש להם תועלת גדולה מזה²⁶².

וביערות דבש²⁶³ כתב:

'במות הצדיק, והוא בעודנו בחיים חיותו היה חפצו ותשוקתו ליישר דורו כטבע השלם החפץ בשלימות דורו, גם במותו הוא משתתף בנפשו, ולפעמים בנשמתו או ברוחו, עם כל נפש ונפש אנשי דורו, ויעזור אותם מכף יצר הרע הגובר עליהם, ואם הם טבעו בעוונות הרבים בעמקי מצולות, נפשו המשתתפת להם תקום ותושיעם להעלות נפשם וגופם, ולחדש להם לב שלם לעבוד את ה'. וזהו הענין הנמצא בגמרא ובמדרשים במות צדיק שחזרו בתשובה, כי היה על ידי סיוע צדיקים אשר נפשם קשורה בנפשות הדור לזכותם וליישרם'.

ולמדנו מכל זה שהצדיק אינו מסיים את תפקידו לעזור ולהועיל לבני העולם לאחר פטירתו, אלא הוא ממשיך ומסייע גם שנים רבות לאחר שנפטר, ואם כן מובן שאין מקום לשאול כיצד ניתן להתקשר לצדיק שנפטר ומהי התועלת מכך.

אמנם יש לסייג את הענין, שלא כל הצדיקים ממשיכים לפעול אצל החיים לאחר פטירתם, אלא רק אלו שמצד שורש נשמתם ודרך עבודתם כשהיו בעולם הזה, שייכים גם לדורות הבאים, וכמו שכתב ביערות דבש²⁶⁴ וזה לשונו:

'כי יש צדיקים שאף לאחר מיתתם יש להם דביקות לתחתונים, להשפיע להם לטוב ולהועילם לכל טוב כאשר היה בחייהם, כמו כן בהסתלקם, שטבעם הטוב אז יותר מתגבר בקרבנתם לפני ה' שהוא מקור הטוב. ויש צדיקים שמסולקים בכל אופן מעולם התחתון, וְשָׁמַיִם בינם לבין החיים, ואין להם חיבור ושייכות כלל בתחתונים. וזהו שנחלקו חז"ל (ברכות יח, א) אם מתים יודעים מאומה או לאו, דנדוע בכל המחלוקות דאלו ואלו דברי אלהים חיים, והוא אף בזה, כי יש קצת דיודעים כי יש להם שייכות בתחתונים, ויש שאין יודעים'²⁶⁵.

262. שער הגלגולים הקדמה א, ב, כ. ובעמק המלך תיקוני שבת ו כתב שדבר זה אינו מוטל בספק, אלא 'אם זכה אדם לעשות מצוה שהצדיק אחר היה רגיל בה כשהיה בזה העולם, אף על פי שנפטר מכמה שנים, מוכרח להתעבר בנשמתו דאותו צדיק, ומסייעתו במצוה ההיא, לרדוף אחריה כל ימיו'.

263. ח"א דרוש ז.

264. דרוש טז.

265. ועיין שם שביאר שרק על מיתת הצדיקים שאינם קשורים עם בני העולם הזה לאחר מותם נאמר שסילוקם קשה כחורבן בית המקדש, שכן הם מסתלקים מן העולם לגמרי.

וכמו כן יש בחינה שאפשר להיות אצל הצדיק על ידי שבא על קברו²⁷¹, שגופו של הצדיק שזיכך וקידש אותו בחייו נמצא שם, וכן שורה על גופו בחינה מסוימת מנפשו כמבואר במקובלים²⁷², ולכן קברי צדיקים הם מקום להשראת השכינה, כמו שכתב בדרשות הר"ן דרוש שמיני:

'ולא בחייהם בלבד, כי גם אחרי מותם, מקומות קברותיהן ראויין להימצא השפע שם בצד מן הצדדים, כי עצמותיהם אשר כבר היו כלים לחול עליהם השפע האלהי, עדיין נשאר בהם מן המעלה והכבוד שיספיק לכיוצא בזה. ומפני זה אמרו רבותינו ז"ל (סוטה לה, ב) שראוי להשתטח על קברי הצדיקים ולהתפלל שם, כי התפילה במקום ההוא תהיה רצויה יותר, להימצא שם גופות אשר חל עליהם כבר השפע האלהי.'

וידוע מה שכתב הגר"א²⁷³:

'בזמן שאין הצדיקים בדור ואין [השכינה] מוצאה מקום לנוח, אז היא שורה על הצדיקים ישני עפר וכו', רצה לומר ששם עיקר שרייתה כידוע.'

ובפרט שמוהר"ן כבר העיד על עצמו שיש לו כח מיוחד לעסוק בתיקון נשמות, ומי שיבא על קברו ויאמר שם את התיקון הכללי ויתן פרוטה לצדקה ויהרהר בתשובה, יעשה כל שביכולתו לסייע לו שיבוא לתיקונו²⁷⁴, ואם כן ודאי ובדאי יש לנו רבי שנמצא אתנו ומתעסק אתנו ואפשר לבוא אליו ולקבל דרכו השפעות רוחניות. וכלפיו אנו יודעים בבירור שזה שהוא נפטר לא מסלק אותו מאתנו, אלא אדרבה, הוא זוכה בכל עת למדרגות נעלות יותר ויעוסק בתיקון נפשות ישראל יותר מבחינו, ועל כן בכל פעם שבאים על קברו הקדוש יכולים לקבל בחינת הארת פי שנים ממקום גבוה מאד²⁷⁵.

איש שלעולם יראה אדם כאלו בעל השמועה לנגדו עיין שם, רוצה לומר שעל ידי זה מכוון שמועתו ביותר כיון שמדבק נפשו בבעל השמועה, מכל שכן במשה רבינו ע"ה דאיהו שרשא דאורייתא כולא.

271. כנוצר בגמרא סוטה לד, ב ובזוהר אחרי מות עא, ב באריכות, ובעוד מקומות בחז"ל גודל המעלה של השתטחות על קברי צדיקים.

272. ובחינה זו נקראת 'הבלא דגרמי' והיא שורה על העצמות שבקבר עד עת תחיית המתים, כמבואר בזוהר פרשת שלח ובעץ חיים יח, א; כב, ב ועוד.

273. בביאורו לתיקוני זוהר תיקון ו.

274. כמובא בחיי מוהר"ן (אות רכה): 'ואמר אז רבינו זכרנו לברכה בזו הלשון: כשיבואו על קברי ויתנו פרוטה לצדקה בעבורי (רצונו לומר בעבור הזכרת נשמתו הקדושה כנהוג), ויאמרו אלו העשרה קפיטל תהלים הנרשמים אצלנו בשביל תיקון למקרה לילה רחמנא לצלן, אז יניח רבינו עצמו לאורך ולרוחב, ובדאי יושיע לזה האדם, ואמר שבהפאות יוציא אותו מהגיהנם, אפילו אם יהיה אותו האדם איך שיהיה, אפילו אם עבר מה שעבר. רק מעתה יקבל על עצמו שלא ישוב לאיולתו חס ושלום.'

275. לשון רבי נתן בליקוטי הלכות יו"ד הכשר כלים ד, ז.

אולם בקשר למוהר"ן ידוע לנו בבירור גמור שאמר על עצמו עוד בחייו שתפקידו לא מסתיים בהסתלקותו, אלא הוא רוצה להישאר בינינו ולהמשיך להועיל לאלו שחיים כאן בעולם הזה, כמובא בחיי מוהר"ן²⁶⁶ שקודם הסתלקותו אמר: 'אני רוצה להישאר ביניכם, ואתם תבואו על קברי²⁶⁷. ובשיחות הר"ן²⁶⁸ מובא שאמר פעם לבתו שפעמים באים לקברי אבות והמתים בכלל לא שם, ואמר שאצלו אינו כן, 'והמשיל אז לבתו על עצמו: כמו שאני עתה בחדר זה ואחר כך אני יוצא מחדר זה ונכנס לחדר השני וסוגר הדלת אחרי, אם את תבואי אצל הדלת ותצעקי אבי אבי וכו' לא אשמע דבריך? כדברים האלה נשמע מפיו הקדוש כמה פעמים שרמז לכל אחד ואחד כמה גדולה המעלה של מי שיזכה לבוא על קברו הקדוש והנורא, כי בודאי ישמע דבריו ויעזור ויושיע לו בכל מה דאפשר.'

אולם כיצד ניתן בפועל להתקשר לרבי נחמן, הרי הוא כבר נפטר ואי אפשר לבוא אליו?

בפרק הקודם נתבאר כמה אופנים של התקשרות לצדיקים, וחלקם לכאורה אכן לא שייכים לאחר פטירת הצדיק, כגון שימוש בגוף ובממוץ וראיית פניו, וההימצאות עמו בכדי ללמוד מדרכיו, אולם ישנם אופנים אחרים של התקשרות שבדאי שייכים גם לאחר פטירתו, כגון האהבה אליו והאמונה בו, והלימוד בתורתו וההליכה בדרכי עצותיו.

ובספרים מבואר שאפשר לזכות לבחינה של ראיית פניו ולימוד ממנו עצמו גם בלימוד מתוך ספרי הצדיק כאשר הוא מקושר לצדיק, ולומד באופן שרואה אותו כביכול לנגד עיניו, בבחינת מה שאמרו בירושלמי²⁶⁹ 'לעולם יראה אדם כאילו בעל השמועה עומד לנגד עיניו, ובוזה הוא מתקשר לחיות של נשמת הצדיק שנמצאת בדברי תורתו ונמשך אליו מחיותו²⁷⁰.

266. אות קצו.

267. וכתב על כך רבי נתן: 'זוה הדיבור יקר בעיני מאד מה ששמעתי בשמו זה הלשון בפירושו, שאמר אני רוצה לישאר ביניכם, כי כל העולמות תלויים בזה מה שנשאר בינינו.'

268. אות קנו.

269. שבת א, ב.

270. כן כתב במאור עינים ריש ליקוטי מסכת שבת שהדיבור שלומד יש בו חיות ומוחין של הצדיק, וכשלומד את דבריו הוא בחינת התדבקות רוחא ברוחא, עיי"ש. ובספר שיח שרפי קודש פרשת לך לך כתב: 'וכאשר לומד ויודע שהם דברי תורתו, מאיר בו נשמתו של בעל השמועה'. וראה גם מדבר קדמות לחיד"א צ, ט: 'כאשר יצייר האדם בדעתו צורה קדושה, הנה הצורה הקדושה שידמה בדעתו ישלים שכלו'. ובליקוטי מוהר"ן קמא קצב: 'כי אלו הדיבורים והאותיות הנרשמים ומצויירים בהספר, הם שכל החכם ונשמתו ובחינת פניו'. ובחתם סופר דרוש לז' אדר: 'סגולה נפלאה לאוקמי גירסא הוא לדבק עצמו ומחשבתו במשה רבינו ע"ה, וכבר רמזו חכמינו ז"ל בירושלמי דשקלים על פסוק בצלם יתהלך

מונח כלל בידינו, אשר כעת הוא הצדיק שבדור, אדוננו מורנו ורבנו זכר צדיק וקדוש לברכה, ויש בזה דיבורים הרבה לבאר, יזכנו ה' לדבר בזה פנים אל פנים.

כדי להבין יותר ענין זה מהו הפירוש שמוהר"ן הוא 'צדיק הדור', נעתיק ממה שכתב בזה רבי גדליה קניג ז"ל בספרו 'שערי צדיק'²⁷⁹, וזה לשונו:

'כי הנה הצדיק יסוד עולם, הוא רק יחיד בעולמו, וכל צדיקי הדור הם רק ענפים ממנו כל אחד לפי בחינתו, וכולם צריכים אליו, כמבואר להדיא בליקוטי א' סימן ע' בהתורה ויהי ביום השמיני עיין שם. וכן מבואר להדיא בספר פרי עץ חיים שער ראש חודש חנכה ופורים בפרק ג' בדיבור המתחיל להרח"ו ז"ל 'ענין ידוע שהאצילות' וכו' בסופו עיין שם היטב²⁸⁰. ועיין עוד בספר הליקוטים להאר"י ז"ל קהלת בפרוש הכתוב 'זרח השמש' וכו'.

והגם דמשמע שם שהוא בכל דור ודור, הנה באמת אין אנו יודעים מהו בחינת דור לאמיתו בנוגע לזה, כי יש לומר שבדורות האחרונים כמה דורות נחשבים לדור אחד בלבד, כמובא בכמה מקומות בכתבי האר"י ז"ל, עיין בשער מאמרי רו"ל מסכת עירובין דף נט, ב מה שכתב שם במעשה דרבי פרידא. והעיקר, כי הצדיק האמיתי המופלג המעלה מאד מאד אשר זכה ברוב קדושתו ויגיעתו ופרישותו מכל עניני עולם הזה בתכלית, בשלימות כזה שאין שלימות אחריו, הוא רק יחיד בכמה דורות.

ומה שציין לדברי האריז"ל במעשה דרבי פרידא, הנה שם בגמרא מובא המעשה ברבי פרידא ששנה לתלמידו ארבע מאות פעם, ויצאה בת קול משמים משמים ושאלה אותו האם רוצה שיוסיפו לו ארבע מאות שנה, או שיזכו הוא ודורו לעולם הבא, ואמר שרוצה שיזכו הוא ודורו לעולם הבא, אמר הקדוש ברוך הוא, תנו לו זו וזו. והקשה האריז"ל 'זוה פלא עצום, שלא מצינו שכר גדול כזה אפילו למשה רבינו ע"ה על כל שבחיו העצומים שיזכו כל הדור ההוא שלו, שאין דור פחות מס' רבוא, לעולם הבא, וכבר אמרו בסנהדרין (ק; ב) דור המדבר אין לו חלק לעולם הבא, והם דורו של משה'.

והשיב על כך: 'יסוד הענין הוא כמו שהודעתך, כי כל הנשמות מתחלקות לס' רבוא שרשים מחולפים זה מזה, ובכל ס' רבוא [ישנם] ניצוצות נשמות, והנה כל הניצוצות שתלויים בשרשם בשורש נשמת רבי פרידא, נקראים 'בני דורו' אף על פי שאין כולם נמצאים יחד עמו בזמן אחד, אלא מיום בריאת הנשמות עד לעתיד לבא, כל אחד מתגלגל בזמן הראוי לו עד שנשלם להיתקן. והנה בקצת שורשים יארע שאיזה ניצוץ נשמה פרטית תלך לאיבוד, שנשארה בתכלית סיום הצירוף והזיקוק בסיגים האחרונים,

279. חלק א מכתב ה.

280. זה לשונו שם: 'והנה בכל דור ודור, יש צדיק אחד שראוי להיות מנהיג הדור, וגם הוא מהלך ובא עם בני דורו להאיר להם וכו'. ואמר 'כל הנחלים הולכים אל הים', שמלבד המנהיג הכולל, יש כמה פרטים חכמים המנהיגים הדור, והיינו כל הנחלים הולכים, שהם תלמידי חכמים שיוצאין מצדיק זה, והם ענפים לו, כולם הולכים לים, שהוא כללות כל ישראל, כדי לתקנם ולהנהיגם'.

גם אחרי כל זה עדיין תמוה בעיני, למה בברסלב מדברים דווקא על התקשרות לרבי נחמן, הרי היו עוד צדיקים לפניו, בדורו, ובדורות שאחריו, עד דורנו אנו.

זהו החלק השני של השאלה שכבר יעדנו בהתחלה לבאר אותו, מדוע חסידי ברסלב מתקשרים דווקא עם מוהר"ן, והרי יש עוד הרבה צדיקים אחרים. ובעיקר, מדוע לא די בצדיקי דורנו, והרי כבר אמרו חכמים (בראשית רבה כד, ב) 'דור דור ודורשיו, דור דור וחכמיו, דור דור וסופריו, דור דור ומנהיגיו',

אפשר להוסיף עוד על השאלה את הנאמר במסכת ראש השנה²⁷⁶:

'תנו רבנן, למה לא נתפרשו שמותם של זקנים הללו, שלא יאמר אדם פלוני כמשה ואהרן פלוני כנדב ואביהוא פלוני כמשה ואהרן? פלוני כנדב ואביהוא? פלוני כאלדד ומידד? וכו', ירובעל בדורו כמשה בדורו, בן בדורו כאהרן בדורו, יפתח בדורו כשמואל, בדורו ללמדך שאפילו קל שבקלין ונתמנה פרנס על הציבור הרי הוא כאביר שבאבירים. ואומר ובאת אל הכהנים הלויים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם, וכי תעלה על דעתך שאדם הולך אצל הדיין שלא היה בימיו, הא אין לך לילך אלא אצל שופט שבימיו, ואומר אל תאמר מה היה שהימים הראשונים היו טובים מאלה'.

הרי לנו לכאורה שצריך לחפש דווקא את הצדיקים שחיים אתנו באותו דור.

זאת ועוד, הרי מוהר"ן עצמו אומר²⁷⁷: 'העיקר והיסוד שהכל תלוי בו, לקשר עצמו להצדיק שבדור, ולקבל דבריו על כל אשר יאמר כי הוא זה, דבר קטן ודבר גדול, ולבלי לנטות חס ושלום מדבריו ימין ושמאל'. הרי שצריך לחפש את הצדיק שחי אתנו בדור דווקא.

התשובה לזה היא די עמוקה, ואנסה לתמצת אותה בקיצור.

הקבלה שיש בברסלב בענין זה [קבלה שעברה דרך רבי נתן שקיבל את דעתו של מוהר"ן והבין את דרכו ביתר עומק ושלימות מכל שאר התלמידים], היא שאכן 'צדיק הדור' ביחס לדורות האחרונים ממוהר"ן ואילך הוא לא אחר ממוהר"ן עצמו, וכפי שכותב תלמידו המובהק של רבי נתן – רבי נחמן מטולטשין²⁷⁸:

'והיום למדתי המאמר הקדוש 'העיקר והיסוד שהכל תלוי בו, להתקשר להצדיק שבדור ולקבל דבריו על כל אשר יאמר כי הוא זה, דבר קטן ודבר גדול' וכו'. וכבר

276. כה, א-ב.

277. ליקוטי מוהר"ן קמא קכג.

278. מכתבים שבסוף ספר עלים לתרופה. מכתב זה נכתב כששים שנה לאחר פטירת מוהר"ן.

פרקי

יחידי הדורות²⁸¹

שאלח: שמעתי שיש בברסלב מושג שנקרא 'יחידי הדורות', שעל פיו טוענים שהיו חמשה צדיקים במשך הדורות שבהם תלוי תיקון הבריאה, והם: משה רבינו, רבי שמעון בר יוחאי, האריז"ל, הבעל שם טוב, ורבי נחמן מברסלב. אני לא כל כך מבין בענינים האלו ולא בדיוק ברור לי מה זה אומר, אבל במחילה, זה נשמע לי ממש מוזר, קודם כל מה זה ההשוואה והערבוב האלו בין משה רבינו לבין תנא, ובינם לבין צדיקים בדורות האחרונים. ושנית, מי קבע דבר כזה, היום חסיד ברסלב אומר שהרבי שלו הוא מ'יחידי הדורות', ומחר יאמר לי זאת חסיד אחר על הרבי שלו, ואולי באמת יש שאומרים כך. בקיצור, כל הענין הזה נשמע מאוד מוזר.

הענין הזה שנקרא 'יחידי הדורות' הוא בעיקרו סוד כמוס, ופעם גם בברסלב לא היו מדברים עליו אלא בעלי השגה שידעו את עומק הדברים ועד היכן הדברים מגיעים, אולם בימינו שכל דבר שיש בו בכדי לעורר ענין מתפרסם ויוצא לרשות הרבים, רבים כבר מדברים על כך כפרהסיא, עד שנעשה משל כפי ההמון. ובאמת הדברים דקים ועמוקים ויש לירא מלדבר בהם, אבל מאחר שכבר ממילא ניתן פרסום לדברים, מוטב להבהיר את הדברים במידת האפשר, כפי הקבלה שעברה אצל גדולי תלמידי מוהר"ן²⁸², מאשר להשאיר אותם בערפול וחוסר בהירות.

281. הערה: פרק זה עוסק בעניינים עמוקים, ואף שהשתדלנו לבאר את הדברים בבהירות ככל הניתן, יתכן שאין הדברים שווים לכל נפש.

282. ובעיקר נתפרשו הדברים בספרי רבי אברהם ברבי נחמן ז"ל, בכוכבי אור שיחות וסיפורים אות לח ובסוף חלק שיחות וסיפורים, ובביאור הליקוטים קמא סוף סימן כב ותניינא סימן עא אות לא.

ואינה יכולה להצטרף מרוב דקותה וריבוי הסיגים, אשר עליה נאמר 'ויצאו וראו בפגרי האנשים' וכו', ולכן הבטיחו ה' יתברך [לרבי פרידא] שבכל ניצוצי הנשמות שבשורש רבי פרידא כולם יתוקנו על ידי גלגולים, ולא ישאר אפילו אחד מהם שיאבד חס ושלום, וזה בזכותו, כי אם השורש טוב אז כל ענפיו נתקנים'.

ולמדנו מדברי האריז"ל יסוד גדול, שהמושג 'בני דורו' ביחס לנשמות, לא מתייחס דווקא לאלו שחיים אתו על פני האדמה, אלא כל אותם ניצוצות שיוצאים משורש נשמת הצדיק נקראים 'בני דורו', ויש להם קשר אתו, והצדיק יכול להועיל להם ולהשלים אותם.

ובקשר למוהר"ן, הנה כפי שיתבאר בפרק הבא בענין 'יחידי הדורות', ידוע לנו בבירור שמוהר"ן הוא מסוג הצדיקים המופלאים שזכו לשלימות מיוחדת שרק יחידים בכמה דורות זוכים לה, והוא זכה לגלות דרך של תיקון בעולם שהתחילה בדורו וממשיכה להאיר ביתר שאת ועוז עד ביאת משיח צדקנו, ולכן בודאי לא יפלא כלל לומר שהוא נקרא 'צדיק הדור', במובן זה שהוא נשמה שורשית וכללית שבני דורנו יונקים ממנו ונצרכים לו.

ופשוט הוא שאין בדברים אלו כל סתירה לדברי חז"ל שאמרו יפתח בדורו כשמואל בדורו, ואין לך אלא שופט שבימך וכו', כי אנו מדברים כאן בשני רבדים שונים, חז"ל מדברים על הצורך שבני הדור ישמעו למנהיגי אותו דור ולא ימעטו בערכם באומרם שאינם כמו משה ואהרן, ועל זה אמרו חז"ל אין לך אלא שופט שבימך, ופשוט הוא שגם חסידי ברסלב נשמעים למנהיגי הדור, התלמידי חכמים שבדור החיים עמנו לאורך ימים ושנים, ונשמעים לדבריהם בכל ענין וענין, ככל ציבור היראים והחרדים לדבר ה', אולם כאן אנו מדברים על רובד עמוק יותר, על הקשר הפנימי והעמוק עם הצדיק שממנו יונקת הנשמה ומקבלת סיוע והדרכה בעניינים פנימיים בעבודת ה', וכלפי המובן הזה אין כל הכרח שאותו צדיק יהיה דווקא מאלו שחיים עמנו באותו דור, ויתכן בהחלט שהוא צדיק שנפטר לפני מאתיים שנה אבל ממשיך לזרוח ולהאיר גם בדורנו על כל אותם שהם 'בני דורו' היינו ניצוצות ששייכים לשורש נשמתו, כדברי האריז"ל על רבי פרידא.

באיכות הוא להיפך, שיש ירידת הדורות וכבר לא מתגלים כמעט חידושים ממש, כי כל דין מחודש או סברא חדשה, כבר רמוז במלה או שתיים בגמרא או בראשונים. אולם לגבי חלק הנסתר שבתורה יש מהלך הפוך, שהדברים הולכים ומתגלים יותר במשך הדורות, ולא רק בכמות אלא גם באיכות החידושים, כלשונו שם:

'אמנם בחלק הנסתר שבתורה הקדושה, לא כן הוא, כי עיקר כל התפשטותה וגילוייה וכל תוספת שמתווסף בה והיא מתגדלת תמיד, הנה הוא העיקר לעולם רק בבחינת האיכות, וכל מה שמתווסף בכל דור ועת וזמן היותר אחרון, הוא העיקר לעולם על ידי תוספת מעלה ושבח, והיינו כי הנה הוא מגילויי דאור אין סוף יתברך שמו מה שמוסיף תמיד להתגלות באצילות בכל יום נוסף על היום שעבר, ומזה נמשך התגלות חכמת הנסתר למטה בכל עת וזמן אחרון, הרבה יותר מבזמן הקודם.'

ועיין שם שמאריך לבאר שיש דברים שהיו בתחילה אצל חכמי הזוהר סוד גדול שהיה אסור לגלותם, ולאחר מכן נתגלו האורות יותר באצילות על ידי גילוי האידרות ולכן הותר לדבר עליהם יותר בגלוי, ואחר כך בזמן הרמ"ק והאריז"ל התגלו האורות באצילות עוד יותר, והדברים התפרסמו גם למטה ונכתבו בספרים²⁸⁷, וריבוי התורה שיש לנו היום בחלק הנסתר הוא הרבה יותר ממה שהיה לראשונים, ולא רק בכמות אלא גם באיכות, כי הריבוי שאנו זוכים לו אינו מחמת ירידת וקלקול הדורות, אלא אדרבה, מפני שאנו קרובים יותר לגאולה והאורות באצילות מתפשטים ומתגלים יותר, ומזה נמשך שמתגלה ידיעתו יתברך שמו גם למטה²⁸⁸.

וכאן מביא מוהר"ן, שבכללות, גילוי האורות בפתיחה רבה למעלה שגרמו לחידושים שהתגלו למטה, נעשו על ידי ארבעת הצדיקים הנזכרים, ששמותיהם הקדושים הם: רבי שמעון בר יוחאי, רבי יצחק לוריא, רבי ישראל בעל שם טוב, ורבי נחמן מברסלב, שהם זכו לגלות ולהשיך הארה חדשה ודרך חדשה בעולם.

287. וכעין זה מובא בחיי מוהר"ן (אות תיט): 'יש כמה דברים שהיו בתחילה סוד, ואחר כך אינם סוד, כגון קצת סודות הקבלה שקודם רשב"י והאריז"ל היו אלו הדברים בסוד גדול, ולא היו מדברים מזה כי אם בסוד גדול מאוד, ואחר כך בימי רשב"י והאריז"ל שוב לא היה סוד והתירו לגלות הסוד קצת'.

288. וכתב עוד שם: 'והגם שהאמת הוא שהדורות מתמעטים והולכים, ובפרט אנחנו בדור הזה שהוא כקוף בפני אדם, גם כנגד הדור שלפנינו, ומה גם בימינו אלה שהוא חורבן העולם ממש בכל מילי דמיטב ה' ירחם. אמנם הנה הוא ממש על דרך שהיה בגאולת מצרים וכמו שכתוב 'במורא גדול זה גילוי שכינה', שנגלית השכינה לישראל במצרים בעת הגאולה, וכן על הים ראתה שפחה וכו', הגם שהיו ערומים מן המצוות וכמו שכתוב 'את ערום ועריה'. כן הוא על דרך זה בהדורות האחרונים הללו אשר מדורו של האריז"ל והלאה שהיה במאה הרביעית שהוא שליטת ספירת החסד, ומאז התחיל להתנוצץ בפנימיות העולמות אור התיקון דימות המשיח וכו', והוא מתקרב והולך בכל יום. אמנם הוא רק בפנימיות העולמות, כי אור התיקון הנה הוא נמשך מלמעלה למטה ומפנימי לחיצון, ולכן הגם שהחיצוניות הוא עתה גרוע מאוד ובכל יום מרובה קללתו משל חבירו, אבל הפנימיות הוא הולך ונתקן תמיד, ונמשך התיקון מפנימי לחיצון'.

וכיוצא בזה כתב רבי צדוק מלובלין (פרי צדיק ויחי אות א): 'ושמעתי בשם הרה"ק מפרשיסחא זצ"ל, שאף שהנפשות מתקטנים בכל דור, מכל מקום הנקודה שבלב נטהר בכל דור יותר ויותר'.

אולם נקדים ונאמר שענין זה הוא עמוק ורחב עד מאד, וקשור להרבה יסודות בקבלה, וכדי להרחיב את הדברים כראוי צריך ממש חיבור מיוחד, וכאן במסגרת זו נזכיר בקצרה (ככל הניתן, מבלי לפגוע בהעמדת הדברים בהירות הנצרכת לדברים עמוקים כאלו) את היסודות הנצרכים להבנת הענין עם כמה מקורות, ונלך בהדרגה שלב אחר שלב, ואם תתאזר בסבלנות עד סוף הענין תוכל לקבל תמונה בהירה על הענין, ותן לחכם ויחכם עוד.

יסוד הענין בנוי על שיחה סתומה המופיעה בחיי מוהר"ן²⁸³ בזו הלשון:

'מן רבי שמעון בר יוחאי שהיה חידוש כמפורסם, היה העולם שקט, עד האר"י זכרונו לברכה, היינו שמרבי שמעון בר יוחאי עד האר"י זכרונו לברכה לא נתגלו חדשות כמו שנתגלו על ידי רבי שמעון בר יוחאי, עד שבא האר"י זכרונו לברכה שהיה חידוש כמפורסם, והוא גילה חדשות לגמרי שלא נמצא מי שיגלה חדשות כאלה עד האר"י זכרונו לברכה. ומן האר"י זכרונו לברכה עד הבעל שם טוב זכרונו לברכה, היה גם כן העולם שקט בלי חידוש, עד שבא הבעל שם טוב זכרונו לברכה שהיה חידוש נפלא, וגילה חדשות. ומן הבעל שם טוב זכרונו לברכה עד עתה היה גם כן העולם שקט בלי חידוש כזה, והיה העולם מתנהג רק על פי ההתגלות שגילה הבעל שם טוב זכרונו לברכה עד הנה, עד שבאתי אנכי. ועתה אני מתחיל לגלות חדשות נפלאות לגמרי שעדיין לא נתגלו על ידי שום נבוא' וכו'.

למדנו מדבריו שיש בחינה של גילויים בתורה שנקראים 'חידוש', ובחינה זו היתה בעולם עד כה ארבע פעמים (מלבד עצם הורדת התורה לארץ על ידי משה רבינו שהיא כמובן החידוש הגדול ביותר ושורש כל החידושים של אחר כך), פעם אחת אצל רבי שמעון בר יוחאי, פעם שניה אצל האריז"ל, פעם שלישית אצל הבעל שם טוב, ופעם רביעית אצל מוהר"ן מברסלב. וממנו ועד משיח לא יהיו עוד חדשות²⁸⁴, שכן מוהר"ן זכה להמשיך את דרך התיקון עד ביאת משיח צדקני²⁸⁵.

וכדי להבין מעט את שורש הדבר, מה זה בכלל נקרא 'חידוש', ראוי להקדים יסוד גדול שכתב בעל הלשם²⁸⁶ שאינו ידוע כל כך לאלו שאינם עוסקים בפנימיות התורה, והוא שיש חילוק גדול בין האופן שבו מתגלה תורת הנגלה לאופן שבו מתגלה תורת הנסתר, כי באמת התורה בכל חלקיה הולכת ומתגלה בעולם יותר ויותר, ובכל דור ודור מתגלה התורה יותר, אולם בחלק הנגלה החידוש והתוספת הוא רק בכמות ולא באיכות, והיינו שמאחר שנתמעטו הלבבות, אנו צריכים בכל דור לפירושים וביאורים והרחבת דברים כדי להבין את דברי הראשונים, ונמצא שהתוספת והחידוש היא בכמות, אבל

283. אות רעט.

284. השמטות לחיי מוהר"ן; חלוקי הנחל לרבי יצחק ברייטער ז"ל, יסוד שביעי אות טז.

285. כוכבי אור סוף חלק סיפורים נפלאים.

286. חלק הביאורים ח"א שער א' ענף ה' אות ז'.

הדברים הללו הם ממש חדשים בשבילי, מעולם לא שמעתי על כך שבחלק הנסתר של התורה מתגלים דברים חדשים ממש שלא יכלו להתגלות עד כה. האם יש לנו עוד מקורות על כך שצריכים להתגלות בעולם גילויים חדשים שלא נתגלו בזמנים קודמים, מלבד המקורות שהבאת מהחיי מוהר"ן והלשם?

אכן כן, רבי אברהם ברבי נחמן ז"ל בכמה מקומות בספריו²⁸⁹ העמיק הרבה בענין זה, והביא מה שכתב בזה האריז"ל²⁹⁰, שבדבריו מתבאר שישנם גילויים גבוהים מאד שצריכים להתגלות במשך הדורות, וכן מבואר בדבריו מהו המקור לאותם גילויים ובאיזה דרך הם מתגלים, ובזה תקבל את התשובה לשאלתך כיצד משה רבינו נכנס כאן לענין. וזה לשון האריז"ל:

'דע, כי בכל דור בא משה בסוד עיבור וכו', וקודם שחטאו ישראל, היה משה בתכלית השלמות, והיה משיג שער ה'ן של חמשים שערי בינה הגדול מכולם, וכשחטאו ישראל נעלם ממנו.

וזהו שאמר הכתוב [לאחר חטא העגל שנעשה על ידי הערב רב]: 'לך רד, כי שחת וכו', רצה לומר רד ממנין ל"ך [חמישים], וזהו שאמרו רז"ל (נדרים לח, א) 'חמישים שערי בינה נבראו בעולם, וניתנו למשה חסר אחד', פירוש, מעיקרא כולם נתנו לו, ואחד חיסרו לו אחר כך [לאחר חטא העגל], וזהו שנאמר 'ותחסרהו מעט מאלהים', פירוש, מעיקרו שלם היה, אלא שאחר כך חסרהו היותר מעט מאלהים, שהוא אות אחת. או פירוש, שחסרו הרבה, ולא נשאר לו אלא מ"ט, כמו שדרשו רז"ל אל תקרי מעט אלא מ"ט, והמ"ט הן מעט מזעיר בערך שער ה'ן הגדול מכולם. ולהיות שכוונת משה רבינו ע"ה היה לטובה, לא מנע ה' יתברך ממנו הטוב, ובעת אסיפת רוחו, ויעל משה מערכות מואב אל הר נבו, נ' בו, ונכנס ה'ן בשמו, ונעשה נשמה, וידוע כי נשמה הוא בינה.

והנה כמה תפילות התפלל משה שלא יבוא בעיבור כל דור, ולא נענה. וזהו שנאמר 'ויתעבר ה' בי למענכם', שאני בא בעיבור כל דור למענכם, כי אתם גורמים לי. והיה מדבר עם ערב רב או מדבר עם ישראל, ופירוש למענכם, לתקן אתכם וכו'. 'ולא שמע אלי', שלא נתקבלה תפילתי.

ומבואר עוד בדברי האריז"ל שם שכאשר משה רבינו חוזר בעיבור במשך הדורות הוא צריך להשיג חמש מדרגות. ושורש ענין זה הוא בפרשת 'הנה ישכיל עבדי' (ישעיה

289. כוכבי אור שיחות וסיפורים אות לח ובסוף חלק שיחות וסיפורים, ביאור הליקוטים קמא סוף סימן כב ותניינא סימן עא אות לא.

290. ספר הליקוטים וליקוטי תורה פרשת ואתחנן; מובא גם בשל"ה ואתחנן תורה אור ג.

נב-נג), שפירשה חז"ל על מלך המשיח (סנהדרין צח, ב; תנחומא תולדות יד), ומבאר האריז"ל שהכוונה לנשמת משה שתתגלה לבסוף במלך המשיח²⁹¹, ופרשה זו מדברת על מה שיעבור עליו כאשר יחזור בעיבור במשך הדורות. ותחילת פרשה זו היא בפסוק 'הנה ישכיל עבדי ירום ונשא וגבה מאד', ומבאר האריז"ל (שם):

'ואמר הנה ישכיל עבדי, כי המעלות יהיו בהדרגה, בתחילה 'ישכיל', ואחר כך 'ירום', ואחר כך 'ונשא', ואחר כך 'וגבה', ואחר כך 'מאד' אותיות אד"ם, כי יהיה כמו אדם הראשון קודם חטאו, ואז יתוקן הכל, וסוף מעשה תחילת מחשבה, וזהו המדרגה יותר עליונה'.

מבואר בדבריו שמשה רבינו עצמו צריך לחזור לעולם בדרך של 'עיבור' בצדיקים אחרים כדי להשיג כאן בעולם הזה כמה מדרגות שנרמזו בפסוק 'הנה ישכיל עבדי', ובפשטות הכוונה על המדרגות שנסתלקו ממנו בזמן חטא העגל שאז ירד משער החמישים (ואף שמבואר בדברי האריז"ל שקיבל מדרגה זו לאחר פטירתו, מכל מקום בחייו לא חזר להשיגה, והוא צריך לחזור לעולם ולהתעבר בנשמה בגוף כדי לחזור ולהשיג מדרגה זו כאן בעולם הזה).

וזכינו להבין מכאן שנשמת משה רבינו צריכה לחזור לעולם בעיבור, היינו שהיא מתלבשת ומשתתפת בכמה מחכמי ישראל, בכדי להגיע כאן בעולם הזה להשגות גבוהות מאד משער החמישים שבבינה, שהם השגות נוראות ומפלאות ביותר. ויש

291. זה לשונו שם: 'וזה סוד מה שאמר הכתוב 'הנה ישכיל עבדי' וכו', והוא משה רבינו ע"ה, והוא משיח, כי שיל"ה בגימטריא משה, ודרשו רז"ל (במדבר רבה יא, ב) כגואל ראשון כן גואל אחרון, וזהו סוד הדור שהולך הוא הדור שבא'.

ושורש ענין זה שמשה הוא משיח, מבואר בזה פרשת בראשית (כה, ב; כז, ב). וכתב רבי יצחק אייזיק חבר ז"ל (בית עולמים דף קמא, א): 'וידוע כי משה רבינו ע"ה נשמתו יאיר במשיח, כמו שנאמר עד כי יבוא שיל"ה זה משה, יב"א שיל"ה גימטריא משיח כמו שכתבו המקובלים'. ובביאורי אגדות אפיקי ים (סנהדרין צח, ב) כתב: 'והוא נשמת משה רבינו ע"ה, כידוע שהוא יהיה מתלבש ומאיר בנשמת משיח, כמו שאמרו בתקונים מ'ה ש'היה ה'וא שיהיה וכו' [ראשי תיבות משה]'. ובלשם שבו ואחלמה (הדע"ה ח"ב דרוש ד ענף כג סימן א): 'משיח וכו' שהוא יהיה משה עצמו, וכמו שנאמר 'מה שהיה הוא שיהיה', שראשי תיבות משה, ויתלבש במשיח בן דוד ויתעלה עוד יותר ממה שהיה בראשונה, ויתוקן הכל על ידו'. וברע"א מהימנא (כי תצא רעה, א) מבואר שמשה רבינו הוא הנותן את הכח למשיחים (משיח בן יוסף ומשיח בן דוד) לגאול את ישראל, כמו שאמרו שם בני החבורה לרע"א מהימנא: 'ובגינן יתפרקון ישראל ויחזרו לאתרייהו, ולית חילא למשיחין למפרק לישראל בר מנך'.

וראה עוד באור החיים (בראשית מט, יא) שכתב: 'ולא יקשה בעיניך שאנו מחלקים דברי הכתוב, חלק בימי משה וחלק בימי המשיח, כי הלא ידעת דברי זוהר הקדוש (שמות ק) כי משה הוא הגואל אשר גאל את אבותינו הוא יגאל אותנו וישיב בנים לגבולם, דכתיב (קהלת א, ט) מ'ה ש'היה ה'וא שיהיה, ראשי תיבות 'משה', ולא יקשה בעיניך דבר זה באומרו הלא מלך המשיח משבט יהודה מזרעו של דוד המלך ע"ה, ויש אומרים שרוד עצמו מלך המשיח דכתיב (יחזקאל לו, כד) 'ועבדי דוד מלך עליהם', כמשמעו, ואם כן היאך אנו אומרים שהוא משה, הבא משבט לוי.

יש לך לדעת כי בחינת נשמת משה ע"ה היא כלולה מ"ב שבטי ישראל, כי כל ה'ס' ריבוא היו ענפים ע"ה, וענף שבטו של דוד במשה הוא, ולזה תמצאנו בארץ מדבר שהיה מלך וכהן ולוי ונביא וחכם וגבור, שהיה כולל כל הענפים שבקדושה, ולעתיד לבא תתגלה בעולם שורש המלכות שבמשה, שהוא עצמו מלך המשיח והוא דוד, והוא ינון ושילה'.

וכן עמד על הבחנה זו הבן איש חי בספרו עוד יוסף חי (פרשת האזינו), וכתב שמלבד הענין שמצאנו שניצוצות מנשמת משה רבינו מתעברים בתלמידי חכמים שבכל דור, ישנם שזוכים שיכנס בהם חלק גדול מנשמת משה רבינו בעיבור או בגלגול, ואף שלא שייך שאדם אחד יזכה לעיבור נשמת משה בשלימות, מכל מקום ישנם הזוכים לחלקים גדולים מנשמת משה שתעבר בהם, ואחד מהם היה רבי שמעון בר יוחאי.

ובזה ביאר הבן איש חי מה שאמר רשב"י על עצמו באידרא רבה²⁹⁵ שהוא זוכה עכשיו לדעת דבר שמושה רבינו לא ידע, והוא תמוה שהרי לא קם כמשה, וביאר הבן חי שאמנם לא יתכן שמישהו יגיע מכח עצמו להשגה יותר ממה שהשיג משה, אולם כאן נשמת משה עצמה היא שהתעברה ברשב"י בכדי להשיג השגה זו. והוא כדברי הכוכבי אור שהעתקנו לעיל²⁹⁶.

295. נשא קלב, ב. וזה לשונו שם: 'אסהדנא עלי שמיא עלאין דעלאין, וארעא קדישא עלאה דעלאה, דאנא חמי השתא, מה דלא חמא בר נש מיומא דסליק משה זמנא תנינא לטורא דסיני, דאנא חמינא אנפאי נהירין, כנהורא דשמשא תקיפא, דזמין למיפק באסותא לעלמא, דכתיב (מלאכי ג, כ) 'זורחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה'. ועוד, דאנא ידענא דאנפאי נהירין, ומשה לא ידע ולא אסתכל'.

296. ראוי לציין שדברי רשב"י באידרא רבה הללו שאמר על עצמו שהשיג מה שלא ראה אדם מיום שעלה משה להר בלחות שניות, וכן שהשיג עתה דבר שלא השיג משה, עוררו רעש גדול בעולם, עד שהיעב"ץ בספרו מטפחת ספרים (ספר פולמוסי שחוכנו ביקורת על ספר הזוהר, ונסיון להוכיח שאינו לרשב"י, דעה שכבר נדחתה על ידי כל גדולי המקובלים) כתב על כך דברים חריפים וז"ל: אהה, מה אומה, היתכן להאמין זה כפשוטו? שלא זכו לכך לא יהושע בן נון, לא אלעזר הכהן, לא פנחס בנו, ולא אחיה השילוני, ולא שמואל הנביא (שהושיהו למשה ואהרן), ולא דוד המלך ע"ה משיח אלקי יעקב, ולא אליהו שעלה למרום ברכב וסוסי אש, ולא אלישע תלמידו שהיה לו פי שנים ברוחו, ולא ישעיה הנביא שראה המרכבה בארץ ישראל, ולא יחזקאל שנפתחו לו השמים וראה מראות אלקים, ובכלל כל הנביאים הגדולים שעל ידיהם נעשו נפלאות גדולות ונוראות בפומבי, ולא נעשה להם יקר וגדולה שנעשה לאחרון שבתנאים וכו'? באמת נראית הפלגת גוזמא, ולא אוכל להכריח נפשי שתאמין שלא זכו אפילו גדולי בית שמאי ובית הלל שתלמידיהם היו ראויים שתשרה עליהם שכינה כמשה רבינו, ויונתן בן עוזיאל, ורבי חנינא בן דוסא ורבי יוחנן בן זכאי ותלמידיו, ורבי עקיבא וחבריו הרוגי מלכות, נוקשה להאמין שכל אלו לא זכו לכל הכבוד שזכה רבי שמעון, אף אם היה תנא והיה לו צער מערה. עכ"ל.

אכן גדולי המקובלים שמאמינים שחיבור הזוהר הוא מרשב"י, ומאמינים לדברי רשב"י שמעיד על עצמו בפירושו, פירשו את מאמר האידרא כפשוטו, שרשב"י אכן זכה למעלה מסוימת שלא זכה לה אדם מזמן שעלה משה רבינו להר בלחות שניות, וכן זכה לדבר מסויים שלא זכה לו משה רבינו, אלא שמה שזכה לזה אינו מכח עצמו אלא מכח נשמת משה רבינו שהתעברה בו, וכמו שנביא להלן עוד מקורות לזה. ומה שהקשה היעב"ץ מנביאים וכו' שודאי השיגו בנבואה השגה גדולה יותר מרשב"י שלא היתה בזמנו נבואה, ודאי הוא שמדרגת השגת הנביאים בנבואה היתה גדולה יותר, אולם יש בחינה השגה בדרך החכמה שבה אפשר להגיע למדרגות גבוהות יותר, כמו שביאר באורך בספר התניא (אגרת הקודש יט), וכן כתב רבי צדוק הכהן מלובלין (מחשבות הרוח יב): 'כידוע מהאריז"ל בשער הנבואה בנבואת משה רבינו עליו השלום מאיזה מקום היה, והוא גילה רזי עולמות העליונים יותר, ולא שמושה רבינו עליו השלום לא היה משיג מה שהוא השיג, דברוח הקודש ודאי היה משיג ונגלה לו כל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש, וזהו השגת תורה שבעל פה שמצד החכמה ובית הלל, אבל בנבואה מה שה' יתברך הראה וגילה לו כדרך השגת הנביאים זה לא נגלה לו רק כפי מדרגתו'. וכן חזר על דבריו בספרו רסיסי לילה אות נ, וראה עוד רעיא מהימנא משפטים קטז, ב וביהל אור שם בענין 'חכם עדיף מנביא'.

סדר של השגות ומדרגות שמושה רבינו ישיג כאן בעולם כשיבא בעיבור באותם צדיקים מיוחדים, והם נקראים: 'שכיל', 'ירום', 'ונשא', וגבה', עד שיזכה להשיג את המדרגה שנקראת 'מאד' שהיא המדרגה העליונה ביותר, ובודאי מדרגה זו תתגלה רק כשיבא עם מלך המשיח בעצמו.

וכתב על כך רבי אברהם ברבי נחמן בספרו כוכבי אור (בהקדמה לחלק חכמה ובינה):

'מודעת זאת בכל הארץ, כי אמנם לא קם נביא עוד בישראל כמשה (דברים לד), אבל הוא בעצמו עוד יקום לגאלנו גם מהגלות הזה, כי משיח דא משה, ומה שהיה הוא בעצמו שיהיה ביתר שאת ויתר עוז, כי בא יבא ברנה גם בשער החמישים, וישיג אותו בשלימות עצום ונושב עד שלא ירד עוד מאתו (כי אף על גב שגם בעת מתן תורה השיג אותו, בסוד 'ומשה עלה אל האלהים', אבל תיכף בסוף הארבעים ירד מאתו, כמרומו בפסוק 'לך רד כי שחת עמך', ולא השיגו עוד כל ימי חייו), כי לעולמי עד ולנצח נצחים יעלה ויתענג בו במדרגה אחר מדרגה עד אין חקר'.

וכתב עוד²⁹²:

'בירידתנו לזה הגלות האחרון בחורבן בית שני דחמיר לך, להשתקע בשער הנו"ן ושבר הים דסטרא אחרא יותר ויותר, הקדים ה' יתברך רפואה למכה, שנתעורר רבי עקיבא בערך עשרה שנים קודם החורבן ללמוד וללמד, עד שהיה ראוי שתינתן התורה על ידו (מנחות כט, ב), עד שנתייחד בו אחר כך תלמידו רבי שמעון בר יוחאי שנמצא בו פי שנים ברוחו²⁹³. כי הוא שניתן לו רשות להוציא על פני תבל תורה שבנסתר שהיא מצד שער הנו"ן דקדושה, כי היה בו מנשמת משה, ועתה עלה יותר והתפאר באידרא (אידרא רבה נשא קלב, ב) 'ומשה לא ידע וכו' ואנא ידענא'.

ואף על פי שמרוב קלקולי הדורות נסתתרה אחר כך תורתו בעצמה כמה מאות שנים, אבל בכל זאת גמר ה' יתברך להוציאה שנית מתערה והסתרתה, עד שבאה וירדה אחר כך נשמתו [של משה רבינו] ברבינו האריז"ל להתחיל ולגלות יותר תורה שבנסתר'.

והנה מובן מאליו שנשמות אלו שזכו לעיבור נשמת משה בבחינה זו שעל ידי עיבורו בהם נתעלה להשגה גבוהה זו של שער החמישים, אינם ככל התלמידי חכמים שזוכים לניצוץ מנשמת משה, שבכל דור יש הזוכים לזה²⁹⁴, אלא הם בני עלייה יחידים ומיוחדים שבכל הדורות המופלגים במעלה מאד, שזכו על ידי רוב עמלם ועל ידי מעלת נשמתם להיות כלי קיבול לחלק גדול מנשמת משה שהתעברה בהם ועל ידה זכו להשגה מופלגת זו מבחינת שער החמישים שבכינה, ואותם שזכו לזה הם כמה יחידים ומיוחדים שבכל הדורות.

292. כוכבי אור שיחות וסיפורים אות לח.

293. עיין ליקוטי מוהר"ן טו, א: דע, שאפשר שיהיה התלמיד גדול מהרב. דהיינו שיהיה לו פי שנים כרבו. ואף על פי כן, הכל יהיה בכחו של רבו'.

294. כמבואר בתיקוני זוהר קלא, א, ובמקורות רבים בספרי המקובלים.

ואכן, יש לזה מקורות רבים שהרשב"י והאריז"ל זכו לעיבור נשמת משה, ומכח זה זכו למה שזכו. ואין כאן המקום להרחיב בכל המקורות, ונצטט רק כמה מהם.

רבי אברהם גלאנטי בספרו זהרי חמה על הזוהר (רעיא מהימנא משפטים קיד, א) כתב:

'ושמעתי משם חכמי דרעא שמשה רבינו נתגלגל כרבי שמעון ולכן היה רבי שמעון משבח עצמו באדרא רבא (נשא קלב, ב) ואמר 'דאנא חמי השתא מה דלא חמא בר נש מיומא דסליק משה זמנא תניינא לטורא דסיני, ואנא ידענא דאנפאי נהירין וכו', ומשה לא ידע', כי דבר של תימא הוא, אמנם על פי מה ששמענו בשם חכמי דרעא יובן וידוקדק גם כן אומרו 'דאנא חמי השתא' וגו', פירוש שעתה בגלגול זה שנתגלגלתי, השגתי בידיעת קירון הפנים מה שלא השגתי בימים הראשונים בקרני ההוד, שאז נאמר (שמות לד, כט) 'ומשה לא ידע כי קרן עור פניו', וזהו שאמר 'ואנא חמי השתא', באופן שהוא הוא'.

וכן כתב בספר קול ברמה²⁹⁷ על לשון האידרא רבה 'ומשה לא ידע': 'מלת 'לא ידע' קשיא. ואולי שבחינת תיקון האדרא לא היה אז בימי משה מצד הזמן, ובא ניצוץ משה בגלגול רשב"י כנודע, ואז באותו זמן נתקן מה שנתקן. והביאו דבריו ברוח דוד וביין הרקח על האדרא רבה שם.

והרמ"ק בספרו אור יקר²⁹⁸ כתב על גילוייו של הרשב"י:

'שהוא נמנע בחוק בן אדם לגלות סודות נפלאים כאלו, אם לא מי שעמד בסוד ה', מבחר האדם [משה רבינו] וכו', כי על ידי נשמת משה רבינו ע"ה המאירה ומשפעת בנשמת רבי שמעון ע"ה, היה הוא מגלה דברים אלו'.

ובהמשך דברים האריך לבאר שנשמת משה מתנוצצת בכל תלמיד חכם שעוסק בתורה ומחדש חידושים, ואי אפשר לחדש דבר מה בתורה בלי התנוצצות נשמת משה, אולם רבי שמעון זכה מעבר לזה, שממש תתעבר בו עצם נשמת משה, וזה לשונו:

'אמנם, נתוסף עתה רבי שמעון שסודות נפלאים כאלו מתגלים על ידו, שממש נתעבר ונתגלה עצם נשמת משה רבינו ע"ה בנשמתו ובנשמת כל האברים ובנשמת כל הצדיקים, כדי שיהיו יכולים לגלות סודות עמוקים, ולזה נקרא 'ספר הזוהר', להיות אורו בסוד אור הדעת מדרגת משה רבינו ע"ה, ואי אפשר לשום נברא לשאוב משם אלא על ידי נשמת משה רבינו ע"ה שאליה נפתחים מעיינות חכמה והוא שואב אותם ומשפיעם דרך הצינורות על ידי הנשמה הזאת נשמת הרשב"י ע"ה'.

וכמו כן הענין שאמרו המקובלים על רשב"י שהשיג מה שלא השיג משה רבינו, ודאי אין הכוונה אלא על השגה במדרגת החכמה (וגם את זה השיג מכח עיבור נשמת משה), אבל כנבואה לא קם כמשה בדורו כפשוטו, והוא מעיקרי האמונה ואין לטעות בזה. וראה מה שהאריך בזה הגר"מ מורגנשטרן שליט"א (ים החכמה תשע"ב בענין מנין חושי התכלת עמוד קמ).

297. למהר"י צמח, תלמידו של רבי שמואל ויטאל, דף נה, א.

298. על תיקוני זוהר ח"א עמוד פט.

ובעמק המלך²⁹⁹ כתב:

'וזהו באמת אורו של משה ונבואתו, שצפה באור שבעת הימים, הוא אור המלבוש שהולך מסוף העולם ועד סופו, ואחר כך נתקפל חציו בחציו, והרושם נשאר ועל ידי הרושם הזה מתגלה האור המלבוש למשה רבינו ע"ה, ולמורי ורבי האר"י זלה"ה, ולמשיח ה' צבאו"ת, שנאמר עליו (ישעיה יא, ג-ד) 'והריחו בירתא ה', 'ונאמר 'ברוח שפתיו ימית רשע'.

וגם אל זה זכה רבי שמעון בר יוחאי ע"ה, שהיה ניצוץ משה רבינו ע"ה, לכן קראו בזוהר 'בוצינא קדישא', ניצוץ קדוש ממה רבינו ע"ה שנשמתו קדושה מקודש הקדשים וכו'. ולהיות שרבי שמעון בן יוחאי היה ניצוץ משה רבינו ע"ה, לכן בא אליו הרעיא מהימנא ולמד עמו, וגילה לו סודות, ועשה ספר 'רעיא מהימנא', שפירושו משה רבינו, שנקרא רועה נאמן, ועשאו על תרי"ג מצוות³⁰⁰. עכ"ל.

והרמח"ל בספרו אדיר במרום³⁰¹ כתב:

'והנה בהיות השכינה בגלות בתחילה, כבר אמרנו שלא היתה אלא בסוד הכלים ולא בא לה אור מן הפנימיות כלל, עד שבא רבי שמעון בן יוחאי זלה"ה, וזה מפני שהוא ניצוץ ממה רבינו ע"ה. ובאמת משה הוא הראשון והיותר עיקרי, שנאמר בו (משלי ל, ד) 'מה שמו ומה שם בנו', בסוד החוט שפירשנו למעלה, שהוא מתלבש בנשמת משה, ועל ידו מתלבש אחר כך בכל שאר מישראל שמתלבש בו. ועל כן רבי שמעון בן יוחאי הוא שהיה משורשו, יכול אז, יען כי כבר הגיע גם כן זמן מוכן לזה, להמשיך סוד החוט הזה אל הכלים של הנוקבא'.

כמו כן הדברים מפורשים לגבי האריז"ל, כי הנה כבר הזכרנו בשיחה הקודמת את דברי רבי חיים ויטאל בהקדמות לשער ההקדמות שמזכיר כמה פעמים שמזמן רבי שמעון בר יוחאי ועד האריז"ל לא היה כמוהו.

ולכאורה יפלא, שהרי היו בינתיים דורות של תנאים ואמוראים וגאונים וראשונים, וכידוע ישנה ירידת הדורות, וכיצד יתכן להשוות את גדולת האריז"ל לערך גדולת דורותיו של הרשב"י, דורות של תנאים ואמוראים. ואכן המהרח"ו עמד על גם על כך בתוך דבריו וכתב:

'וזכור נא מאמר רשב"י עצמו באדרא רבא בפרשת נשא דף קלב, ב וז"ל: אמר רשב"י, כלהו בוצינין חברייא דאתיין בהאי עזקא קדישא, אסהדנא עלי שמיא עילאה דעילאין וארעא קדישא עילאה דעילאין דאנא תמי השתא מה דלא חמא בר נש מיומא

299. יג, מו.

300. וראה עוד בספר כחו דרשב"י לריא"ז מרגליות, עמוד טז ואילך, שהאריך בהשוואות רבות שמצאנו בין משה רבינו לרשב"י.

301. תחילת הספר מאמר 'תניא אמר רבי שמעון'.

דסליק משה זמנא תניניא לטורא דסיני וכו', ועוד דאנא ידע דאנפי נהירין ומשה לא ידע כי קרן עור פניו וכו'.

ואל יפלא האדם מזה, כי עם היות שרשב"י אחרון שבתנאים זכה למעלה כזו, כי דברים אלו כבשונו של עולם אין רשות בפה לפרש עניינם הכמוס והחתום אצלינו. ועל דרך זה אל תתפלא ממה שנספר בסוף הקדמה זאת מענין החכם הקדוש הנגלה אלינו בזמננו ובדורינו זה [האריז"ל] ולא אוכל לפרש, ואם תרצה תבין מה שכתב בספר התיקונים על דור הולך ודור בא דא משה רעיא מהימנא, וכנזכר בתיקון סט דף קי, א: אמר רבי שמעון, חברייא, בודאי קודשא בריך הוא אסתכם עמנא עילאין ותתאין למהוי בהאי חבורא, זכאה דרא דהאי אתגלייא ביה, דעתיד כוליה האי לאתחדשא על ידי דמשה בדרא בתראה, לקיימא קרא מ"ה שהי"ה הוא שיהיה, ואתפשטותיה הוא בכל דרא ודרא, בכל צדיק וחכם דמתעסק באורייתא עד מניינא דס' רבוא וכו'. והדברים סתומים וחתומין.

והנה אם כי רבי חיים ויטאל ז"ל סתם הדברים, מכל מקום נתן לנו כאן רמזים ברורים על ההשואה בין רשב"י לאריז"ל, שכשם שרשב"י שהיה אחרון שבתנאים זכה למעלה מופלגת שלא זכו לה אחרים, כן זכה האריז"ל שהיה בדורות האחרונים למעלה מופלגת שלא זכו לה הראשונים, ושורש הענין הוא על פי מה שמביא מהתיקוני זוהר שעתידיה חכמת הקבלה להתחדש בדרא בתראה על ידי משה רבינו, היינו על ידי התפשטות משה רבינו באיזה חכם גדול בדרא בתראה. והרמז כאן ברור מאוד שאותו חכם שזכה לזה הוא רבינו האריז"ל.

וכן כתב הבן איש חי בספרו עוד יוסף חי (פרשת האזינו), שלאחר שביאר את סוד הדבר שאמר רשב"י שזכה למה שלא זכה משה רבינו, שלא זכה לזה בכח עצמו אלא בכח התפשטות נשמת משה בו, כתב עוד שאפשר שזו גם כוונת רבי חיים ויטאל אלא שסתם והעלים הדברים.

ובמקום אחר אנו מוצאים רמזים מפורשים יותר על כך, ראה בספר הגלגולים (פרק ד) ובשבחי האר"י מכתב יד מהרח"ו בהוצאת אהבת שלום:

'שהיה בצפת איש אחד בשכונתו (של האר"י) שהיה מכחיש בכל מה שאמר, עד שאמר לו מורי פעם אחת: עדיין אתה מכחישני וחולק עימי, אם הייתי רוצה הייתי עושה שהארץ תבלע אותך אלא שאין כוונתי להזיק שום אדם. ושאלתי אותו מי הוא זה שעושה כן, והפצתי בו מאד ואמר לי מורי כי אותו אדם הוא גלגול קרח, ובא עתה בזמנו שהוא גלגול משה לשמוע ממנו כדי לתקן את עצמו, אבל אינו רוצה ועדיין מחזיק במחלוקת כאשר בראשונה.'

ובשבחי האר"י וכן בעמק המלך הקדמה שלישיית פרק ג מובא:

'ולפעמים הלך עם החברים לכפר מירון, והיה מושיב אותם על המקום אשר שם גילה להם הרשב"י ע"ה האדרא רבא, והיה אומר: בכאן ישב רבי אלעזר, ובכאן ישב

רבי אבא, בכאן ישב רבי יהודא וכן כולם, והושיב כל אחד ואחד במקומו הראוי לו כפי נשמתו. והוא עצמו ישב במקום רבי שמעון, ורבי חיים במקום רבי אלעזר, ורבי יונתן במקום רבי אבא, ורבי גדליה במקום רבי יהודה, ורבי יוסף מערבי במקום רבי יוסי, ורבי יצחק כהן אשכנזי במקום רבי יצחק, וכן כולם. והיה אומר היום האירה נשמת תנא פלוני בנשמתך, והיה אומר שהיה רואה שהאש מלהטת סביבות החברים, אלא שאין ניתן רשות לעיניכם לראות אלא לו לבדו.

ומבואר שהאריז"ל וחבורתו היו כדוגמת הרשב"י וחבורתו, והאריז"ל עצמו היה משורש נשמת הרשב"י.

ובעמק המלך בכמה מקומות כתב על כך דברים מפורשים, כגון בשער יג פרק נ: 'אמרנו בפרקים הקודמים שניצוץ רשב"י הוא ניצוץ משה רבינו ע"ה, ובא לזכות הדור, ולהחיות שארית בארץ לדורות הבאים, על ידי אור ספר הזוהר, שהיה סתום וחתום עד בא אדונינו מורנו ורבנו קודש קדשים האר"י זלה"ה, וגילהו לתלמידיו ע"ה, מאחר שגם הוא ניצוץ משה רבינו ע"ה.'

ובשער יד פרק י:

'אשרי העם שככה לו, גימטריא משה, רזא דרעיא מהימנא, ניצוץ שלו במורנו ורבנו קודש קדשים האר"י זלה"ה, שהאיר עינינו ברוי התורה מן עולם התוהו, ואלמלא הוא לא בא, לא זכינו לאור התורה מעולם. כי אי אפשר להשיג השכלים הנבדלים רזי התורה בשלימות כי אם על ידי ניצוץ משה רבינו ע"ה וכו', ואלמלא האר"י ז"ל שהאיר עינינו בסודותיו, לא היה בנבראים מעלה ומטה, ששיגו סוד העולמות האלה.'

אני מביין ממה שהסברת עד עכשיו שישנם השגות גבוהות מאד שצריכות להתגלות בעולם על ידי צדיקים מיוחדים שזכו לעיבור נשמת משה. אבל אולי תואיל להסביר לי יותר מהו התוכן הפנימי של סוד ה'חידוש' שזכו לגלות בעולם אותם יחידי הדורות, ומה כל כך מיוחד בגילויים האלו, והלא היו הרבה גדולי עולם שהעמידו את התורה בעם ישראל, וגם גילו דרכים חדשות בלימוד התורה ועבודת ה', ומה המיוחד דווקא בגילויים של אותם ארבעה שהזכרת?

אין ספק שהיו במשך הדורות גדולי עולם רבים שהעמידו את התורה בעם ישראל, וגם חידשו חידושים בדרכי הלימוד ובדרכי עבודת ה', אולם הנושא שנקרא 'יחידי הדורות' שהם בבחינת 'חידוש' הוא אחר לגמרי.

וכדי להבין את הענין נקדים הקדמה שנצרכת מאד להבנת הענין, ויש הרבה מה להרחיב בה אבל נבאר את הדברים בקיצור נמרץ.

מצאנו שלעתיד לבא עתידה להתגלות 'תורה חדשה', כמו שאמרו חז"ל³⁰²: 'אמר הקדוש ברוך הוא תורה חדשה מאתי תצא, חידוש תורה מאתי תצא'. ובתנא דבי אליהו³⁰³ נאמר שלעתיד לבא 'הקדוש ברוך הוא יושב ודורש תורה חדשה שעתידי ליתן על ידי משיח'. וכתב הגר"א³⁰⁴ 'שאיין דבר חדש עתה אלא להבין הישנות וכמו שאמרו בכמה מקומות מלין חדתיין עתיקין, ולעתיד לבא תורה חדשה מאתו תצא, יין המשומר בענביו'.

וביאר השל"ה³⁰⁵ שאין ענין התורה החדשה שהתורה תתחלף חס ושלום, אלא הכוונה שיתגלו סודות התורה שלא נודעו עד הנה באופן שהתורה תתפרש בדרך רוחנית עליונה יותר, אבל לא תהיה שום סתירה בין התורה החדשה לישנה, אלא התורה החדשה תגלה את פנימיות התורה הישנה³⁰⁶.

ועוד כתב³⁰⁷: 'ואז תורה חדשה תצא מאתו, כלומר שתהיה תורת ה' תמימה מגולה לנו באור חדש הגנוז, סוד סתרי תורה'.

וסוד התורה החדשה הזו היא בחינת תורתו של משיח שהוא מגלה את התורה החדשה הזו כמבואר בתנא דבי אליהו הנ"ל, ועל זה אמרו חז"ל³⁰⁸ 'תורה שאדם למד בעולם הזה, הבל היא לפני תורתו של משיח'³⁰⁹.

אמנם, אף שחידוש התורה בשלימות מתגלה רק לעתיד לבא, ועתה אין לנו אלא להבין את הישנות, מכל מקום חז"ל מגלים לנו שכבר כאן בעולם הזה יש לנו הארה מרוחו של משיח, וכבר בבריאת העולם נאמר 'ורוח אלהים מרחפת על פני המים', ודרשו חז"ל³¹⁰ 'זה רוחו של משיח דכתיב ונחה עליו רוח ה'.

302. ויקרא רבה יג, ג.

303. זוטא פרק כ.

304. על תיקוני זוהר תיקון כא.

305. שער האותיות אות א' אמת ואמונה.

306. זה לשונו: 'כי נודע, כמו שנתגשם האדם כן נתגשמה התורה, כי אילו היה האדם נשאר בכתנות אור בגן עדן, היתה התורה מובנת בענין יותר רוחני, כמו שכתב הפרדס בשער הנשמה, כי איך שייך לא תחרוש בשור וחמור וכי צריך חרישה בגן עדן, וכיוצא בזה הרבה, אלא שהיה מוכן בענין רוחני מה שנקרא שור וחמור. כן לעתיד שיחזור העולם, תפשוט התורה גשמיותה ויתקיימו מצותיה כפי המוכן בעת ההוא וקל להבין. אבל הכל היא זו התורה בעצמה, רק אורה יאיר ביותר כמו שהאדם יאיר גם כן'.

307. מסכת פסחים תורה אור כז.

308. קהלת רבה יא, ז.

309. והיינו משום שהמשיח זוכה לבחינת היחידה בשלימות כמו שכתב האריז"ל במקומות רבים, והוא מגלה את התורה שבאה מצד אריך אנפין שהוא סוד היחידה, וכמו שביארו המקובלים (ראה קהלת יעקב ערך 'זה' ועוד).

310. בראשית רבה ב, ה; זוהר וישב קצב, ב.

וכתב הרמח"ל³¹¹:

'רוחו של משיח היא בחינה שעומדת לגלות את האור כל העולמות, המשכה מעתיק יומין ששם הוא דרך היחוד המתקן את כל הקלקולים וכו', שאפילו בשעה שהיה התהו ובהו, לא זו רוחו של משיח זה מהיות מרחפת על פני המים. ולכן יכול אחר כך להתחזק וליעשות האור. ולכן גם בגלות, שהוא בחינת תהו ובהו, יש רוח זה מרחפת. אך בזמן הגאולה שיתגלה, יהיה סודו (ישעיה ט, א) העם ההולכים בחשך ראו אור גדול, שהוא סוד (איוב לז, כא) ורוח עברה ותטהרם'.

ובביאורו לתורה³¹² כתב שבחינה מסוימת מנשמת המשיח יורדת כאן בעולם הזה בגלות בתוך הקליפות בכדי להמשיך את דרך התיקון.

ועוד יש להקדים יסוד גדול שכתב הגר"א³¹³ וזה לשונו: 'שאמרו הראשונים דכל דבר שיהיה לעתיד הוא עתה לפרקים, ובזמן שיש צדיק בדור כמו רשב"י וכיוצא, וכן האריך בזה הלשם³¹⁴ על פי כמה מקורות³¹⁵, וכתב שעל כן האור שנגזז בששת ימי בראשית לעתיד לבא, יוצא ומאיר לעתים רחוקות גם בעולם הזה, ומהאור הזה יצאה נשמת הרשב"י והאריז"ל וכל גילוי הזוהר וכל תורת האריז"ל. ועוד כתב הלשם במקום אחר³¹⁶ שמזמן האריז"ל ואילך 'מאז התחיל להתנוצץ בפנימיות העולמות אור התיקון דימות המשיח'.

ויסוד הדברים הוא שכל גילוי תורת הסוד שהתגלתה על ידי הרשב"י והאריז"ל הוא מבחינת ה'תורה חדשה' דלעתיד לבא, ותורתם היא בבחינת 'תורת הגאולה', ועל כן אמר הרעיא מהימנא לרשב"י³¹⁷: 'ובגין דעתידין ישראל למטעם מאילנא דחיי, דאיהו האי ספר הזוהר, יפקון ביה מן גלותא ברחמי, כי כל ענין הזוהר הוא גילוי הארת התורה דלעתיד לבא שמתחילה להאיר כאן בעולם שלנו, ובזכות שיזכו ישראל לטעום מספר הזוהר יאירו בנפשם את אור הגאולה ויזכו לצאת מן הגלות ברחמים. וראה מה שהאריך בענין זה הג"ר ישראל אליהו ויינטרויב זצ"ל בספרו 'נפש אליהו-מאמר בפתחי שערים'³¹⁸.

וסוד מעלתם הגדולה של אותם יחידי הדורות, היא שהם זוכים להמשיך על ידי החידושים שמגלים בעולם את רוחו של משיח, ובדרך זו מאירים בכלל ישראל את

311. אדיר במקום ח"ב מאמר חלום דניאל.

312. תחילת פרשת בראשית.

313. תיקוני זוהר תיקון כא.

314. הדע"ה ח"ב דרוש ד ענף כה סימן ה.

315. תנא דבי אליהו רבה פרק ג; ויקרא רבה פרשה כז סימן ד; הגר"א שם.

316. חלק הביאורים ח"א שער א' ענף ה' אות ז'.

317. רעיא מהימנא נשא קכד, ב.

318. בני ברק תשס"ט, חלק שלישי מעמוד סח והלאה.

אור פנימיות התורה מצד שער החמישים שבקדושה שמופיע ומתגלה על ידי אותם יחידי הדורות מכח עיבור נשמת משה במדרגה גבוהה מאד, כדי שגילויים אלו יחזיקו אותנו בכל המצבים ולא ניפול לשער החמישים שבטומאה חס ושלום³²², וכל הגילויים הללו נכנסים לתוך כל התורה שבידינו ומאירים אותה באור יקר.

וכמו שהגדיר את ענין החידושים של יחידי הדורות בליקוטי הלכות³²³, וזה לשונו:

'כי עיקר העצות החדשות שנמשכין מבחינת משיח, הוא רק כדי לילך בדרך הישן שמכבר כדי לקיים את התורה המסורה בידינו מפי משה רבנו עליו השלום כנ"ל. וזהו בחינת חדשים גם ישנים דודי צפנתי לך, כי אלו העצות הם בחינת עצות צפונות וטמונות בלב הצדיקים אמתיים שהם בחינת משיח שנמשכין מרב טוב הצפון לצדיקים לעתיד לבוא בחינת מה רב טובך אשר צפנת ליראך, כי אלו העצות אי אפשר לגלות בפעם אחד רק כל אחד מהצדיקים אמתיים מגלה מאלו העצות מעט עד לעתיד בימי משיח שיתגלו בשלמות'.

אולם יחד עם זה, חידושי התורה והגילויים הנשגבים של אותם יחידי הדורות הם באמת גילוי של אור חדש שעוד לא היה בעולם, וכדי להוריד לעולם אורות כאלו צריך אכן את נשמת משה רבינו בעצמה שתתעבר באותם צדיקים, כי רק על ידי עיבור נשמת משה-משיח במדרגה גבוהה אפשר להוריד לעולם גילויים חדשים כאלו³²⁴.

והבחנה זו של 'חידוש' מיוחדת אצל אותם יחידי הדורות בלבד, אולם שאר גדולי ישראל בכל הדורות ובדורנו אין עסקם בזה, אלא עסקם היה והינו לשכלל ולפתח את הקיים. ולא מבעיא העוסקים בנגלות התורה בלבד, שכל הלימוד מבוסס על הבנת דברי התנאים והאמוראים והראשונים והפוסקים, אלא גם העוסקים בקבלה, אף אחד מלבד אותם יחידי הדורות לא התיימר לומר שהוא מוריד גילויים חדשים לעולם (ויאלו

322. כמבואר באור החיים (שמות ג, ה) שמה שבזמן גלות מצרים לא נכנסו ישראל לשער החמישים שבטומאה, היינו משום שלא היתה להם תורה, ואם היו יורדים לשער החמישים לא היו יכולים לצאת משם, אולם בגלות הזו האחרונה שיש לנו תורה, יכנסו ישראל גם לשער החמישים שבטומאה כדי לברר את ניצוצות הקדושה ששם ואזי יסתיים הבירור, ויזכו ישראל לשער החמישים שבקדושה בשלמות. עד כאן דבריו. וברור שכדי לזכות לברר את ניצוצות הקדושה גם משער החמישים שבטומאה ולהחזיק מעמד במצבים קשים אלו, אנו זקוקים להארות וגילויים שמופיעים ומתגלים אלינו מהשער החמישים שבקדושה, וזה על ידי תורתם של יחידי הדורות שזכו לגלות גילויים אלו.

323. אר"ח הלכות תחומין ה, לח.

324. וראה חיי מוהר"ן אות רסד: 'אמר: התפללו עלי שאשוב לכריאותי, ואוליך אתכם בדרך חדש שלא היה מעולם. אף על פי שהוא בדרך הישן מכבר, אף על פי כן הוא חדש לגמרי'. ועוד מובא שאמר (חיי מוהר"ן רפט): 'אני קנן חדש מלא ישן'. וכתב על כך רבי אברהם ב"ר נחמן (כוכבי אור שיחות וסיפורים כו): 'כי זאת ידענו שרבינו ז"ל כבר אמר ונתפאר 'אני קנן חדש מלא ישן', וכל העצות והעבודות אשר ידענו בספריו הקדושים, לא לתורה חדשה יחשבו, כי כל עסקי רבינו ז"ל בדבריו הקדושים לא יהיו רק לחדש את התורה הישנה בכתב ובפה אשר הורישו לנו אבותינו הקדושים, כי ההתחדשות לא דבר ריק הוא, ואין דבר גדול מזה'.

אור הגאולה שעל ידה יזכו לגאולה, וגם נותנים לכלל ישראל כח לעמוד בנסיונות הגלות מכח הארת אור הגאולה שמאירים בנפשם³¹⁹. וכמו שביאר בליקוטי הלכות³²⁰:

'ועיקר התיקון [הוא] על ידי צדיקי אמת שזכו לעמוד בנסיון בתכלית השלימות שאין שלימות אחריו, עד שזכו לכל השבעים פנים של התורה בתכלית המעלה, והם ממשיכים בכל דור אור של משיח בעולם, כי זה עיקר עבודת גדולי הצדיקים להמשיך אורו של משיח על ידי חידושי תורתם הקדושה, כי רוחו של משיח מרחף על אנפי אוריתא, כמו שנאמר, 'ורוח אלהים מרחפת על פני המים' וכו' (כמובא במקום אחר בליקוטי מוהר"ן חלק א סימן קיח ובחלק שני סימן לב). כי עיקר שלימות התיקון על כל הנ"ל יהיה על ידי משיח שיבוא במהרה בימינו, שאז יתפשטו כל האיבעיות ויתבררו כל הספקות ואז יזכה כל אחד לצירי האור רק לברכה ולטובה. ועל כן אז נאמר באמת 'ונתתי להם לב אחד ודרך אחד ליראה אותי', כי לא יטעו עוד בדרכים נבוכים הנ"ל. וגם עתה במרירות הגלות כל חיותינו על ידי גדולי הצדיקים, שמאירים לנו התנוצצות אורו של משיח על ידי חידושי תורתם האמתית כנ"ל, שעל ידי זה זוכים לאור האמת לידע דרכי התמימות באמת אשר הלכו בהם אבותינו מעולם אשר על זה נאמר, 'אשרי תמימי דרך ההלכים בתורת ה''³²¹.

וכאן אנו צריכים להבחין היטב מהו הגדר של ה'חידוש' שאותו זכו להמשיך אותם יחידי הדורות, שהרי הדברים פשוטים ש'תורה חדשה' זו שזכו להוריד לעולם אינה חדשה לגמרי, ובודאי היא נכללת בתורה הישנה, אלא שיש כאן גילויים חדשים בתורה שמאירים באור חדש את כל התורה כולה, ותכלית מטרת גילויים אלו היא ללמד אותנו כיצד להתחבר לתורה שניתנה לנו בסיני ולקיים אותה במצב שלנו, ולהאיר בנו את

319. ראה בהקדמת ספר ליקוטי מוהר"ן בענין מאמר רשב"י 'כי לא תשכח מפי זרעו' שמתקיים על ידי רשב"י, שמתקיים על ידי ספר הזוהר דביה יפקון מן גלותא.

320. יו"ד הלכות יין נסך ד.

321. וראה עוד ליקוטי הלכות ברכת הריח והודאה ד, כא: 'זוהו בחינת והארץ היתה תהו ובהו וחשך על פני תהום ורוח אלהים מרחפת על פני המים. ודרשו חכמינו זכרונם לברכה, דא רוחו של משיח (זהו ויהי רמ, א), היינו בחינת הנ"ל שגם בתחילה כשהיה העולם תהו ובהו וחושך, היה אז תכף קיום העולם על ידי רוחו של משיח שיבוא בקץ העולם, כי ה' יתברך מגיד מראשית אחרית, וממשיך תיקון העולם בעת החורבן והגלות מקץ האחרון, שהוא בחינת רוחו של משיח, שהוא עיקר תיקון העולם בסוף קץ האחרון, וממנו ממשיך תיקון לקיום העולם גם בעת החורבן והגלות, ובלא זה לא היה לנו שום קיום חס ושלום, בתוקף הגלויות. ובפרט בגלות הארץ המר הזה אשר ירדנו פלאים בגשמיות ורוחניות, וכל אחד ואחד ירד ונפל למקום שנפל, כמו שיועד כל אחד בנפשו, ולולא ה' שהיה לנו שהוא ממשיך עלינו גם עכשיו בתוקף עומק נפילתנו וגלותנו הארה נפלאה בהעלם גדול מרוחו של משיח שיבוא במהרה בימינו, לולא זאת כבר אבדנו בענינו. וכל זה מרומז בפסוק 'והארץ' הנ"ל, כי רבותינו זכרונם לברכה דרשו פסוק זה על כל הגלויות שמרומזים בתהו ובהו וחושך וכו', כמבואר במדרשים, אך כל הקיום שלנו בגלויותינו, ובפרט בגלות הזה, הוא על ידי בחינת 'ורוח אלהים מרחפת על פני המים' דא רוחו של משיח, שמרחף על פני מימי התהום שלא יבלעו אותנו לגמרי חס ושלום, שעל ידי זה לבד יש לנו קיום, הינו כנ"ל שה' יתברך ממשיך הקדושה מהתכלית האחרון כדי שיהיה לנו כח להתגבר להתעורר לשוב אליו יתברך'.

שכן ניסו לומר שהם מורידים דברים חדשים ובאמת לא היו במדרגה זו, כגון כת ש"צ ותלמידיו שר"י, נתגלה תוך תקופה קצרה זיופם ורמאותם, ונודע לכל החפץ לדעת את האמת שאינם מצד הקדושה כלל), אלא כולם עסקו בלימוד תורת הקדמונים בלבד ומתוכה שאבו הכל.

שכן מיום שהתגלה ספר הזוהר ועד ביאת האריז"ל, עסקו כל המקובלים בלימוד ספר הזוהר, ואף בעלי השגה ורוח הקודש לא חידשו דברים שאין להם מקור בזוהר, אלא כל עסקם היה לפרש את דברי הזוהר ולהבין מתוכו דבר מתוך דבר עד מקום שהיד מגעת, וכל זה נמשך עד שבא האריז"ל וגילה תורה חדשה שלימה שאינה מפורשת בזוהר אלא רק רמוזה בו ברמזים דקים³²⁵, וקודם ביאת האריז"ל לא היה שייך להוציא את הדברים מתוך הזוהר, ורק האריז"ל ששייך לבחינת ה'חידוש' וזכה להוריד גילויים חדשים משער החמישים על ידי עיבור נשמת משה שזכה לה, יכל לגלות דברים אלו, ולאחר מכן עסקו כל המקובלים שאחריו בלימוד תורתו ושכללו ופיתחו את דבריו, אולם רובם ככולם של הדברים שנלמדו ונכתבו אינם עוסקים בגילויים חדשים אלא רק בהבנת ושכלול דבריו. וכל זה נמשך עד שבא הבעל שם טוב ואחריו מוהר"ן מברסלב, שהוסיפו גילויים חדשים שמשלימים את קומת הגילויים הקודמים.

עד עכשיו הסברת את ה'חידוש' של הרשב"י והאריז"ל, ואת זה אכן ניתן להבין, כי הם גילו לנו תורה חדשה שלא היתה ידועה קודם לכן. אבל מהו החידוש של הבעל שם טוב ורבי נחמן מברסלב, הרי הם לא גילו לנו 'עץ חיים' חדש, ומה שיש בדבריהם הסברים או פירושים המתבססים על דברי הזוהר והאריז"ל, הלא זה יש גם בהרבה מפרשים אחרים, ואתה עצמך אמרת שזה לא נקרא 'חידוש'?

שאלתך היא אכן שאלת חכם, ובכדי לענות עליה היה צריך לכתוב חיבור שלם המבאר את מהותה של תורת החסידות, ותורת מוהר"ן מברסלב, ובודאי לא נוכל לעשות זאת במסגרת זו. ולכן נבאר רק את כלליות הענין עם כמה מקורות, ואידך זיל גמור.

מה שקיבלנו מתלמידי הבעל שם טוב הוא שהחידוש הגדול של הבעל שם טוב אינו בתחום של גילוי הספירות והפרצופים בעולמות העליונים, שזה כבר נגמר להתגלות בבחינת 'תורה' על ידי האריז"ל, אלא חידושו הוא בחלק של הורדת הדברים למטה לעולם שלנו, להראות כיצד כל האורות העליונים נמצאים בנפש האדם ובכל מה שעובר על האדם בדרכי עבודת ה', ועל ידי זה להפיח רוח חיים חדשה בכל דרכי העבודה. ודבר זה אינו דבר צדדי, אלא הוא השלמת קומת הגילויים הקודמים, כי מטרת כל

325. בספר קדשי יהושע (לג"ר יהושע גלדצהאלה, חתנו של בעל מכתב מאלהה) סוף חלק ה' מאמר אחרית דבר הביא שפעם שוחח עם הג"ר יצחק הוטנר ז"ל אודות תורת האריז"ל, והרב הוטנר התבטא על תורת האריז"ל: 'מתן תורה חדש'...

הגילויים של הזוהר והאריז"ל היא בכדי שיבואו לידי ביטוי בפועל בדרכי עבודת ה', אולם בכתבי האריז"ל הדברים מופשטים מאד ועוסקים רק בעולמות העליונים, ועדיין אנו זקוקים למישהו שיבא ויוריד לנו את הדברים ויראה לנו כיצד הם מתפרשים גם בנפש ולא רק בעולמות (כידוע וכמבואר בספר יצירה שכל מציאות בעולם מופיעה בשלושה רבדים, עולם, שנה, נפש), וזהו תוכן הגילוי והחידוש של הבעל שם טוב.

דבר זה מבואר לראשונה באגרת שכתב הבעל שם טוב עצמו³²⁶, שכתב על עצמו:

'אני באתי לעולם רק לתקן ולהחיות העצמות היבשות, שבכל דבר יהיה חיות ונשמה'.

ובספר כתר שם טוב³²⁷ מובא סיפור התקרבותו של המגיד רבי דוב בער ממעזריטש ז"ל לבעל שם טוב, כפי שסיפר לו חסיד אחד ששמע כן מפי קדשו של הרב המגיד ז"ל, וזהו לשונו:

'הנה הרב מו"ה דוב בער זללה"ה היה חריף גדול ובקי בכל הש"ס ובכל הפוסקים, והיה לו עשר ידות בחכמה הקבלה, והיה מתמיה מגודל מעלת הבעל שם טוב, ופעם אחת נתיישב בדעתו לנסוע אל הבעל שם טוב כדי לנסותו וכו', ושאל אותו הבעל שם טוב: יכול אתה ללמוד? והשיב: כן וכו', ושאל אותו הבעל שם טוב: יש לך ידיעה בחכמת הקבלה? אמר לו: כן, ואמר הבעל שם טוב למשרת שלו: קח לי ספר עץ החיים, והראה הבעל שם טוב למו"ה דוב בער מאמר אחד, אמר לו מו"ה דוב בער: הנה אקח לעיין ולהתיישב, ואחר כך אמר להבעל שם טוב את הפשט בהמאמר, ואמר לו הבעל שם טוב: אינך יודע כלום, וחזר ועיין בו, ואמר להבעל שם טוב: הנה הפשט הנכון הוא כמו שאמרת, ואם יודע מעלתו פשט אחר, יאמר לי, ואשמע האמת עם מי. ואמר לו הבעל שם טוב: עמוד על רגליך, ועמד, והנה במאמר הזה היו כמה שמות מלאכים, ומיד כשאמר הבעל שם טוב מאמר זה נתמלא כל הבית כולו אורה, ואש היתה מלהטת סביבותיו, וראו בחוש את המלאכים הנזכרים. ואמר לו הבעל שם טוב: אמת שהפשט כמו שאמרת, אבל הלימוד שלך היה בלי נשמה. ותיכף ומיד ציוה הרב מו"ה דוב בער את המשרת שלו לנסוע לביתו, והוא נשאר שם אצל הבעל שם טוב זללה"ה ולמד אצלו חכמות גדולות ועמוקות'.

והנה ממעשה זה אנו למדים על כלליות דרך הבעל שם טוב, שלא בא לומר מעבר למה שכתוב בעץ חיים, אלא בא לגלות את החיות והנשמה של הדברים, שהלימוד יהיה 'עם נשמה', והיה לו את הכח להחדיר אור זה בתלמידיו שבאו לקבל ממנו תורה ויראה, ובזה היה הבעל שם טוב חידוש נפלא שלא היה כמוהו קודם לכן.

ועל דרך זה מובא בספר דברי צדיקים³²⁸:

326. נדפס בספר מכתבים מהבעל שם טוב ותלמידיו מאת י. ליינער, ווארשא תרפ"ג.

327. חלק ב דף כג, א.

328. מובא בספר בעל שם טוב על התורה קונטרס מאירת עינים אות נו.

'הגאון בעל קצות החושן ז"ל שאל את פי הרב בוצינא קדישא מוה"ר צבי מזידיטשוב ז"ל (בעל עטרת צבי על הזוהר) מה יום מיומים, שמיום שנתגלה הבל שם טוב ז"ל רבו החסידים המחזיקים בו, והלא הבעל שם טוב ז"ל גם הוא התחקה על שורשי ויסודי דברי האריז"ל, ולא מצאנו כזאת אחרי האריז"ל עצמו שתהיה כת מיוחדת דבקים בו, ומה זה חידש הבעל שם טוב בשורש החסידות הזוהר עד שהמשיך אחריו עדה גדולה וכתות כתות בכל עיר ועיר.

והשיב לו הרב הקדוש מוה"ר צבי ז"ל בדרך משל נעים ונחמד, היות שפעם אחת הוצרכו בני מדינה אחת לבחור להם מלך, והנה נשמע קול ממרחקים ששם במדינה רחוקה מאוד יש שם אדם אחד נפלא ונעלה בנוי ובקומה ובחכמה, יפה עינים וטוב רואי וכו' עד שהוא מושלם מאוד בכל המעלות ואין כמוהו ראוי למלוכה זולתו, אך לפי גודל המרחק שבינם לבינו לא היה אפשר להם להשיג כלל פרטי מעלותיו אף על פי שבדרך כלל שמעו שהוא דגול מרבבה מצויין במעלות נפלאות, ורבים לא ידעו ולא הבינו שורש הדבר. עד אשר בא לפניהם איש אחד שהיה שם במקום ההוא וראהו בעיניו, והיה יכול לתאר לפניהם כל פרט ופרט בפני עצמו, ולכן נכנסו דבריו בלבבות קצת בני אדם שהיו מבינים דבריו. אבל מרבית העם שאין ביכולתם להבין הכל על פי שמועה בלבד, לא יכלו להבין הדבר עדיין. עד אשר הפליא חכם אחד לעשות, להביאו ולהציגו לעין כל ולהראותו לפני כל הרוצה לראותו ולהסתכל בו, ועל ידי זה נהרו אליו רבים וכן שלימים ודבקה נפשם באהבתו, ושימו כתר מלכות בראשו, כי ראו מעצמם והבינו בשכלם כי רק אליו יאתה המלוכה.

והנמשל מובן, כי הנה רבי שמעון בר יוחאי וחבריו היו הראשונים אשר פרסמו וגילו בספר הזוהר הקדוש ובפרט בשתי האדרות הקדושות מעט מסוד ה' ליראיו, והעלימו דבריהם מאד מאד, עד אשר נתגלה עולם התיקון, דור רביו האריז"ל, והוא בא לפרסם ולספר את אשר העלימו רשב"י וחבריו ז"ל, אך כל דבריו הקדושים של האריז"ל הם בעיני האורות העליונים ובעולמות עליונים, ולא כל מוחא סביל דא, כי כל דבריו הם בשמים למעלה למעלה וברוחניות העינים ולא רבים יחכמו.

עד אשר קם אדוננו מורינו ורבינו רבן של כל בני הגולה הקדוש איש אלקים הבעל שם טוב ז"ע, והוא גילה את האלקות גם בעולם השפל התחתון הזה, בכל פרט ופרט, ובפרט באדם התחתון, שאין בו שום דבר, לא שום אבר ולא שום תנועה, מה שלא יהיה לבוש לכח אלקי הטמיר ונעלם ונגנוז בו, וכן בכל הדברים הנמצאים בעולם, ולית אתר פנוי מיניה, וגודל כח הצדיקים שמדמים צורה ליוצרה כביכול, שאין שום תנועה ודיבור שאין בו יחודים נוראים ונפלאים, וכל אדם נברא בארץ התחתונה לגדולות ונפלאות, לעשות בתחתון ולרמז בעליון, והורה לנו איך לקשר את עצמו בדבקות ה' יתברך ברוך הוא בכל הפעולות, ואפילו בשיחת בטלות, על דרך שדרשו חז"ל (סוכה כא, ב) 'ועלהו לא יכול, זהו שיחת חולין של תלמידי חכמים', ובזה הביא לנו את המלך לעינינו, המלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא.

ובהגהות רבי צבי אלימלך מדינוב (בעל בני יששכר) לספר סוד מרע (של רבי צבי הירש מזידיטשוב ז"ל) כתב:

'משנת של"ה ואילך עדיין היו רוב העולם מגששים באפילה, ורבו על החכמה הזו (חכמת הנסתר) כמה מעוררים ונוקפים, וכמה מהמתעסקים בחכמה לא היו יודעים איך לעסוק במושכלות החכמה ובאו לידי הגשמה חס ושלוש, עד אשר שלנו לנו ה' יתברך למחיה נשמת הקדוש הבעל שם טוב וצוקללה"ה, הוא האיר עיני העולם האריך לעסוק במושכלות וליקח מהחכמה הזאת עבודה תמה ושלמה, כאשר יתבונן המשכיל בדברי הבעל שם טוב ותלמידיו אשר הלבישו את עיני החכמה בשכל הנפש המשכלת. וידוע תדע כי לא דיברו תלמידי הבעל שם טוב זללה"ה אם לא למי שעוסק בהחכמה הקדושה להבין על ידי עסק החכמה עיני עסק העבודה'.

ובהקדמת רבי שלמה מלויצק ז"ל לספר מגיד דבריו ליעקב (שבו מביא את תורת רבו המגיד ממעוררית ז"ל) כתב:

'אמנם כן, הרב הקדוש האריז"ל בהיותו צריך להרחיב ביאור כל דבר דבור על אופניו בפרטי פרטיות כל עולם ועולם בפני עצמו, ומידה נכונה המכונה בשם פרצופים, אשר הם דרושים נחמדים וארוכים מאוד אשר יכלה הזמן וכו', כאשר מבואר בהקדמת הספר הקדוש עץ חיים שהוא רק ראשי פרקים כמצוין מן החרכים ומגלה טפח ומכסה אלפים אמה, לא היה יכול עוד להרחיב הדיבור בהרחקת ובהפשטת הגשמיות ממנו יתברך, ומה גם שלא היה לו מן הצורך, כי גילה זאת רק לתלמידיו הקדושים שהיו ממולאים חכמה ובינה יתרה, ולמדו דעת מספרים הקדושים של האלקי הרמ"ק זללה"ה.

והנה בעוונותינו הרבים רבו כמו רבו הדורות מטה מטה, ונמתעטו הלבבות, וכמעט נשכחה חכמה זו, [ונשאר] רק אצל מעט מזכיר יחידי סגולה, וגם מהם שתו בצמא דברי האריז"ל רק דברים כפשוטן וכו', עד אשר בחמלת ה' עלינו האיר אור ישראל, הלא הוא הרב האלקי הקדוש מוה"ר ישראל בעל שם טוב ותלמידו הקדושים אשר נתאבקו בעפר רגליו לשתות בצמא את דבריו דברי אלקים חיים, כי הוא גילה מקור יקר תפארת חכמה זו, על כל קוץ וקוץ תילי תילים של הליכות עולם העליון והתאחדותו בעולם התחתון, בכל תנועה והילוך ודיבור ועובדא, כמאמר ז"ל על חנוך שהיה תופר מנעלים ועל כל תפירה היה אומר לשם יחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה, כאשר יבא ביאורו בפנים בזה הספר א"ה, כאשר הרבה מדבריו הקדושים הובאו ביתה יוסף בספרים אשר חוברו יחדיו, הם דברי קדשו של כבוד הרב הגאון קדישא ופרישא מו"ה יעקב יוסף הכהן [מפולנאה].

וראה עוד בענין זה בספר ים החכמה³²⁹ מה שהביא בזה באריכות מהרבה ספרים על התועלת שהביאה תורת החסידות לעולם לענין לימוד הקבלה, בכך שהפשיטה

329. לגר"מ מורגשטרן שליט"א תשע"א עמוד תקנ"ו ואילך.

את הדברים מהגשמתם והורידה את המושגים הנעלים הללו לעולם הנפש רוח נשמה ולמהלכי עבודת ה'.

והנה ענינם של יחידי הדורות כבר נתבאר שהם אלו שזכו מלבד מדרגת נשמתם הגדולה ועבודתם הנשגבה, לעיבור נשמת משה רבינו במדרגה גבוהה, כדי להמשיך גילוי חדש לעולם, הנצרך מאוד לכלל ישראל לקירוב הגאולה.

ואכן, אנו מוצאים עדות שהעיד הבעל שם טוב בעצמו באגרתו המפורסמת לגיסו רבי גרשון מקיטוב ז"ל (שנדפסה בסוף ספר בן פורת יוסף לתלמידו רבי יעקב יוסף מפולנאה), שהיתה לו עליית נשמה והגיע להיכלו של משיח, ושאלו אימתי אתי מר, והשיב לו לכשיפוצו מעיינותיך חוצה. אמירה מרעישת זו בודאי מלמדת על השייכות הגדולה שיש לגילויים של הבעל שם טוב לתורתו של משיח³³⁰.

וכך אכן מקובל אצל גדולי הצדיקים שדרך הבעל שם טוב היא התנוצצות מדרך הגאולה השלימה, כידוע שכל אור גדול שמופיע בעולם מופיעה תחילה התנוצצות ממנו, כשם בערב שבת מחצות מתחיל להתנוצץ אור השבת (וראה זוהר וירא קיז, א), וכן בעולם, משנת ת"ק בערך בחצי השני של האלף הששי שהוא בבחינת חצות יום ששי, התחיל להתנוצץ אור הבעל שם טוב בעולם, שהוא תחילת התנוצצות אור הגאולה, יום שכולו שבת, וכמו שכתב בזוהר חי לרה"ק מקארנא³³¹:

'ודרך מרן הר"י בעל שם טוב הוא ממש גאולה שלימה לנפשות ישראל'.

ובספר דברי שלום³³² כתב:

'עוד תוספת מעלה היה לרבינו הבעל שם טוב זי"ע, אשר ממנו התחילה התנוצצות משיח, כמו שמקובל בידינו מצדיקים יסודי עולם, וכמו ששאל הוא עצמו ז"ל למשיח אימתי אתי מר, והשיב לו לכשיתפרסם תלמודך בעולם. על כן מאת ה' היתה נסיבה שיתקרבו אליו גדולי חכמי ישראל'.

ובספר זכר צדיק³³³ כתב:

'אמר הרב הקדוש מקאיידנוב כי כל דרך הבעל שם טוב הקדוש נ"ע הוא ללמד עצמו למשוך עצמו להעבודה שיהיה בימות המשיח, כי ממנו ואילך התחיל להתנוצץ ניצוצי נשמת משיח בראשי הדור'.

330. כמו שאמרו חז"ל 'שכר מצוה מצוה', וכתב התניא פרק לט 'שמשכרה נדע מהותה ומדרגתה', היינו שכל דבר אנו למדים על מהותו מהתכלית שאליו הוא מוביל, ואם גילוייו של הבעל שם טוב מביאים את המשיח, בודאי מאיר בהם אורו של משיח.

331. פרשת וישלח דף שלא, ג.

332. הקדמה דף ו, ב.

333. דף י, א.

ובספר שארית ישראל למגיד מוילעדניק³³⁴ כתב:

'החכמים גדולי הדור מהר"י בעל שם טוב ז"ל זי"ע עד התגלות המשיח לגמרי, הם הארות המשיח כנודע'³³⁵.

ובזוהר חי³³⁶ כתב:

'ודרך מרן הר"י בעל שם טוב הוא ממש גאולה שלימה לנפשות ישראל. וזהו פתחא אחרינא דהוא רב התגלות האור והיה ברוב שנים, כי מרן האר"י [פתח] פתחא דנחורא דקיק זעיה, כי בעוונותינו לא האריך ימים, אלא א"ך טו"ב לישראל ושתי שנים היה התגלות האור ונסתם תיכף, והיה מה שהיה. אבל אף על פי דקרינן לפתחא דמרן הר"י בעל שם טוב פתחא רבה, הכל הוא מניה, מן פתח מרן האר"י'.

ובדברי שלום³³⁷ עמד על כך שהבעל שם טוב זכה גם לעיבור נשמת משה, וכתב:

'עיר וקדיש משמיא נחית, אור ישראל וקדושו רוח אפינו משיח ה', רבן של כל בני הגולה, שר התורה אשר לו דומיה תהלה, רבינו ישראל בעל שם טוב זי"ע, וללהב יצא ללבב ולהלהיב לכות בני ישראל ולהאיר את העולם. והנה קבלה בידינו מצדיקים יסודי עולם אשר היה בבחינת נפש דוד המלך עליו השלום [אחר כך מצאתי בספר דגל מחנה אפרים מנכדו הקדוש ז"ל (ליקוטים ד"ה עוד) ששמע ממנו שאביו שלו [של הבעל שם טוב] לקחו בלא דיבור כמו משה רבינו ע"ה, ואם היה לוקחו בדיבור היה ממלא בתורתו כל חללי דעלמא ומבער כל הקליפות והיה מביא משיח]. ונראה לעניות דעתי ברור שגם כן היה לו ניצוץ ממש רבינו ע"ה מעצם הדעת העליון וכו'. ומחמת שהבעל שם טוב הקדוש היה מבחינת עצם הדעת דזעיר אנפין ונוקבא, סוד תורה ותפילה, היה לו כח להאיר את העולם בתורה ועבודה, והלביש זה בזה חכמת האמת בעבודת ה' באמת, וגילה אור חדש בתורה ועבודה והאיר את העולם'.

כמו כן ידוע שהבעל שם טוב עסק רבות בתיקון נשמות, כמובא בשבחי הבעל שם טוב שהבעל שם טוב עצמו סיפר לגיסו רבי גרשון מקיטוב ז"ל שהוא מאריך בתפילת שמונה עשרה של מנחה בערב שבת, ואז מתקבצים אליו נשמות לאלפים ורבבות והוא מתקן את כולם ומעלה אותם למקומם, עד ששומע את הכרוז שמכריז למעלה על כניסת השבת³³⁸.

334. שער ההתקשרות דרוש ד.

335. ועוד כתב בליקוטים לשער ההתקשרות: 'מהבעל שם טוב ואילך התחיל להתנוצץ התגלות המשיח'. ועוד כתב שם: 'מהר"י בעל שם ז"ל ואילך שהתחילו התיקונים לא על ידי סיגופים כי אם על ידי התקשרות ליראים, התחיל להתנוצץ התגלות משיח'.

336. לרה"ק מקארנא, פרשת וישלח דף שלא, ג.

337. הקדמה דף ו, ב.

338. וראה עוד בספר תפארת שלמה (לחנוכה ד"ה לעושה) שכתב: 'שמענו מעשה שהיה בימי הבעש"ט ז"ל, שבא אליו גלגול מאדם גדול אחד שהיה בימי האר"י ז"ל, ומאותו הזמן כמה מאות שנה היה מצפה

לקבל מגע בפנימיות התורה, ויחיה את חייו באור ה' יתברך. ולכן יש למוהר"ן מאות עצות נפלאות הנוגעות לכל תחומי החיים, שנובעות מהשגותיו הגדולות בפנימיות התורה, וכל אדם ואדם יכול לזכות על ידם להתחבר לה' ותורתו בדרך פנימית ואמיתית. ובודאי דבר זה הוא חידוש גדול שלא היה בעולם קודם לכן.

וכל עצותיו ודרכיו בקודש של מוהר"ן אינם עצות שנובעות מהשגת השכל האנושי, אלא הם הורדה וצמצום של השגותיו הנעלות, עד המקום של עצות מעשיות הנוגעות לכל אחד ואחד, כ' תורותיו ומעשיותיו הן הן סתרי תורה ופנימיותה, הנמצאים מצד שער הנו"ן, והמוכרחים לגאולתנו הנצחית³⁴⁰. וראה מה שביאר בזה באורך רבי נתן בהקדמתו לליקוטי מוהר"ן.

ובעומק הדברים, מבואר בספר ים החכמה³⁴¹ שסדר הגילויים בתורת הנסתר של חמשת יחידי הדורות מקבילים לחמשת המדרגות של נפש רוח נשמה חיה יחידה, שברדת משה רבינו מהר סיני גילה בעולם את חלק הנפש של תורת הנסתר, ולאחר מכן כאשר התגלה משה רבינו בנשמת רשב"י והמשיך את בחינת הרוח שבתורת הנסתר, ולאחר מכן כאשר התגלה בנשמת האריז"ל המשיך את חלק הנשמה שבתורת הנסתר, וכאשר התגלה בנשמת הבעל שם טוב המשיך את חלק החיה שבתורת הנסתר, ובבואו באחרונה בנשמת מוהר"ן המשיך את חלק היחידה שבתורת הנסתר. ולכן יש שייכות גדולה בין גילוייו של הבעל שם טוב לגילוייו של מוהר"ן, כי כידוע בחינת החיה והיחידה כרוכות זו בזו, כי החיה היא אות י' משם הוי"ה, והיחידה היא קוצו של י', ולכן תורת הבעל שם טוב ותורת מוהר"ן הם כחטיבה אחת וכתרי רעין דלא מתפרשין. ועיין שם שהאריך לבאר בעומק גדול כיצד כל הבחינות הללו באות לידי ביטוי בתורתם של יחידי הדורות.

וענין זה שמוהר"ן המשיך בעולם את חלק היחידה של תורת הסוד, הוא עצמו הטעם לכך שגילוייו יורדים עד למקומות הנמוכים ביותר, שכן ידוע שיש שייכות גדולה בין הכתר (שהוא מדרגת היחידה באצילות) למלכות, בסוד כתר מלכות, ודווקא המדרגה הגבוהה ביותר היא יורדת למקום הנמוך ביותר, ואין כאן המקום להאריך בזה.

וזוהו הסוד הפנימי בכל תורותיו ועצותיו של מוהר"ן, לגלות בכל יהודי ויהודי את בחינת היחידה שבנפשו, היינו שמלמד כיצד לחיות עם ה' יתברך בכל רגע ורגע, באופן פשוט ואמיתי מאין כמוהו, כשהעצה המרכזית שלו היא ההתבודדות שמתרתה היא לגלות את שורש הקשר האישי והמהותי ביותר של כל יהודי עם ה' יתברך, ומכח זה להחיות את כל חלקי העבודה. וכמובן שההולכים בדרכיו ועצותיו זוכים לזה לא רק מכח עבודתם אלא גם מכח הארת הצדיק שזכה להשיג את מדרגת היחידה בתכלית³⁴²,

340. כוכבי אור שיחות וסיפורים אות מא.

341. שם עמוד תרב והלאה.

342. חיי מוהר"ן אות רסז.

וכתב על כך מחבר ספר שבחי הבעל שם טוב בהקדמת הספר, כי מדבר זה יש ללמוד שהבעל שם טוב זכה לעיבור נשמת משה, שכן ענין של העלאת הנשמת במנחה של ערב שבת למקום הראוי להם הוא עבודתו של משה רבינו, כמבואר בשער הכוונות לאריז"ל (דרושי קבלת שבת א) שכתב:

'כי הנה משה רבינו עליו השלום הוא משתדל בזהירות ובזריזות גדול בכל ערב שבת להעלות כל ניצוצות הנשמות הניתנות בעמקי הקליפות ואינם יכולות לעלות משם, וכן הנשמות של בני אדם התחתונים שאין בידם מעשים טובים הראויים לעלות בסוד תוספת שבת, הנה משה רבינו עליו השלום בכל ערב שבת יורד הוא וכמה רבבות נשמות צדיקים אחרים עמו אשר בעולם הבא, כל אחד כפי בחינתו יורד ומעלה את הנשמות של התחתונים של המתים ושל החיים, כל אותם שאינם יכולות לעלות מעצמן כנזכר'.

וראה עוד בספר ים החכמה³³⁹ שלאחר שביאר את התועלת שהביאה תורת הבעל שם טוב לענין לימוד הקבלה וההפשטה מההגשמה, הוסיף:

'והנה עד עתה נתבאר התועלת שהביאה תורת החסידות לענין לימוד הקבלה, איברא, יש להבין דנוסף על התועלת שהביא מרן הבעל שם טוב הקדוש לענין לימוד הקבלה, עוד זאת המשיך מרן הבעש"ט גילוי מחודש ונעלה בפני עצמו, דהא ודאי מוכרח שהנקודה העצמית דתורת החסידות שהיא עצמות ומהות תורת החסידות, היא ענין מחודש בפני עצמו, ואף לולי התועלת שהמשיכה תורת החסידות לענין לימוד הקבלה, הנה בודאי שתורת החסידות איהי גופא תורה חדשה מאתו תצא'.

והאריך לבאר את הדברים על פי המובא לעיל מספר הליקוטים לאריז"ל פרשת ואתחנן שנשמת משה רבינו חוזרת בכל דור ודור בעיבור כדי לתקן את ישראל, ובכל פעם שנשתקעו ישראל יותר בעומק הגלות עד שהיה מקום לחשוש שמא תשתכח התורה מישראל חס ושלום, הקדים הקדוש ברוך הוא רפואה למכה והמשיך על ידי נשמת משה רבינו שירדה באותו דור גילוי התורה ביתר שאת באופן חדש שלא נתגלה עד הנה, ועל ידי זה המשיך צרי ומרפא לכללות הדור כולו ומנע שכחת התורה חס ושלום. וזה היה ענינו של הרשב"י בספר הזוהר, וזה היה ענינו של האריז"ל, וזה היה ענינו של הבעל שם טוב ואחריו של מוהר"ן מברסלב ז"ל, כמבואר בספר חיי מוהר"ן (אות רעט) ובכוכבי אור לרבי אברהם ברבי נחמן ז"ל (שיחות וסיפורים לח, ובביאור הליקוטים ח"ב סימן עא אות לא).

ובנוגע למוהר"ן מברסלב, הנה המפורסם בעולם בענין זה הוא שמוהר"ן המשיך בדרך הבעל שם טוב לגלות את אור פנימיות התורה באדם, והוסיף עוד לגלות את אור פנימיות התורה באופן שיוורד עד למקומות הנמוכים ביותר, עד שאפילו אדם פשוט יכול

עד אשר בא הבעש"ט לתקן נשמתו. ולא השיגה ידו להיות זוכה לבא לצדיקי הדור שהיו לפניו כי לא הניחיהו עד זמן הבעש"ט ז"ל.

339. לגרי"מ מורגנשטרן שליט"א, תשע"א, מאמר דרך עץ החיים עמוד תקצט.

וממילא מובן מאליו על פי כל הדברים הברורים הללו, דמה שהבטיח האריז"ל לבא פעם שניה ולגלות את החכמה במילואה, מה שלא זכה לזה בפעם הראשונה בעוונות הדור, הוא הופעת נשמות הללו בעולם בסוף המאה החמישית דאלף הששי, שהם גמרו את החסר שלא הופיע אז. מחד גיסא היה הרש"ש ז"ל שגילה עומק צורת המשל בכל פרטי פרטיו, והעמיק עד להפליא בתורת האריז"ל, עד ההגעה לידי ידיעת העץ החיים שבכתבים אלו, דהיא העמידה בכרירות על כל כוונות המצוות והתפילות³⁴⁶. ומאידך גיסא היו נשמות הבעל שם טוב ז"ל הרמח"ל ז"ל והגר"א ז"ל שהעמיקו לגלות את הנמשל שבחכמה הזו, ומבין שניהם [-שני הקוים] נגמרה הבטחת האריז"ל. ובהכרח לפי זה שהיו [נשמות אלו] ניצוצי אור המלך הדר [-אור התיקון שמופיע בעולם] שהיה מוכן להופיע באיילת השחר (דבוקר דאלף הששי מתחיל בשנת ת"ק, דחצי לילה וחצי יום וכמו שכתב בשו"ת חת"ס ו, סא, וכן הוא באור החיים הקדוש ויקרא ו, ב). עכ"ל.

ופשוט הוא שדברי מוהר"ן שאמר שעד הבעל שם טוב לא היה חידוש, ומהבעל שם טוב עד אליו לא היה חידוש, לא באים לשלול את מעלתם וחידושם של אותם גדולי עולם הנזכרים. אלא בודאי כוונתו להצביע על ענין מסויים של חידוש שהיה אצל הבעל שם טוב ואחר כך אצלו, שלא היה אצל אחרים.

והנה מצד האמת היה ראוי לעצור בנקודה זו, שכן מבחינתנו מספיק לדעת שיש כמה דרכים אמיתיות שהתגלו בעולם, ואת זה שמוהר"ן העמיד את דרך הבעל של טוב ואת דרכו כמהלך של 'חידוש' מיוחד מעבר לחידוש שיש אצל האחרים. ומעבר לזה הוא כבר מעבר ליכולת השגת אנשים פשוטים כמונו לבוא ולדון ולהשוות בין הדרכים, ולהגדיר מה בדיוק נקודת ה'חידוש' שבכל דרך, ואיזה חידוש הוא 'חידוש' גדול יותר, ומה היתה מדרגת ההשגה של כל אחד מענקי עולם אלו, ואין לנו רשות לדבר מהשערת שכלנו בדברים כאלו, וכמו שכבר השיב הבן איש חי³⁴⁷ כאשר נשאל האם היה לרבינו הרש"ש ז"ל גילוי אליהו, וענה על כך: 'דע כי יש הזהרה לנו מדברי קבלה: אל תגעו במשיחי ובנביאי אל תרעו, על כן אין לנו לדבר באנשים גדולים ועצומים בהשערת השכל שלנו'. ואם נתחיל לומר את השערת שכלנו בדברים אלו, קרוב לודאי שהדברים יהיו בגדר דמיונות ורעיונות פורחים באויר.

אולם בתורת כיוון למחשבה בלבד ובדרך אפשר ואולי ושמה, אפשר להציע ביחס לגר"א ולרש"ש, שעם כל הגילויים הנוראים שגילו, אנו רואים שהם עצמם לא באו להעמיד את דבריהם כמהלך חדש בגילוי סתרי תורה, אלא כפירוש דברי הקדמונים,

346. ראה מה שכתב הבן איש חי בספרו דעת ותבונה (סוף פתיחה ראשונה) על הרש"ש: 'והנה בראשית מאה הששית נראה בארץ הקדושה ירושלים תוב"ב מקובל אלהי מופלא, הוא אדונינו רבינו שלום מזרחי ידיע שרעבי, והוא בתחילתו נתגדל בארץ תימן ושם נולד, ובא לשכון בארץ הקדושה ע"ד בכל היא עיר בגדאד ודרך דמשק, ושם בארץ הקדושה זרח אור תורתו, ועשה סידור כוונות לכל השנה כולה בפרטות, הרבה יותר מן הנראה משער הכוונות, והכל הוציא וכירר אותם מדברי רבינו האריז"ל בעצמו, והעמיד תלמידים גדולים בחכמה הזאת'.

347. סוד לישרים ג, ד.

ולכן הוא זה שגילה במיוחד את הענין של התקשרות לצדיקים, ובהקשר אליו דווקא, כי הוא הצדיק שתפקידו להאיר בנפשות ישראל את האור הזה של גילוי היחידה, ולאור זה זוכים דווקא מכח התכללות בנשמות ישראל ובעיקר בצדיקים שכוללים את כל נשמות ישראל³⁴³. וכל הדברים האלו ארוכים ועמוקים מאד, ורק מי ששקוע עמוק בעבודת ה' על פי דרכו של מוהר"ן יכול להבינם, ונגענו בהם רק על קצה המזלג כדי להראות שלא דבר ריק הוא.

ועדיין אני שואל, מה המיוחד דווקא בארבעה האלו שהזכרת שהם נקראים 'חידוש', והלא היו עוד גדולי עולם בעלי השגות מופלאות שחידשו דברים בתורת הקבלה, כמו הרמח"ל והגר"א והרש"ש ועוד.

ראשית, בודאי הדבר נכון שהיו עוד גדולי עולם בעלי השגות מופלאות שבאו אחר האריז"ל, וגם הם סללו בעולם דרכים בחכמת האמת, ובכללות אכן ידועים לנו ארבע דרכים מרכזיות שהופיעו לאחר האריז"ל, והם: הרמח"ל, הרש"ש, הגר"א, והבעל שם טוב (שמוהר"ן הוא המשך לדרכו בתוספת החידוש המיוחד לו).

ונעתיק כאן קטע מכתבי הגר"א אליהו ויינטרויב³⁴⁴ זצ"ל שהעמיד את ארבעת הדרכים שהתגלו בעולם שהמשיכו והשלימו את תורת האריז"ל:

'בסוף המאה החמישית לאלף דידן, הורידה השכינה ארבע נשמות גדולות לתוך עולמנו, אשר הם יהיו עיקרי ממשיכי הקו של גילוי תורת האריז"ל. שמותיהם הקדושים הם: הרש"ש ז"ל והרמח"ל ז"ל והגר"א ז"ל והבעל שם טוב ז"ל. אמנם, הם נתחלקו בדרך כלל לשני קוים בהתפשטות תורת האריז"ל לחוץ, הקו האחד: לעשות את המטרה של הלימוד – להגיע לסוד הכוונות של המצוות והתפילה. הקו השני: להלביש את העניינים המדוברים בעולמות האין סוף, בלבושי האדם דעולמנו, כי הרי סוף סוף האדם הוא תכלית הכל, ובזה נחלקת השקפת הרש"ש ז"ל מהשקפת שלושת עמודי עולם הנ"ל, שכל השלושה העמידו קו דבריהם על דרך השני'.

ובהמשך דבריו האריך לבאר את ענין הורדת העולמות העליונים לתוך עולמנו, וסיים³⁴⁵:

343. ראה דברי הגר"א באדרת אליהו (כראשית ב, ז): 'כי חלקי הכחות באדם המה חמשה, הגוף, נפש הצומחת, רוח החיוני, נשמה, ו'חיה' היא המחיה את כולם. אבל 'יחידה' אינה באדם, אפס בימות המשיח תשרה באדם, וכן במעמד הר סיני (שמות יט, ב) 'ויחן שם ישראל' כאיש אחד בלב אחד. הרי שמדרגת היחידה שמתגלה באדם היא שמביאה להתכללות של 'כאיש אחד בלב אחד'. ומאחר שכל דבר שיהיה בימות המשיח מתחיל להתגלות בעולם הזה כמו שהארכנו לעיל, לכן זכינו שגם היום יתחיל להתנוצץ אור היחידה על ידי מוהר"ן ז"ל, ולכן הוא זה שהאיר בעולם את הדרך של התקשרות לצדיקים שהם כלליות ישראל.

344. נפש אליהו מהדורת תשע"ב, מאמר בפתחי שערים עמוד לב.

345. שם עמוד מה.

הרש"ש העמיד עצמו כמפרש תורת האריז"ל, והגר"א כמפרש דברי הרשב"י בזהר ובאדרות ובספרא דצניעותא.

וביחס לגר"א זה די ברור מהאופן שבו התקבלו מהלכיו ושיטותיו אצל הציבור, שממנו נראה שהמהלך הכללי שלו אינו 'חידוש' אלא המשך הקיים, מה שהתאים מאד לדרך ה'מתנגדים', בעוד שהבעל שם טוב הביא לעולם מהלכים מחודשים ודרכים חדשות בעבודת ה' שלא היו מקובלים קודם זמנו והרעישו את העולם, ובזה בולטת מאד הנקודה שציין מוהר"ן שאצל הבעל שם טוב יש 'חידוש'.

וכמו כן ביחס לרש"ש, האופן שבה העמיד את תורתו הוא כפירוש וביאור לכתבי האריז"ל, כמו שכתב הוא עצמו באגרת לחכמי המערב³⁴⁸: 'והנה עידי בשמים וסהדי במרומים כי כל הכתוב שם (בספרי), כולם דברי אלהים חיים האמורים מפי האר"י ז"ל למוהר"ח ז"ל ואין עוד מלבדו'. ואף שהוא מגלה גם סודות וכוונות שלא הוזכרו להדיא באריז"ל, כבר נשאל על כך הבן איש חי³⁴⁹, וכתב וזה לשונו:

'ואשר שאלת איך אנחנו רואין הקדמות חדשות בדברי רבינו הרש"ש ז"ל שלא נמצאו בספרי רבינו האר"י ז"ל אשר סמך עליהם רבינו הרש"ש שהם עץ חיים ומבוא שערים וכו', הנה דע כי באמת נאמן הוא רבינו הרש"ש ז"ל שלא חידש שום דבר מדעתו או מספרי קבלה אחרים להוסיף דבר אחר על דברי רבינו האר"י ז"ל, ברם הוא שידד עמקים בדברי רבנו הארי ז"ל ולקח כללים אשר נתפרשו להדיא בדברי רבינו האר"י ז"ל, ראשון בקודש שני כללים אשר הובאו בספר הקדוש מבוא שערים שער ב חלק ב פרק ו וכו', ועוד לקח שנים ושלוש כללים אחרים אשר פירש אותם מהר"ח ז"ל במקומות אחרים. ועוד הוסיף למצוא ולהכריח מדברי רבינו האר"י ז"ל כללים אחרים אשר לא נתפרשו להדיא, אך הם מוכרחים בלי שום תפונה, ולמד אותם והכריחם מדברי רבינו האר"י ז"ל משלש וארבע מקומות באופן שהם ברורים בלי שום ספק, וכמו ענין הערכין שנקראת בחינה זו כך ונחשבת כך בערך בחינה אחרת אף היא אינה כן ממש, ובהצעה של הכלל הזה יתורצו כמה קושיות וכמה דברים נראין סותרין זה את זה, וכו', ועל פי הכלל הזה ועל פי כללים המפורשים בדברי רבנו האר"י ז"ל, ועל פי כללים אשר הוליד אותם רבינו הרש"ש מדברי מרן רבינו האר"י ז"ל יסד ובנה רבינו הרש"ש כל בנין שלו בנהר שלום ובסידור הקדוש'.

ולגבי הרמח"ל הדברים אכן צריכים עיון, שכן מצד אחד הרמח"ל אמר על עצמו בפירוש שבא לגלות דבר חדש, והמגיד ציוה עליו עליו חיבור חדש הנקרא 'זוהר תניינא', ונאמר לו על ידי מגידים משמים שהזוהר של רשב"י הוא תחילת התיקון והזוהר של רמח"ל הוא סוף התיקון, וכן כתב באגרתו לרבי בנימין הכהן³⁵⁰ שהגילויים

של האריז"ל הם השלמת הגילוי של הזוהר, 'ועתה ברצות ה' להיטיב לעמו, רצה לגלות עוד אורה חדשה מבחינת הזוהר גם כן, והוא בחסדו בחר ב', ומכאן נראה שהרמח"ל בא לגלות דבר חדש ממש שעוד לא התגלה כלל. ומצד שני באגרתו לרבו המהר"י באסן³⁵¹ כתב: 'אמנם הקדמות כלליות יותר מאשר אמר וגילה האריז"ל – אין, כי כל אשר נשאר להיגלות אינו אלא פרטיות עניינים אחר הקדמונים, ולזה אין סוף, ומזה המין רבו החידושים מאד בתיקונים [שבעים תיקונים שחיבר הרמח"ל] ובכל שאר חיבורי, ובפרט בענין אחד מקום גדול הניח לי תודה לאל – ענין קשר העולמות ודרך ההנהגה וגילוייה מאצילות עד הגשמיים'. ומכאן נראה שעיקר חיבורי הרמח"ל הם השלמת הגילויים של האריז"ל ופירוטם, בתוספת ענין אחד של בירור ענין דרך ההנהגה. וצ"ע.

וניתן עוד לומר, שגם אם הרמח"ל אכן גילה דברים חדשים לגמרי, מכל מקום הלא רוב כתביו נגנזו, והזוהר תניינא וכן חיבורו על קהלת נגנזו (הרמח"ל באגרתו שם כתב שהחיבור על קהלת הוא אלף דפים קטנים, והחיבור על התורה הוא כשלושים דפים גדולים לכל פרשה), ובכתבי הרמח"ל הידועים לנו כיום אנו מוצאים בעיקר את החלק השני שהוא פירוש והרחבה לתורת האריז"ל, ואם כן ניתן לומר שבחינת ה'חידוש' ממש שגילה הרמח"ל לא הגיע זמנה להתגלות בעולם עדיין באופן הזה, והקטרוגים הגדולים שהיו עליו גרמו שיגנזו. וכבר אמר הגר"ח מואלוזין לאחינו רבי אברהם שמחה מאמציסלאב³⁵² שאין לנו לחשוב ולהתבונן מפני מה הקטרוגים שהיו על הרמח"ל גרמו לגניזת רוב כתביו, 'והלא עינינו הרואות שחיבוריו שלא היה עליהם קטרוגים, נגזר מן השמים שיתגלו בעולם, ואותם שהיה עליהם קטרוגים לא נתגלו בעולם'.

וכמובן שכל דברינו בזה הם בתורת הצעה בלבד, ועיקרם של דברים שתומים ונעלמים מאתנו עד ביאת המשיח, שאז נזכה לראות צדיק מה פעל, ומה בדיוק היה החידוש והתיקון של כל אחד ואחד מהצדיקים³⁵³. ובניתיים אין לנו אלא להאמין בכל דברי הצדיקים האמיתיים, ולדעת שכל דבריהם אמת וצדק, גם אם לא נזכה להבין בדיוק מהי כוונתם.

351. שם אגרת כד.

352. במכתב שנדפס בספר דעת תבונות שבהוצאת רבי חיים פרידלנדר, במבוא ל'ספר הכללים'.

353. וראה עוד ים החכמה תשע"א עמוד תרכא בהערה שכתב שכל אותם שלושת גדולי עולם שהזכרנו, הבעל שם טוב הרמח"ל והגר"א, שייכים לאותו בחינה של גילוי, אלא שהגילוי עצמו יש בו קומה שלימה ומתפרט לכמה ענפים, ויש בו הבחנה של עיקר הגילוי וענפים המתפשטים ממנו, עיין שם.

348. נהר שלום דף לב, א.

349. סוד לישירים שם.

350. אגרות רמח"ל הוצ' מכוון רמח"ל אגרת טו.

שהתלמיד הותיק מחדש אותם, וביארו בזה רבותינו³⁵⁸ שמשם רבינו קיבל הכל, אולם לא ניתנה לו רשות לגלות אלא חלק מהדברים שהיה צריך לגלותם באותה שעה, ושאר הדברים נשארו כמוסים בלבנו, והתגלו רק כאשר הגיע זמנם להתגלות, וגם גילויים הוא על ידי נשמת משה שמתלבשת בנשמות התלמידי חכמים ועל ידו מתחדשת התורה בעולם בזמן שצריכה להתחדש.

ומעתה, כאשר אנו אומרים שהרשב"י זכה לגלות את מדרגת הרוח של פנימיות התורה לעומת משה רבינו שגילה את מדרגת הנפש, אין כאן העמדה של הרשב"י במקום נעלה יותר ממה שרבינו ח"ו, אלא הכל ביחס למה שמשם רבינו גילה בעולם, שמשם גילה את בחינת הנפש, ואחר כך כאשר הגיע הזמן לגלות את בחינת הרוח, התגלה הדבר על ידי עיבור נשמת משה ברשב"י, אבל ודאי משה רבינו עצמו היה במדרגה של השגה נעלה לאין ערוך ממדרגת רשב"י.

ועל דרך זה יש לומר לגבי ערך האריז"ל כלפי רשב"י, שודאי לרשב"י היו את כל השגות האריז"ל ויותר, אלא שהוא הורשה לגלות רק עד גבול מסויים, ומעבר לזה לא הגיע הזמן לגלות, וכאשר הגיע הזמן לגלות יותר התגלה הדבר על ידי האריז"ל, וכן הוא הערך בין האריז"ל לבעל שם טוב, שבזמן האריז"ל לא הגיע הזמן לגלות מה שגילה הבעל שם טוב, וכאשר הגיע הבעל שם טוב התגלה על ידו רובד נוסף. וכן ידוע מהרה"ק מקאמרנא³⁵⁹ שהבעל שם טוב שאל את נשמת האריז"ל מדוע לא גילה את הסודות בדרך עבודה, והשיב לו שלא הגיע הזמן לזה, ואם היה חי עוד שנתיים היה מגלה גם את זה, הרי שהאריז"ל ידע מעבר למה שגילה, אלא שהיו דברים שלא הורשה עדיין לגלותם, והתגלו רק בזמן מאוחר יותר על ידי הבעל שם טוב. וכמו כן על ידי מוהר"ן נשלם החלק האחרון שהיה צריך להתגלות, ולא משום שהשיג מה שלא השיגו אחרים, אלא משום שעל ידו היה צריך להתגלות החלק הזה בתורה, מה שהאחרים לא יכלו לגלות בזמנם.

וכן מצאנו אצל הרמח"ל, שכאשר הראה לרבו המהר"י באסן את כתביו, התפלא ואמר לו³⁶⁰: 'לא אוכל להתאפק מלומר כי נפלאו ממני הדברים מאד, יען עלו ובאו למדרגה עצומה הגבה למעלה ממדרגת האריז"ל'. והשיב לו הרמח"ל על כך³⁶¹: 'על אשר נפלא בעיני כבוד תורתו הדבר, ידע כי באמת עדיין לא הגעתי להשגת האריז"ל, כי כל הדברים האלה מורגלים היו אליו, אלא שלא ניתן לו הרשות לכתוב, כי הוא לא כתב דבר, ואני יען צויתי לכתוב, על כן רבו הכתבים מאד ונראים פלא'.

עדיין יש לי קושיא גדולה בענין, שראיתי מביאים בשם רבי נחמן כמה שיחות שנראה מהם כאילו מרומם את מעלתו מעל הבעל שם טוב ואפילו מעל האריז"ל ומעל הרשב"י, שכן אמר³⁵⁴: 'אפילו אם היה הבעש"ט והאר"י ז"ל וכו' בעולם, לא היה יכול להשתוות עמי'. וכן אמר על מעלת ספרו³⁵⁵: 'המעיינים בספריו שיש להם שכל קצת סבורים שדרכי הקבלה של האר"י זכרוננו לברכה וכיוצא, מרומז גם כן בספריו, וחושבין זאת למעלה לספריו שנוגע עד לשם, והם אינם יודעים שהוא להפך, אדרבא גם דרכי הקבלה של הקדמונים זכרונם לברכה נכלל גם כן בדבריו. ולא סיים בפירושו, רק היה מבואר כוונתו ממילא, כלומר: אבל כוונתו בעצם תורתו גבוה למעלה למעלה יותר ויותר, רק שגם דבריהם הקדושים כלול גם כן בדברי תורתו'. וכן אמר³⁵⁶: 'אם היה זקני ר' נחמן שומע תורתו היה זה אצלו חידוש, ואחר כך סיים 'אם היה הבעל שם טוב שומע תורתו היה גם כן חידוש, גם אז'. ודברים אלו קשה להולמם.

אכן, דברים אלו קשים להבנה וצריכים הסבר. וכבר עמד על כך הגרי"מ מורגנשטרן שליט"א בספר ים החכמה³⁵⁷, וכתב שבודאי לא יעלה על הדעת שהמאוחר בזמן קודם במעלה לחברו, ופשוט הוא שיש סדר של הדרגה גם בין יחידי הדורות, וכשם שמשם רבינו הוא מעל רשב"י, כך הרשב"י מעל האריז"ל, והאריז"ל מעל הבעל שם טוב, והבעל שם טוב מעל מוהר"ן מברסלב. ומכל מקום עדיין אנו אומרים שסדר התגלות פנימיות התורה הולך בהדרגה מלמטה למעלה, עד שמוהר"ן שהיה אחרון בזמן זכה לגלות את המדרגה הנעלית ביותר. ועדיין שם שמסביר את הדברים על פי יסודות עמוקים שצריך ידיעה בקבלה כדי להבינם.

ולכאורה ניתן להציע הסבר פשוט, שהנה חז"ל אומרים שכל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש ניתן למשה מסיני, ומכל מקום הדברים אינם מתגלים בעולם עד הזמן

354. חיי מוהר"ן אות שצג.

355. שם אות שסה.

356. שם אות שפא.

357. תשע"א מאמר דרך עץ החיים עמוד תרג ואילך.

358. רמח"ל אדיר במרום עמוד ע, חסד לאברהם מעיין ב נהר לו, ועוד.

359. מובא בבעל שם טוב על התורה, הקדמת מאירת עינים אותכו.

360. אגרות רמח"ל אגרת יג.

361. שם אגרת יד.

שכל מה שאומר לך בענין אינם בגדר 'ראיות חותכות', מי שמחפש ראיות חותכות על כך שמוהר"ן הוא מיחידי הדורות יוכל למצוא אותן רק אם יפתחו לפניו השמים ויראה את כל נשמות הצדיקים ומהו מקומו של כל אחד, או שיחכה בסבלנות עד ביאת המשיח, אולם מי שרוצה לקבל כבר היום את התועלת שאפשר לקבל מהדברים הנפלאים שגילה הקדוש ברוך הוא בעולם, ויודע שאם הקב"ה מוריד לעולם נשמות של צדיקים גדולים שיכולים לסייע הרבה מאד, צריך לצאת למסע של חיפוש עם רצון חזק לברר את האמת ותפילה לקדוש ברוך הוא שיזכה לגלות אותה, יקבל תועלת רבה מהדברים הללו.

ראשית, בדברי האריז"ל בספר הליקוטים פרשת ואתחנן מבואר שכאשר משה רבינו חוזר בעיבור במשך הדורות הוא זוכה לגלות בעולם חמש מדרגות, וזה לשונו:

'ואמר הנה ישכיל עבדי, כי המעלות יהיו בהדרגה, בתחילה 'ישכיל', ואחר כך 'ירום', ואחר כך 'ונשא', ואחר כך 'וגבה', ואחר כך 'מאד' אותיות אד"ם, כי יהיה כמו אדם הראשון קודם חטאו, ואז יתוקן הכל, וסוף מעשה תחילת מחשבה, וזהו המדרגה יותר עליונה'.

ועתה בוא וראה כמה הדברים מתאימים עם שיחתו של מוהר"ן בחיי מוהר"ן אות רעט, שאמר שמזמן שניתנה התורה על ידי משה רבינו היו בעולם ארבע הופעות של 'חידושים', שהם רשב"י, האריז"ל, הבעל שם טוב ומוהר"ן, וההופעה האחרונה תהיה כמובן הופעת מלך המשיח. והנה כאן אנו רואים שהנביא ישעיה התנבא על נשמת משה רבינו ואמר עליו: 'הנה ישכיל עבדי, ירום ונשא וגבה מאד', שלדברי האריז"ל מדובר כאן על חמש מדרגות שמשו רבינו צריך להשיג, ובפשטות הכוונה שיהיו אלו חמשה צדיקים שעל ידם יתגלו חמשת המעלות הללו של משה רבינו בסדר הדרגה שהולך ועולה, ועל פי שיחתו של מוהר"ן, רשב"י גילה את מדרגת 'ישכיל'³⁶⁵, האריז"ל גילה מדרגה גבוהה יותר שנקראת 'ירום', הבעל שם טוב גילה את מדרגת 'ונשא', ומוהר"ן גילה את מדרגת 'וגבה', ומלך המשיח יגלה את המדרגה האחרונה שנקראת 'מאד' ואז יתוקן הכל כדברי האריז"ל (ושוב, אין אנו עוסקים כאן במדרגה העצמית שהשיגו אותם צדיקים בעבודתם, אלא בחלק בתורה שניתן להם לגלות, שהוא ענין חזרת משה רבינו בעיבור כדי לגלות עומקים חדשים בתורה שלא נתגלו עד הנה).

זאת ועוד, האריז"ל שם ממשיך לכאר כיצד כל פרשת 'הנה ישכיל עבדי' מתפרשת על חזרת משה רבינו בעיבור באותם יחידי הדורות, וזה לשונו:

'והפסוק מגלה לנו, מה שיעבור עליו באותו הדור, עד שבשכיל כך ראוי לעלות לאלו המעלות. ואמר: 'כאשר שממו עליך רבים, כן משחת מאיש מראהו'. פירוש, מאיש זה משה, מראהו ותוארו, זה קירון פניו, שקרן אז [בהופעתו הראשונה], אך באלו הדורות [שחוזר בעיבור ביחידי הדורות] בא כאחד העם, ועליו כל הפרשה מדברת.

365. ומענין שספר הזוהר (לאחר ההקדמה בדרך טו, א) מתחיל בפסוק 'והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע', וכן התיקוני זוהר מתחיל במאמר אליהו הנביא לרשב"י 'והמשכילים אלין רבי שמעון וחבראי'.

הרי לנו עדות מאיש האלקים הרמח"ל שהשגת האריז"ל היתה הרבה מעבר למה שגילה בתורתו הנראית לנו, אלא שיש דברים שלא הורשה לכתוב ולגלות, והרמח"ל גילה דברים שהם אכן גבוהים ממה שגילה האריז"ל, אף על פי שלא הגיע להשגת האריז"ל. וראה עוד ליקוטי מוהר"ן³⁶⁶ שכתב: 'יש צדיקים גנוזים, והם יודעים פנים בתורה, אך הם צריכים להעלים תורתם, וכמו שמספרים מעשה מהבעל שם טוב עם הדרשן'.

ואולי זהו פשר שיחתו של מוהר"ן שאמר שדבריו הם חידוש גם ביחס לבעל שם טוב והאריז"ל והרשב"י, וכוננתו בזה היתה להעמידנו על החידוש שבדבריו, לכל נחשוב שהם פירוש או ביאור בלבד למה שגילו הרשב"י והאריז"ל והבעל שם טוב, אלא בא ללמדנו שיש בתורתו הבחנה גבוהה יותר, של גילוי חדש בתורה שאינו נמצא במה שגילו קודמיו אלא ברמז ובדרך אסמכתא, אך לא בא כלל להשוות את מעלתו והשגותיו למעלת קודמיו, כי לא זהו הנושא כלל, אלא רק בא להשוות את התורה שמגלה אל התורה שגילו קודמיו, ועל זה אמר שהוא מגלה דברים שעדיין לא התגלו מעולם, כמו שאמר בשיחתו אודות יחידי הדורות³⁶⁷: 'ועתה אני מתחיל לגלות חדשות נפלאות שעדיין לא נתגלו על ידי שום נבוא'. וכן אמר במקום נוסף³⁶⁸: 'אם היו התורות שלי נאמרים בדורו של האריז"ל או אפילו בדורו של רשב"י היה רעש גדול מאוד, וההדגשה כאן היא על התורות שלו, שהוא זכה לגלות חלק גבוה בתורה שלא נתגלה עד הנה'.

עד עכשיו חשבתי שהדיבורים ששומעים אצל חסידי ברסלב על 'יחידי הדורות', הם סוג של הזיות ודמיונות חסרי כיסוי, ועכשיו אני רואה שהדברים מבוססים על מקורות. ואכן אין ספק שיש מושג כזה של צדיקים שזכו להוריד לעולם גילויים חדשים ודרכים חדשות בפנימיות התורה, וגם אין ספק שמוהר"ן העמיד את עצמו כאחד מאלו שזכו לכך. אולם אשאל אותך שאלה נוספת, האם מלבד העובדה שרבי נחמן אמר כך על עצמו אפשר להצביע על דברים נוספים מחוץ למה שהוא אמר שמאשרים את הדבר?

אכן כן, יש פרטים רבים בחייו של מוהר"ן שמתאימים היטב עם המקורות שיש לנו כיצד היא צורת ההופעה של נשמת משה ביחידי הדורות. אולם אקדים ואומר

362. תניינא לב.

363. חיי מוהר"ן אות רעט.

364. שם אות שמה.

ואמר 'מי האמין לשמועתנו וזרוע ה' על מי נגלתה', פירוש, אפשר שזהו נגלה עליו זרוע ה', כמו שנאמר [על משה רבינו] (דברים לד) ולכל היד החזקה'.

והנה כאן אנו רואים בדברי האריז"ל שיהיה קשה להאמין לגילויים שמגלה משה רבינו כשבא בעיבור ביחידי הדורות, משום שלא יהיה לו את מראהו ותוארו שהיה לו בתחילה שהיו פניו קורנות וכולם ראו מיד שהוא איש האלקים, אלא יבא כאחד העם, היינו באופן שבחיזוניות לא יראו כלום, ויהיה צריך להאמין שאכן התופעה שלפנינו היא לא אחרת מאשר חזרת משה רבינו בעיבור כדי לגלות עומק חדש בתורה. ועל כן לעתיד לבא כאשר תתגלה האמת לעין כל יאמרו האנשים 'מי האמין לשמועתנו, וזרוע ה' על מי נגלתה', כלומר, מי היה מאמין לשמועה זו שנגלתה לנו שעל אדם זה התגלתה זרוע ה', כמו שנאמר על משה רבינו 'ולכל היד החזקה'.

ודבר זה אנו רואים אצל יחידי הדורות האמורים, שכל הגילויים שגילו היה קשה שיתקבלו בעולם, וככל שהגילויים עולים מדרגה, כך גוברת עליהם ההסתרה והקושי להאמין להם, ועל הזוהר חלקו במשך שנים רבות מאז שהתגלה בעולם, ורבו עד מאד המפקקים הן על יחוסו לרשב"י והן על תוכנו, ולא רק מצד קלי עולם, אלא גם מצד חכמים ובעלי תורה, כדוגמת רבי אריה די מודינא שחיבר ספר 'ארי נוהם' כנגד הזוהר וקבלת האריז"ל, וכן היעב"ץ בספרו מטפחת ספרים הטיח דברים רבים כנגד הזוהר, ורבי חיים ויטאל בהקדמתו לזוהר הוצרך לכתוב כנגד 'מוציא דיבה על ספר הזוהר', והרמח"ל כתב ספר 'קנאת ה' צבאות' כנגד כמה מחכמי ישראל בדורו שפקקו על הזוהר, וכתב בהקדמת ספרו ש'מרכיבים כבר נגמר דינו [של ספר הזוהר] להיות טעון גניזה וקבורה, אם לא שריפה'.

וכן על האריז"ל היתה הסתרה, ולקח שנים רבות עד שגדולתו התפרסמה בכלל ישראל הקרובים והרחוקים והתקבלה כדבר מוסכם כמעט אצל כולם, ורבי חיים ויטאל כותב בהקדמתו לעץ חיים כי 'מצאו באנשי דורנו חכמים בדעתם ויקשו ערפם לבלתי האמן כי יש אלהים בארץ, ויראתי פן מקנאתם בשומעם גדולתו ונפלאותיו, ח"ו יטילו פגם בקדשים ויאמרו מאן גבר בגוברין הלא גם בנו דבר ה''. וכן בהקדמת ספר עמק המלך³⁶⁶ כתב שכתב את ספרו כנגד המכחישים את קבלת האריז"ל.

ועל הבעל שם טוב היתה הסתרה גדולה עוד יותר כידוע, ויותר מכולם חלה ההסתרה על מוהר"ן, שגם אותם שכבר מאמינים בבעל שם טוב, רבים מהם לא מאמינים בו.

וכבר הביא בכוכבי אור³⁶⁷ לענין המחלוקת שהיתה על מוהר"ן את מאמר הזוהר³⁶⁸ על הפסוק 'ולאדם לא מצא עזר כנגדו', שנדרש שם על נשמת משה שחוזרת לבא בגלות, וז"ל: 'ובגין דא משה לא מית, ואדם אתקרי איהו, ובגיניה אתמר בגלותא

366. הקדמה שלישיית פרק א.

367. שיחות וסיפורים אות לט.

368. בראשית כח, א.

בתראה, ולאדם לא מצא עזר, אלא כלהו כנגדו'. וכתב בכוכבי אור שהענין של 'כלהו כנגדו' התקיים במוהר"ן בשלימות, וכמו שאמר פעם 'כמו שאלו שחולקים עלי אינם יודעים ממני, כך אלו שאוחזים ממני לא יודעים ממני', והיינו שהוא מסתתר בהסתרה שבתוך הסתרה, עד שממש 'כלהו כנגדו'.

וכתב עוד בכוכבי אור שם: 'וענין כל הפרשה הנ"ל הסובבת עליו [על נשמת משה שחוזרת בעיבור], כל אשר יעיין בהם היטב יראה בעיניו שמבואר משם כל אשר עבר על רבינו ז"ל מענין המריבה והמחלוקת, ולעתיד בהתגלות האמת יאמר כל אחד לחברו 'מי האמין לשמועתנו' וכו'.

ונזכיר רק כמה פסוקים מפרשה זו³⁶⁹ אשר מתאימים להפליא למה שראו אצל מוהר"ן בחייו: 'נבזה וחדל אישים איש מכאבות וידוע חלי וכמסתר פנים ממנו נבזה וְלֹא חִשְׁבָּנָהוּ'. ופירש הרד"ק: נבזה היה בעינינו, וחדל הוא מאישים, שלא היו מתחברים עמו, ורגיל היה לעבור עליו מכאובים וחולי ועול הגלות, ואנו היינו כמסתירים פנים ממנו, שלא היינו רוצים להביט בו מרוב מיאוס שהיינו מואסים אותו ולא חשבנוהו לכלום.

וידוע שעברו על מוהר"ן בחייו יסורים רבים באופן לא רגיל, יסורי גוף ונפש, פטירת אשתו ובניו, תלאות ורדיפות, מחלה קשה שסבל ממנה כמה שנים וממנה נפטר בגיל צעיר, וזה בנוסף על התעניות והסיגופים שלקח על עצמו, ועוד ועוד, וכמו שכתב על כך רבי נתן³⁷⁰:

'גם בענין יסורים שיש על רוב הצדיקים, ממש לא נשמע ולא נראה בעל יסורין כמותו, ואי אפשר לספר ולבאר. והיה מלא יסורים מבית ומחוץ, ובתחילה קודם סוף ימיו היה לו יסורים עצומים ונוראים אשר לא היו יסורים דוגמתם בעולם וכו', ועוצם קושי וכובד היסורים הללו היה בלי שיעור, ואמרו בשמו שאמר שבשעה שבאו עליו היסורים, מעצם הפלגת הצער והכאב המופלג מאד מאד היה כמעט יכול לנשוך עץ בשיניו מעוצם הכאב, אולם גודל וריבוי היסורים הקשים והעצומים שהיה לו בסוף ימיו שלושה שנים רצופים, היו גדולים וקשים עוד יותר ויותר בכפלי כפלים, אשר אין לשער ולהעריך כלל'.

ואחרי כל זה אנו 'לא היינו רוצים להביט בו מרוב מיאוס שהיינו מואסים אותו ולא חשבנוהו לכלום', שאין לך צדיק שיש כלפיו כל כך הרבה זלזול ומיאוס, עד שאפילו הרבה תלמידי חכמים אינם מחשיבים אותו לכלום, כמו מוהר"ן מברסלב, ואם תתבונן בזה היטב בעין האמת תראה שקשה מאד למצוא סיבה הנראית לעין לחומה הגדולה של הזלזול בו, עד שלא רוצים להביט כלל עליו ועל ספריו, אם לא הגזירה הנוראה הזו של ההסתרה שצריכה לחול על מי שמגלה דברים נעלים כאלו.

369. ישעיה נג, ג-ו.

370. שבחי הר"ן אות כד.

וממשיך הפסוק: 'אֲכַן חָלֵינוּ הוּא נְשָׂא וּמְכַאֲבֵינוּ סְבָלָם וְאֶנְחָנוּ חֲשִׁבָנָהוּ נְגוּעַ מִכָּה אֱלֹהִים וּמַעֲנָה, וְהוּא מְחַלֵּל מִפְּשָׁעֵנוּ מִדְּכָא מַעֲוֹנֵתֵינוּ מוֹסֵר שְׁלוֹמָנוּ עָלֵינוּ וּבְחִבְרָתוֹ נִרְפָּא לָנוּ, כְּלָנוּ כְּצֵאן תְּעֵינוּ אִישׁ לְדַרְכּוֹ פְּנֵינוּ וְהוּא הַפְּגִיעַ בּוֹ אֶת עֵוֹן פְּלָנוּ. וּפִירֵשׁ רש"י: 'אבל עתה אנו רואים שלא מחמת שפלותו באו לו [היסורים], ואנו היינו סבורים שהוא שנאו למקום, והוא לא היה כן אלא מחולל היה מפשעינו ומדוכא מעוונותינו'. ואותם יסורים הראויים לבוא עלינו למרק העוון להתמיד שלומנו, הנה באו עליו, ועל ידי החבורה שבאה עליו, נרפא לנו נגעי העוון (רש"י ומצודות דוד).

וכן ראינו אצל מוהר"ן שאמר על עצמו³⁷¹ שלא בא לעולם בשביל עצמו אלא בשביל לקרב נפשות ישראל לה' יתברך, וממילא כל מה שעבר עליו, הכל היה לתיקון כלל ישראל, וכן פטירת בנו שלמה אפרים היתה מחמת שגילה בעולם את הספר הנשרף³⁷². והוא עצמו הוכרח להסתלק בגיל צעיר כדי לעסוק בתיקון נפשות. ועם כל מה שפעל עבור העולם, לא הכירו לו העולם טובה על זה, אלא השיבו לו בחרפות ובזיונות, וכבר כתב רבי נתן³⁷³: 'באומן דיבר מענין המחלוקת שעליו, שדוברין עליו כזבים. ענה ואמר בדרך קובלנא, 'ואנכי אפרים', היינו הפסוק הנאמר בהושע ז שקובל הנביא על ישראל שרוצה לעשות להם טובות, והם דוברים עליו כזבים, כמו שנאמר ואנכי אפרים והמה דברו עלי כזבים'.

ובהמשך הפסוקים נאמר: 'יִתֵּן אֶת רְשָׁעִים קָבְרוֹ'. ופירש האריז"ל: 'ואמר ויתן את רשעים קברו, פירוש, שנכנס [משה רבינו] וגם נתקברה נפשו בסוד עיבור, בגופן של דורות הללו, וקראום רשעים לגבי דידיה'.

ויתכן לרמוז פסוק זה גם על מוהר"ן עמו, שמסר עצמו להיקבר באומן בין רבבות נשמות שהיו צריכות שם את תיקונו³⁷⁴, וכמו שפירשו המפרשים שם ש'ויתן' פירושו שמסר את עצמו לכך, והם נקראים רשעים כלפיו כדברי האריז"ל, כי היו צריכים את תיקונו.

וסיום אותה פרשה הוא: 'לִכְן אֶחְלַק לוֹ בְּרַבִּים וְאֶת עֲצוּמִים יֶחְלַק שְׁלַל תַּחַת אֲשֶׁר הָעֵרָה לְמוֹת נַפְשׁוֹ וְאֶת פְּשָׁעִים נִמְנָה וְהוּא חָטָא רַבִּים נְשָׂא וְלִפְשָׁעִים יִפְגִּיעַ'. ופירש האריז"ל:

'לכן אחלק לו ברבים, פירוש שיטול שכר כנגד כולם, כיון שזוכה לכל הדורות. ובודאי שקול משה כנגד כל ישראל, וכמו שדרשו רז"ל משה זכה וזיכה את הרבים וכו'. 'ואת עצומים יחלק שלל' - יקבל חלק מהקדוש ברוך הוא ממש, ושאר צדיקים יקבלו על ידו. 'תחת אשר הערה למוות נפשו בכל דור - שבכל דור הוא בא. 'ואת

371. חיי מוהר"ן אות שו.

372. חיי מוהר"ן קעז.

373. חיי מוהר"ן שצו.

374. כמובא בחיי מוהר"ן אות קצא.

פושעים נמנה, והוא חטא רבים נשא' - כי על ידו נגמר לימחל חטא הדורות, וחטא אדם וחיה, שהן רבים, פירוש גדולים'.

וברור שבשכר שמקבל משה כנגד כולם נכללים אותם צדיקים יחידי הדורות שבא בהם בעיבור וסבלו עמו את הסבל הגדול עבור כלל ישראל. וכן מצאנו על הרשב"י בפירוש בזוהר חדש פרשת כי תצא שאמר עליו רבי יהודה:

'זכאה נפשיה דבר יוחאי וכו', ועתיד למהוי רישא לצדיקייא דיתבי בגנתא דעדן, ויקבל אפי שכנתא, ויחמי לקודשא בריך הוא, וישתעשע עם צדיקייא, ויימא להו, באו נשתחווה ונכרעה נכרעה לפני ה' עושנו'.

הרי הרשב"י עתיד להיות ראש לצדיקים בגן עדן, ויקבל את חלקו מהקדוש ברוך הוא ממש, ויאמר לכולם 'באו נשתחווה' וכו', והיינו ממש כדברי האריז"ל כאן על משה רבינו. והטעם הוא בודאי משום שהרשב"י זכה לעיבור נשמת משה, וגם הוא סבל את צער המערה והרדיפה לצורך תיקון כלל ישראל, וזכה על ידי זה שתתעבר בו נשמת משה, ולכן יש לו שייכות לכל המעלות הללו שזוכה להם משה.

ובכוכבי אור³⁷⁵ כתב על דברי האריז"ל הללו: 'ותראה בעיניך שיש לבאר שזה זה מאמר רבינו ז"ל³⁷⁶ שיש לו ניגון לשיר אשר הוא יהיה העולם הבא של כל הצדיקים וחסידיים (שזה ענין מה שאמרו שר לא נאמר אלא ישיר), וכבר נודע ומובן שכל שכר המקווה להצדיקים הוא באמצעות הניגון שיתעורר לעתיד³⁷⁷.

וכמו כן מה שכתב האריז"ל על הענין של 'והוא חטא רבים נשא', ושעל ידו נגמר להיתקן חטא הדורות, מתאים מאד אצל מוהר"ן, שהרי ידוע כמה כל ענינו של מוהר"ן היה והינו 'והוא חטא רבים נשא' ועסק בתיקון נשמות החיים והמתים, ואמר בשיחות רבות ובאופנים שונים שיש לו היכולת לסייע בתיקוני התשובה ובהשלמת העבודה של כל אחד מישראל. ויש כאן גם רמז במה שכתב האריז"ל שעסק בתיקון חטא אדם וחיה, שהרי ידוע (ראה שער הפסוקים שמות ועוד) שחלק גדול מהצורך בתיקון הגלות הוא על ענין הקרי שהוציא אדם הראשון במשך ק"ל שנה שפרש מאשתו (ראה עירובין יח, ב), ושעל זה ירדו למצרים, וכן כל הגלות הזאת באה לתקן זאת. והרי מוהר"ן חידש תיקון לכך, והוא היחיד במשך הדורות שנתן על זה ממש להדיא תיקון, ותיקון זה אינו איזו 'הברקה' או 'סגולה', אלא תיקון ממש שמוהר"ן זכה להוריד לעולם בעמל ומסירות נפש, וכמו שאמר על כך³⁷⁸:

375. שיחות וסיפורים אות לח.

376. חיי מוהר"ן אות רסז.

377. וראה עוד חיי מוהר"ן קמו: 'שבעלמא דקשוט יהיו כולם צריכים לי, וישתקקו כולם לשמע החידושים שאני מחדש בכל עת ובכל רגע. מהו אני, רק מה שהנשמה שלי מחדש'.

378. שיחות הר"ן קמא.

חלק ב

דרך ברסלב ודרך ליטא, הילכו שניהם יחדיו?

בדורנו אנו עדים ב"ה לתופעה החולכת ומתרחבת של בני ישיבות אשר התחנכו בישיבות ליטאיות, המתקרבים בשלב מסויים של חייהם לדרך ברסלב, ומוצאים בה טעם נפלא. והנה לאנשים שאינם מכירים מבפנים את שני הדרכים ומסתכלים על הדברים מבחוץ, שני הדרכים עלולים להיראות כביכול כסותרות זו את זו באופן שכמעט אי אפשר להפגיש ביניהם. אולם לאמיתו של דבר, מי שמכיר ומתבונן יותר לעומק, יודע שיש בין שני הדרכים הרבה נקודות מקבילות ומשלימות, והחיבור ביניהם מהווה קרקע פורייה שמאפשר צמיחה מיוחדת. ברצוננו להתבונן במאמרים הבאים בכמה נקודות השייכות לענין זה.

'וכמה וכמה צדיקים גדולים שרצו לעמוד על ענין זה ונתייגעו למצוא לזה תיקון גמור, וקצתם לא ידעו כלל מהו ענין זה. וקצתם התחילו לידע קצת בענין תיקון זה, ונסתלקו לעולמם באמצע עסקם בזה ולא גמרו. ולי עזר השם יתברך שזכיתי לעמוד על זה בשלימות. וענין תיקון זה על ידי אמירת העשרה קפיטל תהלים הנ"ל הוא דבר חדש לגמרי, חידוש נפלא, כי הוא תיקון נפלא ונורא מאד מאד וכו'. ואמר כי לא נודע זאת מיום בריאת העולם.'

וכן אנו מוצאים אצל כל יחידי הדורות שעסקו בתיקון כל נשמות ישראל, כידוע ממה שמובא בשער הגלגולים ובשבחי האר"י ובעמק המלך על האריז"ל שעסק בתיקון נשמות לרוב שלא היה להם תיקון שנים רבות, וכן הבעל שם טוב עסק בזה בצורה רחבה עד מאד, כמסופר בשבחי הבעל שם טוב, וכמו שהעידו עליו תלמידיו הגדולים, וכן מוהר"ן עסק בזה רבות בחייו, והעיד על עצמו שגם לאחר פטירתו יכול לעסוק בתיקון כל מי שיבא על קברו ויאמר את התיקון הכללי. וכן על הרשב"י כתב הרמח"ל³⁷⁹ שבבריחתו למערה היה כדוגמת משה רבינו והוא היה ניצוץ משה, ועסק שם בתיקון הזוהר, שעל ידו 'היה צריך להוציא כל נשמות ישראל מאחיזת התהום שהוא הגיהנם'. ובודאי הכח לעסוק בזה בצורה רחבה כל כך, הוא רק לאלו שמתחברים עם נשמת משה שכולל ששים רבוא נשמות ישראל, וכל עסקו הוא לזכות את ישראל, והוא מוסר את נפשו עבור כל אחד ואחד מישראל כמו שכתב האריז"ל.

וכמדומה שכל מי שנותן לבו לתופעה המופלאה שרואים בימינו, איך כל כך הרבה יהודים בעלי סגנונות שונים ורמות רוחניות שונות מן הקצה אל הקצה מוצאים בתורתו ואישיותו של מוהר"ן טעם נפלא ומזורר למחלות רוחניות שונות ומשונות, ויש יהודים רבים מספור שהדברים משנים את חייהם מן הקצה אל הקצה והופכים להיות אנשים שונים ממש לטובה בזכותו, המתבונן בכל זה בעין האמת יהיה חייב להודות שיש כאן תופעה מיוחדת שאינה חזון נפרץ כלל, והתופעה הפלאית הזו דורשת הסבר. וההסבר המוצע כאן על פי יסודות דברי מוהר"ן עצמו ומקובלים שקדמו לו, יכול להיות פירוש נפלא המסביר את התופעה על כל היקפה בשלימות.

פרק א

הזיקה בין עולם המוסר הליטאי לדרך החסידות

הגוונים בעולם הליטאי

א. העולם הנקרא 'ליטאי' אינו אחיד כידוע, ואפשר אולי לחלק את עולם התורה הליטאי כיום לשלושה גוונים: למדני, הלכתי, מוסרי.

יש את החלק של ה'למדנים' שעיקר עניינם הוא לימוד התורה בעיון או בבקאות, לאו דווקא כדי להוציא מהלימוד הלכה למעשה, וגם אינם משקיעים הרבה בענייני הנפש כמו תיקון המידות או חיפוש קירבת ה' מעבר להנאה שמרגישים בעצם הלימוד, אלא עיקר העיסוק והעניין הוא סביב הלימוד בעצמו. יש את החלק של בעלי הלכה, שמרגישים נטייה יותר להלכה למעשה, או שהגיעו למסקנא שתכלית הלימוד הוא להוציא ממנו הלכה למעשה, ועיקר עיסוקם ועניינם הוא בלימוד הנוגע להלכה למעשה, ובפתרון שאלות הלכתיות וכיוצא בזה. ויש את הגוון המוסרי מיסודם של בעלי המוסר, שמשקיעים הרבה זמן וכחות נפש בעיסוק המוסרי ובתיקון הנפש, וגם בזה יש הרבה גוונים כידוע.

הגוון המוסרי בצביונו המקורי היה מצוי יותר בדורות קודמים, אולם בדורנו ניתן לומר שאם כי כמה מהיסודות של בעלי המוסר השתמשו בציבור הרחב, כגון המנהג לקבוע סדר מוסר, ולשמוע שיחות מוסר, מכל מקום הרוב המוחלט של עולם התורה הליטאי אינו נמצא בקו הזה, והעיסוק בתחום המוסרי בצורה רצינית הוא יותר נחלתם של יחידים, בעלי נפש רגישה או נטייה מוסרית או מבקשי ה' מיוחדים, ואילו הרוב אינו עוסק בזה כל כך. אולם בדרך כלל אין זה מחמת קביעת השקפה ברורה שכך צריך להיות, אדרבה, יש בציבור הערכה גדולה לגדולי המוסר שהנחילו את יסודות דרך המוסר, אלא זה נובע כנראה מירידת הדורות, שכיון שהעסק המוסרי הוא ענין פנימי יותר, באופן טבעי הוא נחלתם של יחידים ולא של כלל הציבור.

מכך לעסוק גם בקבלה וחסידות ברמות ורבדים שונים, והדברים מתחברים אצלם, דבר שלא היה מצוי כל כך בעבר, וזה מתוך התרחבות דרכי המחשבה והלימוד שזכינו לה בדורות האחרונים, דבר שנותן מקום לכלול יותר ויותר גוונים ולראות אותם כמשלימים ולא כמתנגדים, וכמו שרואים למשל היום שספרי חסידות מובהקים כמו שפת אמת או ספרי רבי צדוק מלובלין, נעשו נכסי צאן ברזל גם בבתי מדרש שאינם חסידיים, והרבה יסודות חזקים משם ומספרים נוספים נכנסו לכל בתי המדרשות.

ולכן, בוודאי אם היינו באים לקחת 'למדן ליטאי' רגיל, או 'איש הלכה' ליטאי רגיל, ומנסים להכניס אותו לעולם החסידות, הוא היה מרגיש מן הסתם זרות גדולה, ולא רואה בה דבר שמתחבר אליו, [אלא אם כן הוא מרגיש בתוכו חסרון גדול שלא מצא לו מילוי בספרים שבהם הוא רגיל ללמוד], אבל אם ניקח ליטאי שעוסק גם במוסר, ובפרט אם הגישה שלו רחבה יותר, ולמד גם רבי ירוחם ומכתב מאליהו ועלי שור, ושמע שיעורים מרבי משה שפירא ומהרב פינקוס וכדו', וננסה להגיש לו רעיונות מספר חסידי כמו תניא וליקוטי מוהר"ן ורבי צדוק וכו', ברור שנקודת המוצא שלו הרבה יותר מאפשרת חיבור והבנה לרעיונות המוצעים שם, ויכולה להיות לו בהם הבנה ותפיסה לאור הרקע הקודם שלו. כך שאנו חוזרים למה שכתבנו בתחילת דברינו, שהחיבור בין העולם הליטאי לעולם החסידי כיום עובר דרך עולם המוסר, שהוא בבחינת ה'מוצע' המחבר בין ליטא לחסידות.

המכנה המשותף ל'דרך ליטא'

ב. והנה כאשר אנו רוצים להגדיר את 'דרך ליטא', צריך למצוא צד השווה המשותף לכולם, והצד השווה הוא בשתי נקודות: א. הכרה במעלה המיוחדת של לימוד התורה כערך עליון שבכחו להביא את האדם לתכלית שלימותו [אמנם, דווקא בצירוף כמה תנאים, שבעלי המוסר הרבו יותר להדגיש אותם]. ב. היצמדות מוחלטת להלכה בלי לזוז ממנה.

כמובן שלא כל מי שנקרא 'ליטאי' לומד בכל הזמן שהוא יכול, ואינו עובר אף פעם על הלכה, אולם אנו מדברים על עקרונות, ובתור עקרון, כל מי שהתחנך בדרך הזו ורוצה לשמר אותה, היה רוצה לחיות כך ולראות כך את ילדיו, גם אם בפועל הוא לא אוזח בזה.

הקשר המיוחד בין תנועת המוסר לתנועת החסידות

ג. מעתה, כאשר אנו מחפשים השקה בין דרך ליטא לדרך תנועת החסידות בכללות, נוכל למצוא את הקווים המשותפים ביתר קלות וטבעיות אצל אותם מהעולם הליטאי שעסקו גם במוסר בצורה רצינית, ולא משום שדרך המוסר ודרך החסידות הם תאומים זהים, ובוודאי יש ביניהם הרבה חילוקים, אולם בראש ובראשונה יש ביניהם הסכמה עקרונית שחשוב לעסוק בתחום של עבודת הנפש, ואין להסתפק רק בלימוד הש"ס ובקיום הלכה, וזו נקודה חשובה ויסודית מאוד שבין גדולי המוסר ובין גדולי החסידות הדגישו אותה, שלפי המצב כיום, אין יהודי יכול להגיע לתכליתו אם לא יעסוק באופן מודגש גם בעניינים הקשורים לתיקון המידות, אמונה, אהבה ויראה. ולכן אנו מוצאים הרבה מגדולי המוסר בדורות האחרונים שמחמת שהיו מבקשי ה' באמת, נחשפו גם לעולם החסידות ולמדו משם מושגים ורעיונות וחיברו אותם עם עבודתם המוסרית, כמו למשל, הגרא"א דסלר זצ"ל שעסק רבות בכתבי חב"ד ור' צדוק ושאר ספרי חסידות, או הג"ר יצחק הוטנר זצ"ל שהיה לו קשר עמוק לספרי חב"ד, ועוד רבים וטובים ששאבו מעט או הרבה מעולם החסידות.

ובפרט הדברים נכונים בדורות האחרונים, שחלה התרחבות גדולה בעולם ה'מוסר', ואם בתחילתו עסק המוסר בכמה רעיונות ועקרונות בלבד, ובעיקר סביב התבוננות ביראת העונש ותיקון המידות, בהמשך התרחב עולם המוסר יותר וכמה וכמה בתי מדרשות, ונוצרו בו גוונים שונים של בעלי עבודה ובעלי מחשבה, ומהם אף שעסקו בקבלה ופנימיות התורה על דרך המוסר, וככל שהעולם המוסרי התרחב והעמיק יותר, כך הוא נעשה כלי קיבול מוכשר יותר לקבל גם את האור של תורת החסידות, שאף היא ביסודה עוסקת במוסר ותיקון הנפש, אלא שהיא נעוצה יותר בפנימיות התורה, ולכן בדורנו אנו רואים יותר ויותר אנשים שמתוך עיסוקם במוסר ומחשבה, הגיעו

פעמים נדמה לי כי רבינו ר' ישראל סלנטר זללה"ה בא כמשלים לדרך החסידות, לא כסותר, וראה במכתב סימן ל' באור ישראל ד"ה היוצא מכלל דברינו, ששם מבסס הוא עבודת האדם על שלושה יסודות: רגש, כבישת היצר, שמחה. ופלא הוא, הרי רגש ושמחה הן הן יסודות החסידות גם כן, אלא שהגר"י סלנטר העמיק את הרגש והשמחה.

והמחלוקת בין שניהם היא בדברים העומדים ברומו של עולם, כידוע שר' חיים וולוז'ינר זללה"ה מתאר ענין ממלא כל עלמין וסובב כל עלמין אחרת מכפי התניא. יתכן שבעצם אין שם מחלוקת, אבל התניא מבסס כל העבודה על ענין "ממלא כל עלמין", שזוהי דרך החסידות, ור' חיים וולוז'ינר מבסס כל העבודה דווקא על ענין סובב כל עלמין (עי' שער ג' בנפש החיים).

אדמה תמיד כי ישיבה ליטאית יכולה גם כן לחנך חסידים, אבל חסידים אמיתיים דוגמת המחונכים הגדולים של גדולי האדמורי"ם שהיו בעלי שיעור קומה (החסידים, לא רק האדמורי"ם), וכמובן שאין לסבול ביטול הדדי של חסידים ולא-חסידים (ענין ה"התנגדות" כבר עברה מן העולם כליל, כמדומה!).

אם הרב וולבה זצ"ל החזיק שישיבה ליטאית יכולה לחנך חסידים אמיתיים בעלי שיעור קומה, ברור מכך שלא ראה בדרך הישיבות דבר מהותי הסותר לדרך החסידות השורשית, אלא החסידות יכולה בהחלט לצמוח על הקרקע הפורייה של עולם הישיבות. כמובן שיש בחסידות תוספת והרחבה על מה שמקנים בישיבה, אולם באופן שמשלים ולא באופן שסותר.

וכזו היתה גם גישתו של הגרא"א דסלר זצ"ל, שסבר שבזמננו הדרך הנכונה היא לשלב את דרך המוסר עם דרך החסידות יחד (ראה מה שכתב בזה באורך במכתב מאליהו ח"ה עמוד 35-39), וכך היתה דרכו בקודש, ללמוד בעיון את ספרי גדולי החסידות, ובפרט בספרי בעל התניא ופרי הארץ וליקוטי מוהר"ן ורבי צדוק הכהן מלובלין, ולשלב יסודות מדבריהם בשיחותיו, כניכר לכל הלומד בספר מכתב מאליהו, וכמו שהעיד על כך חתנו הגר"י גאלדצהאלר בספרו קדשי יהושע (ח"ה עמוד אלף תשנא) וז"ל: 'ספדי חב"ד וספרי הרה"ק מוויטעבסק וספרי הר"ן מברסלב וכו', כל הספרים האלו היה מורי וחמי בקי בהם ובמשנתם, והוסיף עליהם ביאור אחר ביאור בסוד כוחות הנפש ומדותיו, וספרי רבי צדוק הכהן היו חביבים בעיניו מאוד, ועסקתי הרבה עם מו"ח בדבריהם... הפליג מאוד ברוב חכמה הגנוז בליקוטי מהר"ן ואמד לי שצריך להיות מבין על תורתו ועל ספריו. כשהייתי בארץ ישראל בשנת תש"ל סיפד לי החסיד הישישי ר' בניציון אפטער זצ"ל בבני ברק, מותיקי חסידי ברסלב, שעסק הרבה עם מו"ח בספרי הר"ן מברסלב. מו"ח היה בקי מאוד בכל ספרי מהר"מ מוויטעבסק כידוע, והיה ספר פרי הארץ יסוד לכמה שיחות שלו, ופעם שמעתי ממנו שיחה ברבים שציטט מאמר מפרי הארץ, שכחתי איזה מאמר, ואמר בהתפעלות כי לומר חידוש כזה צריכין רוח הקודש'.

ועוד מביא שם: 'הייתי נוכח כשגדול אחד שאל את מו"ח מאין לקח לו דרך ללמוד ספרי קבלה וחסידות בעיון, והשיב לו שגיסו הגאון הצדיק ר' דניאל הי"ד ציווה לו

פרק ב

המשך ענין הזיקה בין עולם המוסר הליטאי לדרך החסידות

כתוספת חיזוק למה שנכתב במאמר הקודם על ההתקרבות בין העולם הליטאי לעולם החסידי, ובפרט באמצעות עולם המוסר, נציין לשני מכתבים אישיים של שנים מגדולי ליטא בדור הקודם, שבאו משני בתי מדרשות שונים, הכותבים דברים ברוח זו:

המכתב הראשון הוא מהגר"י יחיאל יעקב ויינברג זצ"ל בעל השרידי אש [שהיה מגדולי התורה בגרמניה, והיתה לו שייכות גדולה לעולם המוסר], שכתב במכתב שנדפס בספר שארית מנחם (ח"ג עמוד כו) לגאון הרב שמואל יעקב רובינשטיין זצ"ל כך:

'ואמנם אני הקטן מנעורי גדלתי בין אנשי ליטא, וזכיתי לשמש את גדולי גאונינו אשר סללו נתיבות חדשים ללימוד ועיון בגפ"ת בהעמקת יסודות שיטות הגמרא והראשונים ובהבנת הענינים לכל עומקם בהגיון ישר, הנה מנעורי נפשי נמשכה בחבלי קסם אחרי ספרי החסידות, ותמיד כשאני מעיין בהם הריני טועם טעם של רוממות הרוח ועליית נשמה, והכל מודים כי מה שעשו גאוני ליטא להרבצת התורה והגדלת אהבתה, עשו גדולי החסידות לחיזוק האמונה ולהעלאת הרוח בישראל, ומי שנפשו מלאה כיסופים וצמאון לאור הגנוז בחגי התורה והמצוות, יוכל לרוות צמאונו רק ממעינות החסידות. ההתנגדות לחסידות כבר עברה ובטלה מן העולם, הכל יודעים שהחסידות משמשת תריס בפני התרבות הנכרית החותרת חתירות תחת יסודות היהדות, והבעש"ט הקדוש נבג"מ הוא שיצר את תיבת ההצלה, והדברים עתיקים'.

והמכתב השני, מהמשגיח הגה"צ רבי שלמה וולבה זצ"ל, שהוא אחד מהחותמים של תקופת המוסר, ואפשר לראות בדבריו כעין מסקנא על יחסה של תנועת המוסר לחסידות, וז"ל (אגרות וכתבים ממרן רבינו המשגיח זללה"ה ח"ב אגרת תנד):

'ידידי, בהזדמנות זו הנני לספר לך שאני שומע מ... נ"י שיש בין הילדים ויכוחים סוערים בעד ונגד החסידות. יתכן שכדאי להגיד לילדים משהו על הבדלי הדרכים של חסידות ומוסר, אשר בעצם שתי הדרכים יסוד אחד להם, וגם המטרה אחת. הרבה

פרק ג

ממה חששו מתנגדי החסידות, והאם חששות אלו קיימים בדרך ברסלב

במאמר הקודם נתבאר שדרך החסידות ודרך המוסר שהתפתחה בישיבות הליטאיות אינם שני דברים סותרים, אלא משלימים והולכים ביחד, בפרט לאור ההתפתחות הגדולה בעולם המוסרי בדורות האחרונים ולאור ההתרחבות של עולם המוסר והמחשבה.

ואף שכאשר התחילה תנועת החסידות להתפשט היתה עליה התנגדות גדולה מצד גדולי ליטא, שהגיעה עד כדי חרמות ובזיונות גדולים, הכל מודים שההתנגדות החריפה עברה מן העולם ואין לה מקום כיום, ועובדה ברורה היא שאין כיום מי שיעז להתבטא כנגד גדולי החסידות בכיטויים שהתבטאו כנגדם בזמנו [ומי שיעשה כן, דינו חרוץ כמבזה תלמידי חכמים וצדיקים במלוא המובן של המושג]³⁸⁰, וכמו כן אין מי מבעלי הדעת שיכול לזלזל בתרומתה הגדולה של תנועת החסידות לכלל היהדות. ומה שהרבה מבני ליטא אינם מכירים את תורת החסידות, בדרך כלל אינו מחמת התנגדות עקרונית, אלא מחמת שלא הורגלו לשפה ולסגנון החסידי שהוא זר להם, ולכן אינם מוצאים בו טעם וענין, כדרכם של רוב בני אדם לאהוב מה שמכירים ורגילים בו, ולא דברים חדשים שזרים להם.

380. וכדאי לציין בענין זה לחשובה מעניינת שנמצאת בשו"ת תולדות יעקב (מהג"ר יעקב זאב כהנא נכדו של רבי אברהם אחי הגר"א בעל מעלות התורה, וילנא תרס"ז), בחלק אר"ח סי' לג, שכתב שם באורך דברי תוכחה כנגד רב אחד שכתב דברי גנאי על כלל החסידים, ובתשובה הנ"ל מאריך לבאר את חומר הדבר לדבר כנגד ת"ח וצדיקים ויהודים כשרים, ושכל החשדות שדיברו עליהם בדורות קודמים הוברר שאין בהם ממש, ומאריך לכתוב בחריפות גדולה שהנתלים באילן גדול הגר"א ז"ע שכתב עליהם דברים קשים, אין להם על מה שיסמוכו, כמו שאנו רואים בחוש בעינינו שהחסידים הם 'קדושי עליון בעלי מידות, מהם עוסקים בתורת ה', מהם עוסקים בתורה ובעבודה, ומהם עוסקים גם בגמ"ח, וכותב שם עוד שעדי שקר הטעו להגר"א וגרמו לו לכתוב כדברים האלו, והאריך לבאר שמצאנו אפשרות של טעות כיו"ב אף בסנהדרין וכו', עיי"ש. ובתוך דבריו כותב: 'ואל יטעה לומר כי גם אנכי נלכד ברשתם, לא יאמר כן, כי מעולם לא הסיתי אדם להתחבר עמהם, רק ראיתי השערוריה הגדולה אשר פרצה בישראל הלשון המדברת בעם, אלא מזה ואלה מזה, ואני צפנתי בלבי עד הנה ולא יכולתי דבר, עד שראיתי אשר כבודו גילה קלונם שלא כהלכה, אמרתי לא העת לחשות הוא'.

ללמוד הכל 'אלעס לערנען' וכו', ושוב הקשה הגדול הנ"ל למו"ח, א"כ בקעלם אמאי לא למדו קבלה וספרי חסידות, והשיב לו מו"ח דעיקר מכל הספדים הנ"ל הוא להגיע ל'והשבות אל לבבך', ובקעלם הגיעו למדרגה זו בטוהר לבכם בלבד ולא היו צריכים שם לספרים אלו לסייע, משא"כ אנו דרחוקים אנו מהשבות אל לבבך, ולפיכך אנו צריכים להרבה חכמה'.

דרך החסידות כדרך נוספת כמוסר ועבודת ה'

ברובד מסויים, כאשר יוצאים מההסתכלות ה'פוליטית' והכיתתית ומסתכלים רק על התוכן והמהות, אפשר גם לראות כיום את דרך החסידות כעוד דרך כמוסר ועבודת ה', וכשם שספרי המוסר אינם שווים ויש ביניהם חילוקים רבים, כך קיימת דרך החסידות שמעוררת את הלב לעבודת ה' בדרך מיוחדת משלה, וגם בה יש גוונים ואופנים רבים, וכמו שלא צריך להיות 'חסיד' של הרמח"ל כדי ללמוד מסילת ישירים, כך אין תנאי מוקדם להיות 'חסיד' מבית מדרשו של הבעש"ט כדי ללמוד ספרי חסידות, ואם יש אדם שמדבר אל לבו ספר חסידות מסויים, מדוע לא יאחז בדרכו ויעבוד את ה' על פיו.

כך למשל אפשר לראות בכתבי הגה"צ רבי אליהו לאפיאן זצ"ל (לב אליהו ח"א עמוד רמב) שמעורר על הצורך בלימוד מוסר, ועל כך שכל אחד יחזיק בספר שמעורר אותו, וכותב: 'אם אחד יש לו שייכות לחב"ד ומתעורר על ידי לימוד תניא, ילמוד תניא, והשני מתעורר ע"י לימוד ספר ראשית חכמה, ילמוד ראשית חכמה, וכיו"ב. והעיקר אם אדם מרגיש שספר זה מעוררו לתשובה ולהתקרב אל ה' יתברך, יקחהו ויתמיד בו'.

הרי שבמדף ספרי המוסר בישיבה, אליבא דרבי אליהו לאפיאן, יכולים לשכון זה לצד זה מסילת ישירים, חובות הלבבות, ראשית חכמה, תניא, [ואפשר להוסיף: נועם אלימלך, ליקוטי מוהר"ן, ועוד ועוד ספרים], בלי שקיימת בכך שום סתירה או ניגוד, אלא אדרבה, כולם רעים האהובים המנעימים זה לזה, וכל אחד יכול לבחור לו ספר שמדבר אליו ומעורר אותו לעבודת ה' לפי סגנונו ודרכו. ואולי אם היינו זוכים להסתכלות פשוטה ואמתית כזו, הרבה מהקושיות וההספקות וההיסוסים היו נעלמים מאליהם.

אמנם, אליבא דאמת דרך החסידות איננה ענף מענפי דרך המוסר הרגילה, ונפתחו בה היכולות שלימים ואף התחדשו בה חידושים רבים, למי שזוכה להעמיק בדברים, ואי אפשר להכניס את כל כולה לתוך הקטגוריה של 'ספרי מוסר', אולם כוונתנו בזה שדרך זו לכל הפחות 'איננה גרועה' יותר מאיזו שיטה ודרך כמוסר, ומי שמחפש להתחזק בעבודת ה' יכול לקחת ממנה חיזוק כמו שלוקח מכל ספר מוסר אחר, שכן לזכות להיות 'חסיד' אמיתי זה כבר עוד שלב, אבל עצם האפשרות ללמוד בספרי חסידות ולקבל מהם יסודות בדרכי עבודת ה' וגם להתנהג על פיהם, נתונה לכל אחד ואחד, ואין צריך לזה שום תנאי מוקדם.

המשיך את דרכו, וכלל את כל הטוב שקיבל מהבעש"ט ותלמידיו בתוך דרכו שלו, אולם עם כל זה אי אפשר לראות בדרך שיצר רק עוד זרם בין שאר הזרמים בחסידות הכללית, אלא יש בה גם חידוש והתפתחות על דרך הבעש"ט, כמו שאמר מוהר"ן עצמו (חיי מוהר"ן רעט ועוד). ולכן לא כל סגנון שקיים בחסידות הכללית מוצא את מקומו בטבעיות גם בברסלב.

ולענייננו, גם ביחס לשתי הנקודות שהוזכרו קודם לכן, עליונות לימוד התורה, והקיבעון המוחלט של ההלכה בלי אפשרות לזוז ממנה, שקיים בהם פער מסוים בין התפיסה של ליטא לתפיסת החסידות [אם כי לא באופן קיצוני כמו שחששו ראשוני המתנגדים], לברסלב ישנה אמירה מיוחדת כלפיהם, באופן שמקרב אותה יותר לתפיסה הליטאית. כמו שיורחב על כך במאמרים הבאים בעז"ה.

והנה אין כאן המקום לעסוק בפרטים של המחלוקת שהיתה בזמנו, ובודאי לא בדברים שאינם מביאים שום תועלת, אולם נתייחס כאן למובאה יסודית אחת שמבהירה ממה חששו בזמנו המתנגדים לחסידות, ומזה יובן מה הם יסודות 'דרך ליטא' שאותה אנו רוצים למזג עם דרך החסידות בכלל ועם דרך ברסלב בפרט.

בספר שאילתות מהגר"ח מוואלוז'ין זצ"ל (אות פח) מובא בשמו: 'אמר לקרובו שרצה להיות מכת החסידים: היזהר לשמור על כל פנים ג' דברים אלו אשר אנוכי מצווך: א. שלימוד הגמרא בעיון יהיה אצלך [עבודה] היותר גדולה ויקרה להקב"ה, אף לפלפל במיגו דרמאי, ואל יפתוך בני מה לי בזה, וללמוד בכדי שידע הדין על בוריו. ב. שלא תעבור על דינא דגמרא בשום אופן. ג. ליזהר למען ה' שלא תדבר על הגדולים, ובפרט על אדמו"ר החסיד הגאון רבינו אליהו זצ"ל.

למדנו מכאן שלושה דברים שחששו עליהם בזמנו אצל החסידים: א. שלימוד גמרא בעיון ואליבא דהלכתא יהיה נחשב ביותר. ב. לא לעבור על דינא דגמרא. ג. להיזהר מאוד לא לדבר על גדולי התורה.

והנה החששות שהיו בזמנו לא היו פורחים לגמרי באוויר, והיו כמה וכמה תופעות שנתנו מקום למתנגדים לחשוש שמא קמה כאן קבוצה שרוצה לשנות את ערכי היהדות ולהשפיל את ערך לימוד התורה, ולפרוץ פרצות בהלכה, ולכן קמה התנגדות גדולה כל כך מצד גדולי תורה ויראה, ולמטרה זו אף חיבר הגר"ח מוואלוז'ין זצ"ל את ספרו נפש החיים, שבו הוא מאריך לבאר את ערך לימוד התורה, ואת ערכם של מעשי המצוות שנעשים על פי ההלכה גם כאשר אינם בשלימות הלב, אולם בהמשך התברר שהיה מדובר בחששות בעלמא, ואדרכה, הוברר לכל שתנועת החסידות קידשה אף היא את ערך לימוד התורה בדרך שלה, וגם לא באה להמעיט כלל בערך ההלכה ובערך גדולי התורה, אלא באה להוסיף אור וחיות בתוך כל המערכת הקיימת, להאיר את נשמות ישראל באור האמונה והאהבה והיראה, ושלא לעשות רק כמצות אנשים מלומדה, אלא לחפש בכל דבר את נקודת הדבקות בה' שהיא נקודת המרכז של כל העבודה. ואפשר לומר שבהמשך הדורות הובן כללות הענין ופסקה החשדנות הקיצונית כלפי תנועת החסידות, אם כי עדיין נשארו פה ושם עד היום הזה מנהגים שונים שהתקבלו אצל כמה עדות חסידיות שהאחרים אינם רואים אותם בעין יפה, וטוענים שיש בהם 'הגמשה' יתירה של ההלכה, שלא לפי הכללים ההלכתיים הרגילים, ואכמ"ל.

כל זה בנוגע לחסידות הכללית, אולם כאשר אנו מדברים על דרך ברסלב אנו מוצאים בה נקודות השקה מובהקות עוד יותר לדרך ליטא בנושאים שעומדים בציפור הנפש של גדולי ליטא, שהם לימוד התורה, והיצמדות מוחלטת להלכה [עד כמה שזה עשוי להישמע מוזר למי שהתרשמותו היא חיצונית בלבד].

נקדים ונאמר, שתנועת ברסלב אמנם צמחה על רקע תנועת החסידות הכללית, ומוהר"ן מברסלב זצ"ל כנינו של הבעש"ט שהיה מקושר לזקנו בכל נשמתו, בוודאי

על כגון זה: 'וכי מאי נפקותא בין זה למי שהיה תוקע שופר בכוונה עצומה בליל ראשון של פסח במקום מצות אכילת כזית מצה, ואוכל הכזית מצה בראש השנה, ומתענה בערב יום הכפורים, וביום הכפורים נוטל לולב במקום מצות עינוי, ואיה מקום לתורה'.

ובאופן כללי, מוהר"ן כתב בכמה מקומות מה ששמע ממוהר"ן שהזהיר לא לפסוק הלכה על פי השגות בקבלה, אפילו אם הם השגות אמיתיות, אלא הלכה יש לפסוק רק לפי דרכי הפוסקים.

וכאשר הרה"ח רבי הירש לייב ליפל זצ"ל שהיה מקורב לחפץ חיים שאל אותו אודות התקרבות לחסידות, השיב לו הח"ח: אם חפץ הנך להתקרב לחסידות, תתקרב לחסידי ברסלב היות והם שומרים את השולחן ערוך ומקיימים את הכתוב בו (ספר שבחו של צדיק עמוד שיד מפי בעל השמועה).

וענין זה משתלב היטב עם גישתו הכללית של מוהר"ן לעבודת ה', שלפיה האמונה הפשוטה ועשיית מעשים בפשטות עומדת בבסיס הכל, ו'היהדות הפשוטה', דהיינו קיום המצוות ומנהגי היהדות בפשטות הינה הבסיס הרחב שרק עליו אפשר לבנות עבודת ה' פנימית, כמבואר היטב בדבריו במקומות רבים.

ולכן לא מצאנו בברסלב [כמעט] ששמו דגש על כל מיני 'הנהגות' מעבר להלכה הפסוקה כמצוי בקהילות רבות, אלא ההנהגה למעשה היא מה שכתוב בשו"ע ובפוסקים, ומה שיש לנו בספרי ברסלב ובמסורת ברסלב הם רק רעיונות ועצות נפלאות הנוגעות לפנימיות עבודת ה'.

ובוודאי לא באנו לומר שכל ה'בשורה' של ברסלב היא שצריך וחשוב לשמור שו"ע, שכן את זה אמנם ידענו גם לפני ברסלב, ועיקרה של תורת ברסלב באה ללמד דרכים ועצות נפלאות כיצד להחיות את השו"ע ולקיים את הכתוב בו ביתר שמחה, התלהבות, אמונה, דבקות, וגם כיצד להתחזק בשמירה בפועל של השו"ע, ומה שבאנו לברר בנוגע לעניינינו הוא שיש חפיפה מוחלטת בין התפיסה הליטאית לתפיסה הברסלבאית ביחס לתוקף המוחלט שיש לפסקי הלכה, ושאינן מקום להגמיש אותם מחמת שיקולים שאינם הלכתיים, אפילו אם הם מגיעים מרצון טוב וקדוש. וכבר אמר רבי לוי יצחק בנדר זצ"ל שחסיד ברסלב עובד ה' באמת יכול להיראות בסדר יומו כמו יהודי עובד ה' רגיל, שיש לו סדרי תורה ותפילה וכו', כרגיל, ואין ניכר עליו דבר שונה מצד הנהגתו החיצונית, אלא שהכל נעשה בחיות ובעירה פנימית, שזהו עיקר המכוון של דרך ברסלב.

פרק ד

היצמדות להלכה על פי דרך ברסלב

אפשר לקבוע שבנושא הזה של היצמדות להלכה כפשוטה, התפיסה של ברסלב זהה לגמרי לתפיסה של גדולי ליטא, שלפיה אין שום מקום לזוז מההלכה הפשוטה מחמת שום חשבון של תוספת כוונה, או השגה פנימית, או כל סיבה אחרת שאינה הלכתית מובהקת, והעניין הזה מופיע בהרבה מקומות בספרי ברסלב וגם הונהג כך בפועל אצל חסידי ברסלב, ונזכיר כמה אמרות בנוגע לכך.

ידועה אמרתו של מוהר"ן זצ"ל שאמר לאחד התלמידים: 'יכול הנך לקמט את ספרי כפי רצונך [כלומר, לומר בו פרושים כלבבך], אולם אל תפגע בסעיף קטן שבשולחן ערוך'. והנה רביה"ק מוהר"ן לא המעיט בערכו של ספרו כלל וכלל, ואמר עליו שבחיים מופלגים כידוע, ואף על פי כן, ראה להדגיש שדבר ראשון צריך לשמור על כל סעיף קטן בשו"ע בלי לזוז ממנו מאומה, וחשש על עניין זה יותר ממה שחשש על הבנת ספרו כראוי, משום שראה בשמירת שו"ע בסיס הכרחי לכל היהדות.

ואכן, כידוע אחת מההנהגות שציווה מוהר"ן על תלמידיו חוק ולא יעבור היא ללמוד בכל יום שו"ע, כאשר המטרה בזה היא בראש ובראשונה להיות בקי בהלכה היטב ולא לעבור חלילה על שום הלכה.

ובנוגע לנידון של איחור זמן תפילה בשביל תוספת כוונה בתפילה או מחמת סיבות אחרות, שהיו כמה מצדיקי החסידות שנהגו בהנהגה זו, התבטא מוהר"ן באופן נחרץ ואמר (חיי מוהר"ן אות תפז): 'הצדיקים שוגים בזה במה שמאחרים זמן תפילה'. כלומר, שמוהר"ן אף שידע את הסיבות שהיו לאותם צדיקים בכך, לא הסכים אתם בזה, וסבר שקיום ההלכה כפשוטה עומד מעל כל השיקולים הללו.

וכאשר שהה מוהר"ן בגליציה נזדמן לו לראות רב חשוב המתפלל בהתעוררות עצומה, והדבר היה לאחר זמן תפילה, ואמר על כך מוהר"ן: 'הרי זה אתרוג קורפיני [מין אתרוג משובח שמוצאו מקורפון], אבל הוא בחנוכה... (שיח שרפי קודש החדש ג, תל). ודברים אלו דומים ממש בסגנונם למה שכתב בנפש החיים (בפרקים שלפני שער ה, פרק ד)

הוא כותב על כך שהתורה היא עיקר החיים, ותמה כיצד יתכן לאדם לפרוש מן החיים אפילו לשעה קלה, ומאריך לבאר מהי הדרך לקבל חיות מהתורה גם בשעה שנאלץ להפסיק מלימודו.

ופעם אחת הוכיח את אחד על התמדת הלמוד ואמר לו: מדוע לא תלמד? מה תפסיד בזה, הלא תקבל עולם הבא על הלמוד?! ואין צריך לומר כשהתורה מראה אהבה לאחד אז אין רוצה כלל עולם הבא רק שרוצה את התורה בעצמה' (שיחות הר"ן יז).

ועל הכח של הלימוד בעיון וביגיעה שבזה תלוי רפואת הנפש הוא כותב (ליקוטי מוהר"ן קמא עד) שכל אחד צריך רפואת הנפש 'היינו להעלות אותה למקום שורשה, וזה על ידי שמתייגע בתורה עד שזוכה לדעת אותה ולהבינה'. ועוד כתב (ליקו"מ סימן קא) על המשנה 'כל המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול מלכות ועול דרך דרך', שזה נאמר על הלומד בעיון ובהבנה. וגם עורר על הצורך ללמוד את כל חלקי התורה, ש"ס, שו"ע, מדרשים, זוהר וכו' (ראה שיחות הר"ן כח, עו ועוד).

וכמו כן עיקר הכנעת היצר הרע הוא על ידי התורה שהיא כולה שמותיו של הקדוש ברוך הוא, ועל ידה מגרש האדם מעצמו את השגעון והרוח שטות של היצר הרע (ליקו"מ קמא א).

והקביעות בלימוד התורה כחה גדול מאד עד שהיא מוציאה את האדם מכל המקומות שנפל לשם, ולכן 'אפילו אותן האנשים הרחוקים מן הקדושה מאד שנלכדו במצודה רעה עד שרגילין בעבירות חס ושלום רחמנא ליצלן רחמנא לשזבן, אף על פי כן הכח של התורה גדול כל כך עד שיכולה להוציא אותם מן העברות שרגילין בהם חס ושלום. ואם יעשו להם חוק קבוע וחיוב חזק ללמוד בכל יום ויום כך וכך יהיה איך שיהיה, בודאי יזכו לצאת ממצודתם הרעה על ידי התורה, כי כח התורה גדול מאד' (שיחות הר"ן יט).

ופעם אחת 'שאל לו הרב רבי נתן זכרונו לברכה: ואם אחד הוא בעל עבירה ממש רחמנא ליצלן? השיב לו רבינו זכרונו לברכה: וכי אתה יודע גודל מעלת התורה הקדושה, הלא עסק התורה הוא גדול במעלה משמירת הברית. כי ברית ביסוד ואורייתא בתפארת' (חיי מוהר"ן תקעג).

אלו הם כמה ציטוטים בודדים מתוך שיחות ותורות רבות שנאמרו על חשיבות לימוד התורה ומעלתה העצומה, ומודגש בהם גם החשיבות של עסק התורה בקביעות, אפילו למי שמדרגתו הכללית בעבודת ה' אינה כראוי, מה שכמובן לא משאיר מקום לספק על דעתו של מוהר"ן בנידון.

ואכן, ההולכים בפועל בדרכו של מוהר"ן ז"ל זוכים להגביר את התמדתם בתורה, כמו שמעיד על עצמו רבי נתן ומספר כיצד מוהר"ן ז"ע הכניס אותו להתמדת הלימוד בכמה דרכים נפלאות (ראה חיי מוהר"ן תלה ועוד), וכך גם לימד רבי נתן את תלמידיו, ועסק

פרק ה

לימוד תורה במשנת ברסלב

במאמרים הבאים נשתדל לבאר את מקומו של לימוד התורה במשנתו של מוהר"ן, ונבאר במה היא שונה מהתפיסה הליטאית הרגילה על לימוד התורה, ומאיך, כיצד היא יכולה להוות השלמה נפלאה אליה. ונקדים שהדברים ארוכים מאוד, ונוגעים ביסודות גדולים בדרכי עבודת ה', ולא באנו במסגרת מאמרים אלו לבאר את כל הענין באורך, אלא רק לציין לכמה נקודות, ותן לחכם ויחכם עוד.

ראשית נבאר את הפער שבין תפיסת ליטא לתפיסת החסידות בנושא זה, ומה הם הבעיות שעמם מתמודדת כל דרך בפני עצמה, ואחר כך נבאר מה חידשה בזה ברסלב, שכהגדרתו של מוהר"ן בא לכלול בשיטתו את שני הדרכים גם יחד ודרכו היא כעין 'ממוצע' ביניהם, ויש בה פתרון כולל למי שמעמיק להבין את הענין ומשתדל לקיימו על פי הדרכתו.

אולם בראש ובראשונה עלינו להקדים ולהבהיר דבר פשוט וברור וידוע, שאצל מוהר"ן ז"ע לימוד התורה נמצא במקום מרכזי ביותר בחייו של יהודי, תורות ושיחות רבות מוקדשות לחשיבות העצומה של לימוד התורה בקביעות לכל אחד ואחד, בכל מצב ובכל מדרגה שבו הוא נמצא.

נראה כמה דוגמאות לדבר:

במכתב לחתנו משנת תקס"ז (נדפס ע"י מוהר"ן ז"ל בספר עלים לתרופה בתחילת הספר) הוא כותב: 'בקשתי מאהובי חתני שתלמד בכל יום שיעור גמרא ופוסק, שלא תעשה חס ושלום מטפל עיקר, רק את האלקים ירא וכו' כי זה כל האדם'.

ובמכתב נוסף לחתנו משנת תקס"ט הוא כותב: 'גם יראה להודיע לי מעסק לימודו וכמה דפין גמרא הוא לומד בכל יום, כי באלה חפצתי שיתמיד בלימודו וזה כל מגמותי, ודי למבין'.

ועוד הוא כותב (בליקוטי מוהר"ן קמא לא) על כך שאי אפשר להיות 'צדיק' בלא שיהיה 'למדן', ושעל כך נאמר 'ולא עם הארץ חסיד'. ובמקום אחר (ליקוטי מוהר"ן תניינא עח)

פרקו

המשך ענין לימוד התורה במשנת ברסלב

תלמוד תורה עיקר או תפילה עיקר

במאמר הקודם הבאנו כמה ציטוטים מתוך רבים שמתוכם מתבאר הדגש החשוב ששם מוהר"ן על הנושא של לימוד התורה בקביעות, כמפתח לכל ענייני עבודת ה'.

אמנם, כל זה צד אחד של המטבע, אך יחד עם זה מוהר"ן הרבה לדבר על נושאים רבים בעבודת ה' מלבד לימוד התורה, ובפרט על נושאים השייכים לעבודת הלב, כאשר נקודת המרכז של כל העבודה הפנימית היא עבודת התפילה שתופסת מקום גדול מאוד בעבודת ה' על פי דרכו של מוהר"ן³⁸¹. וכל מי שעוסק בספריו של מוהר"ן ומכיר

381. די להציץ הצצה חטופה ברשימת הנושאים שבהם עוסק הספר ליקוטי מוהר"ן כדי להבין שהנושא של לימוד התורה אינו הנושא הבלעדי שבו עוסק מוהר"ן. ראה בהקדמת רבי נתן לליקו"מ: 'כי כל דברי הספר הקדוש הזה מלא עצות טובות ונוראות. ומדבר מכל המידות ומכל המצוות הנהוגות. ומהרחקת ושבירת כל התאוות. מתאוות ניאוף, ותאוות ממון, ותאוות אכילה, מהרחקת הכבוד, וכעס וקפידות וגדלות, ומעלת האמת ועוצם גנות השקר, מהרחקת העצבות והעצלנות, מפגם הדבור, מלשון הרע ורכילות וכו', מפגם הראות ומפגם כל החושים, מקדושת העינים והחוטם והאזנים והפה שהם שבעת הנרות המאירין אל מול פני המנורה הקדושה, מקדושת שבת ויום טוב וראש חודש. משלש רגלים בכלל. ובפרטיות מכל רגל ורגל בפני עצמו. מפסח משבועות מסוכות ומהמצוות הנהוגות בכל רגל ורגל. שהם מצוות אכילת מצה ואסור חמץ ושאור וקריאת ההגדה וארבע כוסות בפסח. וכן ממצות סוכה וארבע מינים. והושענא רבה ושמיני עצרת ושמחת תורה. ומקבלת התורה בשבועות. מראש השנה ותקיעת שופר ומיום הכפורים. מחנוכה ופורים. מציצית ותפלין וקריאת שמע ותפלה. מצדקה ותלמוד תורה. ומשא ומתן באמונה. מאמונה ומאמונת חכמים. מעונה. מיראה ואהבה. וממעלות הרצון והכסופין דקדושה. מתפלה בכח ובכוונה. הן משלש תפלות שביום, הן מגודל עוצם מעלת שאר התפלות ותחינות ובקשות שצריכין להרכבות בהם בכל יום ויום לומר תחינות ובקשות הרבה. ובפרט גודל מעלת ההתבודדות לפרש שיחתו בלשון אשכנז לפניו יתברך בכל יום בינו לבין קונו. שישפוך כמים לבו נכח פני ה' שיזכה להתקרב לעבודתו יתברך. ומגודל מעלת אמירת תהלים שמזכה לתשובה. וממעלת הבכיה לפני השם יתברך כבן המתחטא לפני אביו. ממעלת לב נשבר. ומהרחקת העצבות. ממעלת השמחה. שצריכין להכריח עצמו בכל כחותיו להיות בשמחה תמיד, והרבה עצות נפלאות לבוא לשמחה. ממעלת קדושת ארץ ישראל. מענין המשכן ובית המקדש וירושלים. מגנות המחלוקת ומגודל מעלת השלום. מתשובה. מתענית. מקדושת

הרבה לעורר ולעודד על ההתמדה בלימוד התורה הקדושה, וראה למשל חיי מוהרנ"ת (אות פג) במה שמספר רבי נתן:

'באמצע הקיץ נתעורר אחד שהיה רוב דברי בשנה הזאת עמו ביותר, והייתי מוכיח אותו הרבה מאד על התמדת הלימוד, כי היה ממוכחרי בני הנעורים ומופלא בלימוד, והעולם החזיקו אותו שמתמיד בלמודו, אבל אני השגחתי בו וראיתי שאינו לומד כלל, והוכחתי אותו על זה והודה לדברי, והיה משתוקק מאד שאכניס אותו בתוך התמדת הלמוד, אבל יצר לב האדם רע מנעוריו והיה קשה להרגילו בהתמדה, אבל סיפרתי לו עוצם נוראות גדולת מוהר"ן זכרונו לברכה את כל אשר עשה לנפשי ואיך הכניס אותי להתמיד בלמוד בכמה דרכים נפלאים, וסיפרתי לו מאשר עבר עלי בזה אצלו זכרונו לברכה, ואף על פי כן לא פעלתי אצלו כל ימות החורף כי אם מעט שהתחיל ללמוד יותר מבתחילה אבל לא כרצוני כראוי באמת, אבל מריבוי אמיתת הדבורים חמים כגחלי אש שסיפרתי לו ממנו זכרונו לברכה הבעירו בו, עד שבאמצע הקיץ נתעורר לבו והתחיל להתמיד בלמודו בהתמדה גדולה ונפלאה והיה מתמיד גדול שש שנים רצופים, וגמר בהם כל הארבעה פוסקים הגדולים, ובתוך כך נשתנה לטובה גם בשאר דברים.'

וראה גם עלים לתרופה (מכתב קסו):

'גם פה נמצא מתנגד אחד שבנו התחיל קצת להתקרב לאנשי שלומנו, ולמד הרבה גמרא ופוסקים, ועתה מכריחים אותו אנשי בליעל המכנים עצמם בשם חסידים ומונעים אותו בעל כרחו מללמוד גמרא ופוסקים, ואומרים שטוב יותר לדבר עמהם, ואביו צעק על בנו הנ"ל: 'אני נותן לך לאכול על מנת שלא תלמד רק דף גמרא אחד בכל יום, לא יותר, כי מי שלומד כל היום הוא ברסלברי וכו', כי ידוע לכם מעשי בני הנעורים, בפרט בדור הזה, ואין שום הצלה כי אם על ידי התורה. ואין מי שיכניס לימוד התורה וקיום התורה בעולם כמו אדוננו מורנו ומוהר"ן זכרונו לברכה, על ידי אמיתת דרכיו הקדושים שגילה על ידינו ובספריו הקדושים.'

הנה כי כן רבי נתן מודיע כדבר פשוט וברור שמטרת אדמו"ר זצ"ל בספריו ודרכיו הקדושים היא להכניס את התמדת לימוד וקיום התורה בפשטות, ושכך היה מפורסם במקומם ש'מי שלומד כל היום הוא ברסלברי'.

לשבח בכוונה גדולה, שלא יוציא מפייהם תיבה אחת בלי כוונה, ואע"פ שעל ידי כך צריכין להאריך ביותר ויעבור רוב שעות היום בשלוש תפלות, ולא ישאר זמן לעסק התורה כי אם דבר מועט, לית לן בה, כי העיקר הוא שיחת התפלה. ודעת הפרושים להתפלל בדרך ממוצע כדי שלא יאריכו זמן הרבה בתפלה, וישאר להם זמן מרובה בשביל עסק התורה.³⁸²

והנה לא כאן המקום לעסוק בעומק בכירור שורשי מחלוקת זו שעולה למקום גבוה מעל גבוה, והדברים נוגעים להבנת כמה עניינים עמוקים בתורה, בנגלה ובנסתה, אולם פטור בלא כלום אי אפשר, ובתור מבוא לענין שנתדל לגעת באיזו נקודה השייכת לשורש ענין זה.

עיקר מעלת התורה מותנית בנושאים נוספים בעבודת ה'

הנה מצד אחד, על מצות תלמוד תורה נאמר שהיא שקולה כנגד כל המצוות, ונאמר בדברי חז"ל הפלגות גדולות על מעלת עסק התורה יותר מכל שאר המצוות. וגם מבחינת השקעת הזמן וכוחות הנפש, ברור שכדי לזכות לכתרה של תורה צריך לעסוק בה בקביעות ולהשקיע הרבה כוחות בקניינה, ולפי זה היה ראוי לכאורה לעשות את עסק התורה עיקר ואת העסק בשאר ענייני עבודת ה' טפל.

אולם מאידך, אנו מוצאים בכמה מקומות שכל מעלת לימוד התורה תלויה בכך שהלימוד מביא לידי מעשה, וקשור עם החלקים האחרים של עבודת ה', ויש חשש גדול שאם עושים את העיקר רק מלימוד התורה, ישאר כל ימיו בלימוד בלבד ולא יגיע לחלקים אחרים בעבודת ה', ואז גם לימודו ישאר במדרגה פחותה.

ונביא כמה מקורות מתוך רבים לכך שמעלת התורה מותנית במה שהיא מקושרת עם חלקים אחרים בעבודת ה'.

א. מסקנת הגמרא בקידושין (מ, ב) שתלמוד תורה גדול ממעשה המצוות, אולם אין זה מפאת הלימוד עצמו, אלא משום שתלמוד מביא לידי מעשה, והיינו שכל מעלת הלימוד על פני כל המצוות הוא משום שיש בו כח להביא לידי מעשה וקיום של כל המצוות, ולא נרחיב כאן במחלוקת רש"י ותוספות על המשמעות המעשית של הענין³⁸³, אבל מה שברור לגמרי הוא שמעלת הלימוד הוא דווקא בהיותו בבחינת שורש שמצמיח

382. בקצרה, שיטת רש"י ב"ק יז, א שהמעשה עדיף מהלימוד, ותוספות שם ובקידושין הקשו עליו ופירשו שהתלמוד גדול, ובדעת רש"י ביארו השיטתם ב"ק יז, ב בשם ה"ר ישעיה והפנ"י והתורת חיים שם שבבחרותו של האדם לימוד גדול כי אם לא כן לא ידע כיצד לקיים, אבל לאחר שכבר למד, המעשה טוב מהלימוד. וכן הובאה שיטה זו בתוספות קידושין מ, ב בשם יש מפרשים. וכן שיטת המאירי ב"ק יז, ב. וכן פסק השל"ה (ריש מסכת שבועות פרק ג' מצוה) וז"ל: 'אבל מי שלמד כבר וידע כל הדינים והמעשים, אזי טוב יותר לרדוף ולחפש אחר איזה מצוה מהלימוד, כי מעשה המצוות הם התכלית. וכן סובר בעל ראשית חכמה בהקדמת ספרו. אולם שיטת תוספות בב"ק שם ובקידושין מ, ב שהלימוד

את ההולכים בדרכו באמת, חש שנושאים רבים שאצל הנוטים לתפוס את דגל לימוד התורה כעיקר העיקרים, אינם מודגשים כל כך, אצל מוהר"ן יש להם מקום חשוב יותר.

וכדי לעמוד על שורש הענין, נקדים את המובא בספר אבניה ברזל אות י' בזה הלשון: 'מוהרנ"ת אמר שרבינו זצוק"ל חיבר יחד הטוב מן הפרושים והטוב מן החסידים, היינו שהפרושים העיקר אצלם הוא התורה הקדושה, אבל מהתפילה הם רחוקים, והחסידים העיקר אצלם הוא התפילה, אבל מהתורה הקדושה הם רחוקים, ורבינו זצוק"ל כללם וחיברם יחד, דהיינו לעסוק בתורה ותפילה יחד'.

ובשיח שרפי קודש ח"ב סימן פז מובא: 'רבינו אמר פעם: המתנגדים אומרים שהעיקר הוא לימוד התורה, והחסידים אומרים שהעיקר הוא עבודת התפילה, ואני אומר: להתפלל ללמוד ולהתפלל³⁸².

הגדרה זו על החילוק שבין חסידים למתנגדים בעניין האם העיקר הוא תורה או תפילה חידד גם בעל התניא (בתשובותיו לשאלות ששאלוהו על ענין החסידות בעת מאסרו, מובא בבית רבי פרק טז) בלשון זו: 'על השאלה למה החסידים מרבים בתפילה ומתבטלים על ידי זה זמן רב מעסק התורה, השיב שיש נשמות ששייכים יותר לתורה, ויש נשמות ששייכים יותר לתפילה, ועל דרך שמצינו בגמרא הרבה שתורתן אומנותן ולא היו מפסיקין לתפילה, והיו מתפללים פעם בשלושים יום, וגם אז היו מקצרין, וכן קריאת שמע שהיו קורין בכל יום היו מקצרין בה, 'מעביר ידיו על שתי עיניו וזו היא קריאת שמע של ר' יהודא הנשיא', והיו עוסקים בתורה יותר, ועל הרבה מצינו שהיו מתפללים הרבה, חסידים הראשונים היו שוהים ט' שעות ביום לתפלתן, תורתן מתי נעשית, מתוך שחסידים הם תורתן משתמרת וכו', וברבי עקיבא מצינו שהיה אדם מניחו בזוית זו וכו', ועוד אמרו רז"ל (ברכות כא, א) ולואי שיתפלל אדם כל היום. וגם עתה הנמשכים אחר הגר"א הם נשמות ששייכים יותר לתורה, והנמשכים אחר הבעש"ט ותלמידיו הם נשמות ששייכים יותר לתפילה. [וראה עוד קונטרס אחרון בסוף ספר התניא במאמר המתחיל 'להבין מה שכתב בפרי עץ חיים דבזמן הזה עיקר הכירור ע"י התפלה דווקא, אף שתלמוד תורה למעלה מהתפילה].

וראה עוד בן יהוידע (סנהדרין צט, ב) שכתב:

'והיינו ענין המחלוקת שיש בין דיעות אשכנזים פרושים לאשכנזים חסידים בזמן הגאון רבינו אליהו מוולנא ז"ל והרב החסיד רבי ישראל בעל שם טוב ז"ל, דלפי דעת אשכנזים החסידים הוא צריך שיתפללו כל התפילה מן פרשת העקדה עד עלינו

המחשבה. ומהרחקת מחשבות זרות. וכן מכל הדברים והדרכים הקדושים שבעולם המוכרחים לכל. מגודל מעלת התקרבות והתקשרות לצדיקים, שבזה תלוי כל קדושת איש הישראלי. מענין ניגון וכלי זמר ועשרה מיני נגינה. ומהמחצת כף ורקודין. וענין אנחה. וקול הברה וכו'.

382. וידועה אמרתו של מוהר"ן בשיחת הר"ן אות רפז שאמר: 'מה יש לו לאדם לעשות בזה העולם, אין צריך כי אם להתפלל וללמוד ולהתפלל'.

ב. אמת הדבר שכאשר לימודו של אדם הוא באופן הראוי המביא לידי מעשה, ישנה תכלית של מעלה גדולה שזוכים לה גם מעצם הלימוד עצמו³⁸⁶, ומעלה זו הגדירו הנפש החיים³⁸⁷ והתניא³⁸⁸ שהוא יתברך ורצונו אחד, והדבק ברצונו על ידי ידיעת איזה דין או דבר אגדה שהוא רצונו ודעתו של הקדוש ברוך הוא, דבק בו ממש. ובדרך³⁸⁹ ביאר כי בתורה נקשרת ההשפעה הגדולה מכל ההשפעות, 'שהוא תכלית מה שאפשר שימצא בנמצאות מעין המציאות האמיתי שלו יתברך, ויקר ומעלה מעין אמתת מעלתו יתברך'.

אולם יחד עם זה, כיון שמעלת התורה היא בכך שהיא דיבורו ורצונו יתברך, ובה נקשרת ההשפעה הגדולה ביותר מכל ההשפעות, לכן יש תנאים כדי לזכות בתורה בבחינה הזו. ובדרך ה' שם כתב שישנם שני תנאים עיקריים, והם: גישה נכונה ללימוד מתוך ידיעה שעוסק בדברותיו של הקדוש ברוך הוא, ותיקון המעשה. ובקשר לתנאי הראשון כתב שכיון שההשפעה הזו שבתורה היא ענין אלוקי נשגב ביותר, לכן כדי לזכות לו 'ודאי שיש לו לאדם לירוא ולרעוד בעסקו בענין כזה, שנמצא הוא ניגש לפני אלוקו ומתעסק בהמשכת האור הגדול ממנו אליו. והנה צריך שיבוש משפלותו האנושי, וירעש מרוממותו יתברך. והנה יגל מאד מחלקו הטוב שזכה לזה, אך ברעדה כמו שכתבתי. ונכלל בזה, שלא ישב בקלות ראש, ולא ינהג שום מנהג בזיון, לא בדבריה ולא בספריה, וידע לפני מי עומד ומתעסק'. וכתב שרק אם עושה כן יזכה להשפעה הזו שבתורה, 'אבל אם תנאי זה יחסר ממנו, לא תמשך ההארה על ידו, ולא יהיו דבריו אלא כשאר כל הדיבורים האנושיים, הגיונו כקורא איגרת, ומחשבותיו כחושב בדברי העולם. ואדרבא, לאשמה תחשב לו, שקרב אל הקדש בלי מורא, ומקל ראשו לפני בוראו, עודו מדבר לפניו ומתעסק בקדושתו יתברך'.

ובודאי דבריו של הרמח"ל הם חמורים מאוד והלואי ונזכה לקיימם כראוי, אבל על כל פנים למדנו מדבריו שככל שתגדל אצל אדם ההכרה לפני מי הוא עוסק בתורה, ויזכה לראות את לימוד התורה כעיסוק בהתקשרות אליו יתברך, כך תימשך אליו על ידי לימודו השפעה גדולה יותר, וכמו שסיים שם הרמח"ל: 'ואולם, כפי מדריגת המורא ושיעור הכבוד והזהירות בו, כן יהיה שיעור יקר הלימוד ומדריגת ההשפעה הנמשכת על ידו'.

ג. על דרך זו, מצאנו בכמה מקומות, שיתכן שאדם יזכה לאהבת תורה, אבל ישכח מנותן התורה, והמהר"ל בהקדמתו לספרו תפארת ישראל האריך בזה וכתב שפעמים דווקא האהבה לתורה תשכיח ממנו את אהבת נותן התורה, כאשר לא נותן את תשומת

386. כמו שכתבו בדרך ה' ח"ד פ"ב ובנפש החיים ש"ד פ"ו ובשו"ע הרב ת"ת ד, ב, ובאור ישראל סימן כז ובחתם סופר נדרים פא, ב, ובהקדמת הבית הלוי ועוד.

387. שער ד' פ"ו.

388. ליקוטי אמרים פ"ה.

389. ח"ד פ"ב.

את כל חלקי המעשה, ובזה הוא כולל את כל אותם דברים שיוצאים ממנו, ולכן הוא גדול מהם³⁸⁴. ואשר על כן הלימוד חייב להיות באופן שהוא אכן מצמיח את כל חלקי המעשה, ובאופן אחר לא נאמר שהוא גדול מכל המצוות³⁸⁵.

ולכן אמרו בגמרא (ברכות יז, א): 'מרגלא בפומיה דרבא, תכלית חכמה תשובה ומעשים טובים'.

ועוד אמרו (יבמות קט, ב): 'כל האומר אין לי אלא תורה (שאין מקיים - רש"י), אפילו תורה אין לו' (אפילו שכר לימוד אין לו - רש"י).

וכתב הגר"א (אבן שלמה פ"ה אות ו): 'כמו שעיקר האילן הוא הפרי, כן לא המדרש עיקר אלא המעשה, ואין נקרא צדיק אלא במעשי המצוות ועליו העולם עומד'.

והיינו משום שכל תכלית לימוד התורה הוא להביא לקיום, וכאשר חסר הקיום, אין ערך גם ללימוד.

ויתירה מזה, מאחר שכל תכלית הלימוד הוא להביא לקיום, לכן גם מידת הערך של הלימוד הוא במידה שבה הוא מביא לקיום, וכמו שכתב הרמח"ל בדרך ה' (ח"ד פ"ב): 'ואולם מי שמטהר ומקדש עצמו במעשיו, הוא ימשיך בתלמודו השפעה כשיעור ההכנה שהכין את עצמו, וכשיעור שירבה בהכנה כן ירבה יקר התלמוד וכחו. והוא מה שמצינו בחכמים הקדמונים, שתורתם היתה מעטירתם כח גדול ונותנת להם מעלה יקר, מה שלא נמצא בדורות האחרונים, מפני יתרון הכנתם על הכנת האחרונים'.

גדול מהמעשה לעולם. וכך היא משמעות סתימת לשון הרמב"ם פ"ג מת"ת. וכך נקטו רבים מגדולי הדורות האחרונים ובבית מדרשו של הגר"א ותלמידיו.

384. כלשון המהר"ל בדרוש על המצוות: 'כי התלמוד לא שהוא הכנה בלבד למעשה, רק שהוא עצמו מוציא המעשה לפועל כמו שאמרנו, כי התורה היא ההתחלה וכל שהיא התחלה גורם שיצא גמר הפועל, א"כ היא פועלת המעשה בעצמו. כמו הזרע שבהיזרעו גורם שיצא הענף לפועל, כך התורה בהזרעה באדם פועלת הגמר וגמר שלה הוא המעשה, שלא ניתנה כי אם לתכלית המעשה לא לזולת זה כמו שאמרנו. זהו שאמר שהתלמוד מביא לידי מעשה, ר"ל שהתלמוד בעצמו פועל וגומר גם המעשה כאשר יפעל הזרע הצמיחה לאילן. ומצד הזה ראוי שיהיה תלמוד גדול כי לעולם האב גדול מהתולדה היוצאת ממנו'.

385. וראה שוע הרב ת"ת ד, ה שסובר על פי זה שמעלת הלימוד יותר מכל המצוות היא רק בלימוד המביא לידי מעשה, אך כשלומד קדשים וטהרות שאינם נוגעים למעשה אין לימוד זה שקול ככל המצוות. אולם סתימת הדברים בירושלמי פאה פ"א שכתב שדיבור אחד מדברי תורה שקול ככל המצוות ולא חילק איזה דברי תורה, לא משמע כן. וצ"ל שבכל לימוד שהוא יש בחינה שמביא לידי מעשה, הגם שאינו עוסק בהלכה למעשה, וכמו שכתב השל"ה בסוף מס' שבועות וז"ל: 'נוכל לומר כי אין הכוונה לתלמוד מביא לידי מעשה על דרך לא עם הארץ חסיד, דמכח שלומד יודע מה לעשות וכו', אלא שהכוונה שהחטא בא מיד החומה, ובהתמעט החומר בהסתלק המסך בהתגברות הצורה, נמצא שמכיר באמת ופועלתו טוב מאד, והנה מכח התלמוד תושיה מתגבר כח השכל, וזהו סיבה שמוכן לבוא לידי מעשה טוב'. וכדברים הללו ממש כתב המהר"ל בנתיבות עולם נתיב התורה פ"ה, עיי"ש שמאריך.

הארץ שמצמיח מה שיש בארץ, וכן בתורה, אם לבו טוב ויש לו מידות טובות ויראת שמים, התורה תגדיל את יראתו, ואם יש בלבו פסולת, התורה תצמיח אותה חס ושלום, וזהו 'לא זכה נעשית לו סם המות'. ולכן 'צריך אחר הלימוד לבער הפסולת ממנו, ביראת חטא ומעשים טובים'.

ובבית מדרשם של גדולי החסידות ואחריהם גדולי המוסר מקובל שבדורות שלנו לא כ"כ פשוט להינצל מזה. וראה עוד תורה י"ב בליקו"מ אות א' שכתב 'שבגלות הזה, על פי הרוב הלומדים אינם הגונים', ועיי"ש שמבאר מהיכן נמשך הדבר. וזה דבר שלא פשוט לומר אותו, אבל מי שמתבונן סביבו ובעיקר בתוך עצמו יכול לראות זאת, כיצד מתורה בלבד לא ניתן לצמוח בדרך הישרה באמת בדורות שלנו. וכבר אמר החפץ חיים שגם מתנגדי המוסר מודים כבר בדורו שאי אפשר בלי מוסר, ואמר לג"ר אלחנן ווסרמן זצ"ל על ישיבה אחת, שאם לא לומדים בה מוסר, אזי כל הלימוד שלהם לא שווה 'שמעק טבק' (לקט רשימות להגר"נ וכטפויגל זצ"ל, אלול וימים נוראים עמוד לח).

לבו להגיע מתוך לימודו לאהבת נותן התורה, וזה נקרא ש'לא בירכו בתורה תחילה', היינו שלקחו את התורה בלי סיבתה. עיין שם בדבריו. וראה גם בב"ח או"ח סימן מו בעניין זה.

ובהקדמת השל"ה הקדוש (אות ב) כתב כי 'לא יכול אדם לבא לכתר תורה אם לא יהיה לו הכנה ביראת חטא, שנפשו חשקה בדביקות ה' יתברך, ולב טהור לו חושק ומתאוה להדביקות', ורק על ידי זה בא מהתלמוד למעשה³⁹⁰.

ד. יש גם הרבה מקורות שעיקר מעלות התורה שנאמרו בחז"ל, נאמרו על העוסק בתורה לשמה, כמבואר באבות פ"ו המעלות הרבות של העוסק בתורה לשמה, וכתב המהר"ל שם כי חז"ל מנו שם את מעלות התורה, ומה שאמר 'לשמה' דווקא, היינו כי כאשר למד תורה לשמה יש לו מעלת התורה שהרי הוא לומד לשמה... וכל המעלות אשר זכר כאן הם מפני עצם מעלת התורה, ומעתה אם לימודו בתורה לשמה, יש לאדם המעלה אשר ראוייה לתורה עצמה, אבל אם אין לימודו לשמה אין לו המעלה שראוי אל התורה עצמה שהרי אין לימודו לשמה'.

ובאור החיים ריש פרשת בחוקותי³⁹¹ כתב על לימוד שלא לשמה אלא להתכבד: 'לא שיש רצון הבורא בלימוד זה, אלא לתכלית היוצא ממנו שיבא ללמוד לשמה, ותורה זו אין בסגולתה להציל מיצר הרע בכוא עבירה לידו'³⁹². והמעין במאמרי חז"ל שהביא בנפש החיים שער ד' על מעלות התורה, יראה שברוב המקומות הודגש שמדובר על העוסק בתורה לשמה.

ה. יש מושג של תורה שנהפכת לסם המות, שעליה אמרו חז"ל (יומא עב, ב) 'לא זכה, נעשית לו סם המות', ושם מדובר על תורה בלא יראת שמים. ואין זה דבר פשוט כלל לזכות לתורה יחד עם יראת שמים, ואפילו רבא היה צריך להזהיר את תלמידיו 'במטותא מינייכו לא תירתון תרתי גיהנם', ופירש רש"י: 'להיות יגעים ועמלים בתורה בעולם הזה ולא תקיימוה, ותירשו גיהנם במותכם, ובחייכם לא נהניתם בעולמכם'. והגר"א כתב (בפירושו למשלי יט, ט, ושם כה, לא) שהתורה לנפש היא כמו מטר היורד על

390. ובספר נועם אלימלך (ליקוטי שושנה בסוף הספר) כתב: 'וזהו העוסק בתורה בלבד נדומה כמי שאין לו א-לוהן, דעל ידי עסק התורה זוכה אדם לבא אל הדביקות ולהתעוררות רחמים, ואם עוסק בתורה לבד פירוש בלא דביקות כי אם שלומד תורה, בודאי הוא מחמת מעשיו המקולקלין וזהו דומה כמי שאין לו א-לוה כיון שאין לו דביקות בהבורא יתברך שמו אלא בתורה'.

וראה בתיקוני זוהר (דף ו, א) שכתב במפורש דהא דתלמוד מביא לידי מעשה הוא רק כשיודע מי ברא את התורה ונתנה לנו, אך אם אינו מכיר את נותן התורה ואין לו אהבה ויראה כלפיו, עליו נאמר במשנה 'לא עם הארץ חסיד ולא בור ירא חטא'.

391. ויקרא כו, יג, וכן כתב עוד שם בפסוק יד.

392. וכ"כ בפשיטות הגרא"מ שך זצ"ל בהקדמת ספר אבי עזרי מהדורא תליתאה, דתורה שלא לשמה אינה יכולה להציל את הלומד מפחיתויות כמו קנאה תאוה וכבוד, דרך בלומד תורה כצורתה לשמה נאמר שזוכה לדברים הרבה וביניהם שמרחקתו מן החטא. וראה עוד בענין זה בספר דרופתקי דאורייתא ח"ג סימן טז.

תורה, אולם מכל מקום נותנים יחס של העדפה בולטת לענין הלימוד [ויש שהקצינו בזה עוד יותר (וזה מצוי יותר אצל צעירים), שתפסו את עסק התורה למצווה כמעט בלעדית, וכתוכן הכמעט יחיד של כל היהדות, עד שמפרשים כן את התוכן של כמעט כל ענייני היהדות, וגם מודדים את ערכו של כל ענין בעבודת ה' רק על פי השאלה האם הוא מסייע ללימוד התורה או מביא 'לביטול תורה', כלומר להפחתת שעות הלימוד, אולם על פי רוב, הלומדים מגיעים מעצמם במשך הזמן לתפיסה מאוזנת יותר של העניין].

אולם לנגד עיניהם של גדולי החסידות עמדו מאמרים כגון אלו שהובאו במאמר הקודם ודומיהם, שמדגישים את הצורך לחבר את לימוד התורה למעשה, ובפרט לצרף אליו עבודה פנימית של אהבה ויראה ודבקות, וגם כאב להם מאוד מה שראו בחוש שרבים מהלומדים שמים את עיקר עסקם רק בלימוד התורה ומזניחים את שאר חלקי עבודת ה', ועל ידי כך מגיעים לכמה שיבושים, ואף הלימוד עצמו אינו פועל עליהם את הפעולה האמתית שלימוד תורה (ובפרט בכמות ואיכות גדולה כל כך) אמור לפעול על הלומד אותה, ולכן ראו צורך לשים הדגשה יתירה על הנושא של דבקות בקב"ה על ידי חיזוק עסק התפילה ושאר עבודות השייכות ללב, וגם בעניין לימוד התורה עצמו, ראו לתת הדגשה יתירה על הנושא של לימוד לשמה, ונקטו שהמדרגה העיקרית המבוקשת בעניין 'לשמה' הוא שהמטרה בלימוד תהיה לשם דבקות בקב"ה [ולא כהנפה"ח שנקט שעיקר מדרגת לשמה המבוקשת מכלל הלומדים הוא 'לשם התורה', ואכמ"ל].

והנה ברור לכל מתבונן שאם תופסים כל צד בפני עצמו, יש בו מעלה וחסרון, שכן מצד אחד מי שלוקח את עסק התורה כעיקר החיים, זוכה כאמור לתפוס דבר גדול מאוד, וגם יש בדרך זו קביעות ויציבות בעבודת ה', בבחינת 'שבתני בבית ה' כל ימי חיי', אולם מצד שני העיסוק בתורה בלבד שהוא עיסוק בעיקר שכלי, עלול לגרום שהרגשי הלב ישחקו ויכבו, ולא ירגיש טעם בתפילה ובשאר חלקי עבודת ה', וגם לימודו יהיה בלי יראה ואהבה, וגם הישות והגאוה עלולים להתחזק מאוד על ידי עסק התורה ללא צירוף של עבודת התפילה (ראה מכתב מאלהו ח"ד עמוד 33).

ומאידך, מי שלוקח את עסק התפילה והעבודה הפנימית כעיקר העבודה, מלבד מה שהדבר גורם שלא יוכל ללמוד הרבה [ולא כל אחד הוא במדרגת חסידים הראשונים שהגיעו למעלת החסידות האמיתית ועל ידי זה גם תורתם היתה מתברכת], עלול גם למצוא את עצמו מתמודד עם קושי גדול להחזיק בעבודתו, שכן הלב אינו מסור תמיד ביד האדם, והעבודה הפנימית אין בה מסגרת חיצונית שיכולה להחזיק את האדם בעבודתו גם אם אינו מוצא בעצמו חשק והתלהבות, ואם מרגיל את עצמו רק לחפש בכל דבר את נקודת הפנימיות והדבקות בה, עלול להיות כל הזמן בעליות וירידות קיצוניות, ולבסוף עלול להישאר קרח מכאן ומכאן וזה לא יעלה בידו.

ולכן בדורות האחרונים שהפכו להיות יותר חיצוניים, נמנו וגמרו כמעט כולם להחזיק בעיקר במה שאפשר ליצור סביבו מסגרת חיצונית, היות וקשה לחנך צעירים

פרק ז

המשך ענין תורה עיקר או תפילה עיקר – נקודת התורפה הקיימת בכל צד בפני עצמו

במאמר הקודם הובאו כמה מקורות על הסתירה הקיימת לכאורה בעניין לימוד התורה ביחס לשאר חלקי עבודת ה', שמצד אחד תלמוד תורה שקול כנגד כולם ומעלתו גדולה מאוד, ומצד שני כל מעלתו תלויה ומותנית בעניינים אחרים שצריך לקנותם על ידי עבודה מאומצת, ולא תמיד הלימוד בעצמו מספיק כדי לזכות לאותם עניינים כראוי.

והנה, הזוכה לעשות את עיקר עסקו בתורה, מלבד מעלתה העצומה של התורה שנאמר עליה 'ותלמוד תורה כנגד כולם' והקדושה הגדולה שהיא מקדשת את הלומד אותה כמו שהרחיבו בזה בהרבה ספרים, זוכה גם ליציבות גדולה בכל המהלך שלו בעבודת ה', שכן העיסוק בתורה הוא ביסודו עיסוק שכלי שאינו תלוי הרבה בתנודות של הרגשים ומצבי רוח משתנים, ומי ששם לעצמו קביעות ומסגרת חזקה ללמוד כל יום כך וכך שעות ולהספיק כך וכך, אם הוא מתמיד בעבודתו יוכל בס"ד לרכוש קניינים גדולים בתורה, והקביעות הזו היא ללא ספק יסוד גדול לכל המעמד הרוחני של האדם.

ואכן בנפש החיים מרבה להדגיש את מעלת הקביעות בלימוד התורה, אפילו בלי שום הרגש של 'לשמה', כמו למשל בפרקים שבסוף שער ג פרק ג: 'ולזה אמרו (פסחים ג, ב) לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אפילו שלא לשמה, אמרם 'לעולם' רוצה לומר בקביעות, היינו שבתחילת למודו אינו מחוייב רק שילמוד בקביעות תמיד יומם ולילה, ואף אם לפעמים ודאי יפול במחשבתו איזה פניה לגרמיה לשום גיאות וכבוד וכיוצא, עם כל זה אל ישים לב לפרוש או להתרפות ממנה בעבור זה ח"ו, אלא אדרבה יתחזק מאד בעסק התורה ויהא נכון לכו בטוח שודאי יבא מתוך כך למדרגת לשמה'.

ומתוך כך באו בבית מדרשו של הנפש החיים לכלל הכרה שעיקר החינוך צריך להיות על ההשתקעות בעסק התורה, והזוכה להשתקע בעסק התורה יוכל מתוך כך להגיע לעוד ועוד מעלות, וקו זה תפסו בכל ישיבות ליטא בדרך החינוך, שעסק התורה יהיה עיקר העיקרים אצל יהודי, ובוודאי לא מזלזלים בשום מצוה וענין שאינו 'תלמוד

פרק ח

דרכו של מוהר"ן בענין חיבור תורה ותפילה

לאחר שנתבארו במאמרים הקודמים קווים כלליים בענין שני הדרכים של תורה ותפילה [כשהמונח 'תפילה' כולל את כל חלקי עבודת הלב], ונקודת הקושי שבכל אחת מהם, נשתדל לבאר במאמר זה מה חידש מוהר"ן בעניין, ומהו הפתרון שמציע לבעיה זו.

למוהר"ן ישנה משנה סדורה ובהירה בענין זה. והענין מתחלק לשנים. א. מהי המגמה הכללית שאליה צריך לשים את פניו. ב. מהי הדרך המעשית שבה יש לנהוג.

התכלית – להיות 'איש כשר'

בקשר למגמה הכללית של עבודת ה', הביטוי שחוזר על עצמו הכי הרבה פעמים בכתבי מוהר"ן ותלמידו מוהרנ"ת בקשר לצורתו הנכונה של יהודי הוא: להיות 'איש כשר'. מוהר"ן ז"ל אמר על עצמו³⁹³ שדרכו בעבודת ה' מילדותו היתה 'שרצה להיות איש כשר כרצונו יתברך'. ופעם התבטא ואמר³⁹⁴: 'אני מקנא מאד איש כשר (שקורין ערליכר יהודי), כי נדמה שהולך בן אדם עם דקין וכרכשות ואברים כשאר כל העולם, ואף על פי כן באמת הוא ענין אחר לגמרי, כי איש כשר יקר מאד אשרי לו'.

'איש כשר' פירושו להיות יהודי שמגמתו בעולם היא לעשות את רצונו יתברך ממנו בכל עת ובכל שעה, אין הוא עושה 'עיקר' דווקא מענין מסויים ואפילו חשוב, אלא הוא משתדל לבדוק בכל דבר וענין מה הקדוש ברוך הוא רוצה ממנו, העיקר הכי גדול אצלו זה להיות דבוק בה' ולעשות את רצונו, וממילא כל דבר וענין שהוא רצון ה' מקבל את חשיבותו הראויה לו. בודאי שלימוד התורה יש לו מקום גדול וחשוב מאד במערכת הזו של 'להיות איש כשר', אבל מטרת העל בחיים איננה להיות תלמיד

393. שבחי הר"ן אות כב.

394. שיחות הר"ן אות יד.

לנושאים שקשורים לעבודת ה' פנימית, וקל יותר ליצור התלהבות ואף תחושת הצלחה ומצוינות בקשר ללימוד התורה ולהישגים מורגשים של למדנות וידענות, ובכך גם ליצור תחרות ואוירה שדוחפת להצליח בחלק של הלימוד, ו'מתוך שלא לשמה בא לשמה'.

אולם יחד עם זה, להדגשה היתירה הזו עלול להיות מחיר כבד, שגם אחר שנים רבות של לימוד במסגרת ישיבתית וכוללים, אדם יתפתח מאד בחלק של הלימוד, ואילו שאר חלקי העבודה יתפסו אצלו מקום מצומק, ויווצר יחס לא נכון בין חלק הלימוד לשאר חלקי עבודת ה'. וגם האופן של 'לימוד התורה' עצמו עלול להיות שלא בצורה הראויה של שאיפה לזכות לקרבת ה' על ידי לימוד תורתו, אלא עלול להיפך לשאיפה למצוינות ומוצלחות, בעיני החברה ובעיני עצמו. וכל זה מבלי לדבר על אלו שאינם עומדים ביעדים הלימודיים של המסגרות, שעלולים לאבד גם את כל יהדותם, משום שחינכו אותם שהיהדות עומדת על דבר אחד בלבד, והדבר הזה הוא 'הצלחה בלימוד' לפי אמות המידה המקובלות [דבר שאינו נכון כלל, כי כל יהודי יש לו חלק בתורה ויכול להתחבר לתורה, אם רק יזכה ללמוד לפי דרכו ולא יחפש דווקא להצליח כמה שנחשב בחברה להצלחה]. וגם אם נניח שזו הדרך הרצויה בחינוך הדור הצעיר, הרי בוודאי חבל מאוד להישאר בזה כל החיים, וצריך למצוא את הדרך איך להתקדם הלאה ולא להישאר תקועים כל החיים בתפיסה הזו.

אכן, לרביה"ק מוהר"ן ז"ע ישנה דרך סלולה שמהווה פריצת דרך בנושא הזה, באופן שמשלב את הטוב שבשני הדרכים גם יחד, ומותאם גם לנפשות של בני דורנו, ועל כך במאמר הבא בעז"ה.

גישה זו מבוארת גם במסילת ישרים³⁹⁹ בסוף ספרו, שכתב: 'וכבר יכול להיות חסיד גמור איש אשר לא יפסוק מפיו הלימוד, כמו מי שמפני צרכו הוא בעל מלאכה פחותה'.

וכבר כתב כן בדרשות הר"ן דרוש שישי וז"ל: 'זכי יתפתה האדם ויאמר: לא יוכל להשיג זה השלמות כי אם בחכמה יתירה וידיעת התורה על השלמות. נשיבה ונאמר, אין ספק שתלמוד תורה שכרו גדול מאד, עד שאמרו רז"ל ויתר הקב"ה על עבודה זרה וגלוי עריות ושפיכות דמים ולא ויתר על תלמוד תורה. רצה לומר, כי אלו השלושה היו בבית המקדש הראשון, ולא תלה החרבן רק בכיטול תורה כאמרו על עזבם את תורת. ואף על פי כן אני רואה בדברי רז"ל, שמי שמוסר גופו ונפשו לה' יתברך וחושק בעבודתו, ישיג מדרגה גדולה יותר ממי שיהיה בתכלית החכמה'⁴⁰⁰.

הדרך להיות 'איש כשר' – חיבור תורה ותפילה

ולגבי ההדרכה המעשית, הנוסחא של מוהר"ן להיות 'איש כשר' היא: חיבור תורה ותפילה יחד.

כבר הבאנו לעיל מה שכתוב בספר אבניה ברזל (אות י'): 'מוהרנ"ת אמר שרבינו זצוק"ל חיבר יחד הטוב מן הפרושים והטוב מן החסידים, היינו שהפרושים העיקר אצלם הוא התורה הקדושה, אבל מהתפילה הם רחוקים, והחסידים העיקר אצלם הוא התפילה, אבל מהתורה הקדושה הם רחוקים, ורבינו זצוק"ל כללם וחיברם יחד, דהיינו לעסוק בתורה ותפילה יחד'.

ובשיח שרפי קודש (ח"ב סימן פז) מובא: 'רבינו אמר פעם: המתנגדים אומרים שהעיקר הוא לימוד התורה, והחסידים אומרים שהעיקר הוא עבודת התפילה, ואני אומר להתפלל ללמוד ולהתפלל'.

והנה כתובה כאן נוסחה מופלאה 'לעסוק בתורה ותפילה יחד', אבל עדיין צריך לבאר למעשה כיצד הדברים משתלבים בפועל, ומהו ענין החיבור בין תורה לתפילה.

ונראה שיש כאן שלוש נקודות ששלושתם יחד יוצרות את החיבור שבין התורה לתפילה.

א. להקדיש זמן רב ככל האפשר הן לעסק התורה והן לעסק התפילה, ולהתייחס לשני העיסוקים האלו כעיסוקים העיקריים בחייו של יהודי.

ב. שהתפילה תשפיע על צורת לימוד התורה, באופן שהלימוד יהיה יותר עם הרגשת אמונה בקדושת התורה, ומתוך הרגשת קירבת ה'.

399. סוף פרק כו.

400. עיין שם שמביא על כך את הגמרא בברכות כ, א על החילוק בין ראשונים שנעשה להם נס ואחרונים לא, אף שהאחרונים היו גדולים יותר בידיעת התורה, משום דרחמנא לבא בעי, והראשונים היו גדולים יותר במעלות הלב. וראה עוד בענין זה בשו"ת משנה הלכות יג, קמ"ט.

חכם אלא להיות יהודי כשר ועובד ה', ולעשות רצון ה' בכל רגע ורגע, והלימוד הוא רק חלק ממכלול של חיים שלימים שתכליתם היא לעשות את רצון ה', אמנם חלק חשוב אבל עדיין חלק בלבד ולא תכלית הכל³⁹⁵.

ישנה שיחה של מוהר"ן³⁹⁶ שנותנת לעיקרון זה ביטוי שעשוי להישמע אצל אנשי זמנינו קצת חריף. בשיחתו הידועה שבה הוא מעורר על הצורך ללמוד את כל חלקי התורה ומדריך כיצד לעשות זאת, הוסיף ואמר: 'גם אמר לבל יהיה נבהל מזה שהזהיר שצריכין ללמוד כל כך בכל יום, כי גם אם אינו זוכה ללמוד כל כך, אף על פי כן הוא יכול להיות איש כשר באמת. וגם כבר סיפר מזה שיכולין להיות איש כשר אפילו אם אינו יכול ללמוד כלל, ואפילו צדיק יכולין להיות אף על פי שאינו למדן כלל, רק בעל השגה אין יכולין להיות כי אם כשהוא למדן בגמרא פרוש רש"י ותוספות. אבל איש כשר וצדיק גמור יכולין לזכות אפילו מי שהוא איש פשוט לגמרי, ולא עליך המלאכה לגמור ואי אתה בן חורין להיבטל ממנה' (אבות ב, טז).

כמדומה שביטוי כזה שיכולים להיות איש כשר ואפילו צדיק גם אם אינו למדן (הכוונה שאינו למדן בגפ"ת, אבל לומד שו"ע והלכות פסוקות, אחרת בודאי אינו בכלל איש כשר³⁹⁷), קשה לו להיקלט אצל מי שגדל בהיכלי הישיבות, אולם מוהר"ן מביע כאן תפיסה שהיתה מקובלת בעם ישראל בדורות עברו, וגם ראינו אותה בפועל אצל אבותינו בדורות קודמים, שהיו רבים שלא יכלו ללמוד הרבה כראוי, הן מקוצר הדעת והן מטרדות הזמן, ואף על פי כן היו יהודים כשרים וצדיקים, כי בלבם בערה שאיפה לעשות רצון ה', והם עשו זאת כמיטב יכולתם בכל התחומים, ועסקו גם בלימוד פשוט ואמירת תהילים, ואכן זכו להיות יהודים כשרים וצדיקים, אם כי לא בעלי השגה. ולא שמוהר"ן מתווה את הדרך לכתחילה להיות כזה שאינו למדן, אלא הוא מעודד גם את מי שאינו זוכה ללמוד כל כך שגם הוא יכול להיות יהודי כשר, ולא מעמיד את עיקר היהדות על הלמדנות³⁹⁸.

395. יש לציין בענין זה ללשונו של רבי צדוק הכהן ז"ל בקומץ המנחה אות כב: 'אין לאדם לשום התכלית ומכוון לאיזה דבר פרטי, כגון להיות נגדר מתאוות, להיות לומד תורה, או לעבודה וכיוצא. ועל זה צווח הנביא כמה פעמים שלא בקשו קרבנות, והקשו המפרשים הלא באמת ציוו? רק רצה לומר שהם עשו התכלית זה לבדו להקריב קרבנות ולעשות מצוות וכמו שנאמר (ישעיה כט, יג) 'זתהי יראתם מצות אנשים מלומדה', וזה לא ציוו וכו', רק התכלית הנרמז והנרצה מכל מצוה הוא כדי לצרף את הבריות, לדעת מה רצון השם יתברך באותו עת מה יעשה ישראל, וכידוע'.

396. שיחות הר"ן אות עו.

397. ומה שכתוב 'שאינו יכול ללמוד כלל', אין הכוונה לעם הארץ שאינו יודע שום דבר בתורה, אלא הכוונה שאינו למדן בגפ"ת, והנוסח 'שאינו יכול ללמוד' הוא תרגום מאידיש 'הער קען נישט לערנען' שפירושו אינו למדן.

398. אמנם, בדורנו כנראה הדברים שונים, בגלל השינוי הגדול שחל ברחוב שמחוץ לבית המדרש, והיום קשה להיות איש כשר בלי ללמוד בישיבה ולזכות לאיזו בחינה של 'למדן', ויש בזה גדר גדול של גדול של 'סור מרע' מעבר ל'עשה טוב' שבוה. אולם מכל מקום ההבחנה העקרונית המבוארת כאן לא השתנתה, שמצד המהות שייך להיות איש כשר גם אם אינו למדן.

שם, אבל תפילה שהיא על התורה בעצמה, היינו שמתפלל לקב"ה שיזכה להבין את התורה ולקיימה, הרי היא במדרגת התורה בעצמה.

ואמנם הדברים נשמעים כחידוש גדול, אך מי שיקשה בעיניו לקבל חידוש זה מהליקוטי הלכות, אפשר להצביע בפניו גם על דברי הגר"א בביאורו לתיקוני זוהר חדש (תיקונים מזוהר חדש דף כט, ב בתיקוני זוהר עם ביאור הגר"א) שעולה כן מדבריו, ונציע את דבריו בקצרה.

בתיקוני זוהר שם מבואר שישנם שני סוגי תפילות, יש תפילה שפונה אל מדרגה שנקראת 'עולם ארוך', ובתפילה זו צריך להאריך, ויש תפילה שפונה אל מדרגה שנקראת 'עולם קצר', ובתפילה זו צריך לקצר, ומביא התיקוני זוהר דוגמא לתפילה של 'עולם קצר' שצריך לקצר בה, מתפילתו של משה על מרים 'א-ל נא רפא נא לה' שהיתה זו תפילה קצרה, ותפילה שצריך להאריך בה בבחינת 'עולם ארוך' היא כגון מה שכתוב במשה 'ואתנפל לפני ה' ארבעים יום וארבעים לילה'.

ומבאר הגר"א ש'עולם קצר' היא מדרגת המלכות שנקראת עולם הזה, והכוונה לתפילה על ענייני עולם הזה [כמו התפילה על רפואת מרים], 'ומי שמבקש על עולם הזה יקצר', ועולם ארוך הוא מדרגת התפארת שהוא מדרגת התורה, והכוונה על תפילה על ענייני התורה [או תפילה על כלל ישראל כמו תפילתו של משה ארבעים יום], ומי שמתפלל על ענייני התורה שנוגעים לעולם הבא, יאריך.

ומבאר הגר"א שזהו מה שאמר רבא בשבת (י, א) על מי שהאריך בתפילתו 'מניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה', שכן תפילה זו היתה על ענייני העולם הזה שנקראים חיי שעה, אולם תפילה על ענייני עולם הבא נקראת 'חיי עולם' כי היא במדרגת התורה. ומביא הגר"א ראייה נוספת לכך, מהגמרא (ברכות נ, א) שאומרת 'ובשאלה לא? [האם בתפילה ובקשה אין להאריך] והכתיב הרחב פיך ואמלאהו? ומתרצת הגמרא 'הוא בדברי תורה כתיב', ולומד הגר"א שבדברי תורה יש להרחיב ולהאריך בבקשה כדי שימלא הקב"ה את כל משאלותיו.

ולמדנו אם כן מדברי הגר"א שתפילה רגילה על עסקי העולם הזה היא במדרגת ה'מלכות' שעומדת למטה ממדרגת התורה שהיא בתפארת כידוע, אולם תפילה על קיום התורה אינה במדרגת המלכות שלמטה מהתפארת אלא עולה למדרגת התפארת, והיא נקראת 'חיי עולם' ויש להאריך בה.

וידועים גם דברי החזון איש שכותב (קובץ אגרות א, ב): 'הלימוד והתפילה קשורים זה בזה, עמל הלימוד עוזר לאור התפילה והתפילה עוזרת את הלימוד, תפילה בבחינת קבע מרחיקה את הלימוד, והלימוד בעצלתיים מונע תפילה'.

ועוד מובא על החזון איש (מעשה איש, ח"א עמוד קנא): 'בזקנותו סח בפני תלמידו רש"פ שטיינברג, שהתייגע בתפילה עוד יותר מיגיעותיו בסוגיות החמורות שבש"ס'.

ג. שלימוד התורה ישפיע על התפילה, ויגרום שעיקר התפילה תהיה לזכות לקיים את התורה ולהגיע לקרבת ה', ולא רק על צרכים וחטרונות גשמיים.

ונבאר תחילה את הנקודה הראשונה של הרחבת העסק בתורה ובתפילה יחד.

הנה בדרך כלל מי שנוטה להחשיב במיוחד את עסק התורה, עלול לזלזל מעט בערך התפילה ולראות בהקדשת זמנים לתפילה [מעבר לתפילות הרגילות והמחויבות] 'ביטול תורה', לפעמים זה ממש ענין שנקבע בתורת השקפה, ולפעמים זה רק ענין שבהרגשת הלב אף שבשכלו אינו חושב כך, והוא משום שהתרגל בהשקפת עולם שכלתנית שנותנת מקום רק לדברים שבשכל ואינה מחשיבה כל כך דברים שבלב, כמו תפילה שעיקרה עבודת הלב, ועבודת הלב נראית בעיניו דבר שאין בו ממשות.

אולם מי שרוצה לקבל את דרכו והדרכתו של מוהר"ן, יודע שכדי לזכות לתיקון הנפש באמת בדורנו אין כמעט דרך אם לא על ידי העסק בתורה ובתפילה יחד, וכידוע שמוהר"ן רצה שכל אחד ואחד יקדיש בכל יום שעה לכל הפחות לתפילה בהתבודדות, מעבר לשלושת התפילות הקבועות, ולא ראה בזה הקדשת זמן רב מידי לתפילה ו'ביטול תורה', אלא אדרבה, ראה בזה את הדרך היחידה לקיום התורה בדורנו, וגם נתן מקום להוסיף זמני תפילה מעבר לכך, וכידוע שהיו אנשים שציווה עליהם להתבודד שעתים בכל יום (שיחות הר"ן, רלב), וגם הוא בעצמו נהג להקדיש מידי פעם ימים שלימים לתפילה בלבד (שיחות הר"ן, קסב).

וגם אם לפעמים אדם מרגיש צורך להתפלל בשדה או בקברי צדיקים וכדומה, וגם הנסיעה לוקחת זמן, צריך לעקור מהלב את ההרגשה כאילו יש בזה בזבוז זמן וביטול תורה, אלא לדעת שכמו שאדם נוסע לפעמים לקבל תורה מאדם גדול או לשמוע שיעור תורני חשוב, ו'מבזבוז' זמן על הנסיעה, כך לפעמים צריך 'לבזבוז' זמן על נסיעה לצורך תפילה, ובאמת אין בזה בזבוז זמן כלל, אלא הנסיעות הללו הם חלק בלתי נפרד מעבודת ה', וכמו שידוע לכל מי שמצוי בתורתו של מוהר"ן, תורות ושיחות נפלאות על גודל המעלה שישנה בנסיעות ממקום למקום לצורך עבודת ה'. וכמוכין שכל ערום יעשה בדעת לסדר את סדרי התפילה באופן מסודר שלא יפריע לסדרי הלימוד, אולם על כל פנים כל עובד ה' בדרכו של מוהר"ן יודע שיש צורך גם בסדרי לימוד וגם בסדרי תפילה.

תפילה על עסקי עבודת ה' יש לה מדרגה של 'תורה'

ונכלל בזה ההכרח להעלות את התפילה מהמקום המזולזל שבני אדם רגילים להתייחס אליה [דברים שעומדים ברומו של עולם ובני אדם מזולזלין בהן] (ברכות ו, ב), ולהשוות את מעלתה לעסק התורה. וכמו שהרחיב לבאר בליקוטי הלכות (ראש חודש ה) שמה שאמרו בגמרא (שבת י, א) שהתפילה נקראת חיי שעה לעומת התורה שהיא חיי עולם, זה נאמר על תפילה שהיא על ענייני העולם הזה כמו שפירש רש"י

שכן בדרכו של הנפה"ח יש הדגשה גדולה יותר לערך העליון של לימוד התורה, באופן שאף מאפיל במקצת על שאר הענינים, ותעיד על כך אמרתו הידועה של הגר"ח מואלוזין זצ"ל שאמר שאת כל תפילותיו מעודו היה נותן בעד דין מחודש מהגמרא, אף שכמובן הגר"ח ידע היטב את ערך התפילה, ויעידו על כך פרקים שלימים בנפה"ח שער ב', אולם עם זאת הוצאת דין מחודש מהגמרא עמד אצלו מעל הכל.

אולם כמדומה שבמשנתו של מוהר"ן לא שייך משפט כזה, אין שם העדפה מובהקת של התורה על פני התפילה והעבודה, כי אם חתירה לכיוון של אחדות גמורה ביניהם, לתורה זוכים על ידי תפילה, שהיא המעיין היוצא מבית ה' שמשם נמשכים כל החידושי תורה (ליקו"מ ח), ואת התורה הופכים לתפילות, ולפי דעתו של מוהר"ן רק השילוב של שניהם יחד מביא את האדם להתעלות בדרך האמת לאמיתה בלי לסטות לצדדים. ואף שהכל מודים בחשיבות הגדולה בין של התורה ובין של התפילה, מכל מקום יכולים לצאת הרבה הבדלים משמעותיים מאופן העמדת הדברים זה לעומת זה.

יש בכל זה עבודה גדולה, לא רק לעסוק בפועל בתורה ובתפילה, אלא להפוך את עצמו לאדם שמחובר גם לתורה וגם לתפילה, ואוהב גם ללמוד וגם להתפלל, ולא מרגיש שאחד בא אצלו על חשבון השני ודוחק את רגלי השני. וכשם ש'למדן' אינו רק מי שקובע שעות ללימוד התורה, אלא זה משהו באישיות, שמחובר מאוד לשכל התורה ונהנה מכל סברא או ידיעה חדשה, כך כדי להיות 'מתפלל' לא די להתפלל בפועל, אלא העיקר הוא להיות בבחינת מה שאמר דוד המלך ע"ה 'ואני תפילה', להיות איש של תפילה, איש שמחובר מאוד לעבודה של התפילה, ומרגיש את המתקנות בעבודה של 'שפכי כמים לבך נוכח פני ה''. וזו עבודה שיש להתרגל אליה זמנים טובא עד שזוכים לקבל בזה הרגשה נכונה ואמתית. ה' יזכנו לכל זה.

והנה אנו רואים שחז"ל תיקנו לנו תפילה קודם הלימוד בכניסתו לבית המקדש, ותפילה לאחר הלימוד ביציאתו לבית המדרש, משום שכדי שהלימוד יביא לידי מעשה הוא צריך להיות עם הגישה הראויה, שעוסק בדברותיו של מקום וכל כוונתו בלימודו הוא לעבוד את ה', ועל כן צריך להתפלל לה' יתברך שיזכה לכהן, וגם לאחר הלימוד צריך לצאת ממנו עם תפילה לזכות לקיים את מה שלמד. וזה נקרא אצל מוהר"ן 'להפוך תורות לתפילות', וראה בהקדמת מוהר"ן לספרו ליקוטי תפילות כמה הפליג במעלה זו.

ואף שספרי מוהר"ן מלאים עצות כיצד להתקרב לקדוש ברוך הוא, מכל מקום העצה הכללית שכוללת את כל העצות היא תפילה בהתבודדות על עלייה רוחנית, שכן 'אף על פי שנמצאים כמה עצות טובות בספרי רבינו זכרונו לברכה, שהם מלאים עצות להתקרב להשם יתברך, אף על פי כן על פי רוב קשה להאדם לקיים העצה בעצמה. על כן העיקר הוא תפילות ותחנונות ובקשות, יהיה איך שיהיה, על כל פנים ידבר בפיו באיזה בחינה שהוא, ויבקש מהשם יתברך תמיד, שיוציא אותו מחושך לאור ויחזירהו בתשובה שלמה באמת, ואל יתן דמי לו עד שיענהו'⁴⁰¹.

והדבר המיוחד במשנתו של מוהר"ן בענין זה הוא, שהוא מלמד לא רק שצריך להתפלל, אלא גם איך להתפלל, ועל מה צריך להתפלל. והרבה אנשים שזכו להיכנס ללימוד ספריו הקדושים מתוך ביקוש האמת מספרים שמושגים רבים בעבודת ה' שקודם לכן לא היו בתחום שאיפותיהם כלל, לפתע פתאום הם מוצאים את עצמם מתפללים שיזכו להם.

בנקודה הזו של היחס הראוי בין תורה לתפילה, ובכללות - בין השלמת השכל על ידי התורה להשלמת הלב והעולם הפנימי על ידי התפילה והאמונה, קיים פער מסויים בין התפיסה המקובלת בעולם הישיבות מיסודו של בעל 'נפש החיים' זיע"א לבין תפיסתו של מוהר"ן.

401. ליקוטי מוהר"ן תניינא קא.

ולכן מי שרוצה לזכות לשלמותו בהכרח עליו לעסוק בעבודה פנימית ובכירור אמונתו ולצרף אותה ללימוד התורה. ומוהר"ן זצ"ל מדבר בכמה מקומות על ענין זה, שלא די ללמוד תורה באופן פשוט באמצעות השכל בלבד, אלא צריך לראות להמשיך את האמונה לתוך הלימוד. ראה ליקוטי מוהר"ן (כד, ו): 'וצריך להמשיך אמונה לתוך ברכת השכל, כי אין לסמוך על השכל בעצמו כידוע'.

ועוד כתב במקום אחר (ליקו"מ לא, ב): 'ואמונה היא מקור הברכות וכו', שאין שלימות להדעת שהוא התורה וכו', אלא על ידי אמונה'.

ובשיחות הר"ן (אות ק) מובא: 'ויש חכם שהוא חכם אפילו בחכמות התורה, ואין לו אמונה בה', ואלו החכמים שאין להם אמונה נקראים בעלי ראתן (עייני כתובות עז, ב), כי חכמה אמיתית, דהיינו עם אמונה, נקרא ראיה, כמו שכתוב (קהלת א, טז) 'ולבי ראה הרבה חכמה', וכו'. ולעומת זה החכמים שאין להם אמונה נקראים בעלי ראתן, וכמו שפירש רש"י (כתובות שם) שיש להם שרץ במוחם, היינו שיש להם טומאה וכפירה במוחם'.

ב. מהו הפירוש 'שאין לסמוך על השכל בעצמו'?

יש טבע באדם שככל שהוא לומד ומחכים ושכלו גדל ויודע הרבה ידיעות, הוא מרגיש את עצמו חכם ובר סמכא בעניין שהוא עוסק בו, ובתחושתו הפנימית כביכול 'הוא עצמו' הפך למקור החכמה, וכל מי שרוצה חכמה צריך לבוא אליו. התופעה הזו אינה פוסחת גם על מי שעוסק בתורה, שכן באופן טבעי ככל שאדם לומד יותר ומבין יותר ויודע יותר בתורה, מתפתחת אצלו תחושה ש'אני חכם', והוא נוטה לסמוך על חכמתו ולהכתיר את עצמו כ'בעל החכמה'. ולכאורה נראה שהוא צודק, הלא באמת הוא חכם יותר מאחרים ואם הגיע להוראה אפשר גם לסמוך על חכמתו, ואיזה פגם יש בכך?

אולם שורש הטעות נעוץ בכך שאדם מדמה את חכמת התורה לחכמות חיצוניות, אדם שלמד חכמה חיצונית יכול לקחת ולשייך אותה לעצמו ולהרגיש שהוא בעל החכמה, אולם התורה הקדושה היא חכמתו ורצונו של הקב"ה בלבד, ואין בה שום נקודה שאינה חכמתו ורצונו של הקב"ה, כל חכמת התורה עוסקת בדבר אחד בלבד: ללמד את האדם מה רצון ה' בכללות מכל הבריאה, ומה רצונו בפרטות ממנו. אולם ישנו שורש דק פורה ראש ולענה ששורשו בגאוה הטמונה באדם, שמחפש להגדיל מכל דבר את ישותו העצמית, וכאשר לומד את חכמת ה', הוא משתמש בה כדי להרגיש חשוב בין הבריות, או יותר בדקות, שרוצה להרגיש את עצמו בעל שכל גדול ובעל הבנה מפותחת, ובאותו רגע שמתעוררת בו תחושה זו והאדם אינו שם לב שיש בזה איזה חסרון, נעשה אצלו פגם גדול מאוד, שהוא מנתק כביכול את החכמה ממקורה האלוקי, והופך את עצמו למקור החכמה, כאילו שכלו בעצמו יכול להמציא חידושים, לסבור סברות, לדעת ולהשכיל, ושוכח את האמת ש'מפיו דעת ותבונה'.

ולכן אמרו בגמרא (פסחים טו, ב): 'אמר רב יהודה אמר רב, כל המתיהה, אם חכם הוא - חכמתו מסתלקת ממנו, אם נביא הוא - נבואתו מסתלקת ממנו'.

פרק ט

המשך ענין חיבור תורה ותפילה במשנת מוהר"ן

במאמר הקודם עסקנו בעניין חיבור תורה ותפילה בדרכו של מוהר"ן, והרחבנו בעניין ההכרח לעסוק גם בתורה וגם בתפילה, ושלא יבואו האחד על חשבון השני.

במאמר זה נעסוק בהשפעה ההדדית שבין תורה לתפילה, ויבואר שהתפילה יכולה להשפיע על אופן לימוד התורה, ולסייע לאדם ללמוד את התורה כראוי, ולזכות לכל מעלות התורה באמת.

לימוד תורה מתוך אמונה

א. מוהר"ן מדבר בכמה מקומות על החילוק בין חכמת התורה לחכמות חיצוניות שישודם בהשכלת השכל האנושי, שחכמות חיצוניות מושכות את האדם לדרך החקירה ומרחיקות מהאמונה התמימה, ואילו חכמת התורה בנויה כל כולה על האמונה, ולכן חכמה דקדושה ואמונה הולכות תמיד ביחד, כלשונו של הליקוטי הלכות (ספר תורה ה, טז): 'כי אמונה וחכמה דקדושה הם אחד, כי על ידי האמונה זוכין לחכמה דקדושה, וכל מה שמשגיגין יותר חכמה, מתחזקין יותר באמונה'.

אמנם, הניסיון מוכיח שכדי לזכות ללמוד תורה באופן הראוי ולהגיע מלימודה לתכלית שלשמה בא האדם לעולם, לא מספיק ללמוד תורה בלבד, שכן האדם שבא ללמוד תורה נכנס ללימוד עם כל אמונותיו ומידותיו הלא מבוררות, ומאחר שהאדם בטבעו אינו שלם באמונתו ובתמימותו, לכן בהכרח רצונו אינו רק לגלות את חכמת ה' מתוך אמונה שלימה ותמימה ולקבל את שכל התורה, אלא קיימים בו רצונות נוספים, כגון שרוצה להיות חכם בחכמה הנחשבת בין חבריו, או לעשות ממנה קרדום לחפור בה, או שבטבעו הוא אוהב חכמה, ולומד את חכמת התורה באופן חיצוני כמו שאר החכמות, ואינו לומד אותה באופן של תמימות שכל רצונו הוא לקשר את החכמה אליו ולהתקרב על ידה לה', וכן כל שאר הנטיות של שלא-לשמה שקיימות באדם.

וכמו שהאריך בכל זה הרמח"ל בדרך ה' (ח"ד פ"ב), ומבואר בדבריו שכדי לזכות לקדושת התורה באמת, באופן שלימודו ימשיך עליו את קדושת התורה, ולא יהיה כמו שאר חכמות חיצוניות, יש תנאי שיגש ללימוד מתוך אמונה בקדושת התורה ומתוך יראה, אבל כאשר התנאי הזה חסר, לא תימשך על ידי הלימוד הארה על נפשו. ונמצא שיכול להיות מצב שאדם השקיע את מיטב חייו בלימוד תורה, אך לא עסק מעולם בהכנת נפשו לגשת לתורה מתוך אמונה ויראת ה', ולימודו הוא בבחינת השכלה בעלמא ואינו מאיר את נפשו ומקדש אותה כפי הראוי למעלת התורה, ובוודאי ההפסד בזה הוא גדול מאוד, כי אם היה משקיע בעבודת הנפש אפילו מעט ממה שמשקיע בלימוד התורה, היה מגדיל את ערך מדרגת הלימוד שלו, וזוכה על ידי תורתו למעלה גדולה לאין ערוך (ובהמשך הדברים מבאר הרמח"ל שמכל מקום אם לומד את התורה לכל הפחות כמו שאר החכמות ולא בשחוק והיתול או על מנת לגלות בה פנים שלא כהלכה ח"ו, תימשך עליו הארה קטנה שבקטנות על ידי לימודו, וסופו שיחזור למוטב, כמו שאמרו חז"ל 'המאור שבה מחזירו למוטב'. אך בוודאי כל מי שמשקיע הרבה מזמנו בלימוד התורה רוצה לזכות ליותר מכך).

ג. והלימוד מתוך אמונה ויראת שמים, הוא גם גורם שלימודו יהיה באופן הנכון, ויביא אותו לתכלית הרצויה, כי גם בלימוד התורה יש תכלית לפנים מתכלית, כמו שכותב בליקוטי הלכות (נטילת ידים לסעודה ו, צא):

'אבל גם בהלימודים הקדושים של חכמת התורה הקדושה יש כמה חילוקים, כי יש שלימודו בגסות כזה ובמוח פגום ומקולקל כזה וכו', עד שנאמר על לימודו 'לא זכה נעשית לו סם מות', כמו שדרשו חכמינו זכרונם לברכה (יומא עב, ב) 'על פסוק 'ושמתם' - זכה נעשית לו סם חיים, לא זכה נעשית לו סם מות. ומלימודים כאלו נופלים הרבה בבאר שחת ללמוד חכמות חיצוניות, כאשר מצוי בעוונותינו הרבים הרבה לומדי תורה שעסקו בלימודי חכמות חיצוניות שנתעו כמו שנתעו רחמנא לצלן.

'אך אפילו העוסקים בחכמות התורה ובפלפולא לשם שמים, כי חדי קודשא בריך הוא בפלפולא, אף על פי כן אין זה עיקר התכלית, כי העיקר הוא לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, כמו שמצינו בהקדמונים שנתרחקו מהפלפול של הבל, רק ירדו לעומק ההלכה לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא.

'אבל אפילו העוסקים בזה באמת לשם שמים, שבודאי אשרי להם אשרי חלקם, אבל עדיין אין זה תכלית השלמות, כי עיקר התכלית בשלמות הוא הלימוד הקדוש שמביא לידי מעשים טובים ומידות ישרות ולשוב מעבירות, ולהציל את ישראל מהעוונות, שזה עיקר הרחמנות על ישראל כנ"ל, כי לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה. וכמו שאנו מבקשים בכל יום: ותן בלבנו בינה להבין ולהשכיל לשמוע ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולקיים וכו'. כי העיקר הוא הלימוד הקדוש שמכניס קיום התורה בישראל, והעיקר שתקיים התורה והמצוות אצל כל אחד ואחד כל ימי חייו בכל מה שיעבור עליו'.

כי חכמת התורה והנבואה הם שפע אלוקי שנשפע לאדם מלמעלה, והתנאי לזכות להם הוא כאשר האדם מכיר בכך שלא כוחו וחכמתו עשו לו את החיל הזה, אלא שכלו הוא רק כלי לקבל את החכמה העליונה, אבל ברגע שהוא מתייחר ומייחס את החכמה לעצמו, חכמתו מסתלקת ממנו.

וכמו שמוכח בירושלמי (יבמות פ"ב ה"ו) מעשה בלוי בר סיסי שעשו לו במה גדולה והושיבוהו עליה ושאלו אותו דברי תורה ולא ידע להשיב, וכאשר שאל אותו אחר כך רבי שהיה רבו את אותם דברים, השיב לו כהלכה, ושאלו מדוע אם כן לא השיב כן בתחילה, והשיב שכיון שעשו לו בימה גדולה, גבהה רוחו, ושכח הכל, וקרא עליו רבי את הפסוק (משלי ל, לב) 'אם נבלת בהתנשא, ואם זמות יד לפה' - מי גרם לך להתנבל בדברי תורה, על שנישאת בהן עצמך.

ואף שאנו רואים הרבה אנשים שמתיהירים ומתגאים בדברי תורתם ואינם שוכחים את התורה, יש לומר שלא כל אחד זוכה להנהגה כזו משמים שמראים לו בחוש כיצד מיד כאשר מתגאה שוכח את התורה כפשוטו, ורק אותם חכמים קדושים שכל ימיהם עסקו בתורה לשמה בלבד, ברגע שפגמו בזה מעט הראו להם מיד משמים כיצד השפע העליון נפסק מהם, אולם בני אדם ששקועים כל ימיהם בגאווה ושוכחים בתורתו של מי הם עוסקים, אינם זוכים לראות בחוש כיצד עסק התורה רחוק מאוד מהעסק בשאר חכמות, ושאי אפשר לזכות לתורה באמת כפי מדרגת הקדושה הראויה לה כאשר עוסקים בה בלי אמונה כמו שאר חכמות.

וזהו שכתב מוהר"ן שצריך להמשיך את האמונה לתוך השכל, ויש בזה עבודה מיוחדת מלבד עצם ההשכלה בדברי תורה, לראות שהלימוד יהיה מתוך אמונה בנותן התורה ובקדושת התורה ובחכמי התורה, ורק באופן זה השכל שזוכה להשיג בתורה הוא שכל אמיתי ומבורר, אבל כאשר עוסק בשכל התורה בלי אמונה חזקה מספיק, נופל מיד לגאווה ופניות בלימודו, ואזי בוודאי שכלו אינו שכל התורה באמת ואי אפשר לסמוך עליו.

אולם כאשר אדם זוכה לאמונה פשוטה ולימודו הוא מתוך אמונה, אזי הלימוד בעצמו מגדיל את האמונה, כי חכמה דקדושה ואמונה קשורים זה בזה ומגדילים זה את זה, וזוכה שהתורה תביא אותו לכל המעלות, כדבריו הידועים של רבי פנחס בן יאיר (עבודה זרה כ, ב) 'תורה מביאה לידי זהירות וכו', כי כל שכל אמיתי שאדם זוכה לו, מביא בהכרח לתוספת יראת שמים, כמו שכתב בליקוטי מוהר"ן (סימן עז): 'כי ראשית חכמה יראת ה' (תהלים קיא), ואם אין יראה אין חכמה (אבות פרק ג), ועל כן כל מי שזוכה לאיזה חכמה ודעת, עובר עליו יראה גם כן, ואם החכמה לא מביאה לתוספת ביראת שמים, אין זה אלא משום שהיא נלמדה שלא באופן הראוי לה, כי כאשר לוקחים את חכמת התורה שלא במהלך הראוי לה, אכן לא נמשך על ידה על נפש הלומד מקדושת התורה אלא במידה מועטת, ואין היא מביאה את הפירות הרצויים, אבל כאשר חכמת התורה נלמדת מתוך אמונה בקדושתה ויראת ה', היא בוודאי עושה פירות,

וראה עוד ליקוטי מוהר"ן (סא, א):

'כי כל הלימודים שהאדם לומד, צריך שיקבל ויוציא מהם משפטי אמת, שלא יהיה בבחינת משפט מעוקל. דהיינו, שיקבל וילמד מכל הלימודים שלומד, משפטי הנהגות, שידע איך להתנהג, הן לעצמו, הן לאחרים שמתנהגים לפי דעתו, כל אחד ואחד כפי בחינתו, כפי הממשלה והמוהר"ן שיש לו, הן לרב או למעט. וכל זה זוכין על ידי אמונת חכמים, שהוא בחינת 'לא תסור' וכו'. ואז יוכל להוציא משפטי הנהגות ישרות, בבחינת משפטי אמת שאינו נוטה לימין ושמאל'.

ד. והנה בוודאי שככל שאדם זוכה להגדיל בכללות את מדרגת האמונה שלו כך תורתו תהיה במדרגה גבוהה יותר, ולכן העבודה בעניין האמונה היא עבודת כללית שמשפיעה ממילא גם על לימוד התורה. אולם כבר כתבו הרבה מגדולי ישראל שיש בזה גם עבודה פרטית הנוגעת ללימוד בעצמו, והוא שיעשה הכנה לפני הלימוד ויעורר את לבו ביראת ה', וידוע שכמה מגדולי החסידות החמירו בזה ביותר, אולם בדורות החלושים שלנו יש חשש שהחריפות בזה תביא לידי רפיון בלימוד התורה, ויש גם את הדרכתו של הנפש החיים (שער ד פרק ו) שכידוע דעתו מקילה בזה יותר באופן כללי, אולם גם את דבריו אין זה פשוט לזכות לקיים, וכלל הדברים העולים מהדרכתו למעשה הם: א. שבכל עת שמתיישב ללמוד צריך להכניס בליבו יראת ה' טהורה. ב. צריך גם להתוודות על עוונותיו ולשוב בתשובה שלמה כדי שתהיה תורתו קדושה וטהורה. ג. צריך לכוון בדעתו להתדבק בלימודו לדבר ה' ובזה להתחבר אליו יתברך, כי הוא ורצונו אחד. ד. צריך להתפלל לקב"ה שיעזרהו לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא. ה. גם בשעה שלומד צריך ללמוד עם תחושה פנימית של יראת ה' על שעוסק בדברותיו של מקום, ולכן אם מרגיש באמצע לימודו שנחלשה אצלו היראה, יפסיק מעט כדי לחזקה ויחזור ללמוד.

הדרך לזכות לכל זה היא על ידי תפילה

ה. ועצתו העיקרית של מוהר"ן להגדיל את האמונה, ולזכות למעלת התורה באמת, וכן לזכות לכל מעלה שהיא, היא על ידי התפילה, כידוע כמה הרבה להגדיל את מעלת התפילה, וגילה הרבה דרכים ונתיבות בתפילה, ובפרט תפילה פרטית בדרך של שפיכת לבו לפני ה' יתברך במלים שלו, שכן: 'אף על פי שנמצאים כמה עצות טובות בספרי רבינו זכרונו לברכה, שהם מלאים עצות להתקרב להשם יתברך, אף על פי כן על פי רוב קשה להאדם לקיים העצה בעצמה. על כן העיקר הוא תפילות ותחינות ובקשות, יהיה איך שיהיה, על כל פנים ידבר בפיו באיזה בחינה שהוא, ויבקש מהשם יתברך תמיד שיוציא אותו מחושך לאור ויחזירהו בתשובה שלמה באמת, ואל יתן דמי לו עד שיענהו' (ליקוטי מוהר"ן תניינא קא). ובפרט בעניין האמונה, הרי התפילה בעצמה היא הביטוי הנפלא ביותר של האמונה, 'כי אמונה היא תפילה, כמו שכתוב (שמות יז)

'ויהי ידיו אמונה', ותרגומו: 'פרישן בצל' (ליקו"מ ט, א). ולכן אם אדם מבקש מהקב"ה בלשונו לפני הלימוד שיעזור לו לזכות לקדושת התורה באמת ושהלימוד יביא אותו לידי מעשה, ויזכה לכוון לאמיתתה של תורה, זוהי בוודאי הכנה ראויה ונפלאה לזכות לקדושת התורה באמת.

וראה שיחות הר"ן (אות רפז) שמובא בשם מוהר"ן זצ"ל שאמר: 'מה יש להאדם לעשות בזה העולם, אין צריך כי אם להתפלל וללמוד ולהתפלל, ונרמז כאן שיש להקדים תפילה לפני הלימוד ותפילה לאחר הלימוד. והנה העניין של תפילה לאחר הלימוד היא הדרך של לעשות מתורות תפילות שתבואר להלן, אך העניין של תפילה לפני הלימוד הוא להתפלל שיזכה בלימודו להתקדש בקדושת התורה ויזכה לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, ושאר העניינים שאדם רוצה לזכות להם על ידי לימודו, ועל ידי זה מכניס אמונה לתוך הלימוד, וכל לימודו הוא במדרגה אחרת.

וראה עוד ליקו"מ (ח, ט) שמבאר שהדרך לזכות לשכל של התורה הקדושה שעל ידו אפשר לזכות ללון בעומקה של הלכה ולאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, הוא על ידי תפילה שמתפלל על הלימוד בעצמו, כי התפילה היא המקור שממנו נמשך המעיין שהוא השכל הקדוש של התורה, כמו שכתוב (יואל ד) 'ומעיין מבית ה' יצא', ובית הוא התפילה, כמו שכתוב (ישעיה נו) 'כי ביתי בית תפילה'.

וראה עוד בשו"ת שבט הלוי (ח"ז סימן א) שמעודד שואל בעל נפש טהורה שמרגיש שעמל התורה לא מאפשר לו להתמסר לתפילה כראוי, ולבסוף כותב:

'אך הגאונים הגדולים והצדיקים האמיתיים זכו שזה וזה נתקיים בידם, וידוע מה שהעידו בשם מרן החת"ס שאמר על עצמו שזכה להתפלל כל תפילותיו בכוונה, ובדמעות, וידוע כזה גם מדודי זקני הגאון הקדוש מהר"י גרינואלד ז"ע אב"ד סאטמר, שמעיינות הדמעות שלו היו פתוחים לעולם וכל תפילותיו בלהט קודש, וכן זכיתי לראות גאונים אמיתיים בהרבצת תורה וגם בעסקי ציבור והנהגה, ובכל זאת ממש כל תפילותיהם בדבקות ובהשתפכות הנפש, והקב"ה יתן גם חלקינו עמהם, ויתרבו בנו שעות תפילה כאלה. איברא יש עוד תקנה להשלים ענין הנ"ל, שיתבודד לפעמים בינו לבין עצמו ורק לנוכח ה' עיניו, וזה על דרך 'קומי רוני בלילה שפכי כמים לבך נוכח פני ה' וגו', והיינו כשהוא רק נוכח פני ה', וזה מסוגל מאד לפני אבינו שבשמים שירחם על נשמתו, ויקבל תפילתו ודמעתו ברחמים, ובדוק ומנוסה הוא אצלינו מנעורינו. ויהי רצון שיתרבו שעות כאלה'.

והמשכיל והחפץ באמת, יוליכו ה' בדרך אמת, ויביין בעצמו דבר מתוך דבר איך להתנהג בזה, באופן שיהיו דבריו דברי חן וטענות נכונות, לרצותו יתברך שיקרבהו לעבודתו באמת. וענין השיחה זו עולה למקום גבוה מאד, ובפרט כשעושה מתורה תפילה, מזה נעשה שעשועים גדולים מאד למעלה'.

וראה ליקוטי הלכות (הלכות ראש חודש ה) שהאריך בדברים נפלאים לבאר את עמקות הדרך הזו של לעשות מתורות תפילות, ואין כאן המקום להביא את כל דבריו, ורק נביא נקודה אחת מתוך כלל העניין, שמבאר שם שהתורה היא בחינת דעת, והתפילה היא בחינת אמונה, ועל ידי שאדם מכניס את התורה שלומד לתוך תפילה, מחבר את הדעת עם האמונה, ודווקא על ידי זה זוכה לקבל את הדעת כראוי, עם לבושים וצמצומים נכונים, וז"ל שם (אות לו):

'כי על ידי תפילה יכולין לקבל האורות הגדולים והנוראים בתוך לבושין וצמצומים נפלאים, כי עיקר הלבושין נעשין ונגמרין על ידי תפילה, שהוא בחינת הכלי והלבוש, לקבל על ידי זה כל האורות וכו', כי תפילה היא בחינת אמונה כמו שכתב מוהר"ן זכרונו לברכה בכמה מקומות, ועל ידי אמונה יכולין לקבל כל האורות, כי באמונה כולם יכולים להתלבש, כי בהדעת יש גבול כל אחד לפי דעתו שאסור לו לצאת חוץ מהגבול של דעתו, בחינת במופלא ממך אל תדרוש, ואי אפשר לגלות לו מה שהוא למעלה מגבול דעתו שלא יתקלקל דעתו לגמרי, כי ריבוי השמן גורם כיבוי הנר כידוע, אבל אמונה היא כלי שעל ידה יכולין לקבל כל האורות הגבוהים וכל הסתרי תורה בדרך אמונה אף על פי שהוא למעלה מדעתו. וכן מובן בדברי מוהר"ן זכרונו לברכה בכמה מקומות שעל ידי תפילה זוכין לקבל סתרי תורה, וכמו שמבואר בהתורה 'חותם בתוך חותם' (ליקוטי מוהר"ן סימן כב) שתפילה הוא בחינת נשמע, בחינת נסתו, בחינת תורת ה'. ומובן שם שכל אחד צריך להתפלל הרבה לה' יתברך שיזכה להשיג ולהבין התורה הנסתרת ממנו, ועל ידי זה זוכה אחר כך להשיגה שיהיה נעשית תורתו וכו', עיין שם. וזהו בעצמו בחינת מה שעושים מהתורה תפילה וכו'.

'כי בוודאי התורה והמצות שאדם זוכה כבר אליהם להשיגם ולקיימם בשלמות כראוי, ודאי אינו צריך להתפלל על זה, מאחר שכבר זכה לזה, אך עיקר מה שצריך לעשות מהתורה תפילה הוא להתפלל לה' יתברך על התורה והמצוות שעדיין לא זכה להשיגם ולקיימם, שיזכה להשיגם ולקיימם כראוי, שזה בחינת סתרי תורה אצלו לפי בחינתו ומדרגתו, ואפילו איש פשוט לגמרי שרחוק עדיין מקיום המצוות כפשוטן, וצריך להתפלל על זה ולעשות מהתורה תפילה, גם זה נקרא אצלו סתרי תורה מאחר שרחוק עדיין מקיומם נקרא נסתו אצלו, כי עיקר התורה הוא הקיום, כי לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה. למשל, מי שלומד תורה שמדברת ממצות צדקה, והוא רחוק מצדקה, ומתפלל לה' יתברך שיזכה ליתן צדקה, כל זמן שאינו זוכה עדיין לפעול בקשתו לקיים מצות צדקה, אזי נקראת מצות צדקה אצלו בחינת נסתו, בחינת תורת ה', כי אין התורה נקראת תורתו כי אם כשזוכה לקיימה, שזה עיקר לימוד התורה

פרקי

המשך ענין חיבור תורה ותפילה במשנת מוהר"ן – 'לעשות מהתורות תפילות'

הזכרנו במאמרים הקודמים שיש השפעה הדדית בין התורה לתפילה, ובמאמר הקודם הורחב בעניין השפעת התפילה על התורה, שהתפילה מביאה לכך שהלימוד יהיה מתוך אמונה ויראת ה', וממילא תורתו תהיה במדרגה הראויה ויזכה לקדושת התורה באמת.

במאמר זה יבואר הצד השני של המטבע – שהתורה יש לה השפעה על התפילה, וזה הן לעניין קבלת התפילות, וכמבואר בליקו"מ (תורה א) שעל ידי התורה תפילותיו מתקבלות משום שיש להם חן, והן לענין עצם צורת התפילה, שמי שזוכה לעסוק בתורה, כל המושגים שלו נעשים נעלים יותר, ויודע שהחיים האמיתיים הם בלימוד וקיום התורה, וממילא עיקר תפילותיו הם לזכות לקיים את התורה ולעבוד את ה' באמת, ואינו עושה עיקר מהעולם הזה, וכמו שמאריך בכל זה בליקוטי הלכות (ראש חודש ה), וכידוע מהרבה מאמרים ועובדות ממוהר"ן וכן מתלמידיו בכל הדורות, כמה הקפידו לעשות מהעיקר עיקר ומהטפל טפל, שהעולם הבא יהיה עיקר והעולם הזה טפל, ולא להיפך ח"ו.

והדרך לזכות לענין זה, שהתורה שאדם לומד לא תישאר בשכל בלבד, אלא באמת תגביה את המושגים והרצונות של האדם ותביא אותו לקיימם בפועל, היא על ידי שמתפללים על אותו עניין הרבה, משום שאין קיום בלי רצון, ואין רצון בלי תפילה. וזהו הענין הנשגב של 'לעשות מהתורה תפילה', שכתב עליו בליקו"מ (תניינא כה):

'גם טוב לעשות מהתורה תפילה, דהיינו כשלומד או שומע איזה מאמר תורה וכו', אזי יעשה מזה תפילה, דהיינו לבקש ולהתחנן לפניו יתברך על כל מה שנאמר שם באותו המאמר, מתי יזכה גם הוא לבוא לכלל זה, וכמה הוא רחוק מזה, ויבקש מאתו יתברך שיזכהו לבוא לכלל הנאמר שם באותו המאמר.

פרק יא

ההכרח בלימוד תורה בקביעות

במאמר זה שיחתום את סדרת המאמרים בעניין תורה ותפילה, נדגיש נקודה חשובה מאוד, ובפרט בדורות שלנו.

במאמרים הקודמים הובאו הרבה מקורות על ההכרח לצרף ללימוד התורה עבודה פנימית, ושאינן די בלימוד התורה בלבד, והמטרה בכל זה היא לעודד כל אחד ואחד להשקיע גם בעבודת התפילה, ולבנות קשר רגשי פנימי עם ה' יתברך, שזה מביא לדברים נפלאים והופך את כל עבודת ה' למשהו אחר לגמרי.

אולם צריך להדגיש שכל זה לא בא להחליש ח"ו את עניין הקביעות בלימוד התורה שצריכה להיות לכל אחד ואחד גם אם אינו מרגיש שנפשו זכה ומשתוקקת לקירבת ה', ולימודו הוא יותר בגדר מצות אנשים מלומדה, כי בוודאי על כל אחד עוברים מצבים שונים בנפשו, יש זמנים שהאמונה מאירה יותר ויש זמנים שהאמונה מאירה פחות, וחלילה מלבטל את הקביעות בלימוד מחמת שבאותה שעה אינו מרגיש את אור קדושת התורה כראוי, כי העצה העיקרית לזכות לצאת מכל הפחיתויות היא דווקא על ידי קביעות חזקה בלימוד התורה, כל אחד ואחד כפי כחו, וכמובא בשיחות הר"ן (אות יט):

'ואמר שאפילו אותן האנשים הרחוקים מן הקדושה מאד שנלכדו במצודה רעה עד שרגילין בעברות חס ושלום רחמנא לצלן רחמנא לשזבן, אף על פי כן הכח של התורה גדול כל כך עד שיכולה להוציא אותם מן העברות שרגילין בהם חס ושלום. ואם יעשו להם חוק קבוע וחיוב חזק ללמד בכל יום ויום כך וכך יהיה איך שיהיה בודאי יזכו לצאת ממצודתם הרעה על ידי התורה כי כח התורה גדול מאד.'

ובחיי מוהר"ן (אות תקעג) יש תוספת דברים:

'אמר המעתיק (רבי נחמן מטשערין זצ"ל): שמעתי שבשעה שאמר מוהר"ן זכרונו לברכה מאמר וכו' והפליג אז בשבח עסק התורה כמבואר בהשיחות סימן יט, שאל לו הרב רבי נתן זכרונו לברכה: ואם אחד הוא בעל עבירה ממש רחמנא ליצלן. השיב לו

בשלמות, ללמוד על מנת לקיים, וגם באמת מחמת שאינו מקיים המצוה, אין לו בה שום השגה כלל, והוא בחינת נסתר ממנו. ואחר כך כשזוכה לקיימה על ידי התפילה שהתפלל על זה, זה בחינת שעשה מהתורה תפילה, היינו מבחינת סתרי תורה לפי בחינתו מחמת שלא זכה לקיימה, עשה מזה תפילה, כי סתרי תורה הם באמת בחינת תפילה כנ"ל, ועל ידי זה זוכה אחר כך שנעשה מזה תורתו כנ"ל. וכן אפילו אחר כך כשזוכה לקיים מצות צדקה, אבל אינו מקיים אותה עדין בתכלית השלמות כראוי, אזי זאת הבחינה הרחוקה ממנו עדיין הוא בחינת נסתר אצלו, וצריך לעשות מתורה זאת תפילה, כי הוא בחינת תורת ה' אצלו, שהוא בחינת תפילה, על כן צריך לעשות מזה תפילה שיתפלל הרבה לה' יתברך שיזכה לקיימה בשלמות, עד שזוכה לזה לקיימה בשלמות ואז נעשה מהתפילה מבחינת תורת ה', בחינת נסתר, נעשה מזה תורתו. נמצא שמה שמבואר שם [שצריך] לעשות מהתפילה תורה ומה שמבואר כאן [שצריך] לעשות מהתורה תפילה, הכל אחד וכנ"ל. על כל פנים יוצא משם שהנסתר, שהיא בחינת תורת ה' אצלו, בחינת אור אין סוף, הוא בחינת תפילה, שהוא בחינת ביטול ודבקות לאין סוף, עיין שם. על כן צריך להתפלל הרבה עד שיזכה להשיגו על ידי התפילה וכו'. נמצא שעל ידי התפילה יכולין לקבל ולהשיג כל האורות הגבוהים גבוה מעל גבוה'.

למדנו מדבריו שהדרך להכניס את התורה שלומד לתוך כלים, ולזכות לקיים אותה בפועל, היא דווקא על ידי שמתפלל על אותם דברים שיזכה לקיימם, כי כאשר למד את הדברים בתורה, הם עדיין רק בבחינת דעת אצלו, ואין זה נחשב שהם מושגים אלו כראוי, כי הדעת היא אור גבוה בערך האדם, והיא עדיין בבחינת 'סתרי תורה' לגביו, ורק על ידי שמכניס את הדעת הזו לתוך אמונה היא נעשית מושגת אצלו, וזה נעשה על ידי שמתפלל על אותו עניין ועושה מהתורה תפילה, היינו שמכניס את הדעת לתוך אמונה, ועל ידי זה הדברים מתקרבים אליו יותר, והם נעשים מושגים אליו, עד שעל ידי זה הוא רוצה באמת לקיימם, ורק זה מביא לקיום בפועל ממש.

מוהר"ן זכרונו לברכה: וכי אתה יודע גדל מעלת התורה הקדושה, הלא עסק התורה הוא גדול במעלה משמירת הברית. כי ברית ביסוד ואורייתא בתפארת (עיין בתיקונים בסוף תקונא תליאתא).

וכן האריך בזה בנפש החיים (ה, לא), והביא על זה מקורות רבים מדברי חז"ל, עיי"ש. ובליקוטי הלכות (בציעת הפת ה, כב) כתב:

'אך באמת עיקר המלחמה כנגד היצר הרע הוא רק על ידי התורה, כמו שאמרו רבותינו זכרונו לברכה, אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש אם אבן הוא נמוח וכו'. ועל כן קראו מנוול, כי עקר התגברותו על ידי הנוול של הבגדים הצואים כנ"ל. והתקון על ידי מימי התורה וכו' וכנ"ל. וכמו ששמעתי מפיו הקדוש זכרונו לברכה שאמר, נכספתי מאד להמשיך העולם אל עשייה, דהיינו שיהיה חיוב לכל אחד בכל יום ללמוד כך וכך כפי ערכו וכו'. ושאלתי אותו אז, הלא יש בני אדם בעלי עברות רחמנא לצלן?! השיב בלשון גערה קצת, אין אתה יודע כח הגדול של התורה וכו'. וכוונתו היתה שאפלו מי שנלכד בעברות חס ושלום, ונדמה לו שאי אפשר לו לצאת משם, אם אף על פי כן היה קובע לו שיעורים קבועים לתורה בכל יום ויום היה כח התורה מתגבר עד שגם הוא היה נתתקן ויוצא מהם סוף כל סוף. (עין מזה בשיחות הר"ן שאחר הספורי מעשיות). נמצא, שעיקר נצחון היצר הרע על ידי התורה, אבל הבעל דבר מתגבר על האדם על זה בעצמו לבטלו מהתורה. ואפלו כשאדם עוסק לפעמים בתורה הוא מתגבר להפילו מזה. ועקר הסתתו לדחותו מהתורה חס ושלום, הוא על ידי זה בעצמו מחמת שרואה שעוסק בתורה. ואף על פי כן עדין הרע שלו בתקפו. על כן מתנכל עליו הבעל דבר להסיתו לדחותו חס ושלום מהתורה לגמרי. אבל מי שמסתכל על האמת לאמתו ויזכר באמת יום המיתה שסוף כל סוף יעברו ימי חייו כצל עובר ויצטרך לתן דין וחשבון וכו'. בודאי לא יסתכל על הסתת היצר הרע ויקיים דברי רבותינו זכרונו לברכה לעסק בתורה בכל יום חק ולא יעבר יהיה איך שיהיה, כי סוף כל סוף המאור שבה יחזירהו למוטב. וזה היה כונת הגמרא הנ"ל שצוה לעסק בתורה או בקריאת שמע כדי לנצח היצר הרע. ואם לאו שלא נצחו על ידי התורה. ואז ירצה היצר הרע להתנכל עליו לדחותו מהתורה לגמרי מאחר שרואה שאין מועיל לו עסק התורה לנצח היצר הרע ולפעמים יש נופלים כל כך עד שדוחה אותם אפלו מלקרות קריאת שמע על ידי שמפילו הבעל דבר בדעתו מחמת רבוי מעשיו הרעים, כי כך דרכו של היצר הרע היום אומר לו עשה כך למחר אומר לו עשה כך עד שאומר לו וכו'. והעצה על זה. יזכר לו יום המיתה, הינו שיזכר יום המיתה שסוף כל סוף יהיה מוכרח למות. ואז בסוף הכל בודאי טוב יותר כל מה שחטף בזה העולם איזה דיבור תורה ותפלה וקריאת שמע אף אם הוא כמו שהוא. ועל כן על ידי שיזכר לו יום המיתה יחזר אל התורה וקריאת שמע שיתגבר לעסק בתורה בכל יום או על כל פנים יקרא קריאת שמע בכל יום ולא יפול בדעתו משום דבר. ואז בודאי יזכה סוף כל סוף לנצח היצר הרע. נמצא, שעקר

נצחון היצר הרע על ידי התורה כנ"ל. אך מחמת שלא כל אדם יכול לנצח היצר הרע על ידי עסק התורה בזמן מעט רק הרב צריכים להתגבר לעסק בתורה ימים ושנים הרבה עד שינצחו ובתוך כך עובר על האדם מה שעובר ורוצה הבעל דבר להפילו מעסק תורתו מחמת שנדמה לו שאין מועיל לו עסק התורה חס ושלום, על כן יזכר לו יום המיתה שסוף כל סוף מה יעשה ליום פקדה ועל ידי זה בודאי ישוב אל התורה בכל עת אפלו אם יעבר עליו מה. ואז בודאי יזכה לנצח היצר הרע ולהפשיט מעצמו הבגדים הצואים שמהם כל הבלבולים והמניעות, כי עקר התקון על ידי התורה שהיא מקור מים חיים כנ"ל. נמצא, שכונת רבותינו זכרונו לברכה להזכיר לו יום המיתה כדי שישוב אל התורה שעל ידה עקר נצחון המלחמה. והמאמר נעוץ סופו בתחלתו, והבן'.

ובליקוטי הלכות חכירות וקבלנות ב, יא כתב:

'כי על ידי התורה הקדושה שהמשיך משה לישראל על ידי זה ישראל מקושרים לעולם בו יתברך, כי אפילו פושעי ישראל מלאים מצות כרמון, ותורת ה' תמימה משיבת נפש מדרכי מיתה לדרכי חיים כי התורה מחכימת פתי. ואפלו מי שנפל למקום שנפל והוא רחוק מאד מה' יתברך על ידי מעשיו הרעים אף על פי כן יכול להתקרב לה' יתברך בקל על ידי לימוד התורה הקדושה, כי התורה הקדושה יורדת אפילו למי שהוא בעמקי הקלפות בשאול תחתיות חס ושלום, ומעוררת אותו ומקרבת אותו לה' יתברך וכו'.

'והכלל, שהתורה הקדושה היא יורדת אפלו בעמקי תהום לעורר אפלו את הפחות שבפחותים, לה' יתברך. ועל ידי עסק התורה יכולין להתקרב לה' יתברך אפלו משאול תחתיות חס ושלום וכמו שאמרו רבותינו זכרונו לברכה אין דברי תורה מקבלין טומאה ועל כן אפלו הזבין והמצרעים וכו' עוסקין בתורה וכו', זה רמז שאפלו אלו שהם בסטרא דמסאבותא, גם הם צריכין לעסוק בתורה כי התורה תקרב גם אותם לה' יתברך כמו שכתוב והסתרתי פני וכו' ועתה השירה הזאת לפני וכו' כי לא תשכח מפי זרעו. היינו שאפלו כשישראל הם חוטאים חס ושלום ועל ידי זה היו מתרחקים מה' יתברך בבחינת הסתרת פנים חס ושלום אבל התורה תקרב אותם, אפלו בעת שהם נזופים ורחוקים חס ושלום מצד מעשיהם אף על פי כן התורה תרד עמהם למקום שהם שם וממקום שהם תקרב אותם לה' יתברך ותחזירם בתשובה, בבחינת וענתה השירה הזאת וכו' כי לא תשכח וכו'. וזה שכתוב בהתהלך תנחה אותך בשכבך תשמור עליך וכו' ודרשו רבותינו זכרונו לברכה בשכבך בקבר הינו אפלו כשאתה שוכב בסטרא דמותא חס ושלום גם אז התורה תשמר עליך ותקרב אותך לה' יתברך כנ"ל, וכמבואר כל זה היטב במאמר אני ה' הוא שמי וכו' (סימן יא) שעל ידי דבורי התורה יכולין לצאת ממדרגה פחותה ושפלה למדרגה גבוהה מאד, כי דבורי התורה מאירין לו כי הם בחינת צפרתא דקאי עד קרסלה במיא' בבחינת ותגל מרגלתיו וכו' ורישה מטי וכו' עין שם.

שבוודאי שלימות מעלת התורה היא כאשר היא עם כל התנאים הללו, וצריך לשאוף להגיע לשם, אבל מצד שני כל אדם צריך להיות גם בקי בשוב, היינו להכיר את מדרגתו העכשווית ולחזק את עצמו לעשות מה שיכול במקום שהוא נמצא בו, כי רוב אדם אינם אווזים בזה, וגם מי שאוחז בזה לפעמים, אינו זוכה לכך תמיד, ולכן צריך לחזק את הקביעות בעסק התורה בכל מצב שהוא, כי התורה בכל אופן שהיא יש לה מעלה גדולה מאוד, ויכולה להוציא את האדם מכל הפחיתויות (כאשר יש לו לכל הפחות רצון לזכות בסוף לשוב בתשובה, ולהגיע להיכן שצריך להגיע), ויחד עם זה יש לשאוף וגם להשתדל כפי יכולתו להעלות את מדרגת עסק התורה שלו, שיהיה באופן הראוי באמת, אולם בלי שכל זה יחליש אותו מהקביעות בעסק התורה במדרגה שלו, והשמחה שזוכה לעסוק בתורה. ומי שיש לו את הדעת הזו יכול ללמוד את כל הספרים בלי להתבלבל.

ובאמת זהו יסוד כללי בתורתו של מוהר"ן שרואים זאת בהרבה מקומות שדרכו לשלב מגמות שנראות מנוגדות⁴⁰³, כמו שמובן לכל מתבונן בתורתו איך מצד אחד הוא חותר לכיוון של פנימיות עמוקה מאוד, ומגלה סתרי תורה עמוקים שכולם מכוונים לגלות את אלוקותו יתברך לכל אחד ואחד, וכל עצותיו מכוונות להביא אותנו לזינוך הנפש ולהשגת אלוקות באופן המורגש בלב, ולאמת מוחלטת ובריחה מכל כבוד מדומה, שכל זה מביא ללימוד במדרגת 'לשמה', ולחוש את הנעימות שיש בתורה, אולם יחד עם זאת הוא לא מזלזל כלל בערכם של המעשים הפשוטים והלימוד הפשוט שנעשה בפשטות גמורה גם בלי שום 'השגה' ו'מדרגה', ואדרבה, הוא מחנך להרבות בעשיות של קדושה בקביעות, בכל זמן ובכל מצב, ומזהיר שדווקא בזה תלויה כל היהדות.

וכמו שאמר למשל⁴⁰⁴: 'נכספתי מאד להמשיך את העולם אל עשייה שיהיה חיוב אצל כל אחד ואחד ללמוד כך וכך בכל יום ולא יעבור וכיוצא'.

ועל הנהגתו של מוהר"ן בילדותו מסופר⁴⁰⁵: 'אף על פי שבאמת היה חכם גדול ומופלג בחכמה מאד מאד גם בימי קטנותו ובימי נעוריו כאשר היה מפורסם לכל מכיריו, אף על פי כן לא השתמש בשום חכמה כלל בעבודת השם, רק היה נוהג לעשות כל העבודות הפשוטות שבעולם. דהיינו לימוד התורה הרבה, מצוות מעשיות, וריבוי תפילות ובקשות וריבוי התבודדות מאד לדבר ולפרש שיחתו לפניו יתברך כנ"ל וכיוצא בזה'.

וכמו כן 'היה אוהב מאד את העבודות הפשוטות של סתם בני אדם, האנשים הפשוטים הכשרים, והיה אוהב מאד מי שיכול לומר הרבה תחינות ובקשות בתוך הסידורים הגדולים, כדרך ההמון עם הכשרים. והיה מזהיר ומוכיח אותנו כמה פעמים, לזמר זמירות בשבת, והיה מקפיד וכוועס מאד על מי שהוא חכם בעיניו ואינו מתאמץ

403. כמובא לעיל שאמר שהוא משלב בדרכו את מעלות החסידים והפרושים גם יחד.

404. שיחות הר"ן יט.

405. שבחי הר"ן יג.

'נמצא שמיום שזכינו בחמלת ה' לקבל את התורה על ידי משה מוהר"ן עליו השלום מיום ההוא אין שום הרחקה לישראל מהקדוש ברוך הוא לעולם, כי תמיד הם סמוכין לה' יתברך על ידי התורה שיוורת ועולה עמהם כנ"ל. וזהו עקר נתינת התורה לישראל. כי גם קודם נתינת התורה היו הצדיקים הגדולים במעלה עובדים ה' יתברך במדרגה גבה מאד כגון האבות וכו' ומה שהיה הוא שיהיה ובודאי גם עכשו יש צדיקים גדולים במעלה בכל דור בחינת בני עליה שאפלו אם לא נתנה תורה היו גם כן יכולים להתקרב לה' יתברך ולעבדו באמת ועקר המעלה הגדולה ביותר של נתינת התורה הוא שעל ידי התורה גם הפחות שבפחותים יכול להתקרב לה' יתברך במקום שהוא כנ"ל וכל ישראל זוכים להתקרב אליו על ידי התורה הקדושה. ואף על פי שבודאי להגדולים במעלה הוא גם כן זכות גדול נתינת התורה הקדושה בבחינת ישמע חכם ויוסיף לקח וכו' אף על פי כן עקר החמלה והחסד של ה' יתברך אשר נתן את התורה הקדושה הוא בבחינה הנ"ל שהתורה היא דרך כבושה שעל ידה יכול להתקרב אפילו הפחות שבפחותים ממקום שהוא לה' יתברך'.

ואף שיש בעניין זה גם הרבה מאמרים הפוכים, שעסק התורה צריך כמה וכמה תנאים, כמו זינוך מתאוות, ואהבה ויראה ודבקות ותשובה, ויש גם לשונות בספרים שמי שלומד תורה בלי תשובה לימודו הולך לקליפות חס ושלום, והשל"ה מביא על כך את הפסוק 'ולרשע אמר אלקים מה לך לספר חוקי'. והיו גם הרבה צדיקים שדיברו וכתבו באופן חריף כדברים הנ"ל. ובאמת בזה היה אחד הוויכוחים הגדולים בין הנפה"ח לכמה מגדולי החסידות, שהם משכו לצד הזה, לדבר על התנאים שצריך בלימוד, והנפה"ח משך לצד השני, לחזק את לימוד התורה בכל אופן, גם למי שאינו במדרגה הזו, (עיי' נפה"ח 'פרקים'). ויש ספר יסוד העבודה של האדמו"ר הראשון מסלונים שנכתב כנגד הנפש החיים ומעמיד את גודל החיוב ללמוד לשמה דווקא ועם כל שאר התנאים⁴⁰².

אכן דרכו של מוהר"ן זצ"ל היא לחבר את שני הצדדים יחד, כי באמת שני הצדדים נכונים, אלא שצריך להיות בבחינת בקי ברצוא ובקי בשוב (עיי' ליקו"מ סימן 1), היינו

402. שיטת הנפש החיים בזה בשער ד' ידועה, שמעמיד את עצם הלימוד בכמות ואיכות במעלה גדולה יותר מאשר הזינוך והכוונה לשמה, וכנראה על זה בנו את דרך החינוך בישיבות להעצים את הרצון להצליח בלימוד, ולשים פחות דגש על טהרת הלב בלימוד. וראה בספר יסוד העבודה לרבי אברהם מסלונים ז"ל שחלק על הנפש החיים בכמה נקודות והעמיד את השיטה האחרת. ויש לציין לכמה מקורות נוספים בעניין זה, כגון ספר חסידים (סימן שסו) שכתב שהעושה לשמה גדול פי אלף משלא לשמה. וראה עוד בדבריו בסימן תקן. והגר"א במשלי (י, א) כתב: 'טוב ללמוד מעט ובנחת ולשמה ולחזור תמיד, מללמוד הרבה וברוב ולקנטר'. ובפרק טו כתב: 'לפעמים ילמד אדם הרבה מאוד אבל מלא פניות לכבוד וגאווה ומרמות וקנטור ודומיהן, ובתוך רוב הלימוד יקרה שלמד מעט ביראת ה', אותו מעט הוא יותר טוב מכל האוצר שקיבץ ולמד ומהומה בו'. ובחובות הלכות (שער יחוד המעשה 1) כתב: 'זהשתדל בכל כחך לזכך מעשיך, ואפילו אם ימעט, יותר ממה שתשתדל שיהיה רב בלתי זך, כי המעט הזך הוא רב, והרב הבלתי זך הוא מעט, ואין בו תועלת'. וראה עוד מסילת ישרים פרק טז שעיקר מעלת האדם נבחנת בזינוך מעשיו וכוננתו הטהורה.

פרק יב

המשותף והשונה בין דרך ברסלב לדרך המוסר

אחד הנושאים העיקריים בהם רואים נקודות השקה יחד עם שוני, בין דרך ברסלב לדרך ליטא, היא בעניין דרך העבודה המוסרית.

ישנם כמה חילוקים ידועים בין דרך החסידות לדרך המוסר, כגון שהחסידות מדברת בדרך כלל יותר בשפה של 'התעוררות' כללית לעבודת ה', ופחות יורדת לפרטים מעשיים בדרכי תיקון המידות, העיקרון הוא בדרך כלל לעסוק בעיקר ב'עשה טוב' והרע יפול מאליו, וחששו שעיסוק יותר מדי בפרטי הליקויים עלול להשקיע את האדם עוד יותר בתוכם. לעומת זאת בעלי המוסר דגלו באופן כללי שיש להשקיע מאמץ גם בעיסוק בליקויים, לחשוף את שורשי הקלקולים שבאדם, ולחפש דרכים לתקן אותם. וחילוק נוסף, שגדולי החסידות דיברו בדרך כלל יותר 'למעלה' – דיבורים מרוממים ששייכים להשגת הנשמה, ומעוררים בה אהבה ויראה והתפעלות, ואילו בעלי המוסר החשיבו יותר דיבורים הפונים 'למטה' – אל הנפש הבהמית, והזהירו לא לטפס לשמים אלא לעסוק בתיקון הארץ, ועל כן השתדלו למצוא דרכים לתיקון המידות על פי חכמה פרקטית – מעשית, כלשון הגר"י סלנטר זצ"ל (אור ישראל מכתב יט): 'המוסר ודרכי המידות – היסוד בהם הפראקטיק'. [וראה עוד במאמרו הנפלא של הגרא"א דסלר זצ"ל, מכתב מאלהו ח"ה עמוד 35-39 שמאריך לבאר את ההבדלים השורשיים בין דרכי המוסר חסידות, ומסיק שהיום צריך לקחת מזה ומזה גם יחד, ו'הלואי שעל ידי כל אלה ביחד נזכה לעלות ברוחניות ולהחזיק מעמד כבני תורה ביהדות מחוזקת!].

אכן, גם בנושא הזה, כמו בנושאים רבים אחרים, אפשר לראות בדרך ברסלב כעין ממוצע בין הדרכים השונות שנראות במבט ראשון כסותרות; גבוה או פשוט, מלהיב ומרומם או פרקטי ומעשי.

דבר ידוע הוא לכל הדורך על מפתן אוצרותיו של מוהר"ן, שישנה אצל מוהר"ן דרישה חזקה מאוד להוציא מכל הלימודים הלכה למעשה, ומטרתו הסופית של מוהר"ן היא להניח לפני הלומד 'עצות', שהם מסקנא מעשית שיוצאת מכל לימוד

לזמר זמירות בשבת ובמוצאי שבת או שאר עבודות פשוטות, כי עיקר היהדות הוא בפשיטות ובתמימות גמור, בלי שום חכמות, כמבואר אצלנו כבר כמה פעמים⁴⁰⁶.

והחיבור של שתי הנקודות הללו יחד, חתירה לאמת ולפנימיות טהורה, יחד עם ריבוי של לימוד ומעשים בפשטות, הוא המפתח בסייעתא דשמיא לשלימות הלב והמעשה ביחד, אשר היא העבודה הקשה שבמקדש, ורבים הם המייחלים אליה אולם לא רבים זוכים אליה⁴⁰⁷, אך בדרך זו יוכל כל אחד ואחד לפי ערכו לזכות אליה בנקל.

406. ליקוטי מוהר"ן תניינא קד.

407. בכתבי הגר"י א ויינטרויב זצ"ל הביא מבעל האבני נזר זצ"ל שאמר על הפסוק שאמר דוד המלך ע"ה 'ינחני במעגלי צדק למען שמו' שכל מגמתו בימי חייו היתה לקיים את הפסוק הזה. וביאר הגר"י א זצ"ל ש'ינחני במעגלי צדק' היא העבודה המעשית בקביעות כמעגל הסובב תמיד בלא הפסק, ו'למען שמו' הוא טוהר הלב והכוונה לשמה, והחיבור של שני העבודות הללו יחד הוא מהקשים ביותר, ולחיבור זה השתוקק האבני נזר כל ימי חייו.

והמעייין באמת, מי שיש לו מוח בקדקדו, יבין מאליו עמוקות הדברים, שהם רחבים ועמוקים מני ים, גבוה משמים ועמוק מתהום. ומי שרוצה לטעם צוף דבש אמרי נועם האלו, צריך להעמיק בעין האמת בעיון גדול הדק היטב להבין הדבר על מתכונתו עד מקום שיד שכלו מגעת, אשרי אדם מצא חכמה ואדם יפיק תבונה להבין היטב פשטיות הדברים האלה הנאמרים בספר הקדוש הזה. ואף על פי כן הוא מלתא דשויא לכלהו, כי גם אשר קצרה ידו להבין דברים עמוקים, הוא גם הוא יוכל למצא מרגוע לנפשו בדברי הספר הקדוש הזה, בדברי העצות הקדושות והמוסר הנפלא היוצאים מכל תורה ותורה, כפי אשר יאיר ה' עיני שכלו להבין כונה הפשוטה שהכניס מוהר"ן זכרונו לברכה בתורתו הקדושה. כי באמת כל דברי הספר הנורא הזה הם השגות עליונות גבוהות ועמוקות מאד מאד עד אין סוף ואין תכלית, ונעלם ונסתר ונתלבש בהם דברים גבוהים ועליונים מאד, אשר אינם מוזכרים כלל בתוך התורה כי אם בדרך רמז וסוד, וכל כתבי האר"י ז"ל ומאמרי הזוהר הקדוש ותיקונים וכל דרכי הקבלה הקדושה, כולם כאחד כלולים בדברי הספר הקדוש הזה, וכל תורה ותורה מדברת מכונות מיוחדות מאיזה מצוה ומשער מיוחד מה'עץ חיים', בדרך נפלא ונורא מאד, כאשר עינינו ראו ולא זר אשר פתח עינינו והראה לנו לפעמים כטיפה מן הים מעוצם כוונתו, וכאשר הובא בתוך הספר לפרקים איזה רמזים בעלמא. כי כל תורה ותורה כלול מפרד"ס, ובכל אחד ואחד הן בדרך פשט הן בדרך רמז וכו'. בכלום יש בהם עמוקות גדול נפלא ונורא מאד.

אך עיקר כוונתו הקדושה הוא פירוש הפשוט שבכל תורה ותורה, כי לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה, כמבואר כבר כמה פעמים שכל עיקר כוונתו הקדושה בכל תורה ותורה שגילה ובכל דבור ודבור שיצא מפיו הקדוש, הכל היה רק בשביל לזכות את ישראל להביאם לידי מעשה ישרה, לרמוז להם מרחוק ומקרוב להורות להם עצות ותחבולות עמוקות ונפלאות להתקרב להשם יתברך מכל מקום שהוא. כאשר יראה הרואה בעיניו אם ירצה להסתכל בעין האמת לאמתו, כי כל כונתו הקדושה היה רק שנשתדל להבין העבודה והעצות היוצאים מכל תורה ותורה, ושנבקש מהשם יתברך ונשתטח לפניו יתברך ונשתדל לקיים ככל הכתוב בהם בפשיטות. ובה' בטחנו, שכל מי שישים עינו ולבו היטב לדברי קודש הנאמרים בספר הקדוש הזה, יתלהב לבו ויפתחו עיניו ויכסוף וישתוקק מאד לעבודתו יתברך, עד אשר ישוב אל ה' באמת בכל לבבו ונפשו ומאדו, ולב חזק כצור יזיז ממקומו, אם אבן הוא נמוח, אם ברזל הוא מתפוצץ, כאשר שמענו מפיו הקדוש ז"ל שאמר שמי שישתכלל בספר הזה בעין האמת, בודאי יהיו נפתחין אצלו כל גידי קשיות לבבו, ויהיה נעשה בעל תשובה גמור.

שניתן לקיימה בפועל ממש, כאשר העצה העיקרית הכוללת את כל העצות וכל דרכי התיקון המבוארים בספריו הקדושים היא עצת ההתבודדות בקביעות [כשם שבעלי המוסר נתנו בתור דרך מרכזית של תיקון את ענין לימוד המוסר בקביעות], והמעייין בספרי מוהר"ן יראה הרבה דרכי התבוננות מוסריים, ויסודות רבים שבעלי המוסר הרבו לדבר מהם, מובלעים בתוך דבריו.

לדוגמא, בנושא של 'נגיעות' והטעיה עצמית שבעלי המוסר הרבו לדבר עליו, ראה ליקו"מ תורה א: 'כי מתחילה היצה"ר מתלבש עצמו במצוות, ומטעה את האדם כאילו מסיתו לעשות מצוה'. וכן בתורה סו נותן משל להטעיה שאדם מטעה את עצמו, מאדם 'שחפץ לעשות איזה תנועה או המחאת כף בשביל אחר, אבל הוא מתבייש בזה שיעשה שקר בתפילתו בשביל בני אדם, על כן הוא גונב דעת עצמו, ומסבב לו היצר הרע סיבוכים במחשבתו, עד שנתגלגל הדבר במחשבתו שהוא צריך באמת לעשות תנועה זו בתפילתו, או להכות כף אל כף, דהיינו שמוצא לעצמו איזה אמת שהוא צריך לעשות אותה התנועה בשביל אותו האמת. נמצא שהוא מכסה השקר באמת'. ויש לזה עוד דוגמאות רבות, שאין כאן המקום לפרטם, ויש מקום לחוקרים לעשות על כך עבודת מחקר מרתקת. ורק נציין למה שנכתב בעניין זה בהקדמת ספר 'הצדיק ר' יוסף זונדל מסלנט' (ירושלים תרפ"ז) מאת המו"ל רבי אליעזר ריבלין:

ואמנם בהעברה כללית על ספרי המוסר והחסידות ושיטותיהם, קשה מאד למצוא את הנקודות המבדילות בין שיטה לשיטה. ופעמים רבות נמצא את אותם הדברים שנראים לנו כחדשים ומיוחדים אצל צדיק ליטאי כהג"ר יוסף זונדל מסלנט או הג"ר ישראל מסלנט, יוצאים מבוררים מפי צדיק ברסלבי כר' נתן תלמיד הר' נחמן מברסלב, ולכן אניח את הפרט החשוב הזה ואוציאהו מחוג עבודתי בתולדה זו, וישאר זה למומחים אשר יתמסרו אל המחקר המוסרי הזה ויחברו עליו ספרים מיוחדים.

אולם, עם זאת, לא ניתן לראות בעצותיו של מוהר"ן עצות שמיוסדות על ה'פראקטיק' בלבד, אלא הדבר גלוי וברור לעין כל מעייין שמוהר"ן לא חיפש מהו הדבר הפרקטי ביותר שיכול לעבוד, אלא עיקר גיגעתו וחיפושו היתה לגלות את השורש הפנימי והעמוק ביותר של כל דבר, אולם לא הסתפק בגילוי השורש הגבוה, אלא השתוקק מאוד להוריד אותו לכלל מעשה, עד שיהיה אפשר לעשות ממנו עצה מעשית שאפשר 'ללכת' אתה בפועל, וזהו ענין ה'עצות' שנתן, שהם ההלכה למעשה של התורות הגבוהות שגילה. ולכן לא תמיד ניתן להבין בצורה פשוטה ופרקטית מדוע העצה שנתן אמורה לעבוד, אולם מי שניסה ללכת עם העצות ולקיים אותם לפי מדרגתו, יכול להעיד שהדברים עובדים בפועל ממש, אפילו במקום שהעצות הפשוטות והפרקטיות [שגם להם יש מקום חשוב כמובן] לא עבדו, שכן הדברים מכוונים לתיקון הענין בשורש.

ונעתיק מעט מדברי מוהר"ן בהקדמתו לליקוטי מוהר"ן שעמד על שני הפנים הללו שבתורת מוהר"ן; העומק והגובה, לצד הפשטות והמעשיות. וזה לשונו:

ופירש רש"י הטעם שלדעת רבי יוחנן אסור לאומרו בפני עם הארץ, כדי שלא יאמר העם הארץ שדי בקריאת שמע, ולא ירגיל את בניו לתלמוד תורה. ולעומת זאת סברת רבא שמצוה לאומרו בפני עם הארץ היא, משום שיחשוב לעצמו שאם על קריאת שמע בלבד מקבלים שכר גדול כל כך שנאמר על תלמוד תורה, כל שכן מי שלומד כל היום ומגדל את בניו לתלמוד תורה.

ונראה ששני הצדדים האלו הם ממש שני הצדדים של מוסר והתחזקות, הצד של המוסר גורס שאין להדגיש בפני האדם את הצד של המעלות שיש בו, כי זה עלול לגרום לו לרפיון, ולהרגיש שדי לו בזה, אלא יש להדגיש יותר את החסרונות ולעורר את השאיפה לתקנם, ולכן אין לומר לעם הארץ שהוא מקיים מצות תלמוד תורה בקריאת שמע שחרית וערבית, כי אז יסתפק בזה ולא יגיע ליותר מכך. ואילו הצד של ההתחזקות גורס, שאדרבה, מצוה לבאר לאדם את החשיבות הגדולה שבכל מעשה ומעשה טוב שהוא עושה, ומתוך כך יתעורר בו חשק להוסיף עוד ועוד, כי יאמר, אם דבר קטן שאני עושה נחשב כל כך, על אחת כמה וכמה שאזכה למעלות גדולות אם אוסיף עוד ועוד. ויש להעיר שלהלכה פסק הש"ך יו"ד רמו, א כדעת רבא שמצוה לאומרו בפני עם הארץ.

והנה הרבה אנשים מרגישים שכאשר משתמשים בדרך המוסר בלבד אין בכך די, ואפילו סכנה יש בה, ובעיקר בדורות החלושים שלנו שקשה לבני אדם בדרך כלל לשמוע יותר מדי תוכחות מוסר. שכן אדם שרגיל להסתכל הרבה על החסרונות שלו, מקבל מבט על עצמו שהוא מלא בחסרונות, והרע שבו גדול יותר מהטוב, וכאשר עוברות גם שנים שהוא מנסה לתקן את עצמו ולא מצליח, או שמצליח במידה מועטת ביותר לפי ערך החסרונות, מתחיל גם להתייאש מלתקן את עצמו, ונשאר רק עם המבט השלילי על עצמו, שגורם להחליש את מאגר הכוחות הפנימיים שלו, כמו כח הרצון, וכח האמונה בחשיבות המעשים שעושה ועוד ועוד, וזה פתח להרבה נפילות ר"ל.

ומאידך, גם הדרך של ההתחזקות בלבד אינה מספיקה, שכן אדם צריך גם לעשות חשבון נפש עם עצמו ולדעת מה צריך לתקן, ולעורר את עצמו לתקן את הדברים הצריכים תיקון.

אכן, בתורת מוהר"ן מבואר במקומות רבים ההכרח להשתמש בשני הדרכים יחד, אולם מעבר לכך, מבואר בדבריו גם המינון הנכון שצריך לקחת מכל צד, ולדעתו בדרך כלל העיקר צריך להיות הצד של ההתחזקות, ויסוד גדול בדרך הקודש של מוהר"ן היא השמחה התמידית בחלקו בעבודת ה', ומבאר שאדם צריך להיות כל היום בשמחה, ורק שעה אחת ביום להקדיש לעניין של ההתבוננות המוסרית וחשבון הנפש באופן שמביא ללב נשבר, וגם זה רק באופן שלא יביא לידי עצבות, ואחר כך לחזק את עצמו ולעבוד את ה' בשמחה (שיחות הר"ן, מא). וכמו שאמר מוהר"ן (שש"ק ג, קנח) שקיבל מרביז"ל ש'על כל כף התעוררות [מוסר] צריך קערה של התחזקות, כי רק

פרקי

מוסר או התחזקות?

אחד הנושאים שבהם ניתן לראות הבדל בולט בין הדרך המוסרית המקובלת בדרך הליטאית לבין דרך ברסלב, הוא בעניין התביעה המוסרית מול ההתחזקות, והשילוב ביניהם.

ותחילה נגדיר מהו מוסר ומהי התחזקות.

עיקר עניינו של המוסר מיוסד על תוכחה עצמית. כלשון הגר"א (משלי א, ב): 'ומוסר - אם יצרו מתגבר עליו, לייסר את עצמו ולשבור אותו'. שורש המלה 'מוסר' הוא מלשון יסורים ומלשון מאסר, והוא שם כולל לכל דבר שאוסרים בו את הנפש לבל תצא חוץ לגדרה (מלבי"ם שם). הכלים העיקריים שבהם משתמשים בתורת המוסר, הם התבוננות עמוקה על עצמו, ביקורת עצמית וחיפוש אחר החסרונות, מתוך מגמה ורצון לתקן אותם, וחיפוש כלים מעשיים לתקן את החסרונות.

לעומת זאת, דרך ההתחזקות באה מתוך כיוון הפוך. את הטיפול בחסרונות נשאר לזמן אחר, אולם דבר ראשון אנו צריכים להחזיק חזק בטוב שכבר קיים בנו, ומקבלים אותו כמובן מאליו, בעוד שבאמת מדובר על דברים עצומים ונפלאים שאנו זוכים אליהם, והם רק נראים פשוטים לעיני בשר. דרך ההתחזקות באה להעצים כל נקודה טובה שקיימת בנו, מתוך מבט של אמונה בקדושת נשמות ישראל ובקדושת התורה והמצוות, וגם בקדושת ומעלת התורה והמצוות שלי בעצמי! ומגמתה היא להביא לשינוי פנימי עמוק באדם, לחזק את האמונה בה', וכן את האמונה בעצמו שגם הוא חשוב אצל ה' יתברך ויש לו כח גדול מצד הנשמה, וגם הוא יכול לזכות לעוד ועוד מעלות בלי סוף, להרחיק את הייאוש והתרדמה הפנימית, ולעורר את הרצון להתקרב לה' עוד ועוד.

אפשר למצוא סמך לשתי הדרכים האלו של מוסר והתחזקות בגמרא מנחות (צט, ב):

'אמר רבי יוחנן משום ר"ש בן יוחי, אפילו לא קרא אדם אלא קריאת שמע שחרית וערבית - קיים לא ימוש, ודבר זה אסור לאומרו בפני עמי הארץ. ורבא אמר: מצוה לאומרו בפני עמי הארץ'.

באופן הזה יהיה להתעוררות קיום, ויגיע לתועלת הרצויה, אך כאשר חסר לאדם את ההתחזקות הנכונה, לימוד המוסר לא יועיל לו, ולואי שלא זיק.

וכדבריו הנפלאים של מוהר"ן (ליקו"ה בכור בהמה טהורה ד, כח):

'כי לפעמים על ידי שהאדם רואה דברי מוסר בספרי יראים, או ששומע תוכחה ומוסר מאיזה איש חשוב, הוא נופל בדעתו יותר ויותר, מחמת ששומע גדול עונש החטא, ועד כמה וכמה מגיע הפגם של נדנוד עברה, ואפילו של תאוות שאינם איסור גמור וכו', והוא יודע בנפשו שפגם הרבה מאד, מכל שכן מי שיודע בנפשו שפגם וחטא בעברות ממש רחמנא לצלן, ובפרט שיש אנשים שחטאו הרבה מאד רחמנא לצלן, ואזי יכול להיות שכל מה שרואים או שומעים מוסר יותר יפלו בדעתם יותר וכנ"ל. וזהו בחינת יראה רעה שצריכין לברוח ממנה מאד, כי צריכין לקבל יראת ה' רק לחיים ולא למות חס ושלום, דהיינו לקרב את עצמו לה' יתברך על ידי היראה והמוסר ולא להתרחק חס ושלום. ועתה האיר ה' עיני ומצאתי מפורש בפסוק ענין זה במשלי י"ט, וזה לשון הפסוק: 'חדל בני לשמוע מוסר לשגות מאמרי דעת'. והמקרא תמוה לכאורה. ועל כן באמת רש"י זכרונו לברכה נדחק בפרושו וכתב מקרא קצר הוא וכו', אבל עתה מבואר היטב פירוש המקרא כפשוטו, שהפסוק מזהיר את האדם שימנע ויחדל את עצמו מלשמוע מוסר ותוכחה המזיקים לו הגורמים לו לשגות מאמרי דעת, דהיינו כנ"ל שעל ידי המוסר והתוכחה יפול בדעתו יותר, עד שחס ושלום ישגה מאמרי דעת על ידי זה, צריך לחדול ולמנוע עצמו מזה, כי צריכין לקבל תורה ומוסר רק לחיים ולא למות וכנ"ל. אחר כך מצאתי בספר מצודות דוד שמפרש המקרא מעין זה, עיין שם.

וכבר אמרתי בזה דברי צחות לכמה בני הנעורים הרוצים להתקרב לה' יתברך, ועל פי רוב נופלים בדעתם על ידי ענין הנ"ל, מחמת ששומעים או רואים בספרים קדושים כמה הם מחמירים מאד על פגם כל שהוא, ואמרתי להם: תדעו שכל מה שכתוב בספר ראשית חכמה הקדוש ובשאר ספרי מוסר עניני קדושה וטהרה גדולה, אין הכוונה שאתם לא תהיו אנשים כשרים, רק הכוונה כדי שתהיו אנשים כשרים, היינו שכונתם לקרב ולא לרחק, שמזהירים את ישראל שיתרחקו אפילו מפגם כל שהוא, כי בודאי כך ראוי שיתנהג איש הישראלי לפי עוצם קדושתו משרשו, אבל אף על פי כן אין כוונתם חס ושלום שמי שלא עמד בזה ופגם מה שפגם חס ושלום, שיתרחק ויפול בדעתו עוד יותר חס ושלום, כי כבר הזהירנו שלמה המלך עליו השלום אל תרשע הרבה, כמו שאמר רבותינו זכרונו לברכה מי שאכל שום וריחו נודף יחזור ויאכל שום וכו'. וכבר מבואר בדברי אדוננו מורנו ומוהר"ן זכרונו לברכה כמה תורות וכמה שיחות יקרות גדולות ונוראות על זה, איך צריך האדם להחיות את עצמו ולחזק את עצמו בכל עת תמיד יהיה איך שיהיה. והכלל, שבכל דברי תורה בכל דבור ודבור ובכל ענין וענין, יש בו בחינת צדיקים ילכו במ פושעים יכשלו במ, בחינת זכה נעשה לו סם חיים לא זכה נעשה לו סם מות. ועל כן צריכין לזהר מאד שלא לקבל היראה והמוסר לרעה חס ושלום, רק לטובה, שמעוצם היראה יחזק את עצמו לקיים דברי מוהר"ן זכרונו

לברכה שהזהירנו להאמין בחסדו וטובו יתברך שאינו נפסק לעולם, ולחזק את עצמו בכל עת מחדש בכל מה שיוכל, כמבואר בדברינו כמה שיחות קדושות ונוראות בענין זה, פוק עיין ותשכח, אשריך אם תאחז בהם'.

וכנראה שהרבה מחנכים בדורנו שמבינים את נפשות בני הדור מודעים לבעיה הנ"ל שהדרך המוסרית שאין בה מספיק כלים של התחזקות גורמת, ולכן משתדלים לדבר רק 'מוסר מרוכך', ולהקל מעט מהתביעות המוסריות הנוקבות, ולתת מקום מסויים גם ל'חוויות רגשיות רוחניות' שמביאות את האדם להרגיש טוב עם עצמו, וכיוצא בזה.

אולם המתבונן יראה שאין בזה די כלל וכלל, שכן מי שהתחנך על הגישה המוסרית בלבד, מרגיש בעומק לבו שה'אמת' היא הדרישה המוסרית הנוקבת, ורק בגלל שאי אפשר להכביד כל כך על נפשות חלושות, עושים כל מיני הנחות ופשרות, לעצמו או לאחרים, והכלל הוא שאדם שמרגיש שמנסים 'לחזק' אותו, אינו מתחזק מכך כלל וכלל, שכן הנפש רגישה מאוד לאמת ואינה סובלת זיופים, ואם הוא מרגיש בהכרת האמת שלו שהחזוק אינו אמת, והוא רק פשרה שעושים לחלושים כמוהו, לא יוכל לקבל את החזוק כראוי, אלא הדברים ישארו מן השפה ולחוץ.

ולכן כדי לזכות להתחזק באמת, צריך תשתית רחבה של אמונה ודעת שתומכת במערכת של החזוק, ואת זה אפשר למצוא באופן מובהק ביותר בתורתו של רביה"ק מוהר"ן ותלמידו בעל ליקוטי הלכות, שנותנים דעת רחבה מאוד שמי שלומד ומקבל אותה יכול לספוג את דברי החזוק לנפשו ולהאמין להם, כי אף שהתביעה המוסרית היא בגדר של 'אמת', מכל מקום יש אמת גבוהה יותר שהיא בגדר 'אמת לאמיתה', שמגלה את רחמי ה' שאין להם קץ ותכלית, ומלמדת איך בכל מקום ובכל מצב אפשר להתקרב לה' יתברך, ומי שיונק את התורה הזו מהמקור שגילה אותה, עם כל העומק והגובה שלה, יכול לקבל את דיבורי ההתחזקות באמת, ולא רק מן השפה ולחוץ.

ונסיים בלשונו של ספר משיבת נפש (אות יח) בענין זה:

'לפעמים נדמה להאדם השומע או מעיין בספרים, ורואה ההתחזקות שחזקו אותנו הצדיקים האמתיים ותלמידיהם הבאים אחריהם, והודיעו לנו שאין שום יאוש בעולם ואפילו אם נפל כמו שנפל, רחמנא לצלן, אוף על פי כן השם אתו ועמו ואצלו וסמוך לו כי 'מלא כל הארץ כבודו' וגם משם מצפה השם יתברך לתשובתו באיזה מדרגה שהוא. אך מחמת חלישות הדעת שיש לו ממעשיו שאינם טובים, כי ידע אינש בנפשיה, ונדמה לו שהוא גרוע מן הכל ולא עליו נאמר דברים הללו, הגם כי הצדיקים בארו בפירוש שהם מדברים אפילו עם הגרוע שבגרועים, אף על פי כן נדמה לו כאלו הם רוצים רק לפתות אותו ולהסיתו ולכנס עמו בדרך פשר בעלמא, כדי שלא יפול עוד יותר ויהיה גרוע עוד ביותר, רחמנא לצלן. אבל האמת הוא יודע בנפשו פחיתותו ושפלותו ושהשם יתברך רחוק ממנו מאד וכבר אבדה תקותו, חס ושלום, וכיוצא בחלישות ונפילות כאלו שרוצה הבעל דבר להסיתו ולהדיחו מדרך האמת.

אבל אותם שזכו להיכלל בתוך הקיבוץ הקדוש האוחזין עצמן בהצדיק האמת, הם מאמינים באמת ובאמונה שלמה, כי כל דברי הצדיק והתחזקותו אינם בדרך פשר ופתוי והסטה, חס ושלום, רק כך הוא האמת לאמתו. כי בגודל השגתם העצומה השיגו האמת, כי רבים רחמיו וחסדיו יתברך עד אין חקר, וחושב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח, אפילו מי שכבר נידח לגמרי חס ושלום. וכל הדיבורים שהצדיקים מחזקים אותנו ומנחמים אותנו ומעוררים ומקיצים אותנו, לידע כי עדיין השם אתנו ובמקומינו ממש כי "מלא כל הארץ כבודו", לא מלבם הוציאו דברים אלה, רק הם דברי ה' ממש, והוא יתברך בעצמו הודיע לנו הדיבורים הקדושים הללו על ידי הצדיקים ותלמידיהם הקדושים, שנשארו אחר הסתלקותם, לידע כי עדיין השם יתברך עמנו בכל דור ודור ולא יעזוב אותנו לעולם עד יכונן וישים את ירושלים תהלה בארץ. ולעתיד לבוא יזכו לראות זאת בעיניהם ממש, בבחינת "ונגלה כבוד השם וראו וכו' כי פי השם דבר'.